

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये एककनिपात-टीका

गन्थारम्भकथा

अनन्तजाणं करुणानिकेतं,
नमामि नाथं जितपञ्चमारं ।
धम्मं विसुद्धं भवनासहेतुं,
सङ्खञ्च सेट्ठं हतसब्बपापं ॥

कस्सपं तं महाथेरं, सङ्खस्स परिणायकं ।
दीपस्मिं तम्बपणिण्णिहि, सासनोदयकारकं ॥

पटिपत्तिपराधीनं, सदारञ्जनिवासिनं ।
पाकटं गगने चन्द-मण्डलं विय सासने ॥

सङ्खस्स पितरं वन्दे, विनये सुविसारदं ।
यं निस्साय वसन्तोहं, वुट्ठिप्पत्तोस्मि सासने ॥

अनुथेरं महापञ्जं, सुमेधं सुतिविस्सुतं ।
अविखण्डितसीलादि-परिसुद्धगुणोदयं ॥

बहुस्सुतं सतिमन्तं, दन्तं सन्तं समाहितं ।
नमामि सिरसा धीरं, गरुं मे गणवाचकं ॥

आगतागमतक्केसु, सहसत्थनयञ्जुसु ।
यस्सन्तेवासिभिकखूसु, सासनं सुप्पतिट्ठितं ॥

यो सीहळिन्दो धितिमा यसस्सी,
उळारपञ्जो निपुणो कलासु ।
जातो विसुद्धे रविसोमवंसे,
महब्बलो अब्भुतवुत्तितेजो ॥

जित्त्वारिवगं अतिदुप्पसय्हं,

अनञ्जसाधारणविक्रमेन ।
पत्ताभिसेको जिनधम्मसेवी,
अभिप्पसन्नो रतनत्तयम्हि ॥

चिरं विभिन्ने जिनसासनस्मिं,
पच्चत्थिके सुट्ठु विनिग्गहेत्वा ।
सुधंवं सामगिरसं पसत्थं,
पायेसि भिक्खू परिसुद्धसीले ॥

कत्त्वा विहारे विपुले च रम्मे,
तत्रप्पितेनेकसहस्ससङ्घे ।
भिक्खू असेसे चतुपच्चयेहि,
सन्तप्पयन्तो सुचिरं अखण्डं ॥

सद्धम्मवुद्धिं अभिकङ्कमानो,
सयम्पि भिक्खू अनुसासयित्वा ।
नियोजयं गन्थविपस्सनासु,
अकासि वुद्धिं जिनसासनस्स ॥

तेनाहमच्चन्तमनुग्गहीतो,
अनञ्जसाधारणसङ्गहेन ।
यस्मा परक्कन्तभुजव्हयेन,
अज्झोसितो भिक्खुगणस्स मज्झे ॥

तस्मा अनुत्तानपदानमत्थं,
सेट्ठाय अङ्गुत्तरवण्णनाय ।
सन्दस्सयिस्सं सकलं सुबोद्धं,
निस्साय पुब्बाचरियप्पभावं ॥

गन्थारम्भकथावण्णना

१. संवण्णनारम्भे रतनत्तयं नमस्सितुकामो तस्स विसिद्धगुणयोगसन्दस्सनत्थं “करुणासीतलहृदय”न्तिआदिमाह । विसिद्धगुणयोगेन हि वन्दनारहभावो, वन्दनारहे च कता वन्दना यथाधिप्पेतमत्थं साधेति । एत्थ च संवण्णनारम्भे रतनत्तयप्पणामकरणप्पयोजनं तत्थ तत्थ बहुधा पपञ्चेन्ति आचरिया, मयं पन इथाधिप्पेतमेव पयोजनं दस्सयिस्साम, तस्मा संवण्णनारम्भे रतनत्तयप्पणामकरणं यथापटिञ्जातसंवण्णनाय अनन्तरायेन परिसमापनत्थन्ति वेदितब्बं । इदमेव हि पयोजनं आचरियेन इथाधिप्पेतं । तथा हि वक्खति —

“इति मे पसन्नमतिनो, रतनत्तयवन्दनामयं पुञ्जं ।

यं सुविहतन्तरायो, हुत्वा तस्सानुभावेना”ति ॥

रतनत्तयप्पणामकरणेन चेत्थ यथापटिञ्जातसंवण्णनाय अनन्तरायेन परिसमापनं रतनत्तयपूजाय पञ्जापाटवतो, ताय पञ्जापाटवच्च रागादिमलविधमनतो । वुत्तज्हेतं —

“यस्मिं, महानाम, समये अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोसपरियुद्धितं चित्तं होति, न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति, उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होती”तिआदि (अ० नि० ६.१०; ११.११) ।

तस्मा रतनत्तयपूजनेन विक्खालितमलाय पञ्जाय पाटवसिद्धि ।

अथ वा रतनत्तयपूजनस्स पञ्जापदद्वानसमाधिहेतुत्ता पञ्जापाटवं । वुत्तज्हि तस्स समाधिहेतुत्तं —

“उजुगतचित्तो खो पन, महानाम, अरियसावको लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं, लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जं, पमुदितस्स पीति जायति, पीतिमनस्स कायो पस्सम्भति, पस्सद्भकायो सुखं वेदियति, सुखिनो चित्तं समाधियती”ति (अ० नि० ६.१०; ११.११) ।

समाधिस्स च पञ्जाय पदद्वानभावो वुत्तोयेव — “समाहितो यथाभूतं पजानाती”ति (सं० नि० ३.५; ४.९९; ५.१०७१) । ततो एवं पटुभूताय पञ्जाय पटिञ्जामहत्तकतं खेदमभिभुय्य अनन्तरायेन संवण्णनं समापयिस्सति ।

अथ वा रतनत्तयपूजाय आयुवण्णसुखबलवड्डनतो अनन्तरायेन परिसमापनं वेदितब्बं । रतनत्तयप्पणामेन हि आयुवण्णसुखबलानि वड्डन्ति । वुत्तज्हेतं —

“अभिवादनसीलिस्स, निच्चं वुड्डापचायिनो ।
चत्तारो धम्मा वड्डन्ति, आयु वण्णो सुखं बल”न्ति ॥ (ध० प० १०९) —

ततो आयुवण्णसुखबलवुद्धिया होतेव कारियनिद्वानं ।

अथ वा रतनत्तयगारवस्स पटिभानापरिहानावहत्ता । अपरिहानावहज्हि तीसुपि रतनेसु गारवं । वुत्तज्हेतं —

“सत्तिमे, भिक्खवे, अपरिहानीया धम्मा । कतमे सत्त? सत्थुगारवता, धम्मगारवता, सङ्गगारवता, सिक्खागारवता, समाधिगारवता, सोवचस्सता, कल्याणमित्तता”ति (अ० नि० ७.३४) ।

होतेव च ततो पटिभानापरिहानेन यथापटिञ्जातपरिसमापनं ।

अथ वा पसादवत्थूसु पूजाय पुञ्जातिसयभावतो । वुत्तज्हि तस्सा पुञ्जातिसयत्तं —

“पूजारहे पूजयतो, बुद्धे यदि व सावके ।
पपञ्चसमतिक्कन्ते, तिण्णसोकपरिद्वे ॥

ते तादिसे पूजयतो, निब्बुते अकुतोभये ।

न सक्का पुञ्जं सङ्घातुं, इमेत्तमपि केनची”ति ॥ (ध० प० १९५-१९६; अप० थेर १.१०.१-२) ।

पुञ्जातिसयो च यथाधिप्पेतपरिसमापनूपायो । यथाह —

“एस देवमनुस्सानं, सब्बकामददो निधि ।

यं यदेवाभिपत्थेन्ति, सब्बमेतेन लब्भती”ति ॥ (खु० पा० ८.१०) ।

उपायेसु च पटिपन्नस्स होतेव कारियनिट्ठानं । रतनत्तयपूजा हि निरतिसयपुञ्जक्खेत्तसम्बुद्धिया अपरिमेय्यप्पभावो पुञ्जातिसयोति बहुविधन्तरायेपि लोकसन्निवासे अन्तरायनिबन्धनसकलसंकिलेसविद्धंसनाय पहाति, भयादिउपद्वञ्च निवारति । तस्मा वुत्तं — “संवण्णनारम्भे रतनत्तयप्पणामकरणं यथापटिञ्जातसंवण्णनाय अनन्तरायेन परिसमापनत्थ”न्ति ।

एवञ्च सप्पयोजनं रतनत्तयवन्दनं कत्तुकामो पठमं ताव भगवतो वन्दनं कातुं तम्मूलकत्ता सेसरतनानं “करुणासीतलहदयं...पे०... गतिविमुत्त”न्ति आह । तत्थ यस्सा देसनाय संवण्णनं कत्तुकामो, सा न विनयदेसना विय करुणापधाना, नापि अभिधम्मदेसना विय पञ्जापधाना, अथ खो करुणापञ्जापधानाति तदुभयप्पधानमेव ताव सम्मासम्बुद्धस्स थोमनं कातुं “करुणासीतलहदयं, पञ्जापज्जोतविहतमोहतम”न्ति वुत्तं । तत्थ किरतीति करुणा, परदुक्खं विक्खिपति अपनेतीति अत्थो । अथ वा किणातीति करुणा, परदुक्खे सति कारुणिकं हिंसति विबाधतीति अत्थो । परदुक्खे सति साधूनं कम्पनं हदयखेदं करोतीति वा करुणा । अथ वा कमिति सुखं, तं रुन्धतीति करुणा । एसा हि परदुक्खापनयनकामतालक्खणा अत्तसुखनिरपेक्खताय कारुणिकानं सुखं रुन्धति विबन्धतीति अत्थो । करुणाय सीतलं करुणासीतलं, करुणासीतलं हदयं अस्साति करुणासीतलहदयो, तं करुणासीतलहदयं ।

तत्थ किञ्चापि परेसं हितोपसंहारसुखादिअपरिहानिच्छनसभावताय, ब्यापादारतीनं उजुविपच्चनीकताय च सत्तसन्तानगतसन्तापविच्छेदनाकारप्पवत्तिया मेत्तामुदितानम्पि चित्तसीतलभावकारणता उपलब्भति, तथापि दुक्खापनयनाकारप्पवत्तिया परूपतापासहनरसा अविहिंसभूता करुणा विसेसेन भगवतो चित्तस्स चित्तप्पस्सद्धि विय सीतिभावनिमित्तन्ति वुत्तं — “करुणासीतलहदयं”न्ति । करुणामुखेन वा मेत्तामुदितानम्पि हदयसीतलभावकारणता वुत्ताति दट्टब्बं । अथ वा असाधारणजाणविसेसनिबन्धनभूता सातिसयं निरवसेसञ्च सब्बञ्जुतञ्जाणं विय सविसयब्यापिताय महाकरुणाभावं उपगता करुणाव भगवतो अतिसयेन हदयसीतलभावहेतूति आह — “करुणासीतलहदयं”न्ति । अथ वा सतिपि मेत्तामुदितानं सातिसये हदयसीतिभावनिबन्धनत्ते सकलबुद्धगुणविसेसकारणताय तासम्पि कारणन्ति करुणाव भगवतो “हदयसीतलभावकारण”न्ति वुत्ता । करुणानिदाना हि सब्बेपि बुद्धगुणा । करुणानुभावनिब्बापियमानसंसारदुक्खसन्तापस्स हि भगवतो परदुक्खापनयनकामताय अनेकानिपि असङ्ख्येय्यानि कप्पानं अकिलन्तरूपस्सेव निरवसेसबुद्धकरधम्मसम्भरणनिरतस्स समधिगतधम्माधिपतेय्यस्स च सन्निहितेसुपि सत्तसङ्घारसमुपनीतहदयूपतापनिमित्तेसु न ईसकम्पि चित्तसीतिभावस्स अञ्जथत्तमहोसीति । एतस्मिञ्च अत्थविकप्पे तीसुपि अवत्थासु भगवतो करुणा सङ्गहिताति दट्टब्बं ।

पजानातीति पञ्जा, यथासभावं पकारेहि पटिविज्झतीति अत्थो । पञ्जाव जेय्यावरणप्पहानतो पकारेहि धम्मसभावावजोतनट्ठेन पज्जोतोति पञ्जापज्जोतो । सवासनप्पहानतो विसेसेन हतं समुग्धातितं विहतं । पञ्जापज्जोतेन

विहतं पञ्जापज्जोतविहतं, मुह्यन्ति तेन, सयं वा मुह्यति, मोहनमत्तमेव वा तन्ति मोहो, अविज्जा । स्वेव विसयसभावप्पटिच्छादनतो अन्धकारसरिक्खताय तमो वियाति मोहतमो, पञ्जापज्जोतविहतो मोहतमो एतस्साति पञ्जापज्जोतविहतमोहतमो, तं **पञ्जापज्जोतविहतमोहतमं** । सब्बेसम्पि हि खीणासवानं सतिपि पञ्जापज्जोतेन अविज्जन्धकारस्स विहतभावे सद्भाधिमुत्तेहि विय दिट्ठिप्पत्तानं सावकेहि पच्चेकसम्बुद्धेहि च सवासनप्पहानेन सम्मासम्बुद्धानं किलेसप्पहानस्स विसेसो विज्जतीति सातिसयेन अविज्जापहानेन भगवन्तं थोमेन्तो आह — **“पञ्जापज्जोतविहतमोहतमं”**न्ति ।

अथ वा अन्तरेण परोपदेसं अत्तनो सन्ताने अच्चन्तं अविज्जन्धकारविगमस्स निब्बत्तितत्ता, तत्थ च सब्बञ्जुताय बलेसु च वसीभावस्स समधिगतत्ता, परसन्तितियञ्च धम्मदेसनातिसयानुभावेन सम्मदेव तस्स पवत्तितत्ता भगवाव विसेसतो मोहतमविगमेन थोमेतब्बोति आह — **“पञ्जापज्जोतविहतमोहतमं”**न्ति । इमस्मिञ्च अत्थविकप्पे **“पञ्जापज्जोतो”**ति पदेन भगवतो पटिवेधपञ्जा विय देसनापञ्जापि सामञ्जनिद्देसेन, एकसेसनयेन वा सङ्गहिताति दट्ठब्बं ।

अथ वा भगवतो जाणस्स जेय्यपरियन्तिकत्ता सकलजेय्यधम्मसभावावबोधनसमत्थेन अनावरणजाणसङ्घातेन पञ्जापज्जोतेन सब्बजेय्यधम्मसभावच्छादकस्स मोहन्धकारस्स विधमितत्ता अनञ्जसाधारणो भगवतो मोहतमविनासोति कत्वा वुत्तं — **“पञ्जापज्जोतविहतमोहतमं”**न्ति । एत्थ च मोहतमविधमनन्ते अधिगतत्ता अनावरणजाणं कारणोपचारेण ससन्तानमोहतमविधमनं दट्ठब्बं । अभिनीहारसम्पत्तिया सवासनप्पहानमेव हि किलेसानं जेय्यावरणप्पहानन्ति, परसन्ताने पन मोहतमविधमनस्स कारणभावतो अनावरणजाणं **“मोहतमविधमनं”**न्ति वुच्चतीति ।

किं पन कारणं अविज्जासमुग्घातोयेवेको पहानसम्पत्तिवसेन भगवतो थोमनानिमित्तं गह्यति, न पन सातिसयनिरवसेसकिलेसप्पहानन्ति? तप्पहानवचनेनेव तदेकदट्ठताय सकलसंकिलेसगणसमुग्घातस्स वुत्तत्ता । न हि सो तादिसो किलेसो अत्थि, यो निरवसेसअविज्जापहानेन न पहीयतीति ।

अथ वा विज्जा विय सकलकुसलधम्मसमुप्पत्तिया, निरवसेसाकुसलधम्मनिब्बत्तिया संसारप्पवत्तिया च अविज्जा पधानकारणन्ति तब्बिघातवचनेन सकलसंकिलेसगणसमुग्घातो वुत्तो एव होतीति वुत्तं — **“पञ्जापज्जोतविहतमोहतमं”**न्ति ।

नरा च अमरा च नरामरा, सह नरामरेहीति सनरामरो, सनरामरो च सो लोको चाति सनरामरलोको, तस्स गरूति सनरामरलोकगरु, तं **सनरामरलोकगरुं** । एतेन देवमनुस्सानं विय तदवसिद्धसत्तानम्पि यथारहं गुणविसेसावहताय भगवतो उपकारतं दस्सेति । न चेत्य पधानप्पधानभावो चोदेतब्बो । अञ्जो हि सद्दक्कमो, अञ्जो अत्थक्कमो । ईदिसेसु हि समासपदेसु पधानम्पि अप्पधानं विय निद्विसीयति यथा **“सराजिकाय परिसाया”**ति (चूळव० ३३६) । कामञ्चेत्थ सत्तसङ्घारभाजनवसेन तिविधो लोको, गरुभावस्स पन अधिप्पेतत्ता गरुकरणसमत्थस्सेव युज्जनतो सत्तलोकस्स वसेन अत्थो गहेतब्बो । सो हि लोकीयन्ति एत्थ पुञ्जपापानि तब्बिपाको चाति **“लोको”**ति वुच्चति । अमरग्गहणेन चेत्य उपपत्तिदेवा अधिप्पेता ।

अथ वा समूहत्थो लोकसद्दो समुदायवसेन लोकीयति पञ्जापीयतीति । सह नरेहीति सनरा, सनरा च ते अमरा चाति सनरामरा, तेसं लोकोति सनरामरलोकोति पुरिमनयेनेव योजेतब्बं । अमरसद्देन चेत्य विसुद्धिदेवापि सङ्गहन्ति । तेपि हि

मरणाभावतो परमत्थतो अमरा । नरामरानंयेव च गहणं उक्कट्टुनिद्वेसवसेन यथा “सत्था देवमनुस्सान”न्ति (दी० नि० १.१५७) । तथा हि सब्बानत्थपरिहरणपुब्बङ्गमाय निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसयाय पयोगसम्पत्तिया सदेवमनुस्साय पजाय अच्चन्तूपकारिताय अपरिमितनिरुपमप्पभावगुणविसेससमङ्गिताय च सब्बसत्तुत्तमो भगवा अपरिमाणासु लोकधातूसु अपरिमाणानं सत्तानं उत्तमगारवट्टानं । तेन वुत्तं — “सनरामरलोकगरु”न्ति ।

सोभनं गतं गमनं एतस्साति सुगतो । भगवतो हि वेनेय्यजनूपसङ्कमनं एकन्तेन तेसं हितसुखनिष्फादनतो सोभनं, तथा लक्खणानुब्यञ्जनप्पटिमण्डितरूपकायताय दुतविलम्बितखलितानुकट्टुननिष्पीळनुक्कुटिककुटिलाकुटिलतादि-दोसरहितमवहसितराजहंसवसभवारणमिगराजगमनं कायगमनं जाणगमनञ्च विपुलनिम्मलकरुणासतिवीरियादिगुणविसेससहितमभिनीहारतो याव महाबोधि अनवज्जताय सोभनमेवाति । अथ वा सयम्भुजाणेन सकलम्पि लोकं परिञ्जाभिसमयवसेन परिजानन्तो जाणेन सम्मा गतो अवगतोति सुगतो, तथा लोकसमुदयं पहानाभिसमयवसेन पजहन्तो अनुप्पत्तिधम्मत्तं आपादेन्तो सम्मा गतो अतीतोति सुगतो, लोकनिरोधं निब्बानं सच्छिकिरियाभिसमयवसेन सम्मा गतो अधिगतोति सुगतो, लोकनिरोधगामिनिपटिपदं भावनाभिसमयवसेन सम्मा गतो पटिपन्नोति सुगतो । “सोतापत्तिमग्गेन ये किलेसा पहीना, ते किलेसे न पुनेति न पच्चेति न पच्चागच्छतीति सुगतो”ति आदिना (चूळनि० मेत्तगूमाणवपुच्छानिद्वेसो २७) नयेन अयमत्थो विभावेतब्बो । अथ वा सुन्दरं ठानं सम्मासम्बोधिं, निब्बानमेव वा गतो अधिगतोति सुगतो, यस्मा वा भूतं तच्छं अत्थसंहितं वेनेय्यानं यथारहं कालयुत्तमेव च धम्मं भासति, तस्मा सम्मा गदतीति सुगतो, द-कारस्स त-कारं कत्वा । इति सोभनगमनतादीहि सुगतो, तं सुगतं ।

पुञ्जपापकम्मेहि उपपज्जनवसेन गन्तब्बतो गतियो, उपपत्तिभवविसेसा । ता पन निरयादिवसेन पञ्चविधा । ताहि सकलस्सपि भवगामिकम्मस्स अरियमग्गाधिगमेन अविपाकारहभावकरणेन निवत्तितत्ता भगवा पञ्चहिपि गतीहि सुट्टु मुत्तो विसंयुत्तोति आह — “गतिविमुत्त”न्ति । एतेन भगवतो कत्थचिपि गतिया अपरियापन्नत्तं दस्सेति, यतो भगवा “देवातिदेवो”ति वुच्चति । तेनेवाह —

“येन देवूपपत्यस्स, गन्धब्बो वा विहङ्गमो ।
यक्खत्तं येन गच्छेय्यं, मनुस्सत्तञ्च अब्बजे ।
ते मय्हं आसवा खीणा, विद्धस्ता विनळीकता”ति ॥ (अ० नि० ४.३६) ।

तंतंगतिसंवत्तनिकानञ्चि कम्मकिलेसानं अग्गमग्गेन बोधिमूलेयेव सुप्पहीनत्ता नत्थि भगवतो गतिपरियापन्नताति अच्चन्तमेव भगवा सब्बभवयोनिगतित्विञ्जाणट्टितिसत्तावाससत्तनिकायेहि सुपरिमुत्तो, तं गतिविमुत्तं । वन्देति नमामि, थोमेमीति वा अत्थो ।

अथ वा गतिविमुत्तन्ति अनुपादिसेसनिब्बानधातुप्पत्तिया भगवन्तं थोमेति । एत्थ हि द्वीहि आकारेहि भगवतो थोमना वेदितब्बा अत्तहितसम्पत्तितो परहितप्पटिपत्तितो च । तेसु अत्तहितसम्पत्ति अनावरणजाणाधिगमतो सवासनानं सब्बेसं किलेसानं अच्चन्तप्पहानतो अनुपादिसेसनिब्बानप्पत्तितो च वेदितब्बा, परहितप्पटिपत्ति लाभसक्कारादिनिरपेक्खचित्तस्स सब्बदुक्खनिय्यानिकधम्मदेसनतो विरुद्धेसुपि निच्चं हितज्झासयतो जाणपरिपाककालागमनतो च । सा पनेत्थ आसयतो पयोगतो च दुविधा, परहितप्पटिपत्ति तिविधा च, अत्तहितसम्पत्ति पकासिता होति । कथं? “करुणासीतलहदय”न्ति एतेन आसयतो परहितप्पटिपत्ति, सम्मागदनत्थेन सुगतसद्देन पयोगतो परहितप्पटिपत्ति, “पञ्जापज्जोतविहतमोहतमं गतिविमुत्त”न्ति एतेहि चतुसच्चसम्पटिवेधनत्थेन च सुगतसद्देन तिविधापि अत्तहितसम्पत्ति, अवसिद्धेन

“पञ्चापञ्जोतविहतमोहतम”न्ति एतेन चापि अत्तहितसम्पत्ति परहितप्पटिपत्ति पकासिता होतीति ।

अथ वा तीहि आकारेहि भगवतो थोमना वेदितब्बा हेतुतो, फलतो, उपकारतो च । तत्थ हेतु महाकरुणा, सा पठमपदेन दस्सिता । फलं चतुब्बिधं जाणसम्पदा, पहानसम्पदा, आनुभावसम्पदा, रूपकायसम्पदा चाति । तासु जाणप्पहानसम्पदा दुतियपदेन सच्चप्पटिवेधनत्थेन च सुगतसद्देन पकासिता होन्ति, आनुभावसम्पदा ततियपदेन, रूपकायसम्पदा यथावुत्तकायगमनसोभनत्थेन सुगतसद्देन लक्खणानुब्यञ्जनपारिपूरिया विना तदभावतो । उपकारो अनन्तरं अबाहिरं करित्वा तिविधयानमुखेन विमुत्तिधम्मदेसना । सो सम्मागदनत्थेन सुगतसद्देन पकासितो होतीति वेदितब्बं ।

तत्थ “करुणासीतलहदय”न्ति एतेन सम्मासम्बोधिया मूलं दस्सेति । महाकरुणासञ्चोदितमानसो हि भगवा संसारपङ्कतो सत्तानं समुद्धरणत्थं कताभिनीहारो अनुपुब्बेन पारमियो पूरेत्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अधिगतोति करुणा सम्मासम्बोधिया मूलं । “पञ्चापञ्जोतविहतमोहतम”न्ति एतेन सम्मासम्बोधिं दस्सेति । अनावरणजाणपदद्वानञ्चि मग्गजाणं, मग्गजाणपदद्वानञ्च अनावरणजाणं “सम्मासम्बोधी”ति वुच्चतीति । सम्मागमनत्थेन सुगतसद्देन सम्मासम्बोधिया पटिपत्तिं दस्सेति । लीनुद्धच्चपटिद्वानायूहनकामसुखल्लिकत्तकिलमथानुयोगसस्सतुच्छेदाभिनिवेसादिअन्तद्वयरहिताय करुणापञ्चापरिग्गहिताय मज्झिमाय पटिपत्तिया पकासनतो सुगतसद्दस्स । इतरेहि सम्मासम्बोधिया पधानप्पधानभेदं पयोजनं दस्सेति । संसारमहोघतो सत्तसन्तारणञ्हेत्थ पधानं पयोजनं, तदञ्जमप्पधानं । तेसु पधानेन परहितप्पटिपत्तिं दस्सेति, इतरेन अत्तहितसम्पत्तिं । तदुभयेन अत्तहिताय पटिपन्नादीसु चतूसु पुग्गलेसु भगवतो चतुत्थपुग्गलभावं दस्सेति । तेन च अनुत्तरदक्खिण्येय्यभावं उत्तमवन्दनेय्यभावं अत्तनो च वन्दनकिरियाय खेत्तङ्गतभावं दस्सेति ।

एत्थ च करुणागहणेन लोकियेसु महग्गतभावप्पत्तासाधारणगुणदीपनतो भगवतो सब्बलोकियगुणसम्पत्ति दस्सिता होति, पञ्चागहणेन सब्बञ्जुतञ्जाणपदद्वानमग्गजाणदीपनतो सब्बलोकित्तरगुणसम्पत्ति । तदुभयग्गहणसिद्धो हि अत्थो “सनरामरलोकगरु”न्तिआदिना पपञ्चीयतीति । करुणागहणेन च उपगमनं निरुपक्विकलेसं दस्सेति, पञ्चागहणेन अपगमनं । तथा करुणागहणेन लोकसमञ्जानुरूपं भगवतो पवत्तिं दस्सेति लोकवोहारविसयत्ता करुणाय, पञ्चागहणेन समञ्जाय अनतिधावनं । सभावानवबोधेन हि धम्मानं समञ्जं अतिधावित्वा सत्तादिपरामसनं होतीति । तथा करुणागहणेन महाकरुणासमापत्तिविहारं दस्सेति, पञ्चागहणेन तीसु कालेसु अप्पटिहतजाणं चतुसच्चजाणं, चतुपटिसम्भिदाजाणं, चतुवेसारज्जजाणं । करुणागहणेन महाकरुणासमापत्तिजाणस्स गहितत्ता सेसासाधारणजाणानि, छ अभिञ्जा, अट्टसु परिसासु अकम्पनजाणानि, दस बलानि, चुद्दस बुद्धजाणानि, सोळस जाणचरिया, अट्टारस बुद्धधम्मा, चतुचत्तालीस जाणवत्थूनि, सत्तसत्तति जाणवत्थूनीति एवमादीनं अनेकेसं पञ्चापभेदानं वसेन जाणचारं दस्सेति । तथा करुणागहणेन चरणसम्पत्तिं, पञ्चागहणेन विज्जासम्पत्तिं । करुणागहणेन अत्ताधिपतिता, पञ्चागहणेन धम्माधिपतिता । करुणागहणेन लोकनाथभावो, पञ्चागहणेन अत्तनाथभावो । तथा करुणागहणेन पुब्बकारिभावो, पञ्चागहणेन कतञ्जुता । तथा करुणागहणेन अपरन्तपता, पञ्चागहणेन अनत्तन्तपता । करुणागहणेन वा बुद्धकरधम्मसिद्धि, पञ्चागहणेन बुद्धभावसिद्धि । तथा करुणागहणेन परेसं तारणं, पञ्चागहणेन सयंतरणं । तथा करुणागहणेन सब्बसत्तेसु अनुग्गहचित्तता, पञ्चागहणेन सब्बधम्मेसु विरत्तचित्तता दस्सिता होति ।

सब्बेसञ्च बुद्धगुणानं करुणा आदि तन्निदानभावतो, पञ्चा परियोसानं ततो उत्तरिकरणीयाभावतो । इति

आदिपरियोसानदस्सनेन सब्बे बुद्धगुणा दस्सिता होन्ति । तथा करुणागहणेन सीलखन्धपुब्बङ्गमो समाधिखन्धो दस्सितो होति । करुणानिदानञ्च सीलं ततो पाणातिपातादिविरतिप्पवत्तितो, सा च ज्ञानत्तयसम्पयोगिनीति । पञ्जावचनेन पञ्जाखन्धो । सीलञ्च सब्बेसं बुद्धगुणानं आदि, समाधि मज्जे, पञ्जा परियोसानन्ति एवम्पि आदिमज्जपरियोसानकल्याणा सब्बे बुद्धगुणा दस्सिता होन्ति नयतो दस्सितत्ता । एसो एव हि निरवसेसतो बुद्धगुणानं दस्सनुपायो, यदिदं नयगहणं, अञ्जथा को नाम समत्थो भगवतो गुणे अनुपदं निरवसेसतो दस्सेतुं? तेनेवाह —

“बुद्धोपि बुद्धस्स भणेय्य वण्णं,
कप्पम्पि चे अञ्जमभासमानो ।
खीयेथ कप्पो चिरदीघमन्तरे,
वण्णो न खीयेथ तथागतस्सा”ति ॥ (दी० नि० अट्ट० १.३०४; ३.१४१; म० नि० अट्ट० २.४२५; उदा० अट्ट० ५३; बु० वं० अट्ट० ४.४; अप० अट्ट० २.७.परप्पसादकत्थेरअपदानवण्णना) ।

तेनेव च आयस्मता सारिपुत्तत्थेरेनपि बुद्धगुणपरिच्छेदनं पति अनुयुत्तेन “नो हेतं, भन्ते”ति पटिक्खिपित्वा “अपिच मे, भन्ते, धम्मन्वयो विदितो”ति वुत्तं ।

२. एवं सङ्घेपेन सकलसब्बञ्जुगुणेहि भगवन्तं अभित्थवित्वा इदानि सद्धम्मं थोमेतुं “बुद्धोपी”ति आदिमाह । तत्थ बुद्धोति कत्तुनिद्देशो । बुद्धभावन्ति कम्मनिद्देशो । भावेत्वा सच्छिकत्वाति च पुब्बकालकिरियानिद्देशो । यन्ति अनियमतो कम्मनिद्देशो । उपगतोति अपरकालकिरियानिद्देशो । वन्देति किरियानिद्देशो । तन्ति नियमनं । धम्मन्ति वन्दनकिरियाय कम्मनिद्देशो । गतमलं अनुत्तरन्ति च तब्बिसेसनं ।

तत्थ बुद्धसदस्स ताव “बुद्धिता सच्चानीति बुद्धो, बोधेता पजायाति बुद्धो”ति आदिना (महानि० १९२; चूळनि० पारायनत्थुतिगाथानिद्देशो ९७; पटि० म० १.१६२) निद्देशनयेन अत्थो वेदितब्बो । अथ वा सवासनाय अञ्जाणनिद्दाय अच्चन्तविगमतो, बुद्धिया वा विकसितभावतो बुद्धवाति बुद्धो जागरणविकसनत्थवसेन । अथ वा कस्सचिपि जेय्यधम्मस्स अनवबुद्धस्स अभावेन जेय्यविसेसस्स कम्मभावेन अगगहणतो कम्मवचनिच्छाय अभावेन अवगमनत्थवसेनेव कत्तुनिद्देशो लब्भतीति बुद्धवाति बुद्धो यथा “दिक्खितो न ददाती”ति । अत्थतो पन पारमितापरिभावितो सयम्भुजाणेन सह वासनाय विहतविद्धंसितनिरवसेसकिलेसो महाकरुणासब्बञ्जुतञ्जाणादिअपरिमेय्यगुणगणाधारो खन्धसन्तानो बुद्धो । यथाह —

“बुद्धोति यो सो भगवा सयम्भू अनाचरियको पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु सामं सच्चानि अभिसम्बुद्धि, तत्थ च सब्बञ्जुतं पत्तो बलेसु च वसीभाव”न्ति (महानि० १९२; चूळनि० पारायनत्थुतिगाथानिद्देशो ९७; पटि० म० १.१६१) ।

अपि-सद्दो सम्भावने । तेन “एवं गुणविसेसयुत्तो सोपि नाम भगवा”ति वक्खमानगुणधम्मे सम्भावनं दीपेति । बुद्धभावन्ति सम्मासम्बोधिं । भावेत्वाति उप्पादेत्वा वड्ढेत्वा च । सच्छिकत्वाति पच्चक्खं कत्वा । उपगतोति पत्तो, अधिगतोति अत्थो । एतस्स बुद्धभावन्ति एतेन सम्बन्धो । गतमलन्ति विगतमलं, निद्दोसन्ति अत्थो । वन्देति पणमामि, थोमेमि वा । अनुत्तरन्ति उत्तररहितं, लोकुत्तरन्ति अत्थो । धम्मन्ति यथानुसिद्धं पटिपज्जमाने अपायतो च संसारतो च अपतमाने कत्वा धारेतीति धम्मो । अयञ्हेत्थ सङ्घेपत्थो — एवं विविधगुणगणसमन्नागतो बुद्धोपि भगवा यं

अरियमग्गसङ्घातं धम्मं भावेत्वा, फलनिब्बानं पन सच्छिकत्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अधिगतो, तमेवं बुद्धानम्पि बुद्धभावहेतुभूतं सब्बदोसमलरहितं अत्तनो उत्तरितराभावेन अनुत्तरं पटिवेधसद्धम्मं नमामीति । परियत्तिसद्धम्मस्सपि तप्पकासनत्ता इध सङ्गहो दट्टब्बो ।

अथ वा “अभिधम्मनयसमुद्धं अधिगच्छि, तीणि पिटकानि सम्मसी”ति च अट्टकथायं वुत्तत्ता परियत्तिधम्मस्सपि सच्छिकिरियासम्मसनपरियायो लब्भतीति सोपि इध वुत्तो एवाति दट्टब्बं । तथा “यं धम्मं भावेत्वा सच्छिकत्वा”ति च वुत्तत्ता बुद्धकरधम्मभूताहि पारमिताहि सह पुब्बभागे अधिसीलसिक्खादयोपि इध धम्मसद्देन सङ्गहिताति वेदितब्बा । तापि हि विगतप्पटिपक्खताय गतमला, अनञ्जसाधारणताय अनुत्तरा चाति । तथा हि सत्तानं सकलवट्टदुक्खनिस्सरणाय कतमहाभिनीहारो महाकरुणाधिवासनपेसलज्झासयो पञ्चाविसेसपरियोदातनिम्मलानं दानदमसञ्जमादीनं उत्तमधम्मानं सतसहस्साधिकानि कप्पानं चत्तारि असङ्ख्येय्यानि सक्कच्चं निरन्तरं निरवसेसानं भावनापच्चक्खकरणेहि कम्मादीसु अधिगतवसीभावो अच्छरियाचिन्तेय्यमहानुभावो अधिसीलअधिचित्तानं परमुक्कंसपारमिप्पत्तो भगवा पच्चयाकारे चतुवीसतिकोटिसतसहस्समुखेन महावजिरजाणं पेसेत्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धोति ।

एत्थ च “भावेत्वा”ति एतेन विज्जासम्पदाय धम्मं थोमेति, “सच्छिकत्वा”ति एतेन विमुत्तिसम्पदाय । तथा पठमेन ज्ञानसम्पदाय, दुतियेन विमोक्खसम्पदाय । पठमेन वा समाधिसम्पदाय, दुतियेन समापत्तिसम्पदाय । अथ वा पठमेन खयजाणभावेन, दुतियेन अनुप्पादजाणभावेन । पठमेन वा विज्जूपमताय, दुतियेन वजिरूपमताय । पुरिमेन वा विरागसम्पत्तिया, दुतियेन निरोधसम्पत्तिया । तथा पठमेन निय्यानभावेन, दुतियेन निस्सरणभावेन । पठमेन वा हेतुभावेन, दुतियेन असङ्गतभावेन । पठमेन वा दस्सनभावेन, दुतियेन विवेकभावेन । पठमेन वा अधिपतिभावेन, दुतियेन अमतभावेन धम्मं थोमेति । अथ वा “यं धम्मं भावेत्वा बुद्धभावं उपगतो”ति एतेन स्वाक्खातताय धम्मं थोमेति, “सच्छिकत्वा”ति एतेन सन्दिट्टिकताय । तथा पुरिमेन अकालिकताय, पच्छिमेन एहिपस्सिकताय । पुरिमेन वा ओपनेय्यिकताय, पच्छिमेन पच्चत्तं वेदितब्बताय धम्मं थोमेति । “गतमल”न्ति इमिना संकिलेसाभावदीपनेन धम्मस्स परिसुद्धत्तं दस्सेति, “अनुत्तर”न्ति एतेन अञ्जस्स विसिट्टस्स अभावदीपनेन विपुलपरिपुण्णत्तं । पठमेन वा पहानसम्पदं धम्मस्स दस्सेति, दुतियेन पभवसम्पदं । भावेतब्बताय वा धम्मस्स गतमलभावो योजेतब्बो । भावनागुणेन हि सो दोसानं समुग्घातको होतीति । सच्छिकातब्बभावेन अनुत्तरभावो योजेतब्बो । सच्छिकिरियानिब्बत्तितो हि तदुत्तरिकरणीयाभावतो अनञ्जसाधारणताय अनुत्तरोति । तथा “भावेत्वा”ति एतेन सह पुब्बभागसीलादीहि सेक्खा सीलसमाधिपञ्जाक्खन्धा दस्सिता होन्ति । “सच्छिकत्वा”ति एतेन सह असङ्गताय धातुया असेक्खा सीलसमाधिपञ्जाक्खन्धा दस्सिता होन्तीति ।

३. एवं सङ्घेपेनेव सब्बधम्मगुणेहि सद्धम्मं अभित्थवित्वा इदानि अरियसङ्घं थोमेतुं “सुगतस्सा”तिआदिमाह । तत्थ सुगतस्साति सम्बन्धनिद्देसो । “तस्स पुत्तान”न्ति एतेन सम्बन्धो । ओरसानन्ति पुत्तविसेसनं । मारसेनमथनानन्ति ओरसपुत्तभावे कारणनिद्देसो तेन किलेसप्पहानमेव भगवतो ओरसपुत्तभावे कारणं अनुजानातीति दस्सेति । अट्टुन्नन्ति गणनपरिच्छेदनिद्देसो । तेन च सतिपि तेसं सत्तविसेसभावेन अनेकसतसहस्सभावे इमं गणनपरिच्छेदं नातिवत्तन्तीति दस्सेति मग्गडुफलडुभावानतिवत्तनतो । समूहन्ति समुदायनिद्देसो । अरियसङ्घन्ति गुणविसिट्टसंहतभावनिद्देसो । तेन असतिपि अरियपुग्गलानं कायसामग्गियं अरियसङ्घभावं दस्सेति दिट्ठिसीलसामञ्जेन संहतभावतो ।

तत्थ उरसि भवा जाता संबद्धा च ओरसा । यथा हि सत्तानं ओरसपुत्ता अत्तजताय पितु सन्तकस्स दायज्जस्स विसेसेन भागिनो होन्ति, एवमेतेपि अरियपुग्गला सम्मासम्बुद्धस्स सवनन्ते अरियाय जातिया जातताय भगवतो सन्तकस्स

विमुक्तिसुखस्स अरियधम्मरतनस्स एकन्तेन भागिनोति ओरसा विय ओरसा । अथ वा भगवतो धम्मदेसनानुभावेन अरियभूमिं ओक्कममाना ओक्कन्ता च अरियसावका भगवतो उरे वायामजनिताभिजातिताय निप्परियायेन ओरसपुत्ताति वत्तब्बतं अरहन्ति । सावकेहि पवत्तियमानापि हि धम्मदेसना “भगवतो धम्मदेसना” इच्चेव वुच्चति तंमूलकत्ता लक्खणादिविसेसाभावतो च ।

यदिपि अरियसावकानं अरियमग्गाधिगमसमये भगवतो विय तदन्तरायकरणत्थं देवपुत्तमारो, मारवाहिनी वा न एकन्तेन अपसादेति, तेहि पन अपसादेतब्बताय कारणे विमथिते तेपि विमथिता एव नाम होन्तीति आह — “मारसेनमथनान” न्ति । इमस्मिं पनत्थे “मारमारसेनमथनान” न्ति वत्तब्बे “मारसेनमथनान” न्ति एकदेससरूपेकसेसो कतोति दट्टब्बं । अथ वा खन्धाभिसङ्खारमारानं विय देवपुत्तमारस्सपि गुणमारणे सहायभावूपगमनतो किलेसबलकायो “सेना” ति वुच्चति । यथाह — “कामा ते पठमा सेना” तिआदि (सु० नि० ४३८; महानि० २८, ६८, १४९) । सा च तेहि दियड्डुसहस्सभेदा, अनन्तभेदा वा किलेसवाहिनी सतिधम्मविचयवीरियसमथादिगुणप्पहरणेहि ओधिसो विमथिता विहता विद्धस्ता चाति **मारसेनमथना**, अरियसावका । एतेन तेसं भगवतो अनुजातपुत्तं दस्सेति ।

आरकत्ता किलेसेहि, अनये न इरियनतो, अये च इरियनतो अरिया निरुत्तिनयेन । अथ वा सदेवकेन लोकेन सरणन्ति अरणीयतो उपगन्तब्बतो, उपगतानञ्च तदत्थसिद्धितो अरिया, अरियानं सङ्घोति अरियसङ्घो, अरियो च सो सङ्घो चाति वा अरियसङ्घो, तं **अरियसङ्घं** । भगवतो अपरभागे बुद्धधम्मरतनानम्पि समधिगमो सङ्घरतनाधीनोति अस्स अरियसङ्घस्स बहूपकारतं दस्सेतुं इधेव “**सिरसा वन्दे**” ति वुत्तन्ति दट्टब्बं ।

एत्थ च “सुगतस्स ओरसानं पुत्तान” न्ति एतेन अरियसङ्घस्स पभवसम्पदं दस्सेति, “मारसेनमथनान” न्ति एतेन पहानसम्पदं सकलसंकिलेसप्पहानदीपनतो । “अट्टन्नम्पि समूह” न्ति एतेन जाणसम्पदं मग्गट्टफलट्टभावदीपनतो । “अरियसङ्घ” न्ति एतेन पभवसम्पदं दस्सेति सब्बसङ्खानं अग्गभावदीपनतो । अथ वा “सुगतस्स ओरसानं पुत्तान” न्ति अरियसङ्घस्स विसुद्धनिस्सयभावदीपनं, “मारसेनमथनान” न्ति सम्माउजुजायसामीचिप्पटिपन्नभावदीपनं, “अट्टन्नम्पि समूह” न्ति आहुनेय्यादिभावदीपनं, “अरियसङ्घ” न्ति अनुत्तरपुञ्जक्खेत्तभावदीपनं । तथा “सुगतस्स ओरसानं पुत्तान” न्ति एतेन अरियसङ्घस्स लोकुत्तरसरणगमनसम्भावं दीपेति । लोकुत्तरसरणगमनेन हि ते भगवतो ओरसपुत्ता जाता । “मारसेनमथनान” न्ति एतेन अभिनीहारसम्पदासिद्धं पुब्बभागे सम्मापटिपत्तिं दस्सेति । कताभिनीहारा हि सम्मापटिपन्ना मारं मारपरिसं वा अभिविजिनन्ति । “अट्टन्नम्पि समूह” न्ति एतेन विद्धस्तविपक्खे सेक्खासेक्खधम्मे दस्सेति पुग्गलाधिद्वानेन मग्गफलधम्मानं पकासितत्ता । “अरियसङ्घ” न्ति अग्गदक्खिणेय्यभावं दस्सेति । सरणगमनञ्च सावकानं सब्बगुणानं आदि, सपुब्बभागप्पटिपदा सेक्खा सीलक्खन्धादयो मज्झे, असेक्खा सीलक्खन्धादयो परियोसानन्ति आदिमज्झपरियोसानकल्याणा सङ्घेपतो सब्बे अरियसङ्घगुणा पकासिता होन्ति ।

४. एवं गाथात्तयेन सङ्घेपतो सकलगुणसंकित्तनमुखेन रतनत्तयस्स पणामं कत्वा इदानि तंनिपच्चकारं यथाधिप्पेते पयोजने परिणामेन्तो “इति मे” तिआदिमाह । तत्थ रतिजननट्टेन **रतनं**, बुद्धधम्मसङ्घा । तेसज्हि “इतिपि सो भगवा” तिआदिना यथाभूतगुणे आवज्जेन्तस्स अमताधिगमहेतुभूतं अनप्पकं पीतिपामोज्जं उप्पज्जति । यथाह —

“यस्मिं, महानाम, समये अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुट्ठितं चित्तं होति, न दोस...पे०... न मोहपरियुट्ठितं चित्तं होति, उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति तथागतं आरब्भ । उजुगतचित्तो खो पन, महानाम, अरियसावको लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं, लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जं, पमुदितस्स

पीति जायती'तिआदि (अ० नि० ६.१०; ११.११) ।

चित्तीकतादिभावो वा रतनद्वो । वृत्तज्हेतं —

“चित्तीकतं महग्घञ्च, अतुलं दुल्लभदस्सनं ।

अनोमसत्तपरिभोगं, रतनं तेन वुच्चती'ति ॥ (दी० नि० अट्ट० २.३३; सं० नि० अट्ट० ३.५.२२३; खु० पा० अट्ट० ६.३; सु० नि० अट्ट० १.२२६) ।

चित्तीकतभावादयो च अनञ्जसाधारणा बुद्धादीसु एव लब्भन्तीति ।

वन्दनाव **वन्दनामयं** यथा “दानमयं, सीलमयं”न्ति (दी० नि० ३.३०५; इतिवु० ६०) । वन्दना चेत्थ कायवाचाचित्तेहि तिण्णं रतनानं गुणानिन्नता, थोमना वा । पुज्जभावफलनिब्बत्तनतो **पुज्जं**, अत्तनो सन्तानं पुनातीति वा । **सुविहतन्तरायोति** सुट्टु विहतन्तरायो । एतेन अत्तनो पसादसम्पत्तिया, रतनत्तयस्स च खेत्तभावसम्पत्तिया तं पुज्जं अत्थप्पकासनस्स उपघातकउपद्धानं विहनने समत्थन्ति दस्सेति । **हुत्वाति** पुब्बकालकिरिया । तस्स “अत्थं पकासयिस्सामी”ति एतेन सम्बन्धो । **तस्साति** यं रतनत्तयवन्दनामयं पुज्जं, तस्स । **आनुभावेनाति** बलेन ।

५. एवं रतनत्तयस्स निपच्चकारकरणे पयोजनं दस्सेत्वा इदानि यस्सा धम्मदेसनाय अत्थं संवण्णेतुकामो, तस्सा ताव गुणाभित्थवनवसेन उपज्जापनत्थं “**एककदुकादिपटिमण्डितस्सा**”तिआदिमाह, एककादीनि अङ्गानि उपरूपरि वट्टेत्वा देसितेहि सुत्तन्तेहि पटिमण्डितस्स विसिट्ठस्साति अत्थो । एतेन “अङ्गुत्तरो”ति अयं इमस्स आगमस्स अत्थानुगता समज्जाति दस्सेति । ननु च एककादिवसेन देसितानि सुत्तानियेव आगमो । कस्स पन एककदुकादीहि पटिमण्डितभावोति? सच्चमेतं परमत्थतो, सुत्तानि पन उपादाय पज्जत्तो आगमो । यथेव हि अत्थव्यञ्जनसमुदाये सुत्तन्ति वोहारो, एवं सुत्तसमुदाये आगमोति वोहारो । एककादीहि अङ्गेहि उपरूपरि उत्तरो अधिकोति अङ्गुत्तरो, आगमिस्सन्ति एत्थ, एतेन, एतस्मा वा अत्तत्थपरत्थादयोति आगमो, आदिकल्याणादिगुणसम्पत्तिया उत्तमद्वेन तंतंअभिपत्थितसमिद्धिहेतुताय पण्डितेहि वरितब्बतो वरो, आगमो च सो वरो च सेट्टेद्वेनाति आगमवरो, आगमसम्मतेहि वा वरोति आगमवरो । अङ्गुत्तरो च सो आगमवरो चाति **अङ्गुत्तरागमवरो**, तस्स ।

पुङ्गवा वुच्चन्ति उसभा, असन्तसनपरिस्सयसहनस्स परिपालनादिगुणेहि तंसदिसताय धम्मकथिका एव पुङ्गवाति **धम्मकथिकपुङ्गवा**, तेसं । हेतूपमादिप्पटिमण्डितनानाविधदेसनानयविचित्तताय **विचित्तपटिभानजननस्स** । **सुमङ्गलविलासिनी**आदीसु (दी० नि० अट्ट० १.गन्थारम्भकथा; म० नि० अट्ट० १.गन्थारम्भकथा; सं० नि० अट्ट० १.१.गन्थारम्भकथा) पन “बुद्धानुबुद्धसंवण्णितस्सा”ति वुत्तं । बुद्धानज्हि सच्चप्पटिवेधं अनुगम्म पटिविद्धसच्चा अगसावकादयो अरिया बुद्धानुबुद्धा । अयम्पि आगमो तेहि अत्थसंवण्णनावसेन गुणसंवण्णनावसेन च संवण्णितो एव । अथ वा बुद्धा च अनुबुद्धा च बुद्धानुबुद्धाति योजेतब्बं । सम्मासम्बुद्धेनेव हि तिण्णं पिटकानं अत्थवण्णनावकमो भासितो, या “पकिण्णकदेसना”ति वुच्चति । ततो सङ्गायनादिवसेनेव सावकेहीति आचरिया वदन्ति । इध पन “धम्मकथिकपुङ्गवानं विचित्तपटिभानजननस्स”इच्चेव थोमना कता । संवण्णनासु चायं आचरियस्स पकति, या तंतंसंवण्णनासु आदितो तस्स तस्स संवण्णेत्तब्बस्स धम्मस्स विसेसगुणकित्तनेन थोमना । तथा हि सुमङ्गलविलासिनीपपञ्चसूदनीसारत्थप्पकासनीसु अट्टसालिनीआदीसु च यथाक्कमं “सद्भावहगुणस्स, परवादमथनस्स, जाणप्पभेदजननस्स, तस्स गम्भीरजाणेहि ओगाळहस्स अभिण्हसो नानानयविचित्तस्सा”तिआदिना थोमना कता ।

६. अत्थो कथीयति एतायाति अत्थकथा, सा एव **अट्टकथा**, त्थ-कारस्स ट्टु-कारं कत्वा यथा “दुक्खस्स पीळनट्ठो”ति (पटि० म० १.१७; २.८)। **आदितोति** आदिमिह पठमसङ्गीतियं। छळभिञ्जताय परमेन चित्तवसीभावेन समन्नागतत्ता ज्ञानादीसु पञ्चविधवसितासम्भावतो च **वसिनो**, थेरा महाकस्सपादयो, तेसं **सतेहि पञ्चहि**। याति या अट्टकथा। **सङ्गीताति** अत्थं पकासेतुं युत्तट्टाने “अयं एतस्स अत्थो, अयं एतस्स अत्थो”ति सङ्गहेत्वा वुत्ता। **अनुसङ्गीता च** यसत्थेरादीहि **पच्छापि** दुतियततियसङ्गीतीसु। इमिना अत्तनो संवण्णनाय आगमनविसुद्धिं दस्सेति।

७. सीहस्स लानतो गहणतो सीहळो, सीहकुमारो। तवंसजातताय तम्बपण्णिदीपे खत्तियानं, तेसं निवासताय तम्बपण्णिदीपस्स च सीहळभावो वेदितब्बो। **आभताति** जम्बुदीपतो आनीता। **अथाति** पच्छ। अपरभागे हि असङ्करत्थं सीहळभासाय अट्टकथा ठपिताति। तेन सा मूलट्टकथा सब्बसाधारणा न होतीति इदं अत्थप्पकासनं एकन्तेन करणीयन्ति दस्सेति। तेनेवाह — “**दीपवासीनमत्थाया**”ति। तत्थ **दीपवासीनन्ति** जम्बुदीपवासीनं, **दीपवासीनन्ति** वा सीहळदीपवासीनं अत्थाय सीहळभासाय ठपिताति योजना।

८. **अपनेत्वानाति** कञ्चुकसदिसं सीहळभासंअपनेत्वान। **ततोति** अट्टकथातो। **अहन्ति** अत्तानं निद्विसति। **मनोरमं भासन्ति** मागधभासं। सा हि सभावनिरुत्तिभूता पण्डितानं मनं रमयतीति। तेनेवाह — “**तन्तिनयानुच्छविक**”न्ति, पाळिगतिया अनुलोमिकं पाळिच्छायानुविधायिनिन्ति अत्थो। **विगतदोसन्ति** असभावनिरुत्तिभासन्तररहितं।

९. **समयं अविलोमेन्तोति** सिद्धन्तं अविरोधेन्तो। एतेन अत्थदोसाभावमाह। अविरुद्धत्ता एव हि थेरेवादापि इध पकासीयिस्सन्ति। **थेरवंसदीपानन्ति** थिरेहि सीलक्खन्धादीहि समन्नागतत्ता थेरा, महाकस्सपादयो, तेहि आगता आचरियपरम्परा थेरवंसो। तप्परियापन्ना हुत्वा आगमाधिगमसम्पन्नत्ता पञ्जापज्जोतेन तस्स समुज्जलनतो थेरवंसदीपा, महाविहारवासिनो थेरा, तेसं। विविधेहि आकारेहि निच्छीयतीति विनिच्छयो, गण्ठिट्टानेसु खीलमद्वनाकारेण पवत्ता विमतिच्छेदकथा। सुट्टु निपुणो सण्हो विनिच्छयो एतेसन्ति **सुनिपुणविनिच्छया**। अथ वा विनिच्छिनोतीति विनिच्छयो, यथावुत्तत्थविसयं जाणं। सुट्टु निपुणो छेको विनिच्छयो एतेसन्ति **सुनिपुणविनिच्छया**। एतेन महाकस्सपादित्थेरपरम्पराभतो, ततोयेव च अविपरीतो सण्हसुखुमो महाविहारवासीनं विनिच्छयोति तस्स पमाणभूतं दस्सेति।

१०. **सुजनस्स चाति च**-सद्वो सम्पिण्डनत्थो। तेन “न केवलं जम्बुदीपवासीनंयेव अत्थाय, अथ खो साधुजनानं तोसनत्थञ्चा”ति दस्सेति। तेन च “तम्बपण्णिदीपवासीनम्पि अत्थाया”ति अयमत्थो सिद्धो होति उग्गहणादिसुकरताय तेसम्पि बहूपकारत्ता। **चिरट्टितत्थन्ति** चिरट्टित्तिअत्थं, चिरकालावट्टानायाति अत्थो। इदञ्चि अत्थप्पकासनं अविपरीतब्यञ्जनसुनिक्खेपस्स अत्थसुनीतस्स च उपायभावतो सद्धम्मस्स चिरट्टितिया संवत्तति। वुत्तञ्हेतं भगवता —

“द्वेमे, भिक्खवे, धम्मा सद्धम्मस्स ठितिया असम्मोसाय अनन्तरधानाय संवत्तन्ति। कतमे द्वे? सुनिक्खित्तञ्च पदब्यञ्जनं, अत्थो च सुनीतो”ति (अ० नि० २.२१)।

११-१२. यं अत्थवण्णनं कत्थुकामो, तस्सा महन्तत्तं परिहरितुं “**सावत्थिपभूतीन**”न्तिआदिमाह। तेनाह — “न इध वित्थारकत्थं करिस्सामि, न तं इध विचारयिस्सामी”ति च। तत्थ **दीघस्साति** दीघनिकायस्स। **मज्झिमस्साति** मज्झिमनिकायस्स। “सङ्गीतीनं द्विन्नं या मे अत्थं वदन्तेना”तिपि पाठो। तत्थपि **सङ्गीतीनं द्विन्नन्ति** दीघमज्झिमनिकायानन्ति अत्थो गहेतब्बो। **मेति** करणत्थे सामिवचनं, मयाति अत्थो। **सुदन्ति** निपातमत्तं। हेट्ठा दीघस्स

मज्झिमस्स च अत्थं वदन्तेन सावत्थिपभुतीनं नगरानं या वण्णना कता, तस्सा वित्थारकथं न इध भिय्यो करिस्सामीति योजेतब्बं। यानि च तत्थ वत्थूनि वित्थारवसेन वुत्तानि, तेसम्पि वित्थारकथं न इध भिय्यो करिस्सामीति सम्बन्धो।

१३. इदानि “न इध वित्थारकथं करिस्सामी”ति सामज्जतो वुत्तस्स अत्थस्स पवरं दस्सेतुं — “सुत्तानं पना”तिआदि वुत्तं। सुत्तानं ये अत्था वत्थूहि विना न पकासन्तीति योजेतब्बं।

१४. यं अट्ठकथं कत्तुकामो, तदेकदेसभावेन विसुद्धिमग्गो च गहेतब्बोति कथिकानं उपदेसं करोन्तो तत्थ विचारितधम्मे उद्देसवसेन दस्सेति — “सीलकथा”तिआदिना। तत्थ सीलकथाति चारित्तवारित्तादिवसेन सीलस्स वित्थारकथा। धुतधम्माति पिण्डपातिकङ्गादयो तेरस किलेसधुननकधम्मा। कम्मट्टानानि सब्बानीति पाळियं आगतानि अट्ठतिंस, अट्ठकथायं द्वेति निरवसेसानि योगकम्मस्स भावनाय पवत्तिट्टानानि। चरियाविधानसहितोति रागचरितादीनं सभावादिविधानेन सहितो। ज्ञानानि चत्तारि रूपावचरज्झानानि, समापत्तियो चतस्सो आरुप्पसमापत्तियो। अट्ठपि वा पटिलद्धमत्तानि ज्ञानानि समापज्जनवसीभावप्पत्तिया समापत्तियो। ज्ञानानि वा रूपारूपावचरज्झानानि, समापत्तियो फलसमापत्तिनिरोधसमापत्तियो।

१५. लोकियलोकुत्तरभेदा छ अभिज्जायो सब्बा अभिज्जायो। जाणविभङ्गादीसु आगतनयेन एकविधादिना पज्जाय संकलेत्वा सम्पिण्डेत्वा निच्छयो पज्जासङ्कलननिच्छयो।

१६. पच्चयधम्मानं हेतुआदीनं पच्चयुप्पन्नधम्मानं हेतुपच्चयादिभावो पच्चयाकारो, तस्स देसना पच्चयाकारदेसना, पटिच्चसमुप्पादकथाति अत्थो। सा पन घनविनिम्भोगस्स सुदुक्करताय सण्हसुखुमा, निकायन्तरलद्धिसङ्कररहिता, एकत्तनयादिसहिता च तत्थ विचारिताति आह — “सुपरिसुद्धनिपुणनया”ति। पटिसम्भिदादीसु आगतनयं अविस्सज्जेत्वाव विचारितत्ता अविमुत्ततन्तिमग्गा।

१७. इति पन सब्बन्ति इति-सद्धो परिसमापने, पन-सद्धो वचनालङ्कारे, एतं सब्बन्ति अत्थो। इधाति इमिस्सा अट्ठकथाय न विचारयिस्सामि पुनरुत्तिभावतोति अधिप्पायो।

१८. इदानि तस्सेव अविचारणस्स एकन्तकारणं निद्धारेन्तो “मज्झे विसुद्धिमग्गो”तिआदिमाह। तत्थ “मज्झे ठत्वा”ति एतेन मज्झभावदीपनेन विसेसतो चतुन्नं आगमानं साधारणट्ठकथा विसुद्धिमग्गो, न सुमङ्गलविलासिनीआदयो विय असाधारणट्ठकथाति दस्सेति। “विसेसतो”ति च इदं विनयाभिधम्मानम्पि विसुद्धिमग्गो यत्थारहं अत्थवण्णना होति एवाति कत्वा वुत्तं।

१९. इच्चेवाति इति एव। तम्पीति विसुद्धिमग्गम्पि। एतायाति मनोरथपूरणिया। एत्थ च “सीहळदीपं आभता”तिआदिना अत्थप्पकासनस्स निमित्तं दस्सेति, “दीपवासीनमत्थाय सुजनस्स च तुट्ठत्थं चिरट्ठितत्थञ्च धम्मस्सा”ति एतेन पयोजनं, अपनेत्वान ततोहं, सीहळभास”न्तिआदिना। “सावत्थिपभुतीन”न्तिआदिना च करणप्पकारं। हेट्टिमनिकायेसु विसुद्धिमग्गो च विचारितानं अत्थानं अविचारणम्पि हि इध करणप्पकारो एवाति।

गन्थारम्भकथावण्णना निट्ठिता।

१. रूपादिवग्गवण्णना

निदानवण्णना

विभागवन्तानं सभावविभावनं विभागदस्सनवसेनेव होतीति पठमं ताव निपातसुत्तवसेन विभागं दस्सेतुं “तत्थ अङ्गुत्तरागमो नामा”तिआदिमाह । तत्थ तत्थाति “अङ्गुत्तरागमस्स अत्थं पकासयिस्सामी”ति यदिदं वुत्तं, तस्मिं वचने, “यस्स अत्थं पकासयिस्सामी”ति पटिञ्जातं, सो अङ्गुत्तरागमो नाम निपातसुत्तवसेन एवं विभागोति अत्थो । अथ वा तत्थाति “अङ्गुत्तरनिस्सितं अत्थ”न्ति एतस्मिं वचने यो अङ्गुत्तरागमो वुत्तो, सो निपातसुत्तादिवसेन एदिसोति अत्थो ।

इदानि तं आदितो पट्टाय संवण्णितुकामो अत्तनो संवण्णनाय पठममहासङ्गीतियं निक्खित्तानुक्कमेन पवत्तभावदस्सनत्थं “तस्स निपातेसु...पे०... वुत्तं निदानमादी”तिआदिमाह । तत्थ यथापच्चयं तत्थ तत्थ देसितत्ता पञ्चत्तत्ता च विष्पकिण्णानं धम्मविनयानं सङ्गहेत्वा गायनं कथनं सङ्गीति । एतेन तंतंसिक्खापदानं सुत्तानञ्च आदिपरियोसानेसु अन्तरन्तरा च सम्बन्धवसेन ठपितं सङ्गीतिकारवचनं सङ्गहितं होति । सङ्गीयमानस्स अत्थस्स महन्तताय पूजनीयताय च महती सङ्गीति महासङ्गीति, पठमा महासङ्गीति पठममहासङ्गीति, तस्सा पवत्तिकालो पठममहासङ्गीतिकालो, तस्मिं पठममहासङ्गीतिकाले । निददाति देसनं देसकालादिवसेन अविदितं विदितं कत्वा निदस्सेतीति निदानं । यो लोकियेहि उपोग्घातोति वुच्चति, स्वायमेत्थ “एवं मे सुत”न्तिआदिको गन्थो वेदितब्बो । न “सनिदानाहं, भिक्खवे, धम्मं देसेमी”तिआदीसु (अ० नि० ३.१२६) विय अञ्जासयादिदेसनुप्पत्तिहेतु । तेनेवाह — “एवं मे सुतन्तिआदिकं आयस्मता आनन्देन पठममहासङ्गीतिकाले वुत्तं निदानमादी”ति ।

१. “सा पनेसा”तिआदिना बाहिरनिदाने वत्तब्बं अतिदिसित्वा इदानि अब्भन्तरनिदानं आदितो पट्टाय संवण्णितुं “यं पनेत”न्ति वुत्तं । तत्थ यस्मा संवण्णनं करोन्तेन संवण्णेत्तब्बे धम्मे पदानि पदविभागं तदत्थञ्च दस्सेत्वा ततो परं पिण्डत्थादिनिदस्सनवसेन च संवण्णना कातब्बा, तस्मा पदानि ताव दस्सेन्तो “एवन्ति निपातपद”न्तिआदिमाह । तत्थ पदविभागोति पदानं विसेसो, न पदविग्गहो । अथ वा पदानि च पदविभागो च पदविभागो, पदविग्गहो च पदविभागो च पदविभागोति वा एकसेसवसेन पदपदविग्गहा पदविभागसद्देन वुत्ताति वेदितब्बं । तत्थ पदविग्गहो “जेतस्स वनं जेतवन”न्तिआदिना समासपदेसु दट्टब्बो ।

अत्थतोति पदत्थतो । तं पन पदत्थं अत्थुद्धारक्कमेन पठमं एवं-सद्दस्स दस्सेन्तो “एवं-सद्दो तावा”तिआदिमाह । अवधारणादीति एत्थ आदि-सद्देन इदमत्थपुच्छापरिमाणोदित्थानं सङ्गहो दट्टब्बो । तथा हि “एवंगतानि पुथुसिप्पायतनानि, एवमादीनी”तिआदीसु इदं-सद्दस्स अत्थे एवं-सद्दो । गत-सद्दो हि पकारपरियायो, तथा विधाकार-सद्दा च । तथा हि विधयुत्तगतसद्दे लोकिया पकारत्थे वदन्ति । “एवं सु ते सुन्हाता सुविलित्ता कप्पितकेसमस्सू आमक्कमणिकुण्डलाभरणा ओदातवत्थवसना पञ्चहि कामगुणेहि समप्पिता समङ्गीभूता परिचारेन्ति सेय्यथापि त्वं एतरहि साचरियकोति । नो हिदं, भो गोतमा”तिआदीसु (दी० नि० १.२८६) पुच्छायं । “एवं लहुपरिवत्तं (अ० नि० १.४८), एवमायुपरियन्तो”ति (दी० नि० १.२४४; पारा० १२) च आदीसु परिमाणे ।

ननु च “एवं सु ते सुन्हाता सुविलित्ता एवमायुपरियन्तो”ति एत्थ एवं-सद्देन पुच्छनाकारपरिमाणाकारानं वुत्तत्ता आकारत्थो एव एवं-सद्दोति? न, विसेससब्भावतो । आकारमत्तवाचको हि एवं-सद्दो आकारत्थोति अधिप्पेतो यथा “एवं ब्याखो”तिआदीसु (म० नि० १.२३४; पाचि० ४१७; चूळव० ६५), न पन आकारविसेसवाचको । एवञ्च कत्वा “एवं

जातेन मच्चेना”तिआदीनि (ध० प० ५३) उपमादिउदाहरणानि उपपन्नानि होन्ति । तथा हि “यथा हि...पे०... बहु”न्ति (ध० प० ५३) एत्थ पुष्करासिद्वानियतो मनुस्सूपपत्तिसप्पुरिसूपनिस्सयसद्धम्मस्सवनयोनिसोमनसिकारभोगसम्पत्ति-आदिदानादिपुञ्जकिरियाहेतुसमुदायतो सोभासुगन्धतादिगुणयोगतो मालागुणसदिसियो पहूता पुञ्जकिरिया मरितब्बसभावताय मच्चेन सत्तेन कत्तब्बाति जोतितत्ता पुष्करासिमालागुणाव उपमा । तेसं उपमाकारो यथा-सद्देन अनियमतो वुत्तोति “एवं-सद्दो उपमाकारनिगमनत्थो”ति वत्तुं युत्तं, सो पन उपमाकारो नियमियमानो अत्थतो उपमाव होतीति आह — “**उपमायं आगतो**”ति । तथा “एवं इमिना आकारेन अभिक्कमितब्ब”न्तिआदिना उपदिसियमानाय समणसारुप्पाय आकप्पसम्पत्तिया यो तत्थ उपदिसनाकारो, सो अत्थतो उपदेसो एवाति वुत्तं — “**एवं ते...पे०... उपदेसे**”ति । तथा **एवमेतं भगवा, एवमेतं सुगता**ति एत्थ भगवता यथावुत्तमत्थं अविपरीततो जानन्तेहि कतं तत्थ संविज्जमानगुणानं पकारेहि हंसनं उदग्गताकरणं सम्पहंसनं, यो तत्थ सम्पहंसनाकारोति योजेतब्बं ।

एवमेवं पनायन्ति एत्थ गरहणाकारोति योजेतब्बं, सो च गरहणाकारो “वसली”तिआदिखुंसनसद्दसन्निधानतो इह एवं-सद्देन पकासितोति विज्जायति । यथा चेत्थ, एवं उपमाकारादयोपि उपमादिवसेन वुत्तानं पुष्करासिआदिसद्दानं सन्निधानतोति दट्टब्बं । **एवं, भन्तेति खोति**आदीसु पन धम्मस्स साधुकं सवनमनसिकारेन नियोजितेहि भिक्खूहि अत्तनो तत्थ ठितभावस्स पटिजाननवसेन वुत्तत्ता एत्थ एवं-सद्दो वचनसम्पटिच्छनत्थो वुत्तो, तेन “एवं, भन्ते, साधु भन्ते, सुट्टु भन्ते”ति वुत्तं होति । **एवञ्च वदेहीति** “यथाहं वदामि, एवं समणं आनन्दं वदेही”ति वदनाकारो इदानि वत्तब्बो एवं-सद्देन निदस्सीयतीति निदस्सनत्थो वुत्तो । **एवं नोति** एत्थापि तेसं यथावुत्तधम्मानं अहितदुक्खावहभावे सन्निधानजननत्थं अनुमतिग्गहणवसेन “नो वा, कथं वो एत्थ होती”ति पुच्छाय कताय “एवं नो एत्थ होती”ति वुत्तत्ता तदाकारसन्निधानं एवं-सद्देन विभावितन्ति विज्जायति । सो पन तेसं धम्मानं अहिताय दुक्खाय संवत्तनाकारो नियमियमानो अवधारणत्थो होतीति आह — “**एवं नो एत्थ होतीतिआदीसु अवधारणे**”ति ।

नानानयनिपुणन्ति एकत्तनानत्तअब्बापारएवंधम्मतासङ्घाता,

नन्दियावट्टतिपुक्खलसीहविककीळितअङ्कुसदिसालोचनसङ्घाता वा आधारादिभेदवसेन नानाविधा नया नानानया । नया वा पाळिगतियो, ता च पञ्जत्तिआदिवसेन संकिलेसभागियादिलोकियादितदुभयवोमिस्सकतादिवसेन कुसलादिवसेन खन्धादिवसेन सङ्गहादिवसेन समयविमुत्तादिवसेन पधानादिवसेन कुसलमूलादिवसेन तिकपट्टानादिवसेन च नानप्पकाराति नानानया, तेहि निपुणं सण्हं सुखुमन्ति नानानयनिपुणं । आसयोव अज्झासयो, ते च सस्सतादिभेदेन तत्थ च अप्परजक्खतादिभेदेन च अनेके, अत्तज्झासयादयो एव वा समुट्टानं उप्पत्तिहेतु एतस्साति **अनेकज्झासयसमुट्टानं** ।

अत्थव्यञ्जनसम्पन्नन्ति अत्थव्यञ्जनपरिपुण्णं उपनेतब्बाभावतो ।

सङ्कासनपकासनविवरणविभजनउत्तानीकरणपञ्जत्तिवसेन छहि अत्थपदेहि अक्खरपदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिद्देसवसेन छहि व्यञ्जनपदेहि च समन्नागतन्ति वा अत्थो दट्टब्बो ।

विविधपाटिहारियन्ति एत्थ पाटिहारियपदस्स वचनत्थं “पटिपक्खहरणतो रागादिकिलेसापनयनतो च पाटिहारिय”न्ति वदन्ति । भगवतो पन पटिपक्खा रागादयो न सन्ति, ये हरितब्बा । पुथुज्जनानम्पि विगतूपक्किलेसे अट्टगुणसमन्नागते चित्ते हतपटिपक्खे इद्धिविधं पवत्तति, तस्मा तत्थ पवत्तवोहारेण च न सक्का इध “पाटिहारिय”न्ति वत्थुं । सचे पन महाकारुणिकस्स भगवतो वेनेय्यगता च किलेसा पटिपक्खा, तेसं हरणतो “पाटिहारिय”न्ति वुत्तं, एवं सति युत्तमेतं । अथ वा भगवतो च सासनस्स च पटिपक्खा तित्थिया, तेसं हरणतो पाटिहारियं । ते हि दिट्ठिहरणवसेन च दिट्ठिप्पकासने असमत्थभावेन च इद्धिआदेसनानुसासनीहि हरिता अपनीता होन्तीति । “पटी”ति वा अयं सद्दो “पच्छा”ति

एतस्स अत्थं बोधेति “तस्मिं पटिपविट्ठमिह, अज्जो आगच्छि ब्राह्मणो”ति आदीसु (सु० नि० ९८५; चूळनि० पारायनवग्गो, वत्थुगाथा ४) विय, तस्मा समाहिते चित्ते विगतूपक्किलेसे कतकिच्चेन पच्छा हरितब्बं पवत्तेतब्बन्ति पटिहारियं, अत्तनो वा उपक्किलेसेसु चतुत्थज्झानमग्गोहि हरितेसु पच्छा हरणं पटिहारियं, इद्धिआदेसनानुसासनियो च विगतूपक्किलेसेन कतकिच्चेन च सत्तहितत्थं पुन पवत्तेतब्बा, हरितेसु च अत्तनो उपक्किलेसेसु परसत्तानं उपक्किलेसहरणानि होन्तीति पटिहारियानि भवन्ति । पटिहारियमेव पाटिहारियं, पटिहारिये वा इद्धिआदेसनानुसासनिसमुदाये भवं एकमेकं पाटिहारियन्ति वुच्चति । पटिहारियं वा चतुत्थज्झानं मग्गो च पटिपक्खहरणतो, तत्थ जातं, तस्मिं वा निमित्तभूते, ततो वा आगतन्ति पाटिहारियं । तस्स पन इद्धिआदिभेदेन विसयभेदेन च बहुविधस्स भगवतो देसनायं लब्भमानत्ता आह — “विविधपाटिहारिय”न्ति ।

न अज्जथाति भगवतो सम्मुखा सुताकारतो न अज्जथाति अत्थो, न पन भगवतो देसिताकारतो । अचिन्तेय्यानुभावा हि भगवतो देसना । एवञ्च कत्वा “सब्बप्पकारेण को समत्थो विज्जातु”न्ति इदं वचनं समत्थितं भवति, धारणबलदस्सनञ्च न विरुज्झति सुताकाराविरुज्जनस्स अधिप्पेतत्ता । न हेत्थ अत्थन्तरतापरिहारो द्विन्नं अत्थानं एकविसयत्ता, इतरथा थेरो भगवतो देसनायं सब्बथा पटिग्गहणे समत्थो असमत्थो चाति आपज्जेय्याति ।

“यो परो न होति, सो अत्ता”ति एवं वुत्ताय नियकज्झत्तसङ्घाताय ससन्ततियं वत्तनतो तिविधोपि मे-सद्दो किञ्चापि एकस्मिंयेव अत्थे दिस्सति, करणसम्पदानसामिनिद्वेसवसेन पन विज्जमानभेदं सन्धायाह — “मे-सद्दो तीसु अत्थेसु दिस्सती”ति ।

किञ्चापि उपसग्गो किरियं विसेसेति, जोतकभावतो पन सतिपि तस्मिं सुत-सद्दो एव तं तमत्थं वदतीति अनुपसग्गस्स सुत-सद्दस्स अत्थुद्धारे सउपसग्गस्स गहणं न विरुज्झतीति दस्सेन्तो “सउपसग्गो च अनुपसग्गो चा”ति आह । अस्साति सुतसद्दस्स । कम्मभावसाधनानि इध सुतसद्दे सम्भवन्तीति वुत्तं — “उपधारितन्ति वा उपधारणन्ति वा अत्थो”ति । मयाति अत्थे सतीति यदा मे-सद्दस्स कत्तुवसेन करणनिद्वेसो, तदाति अत्थो । ममाति अत्थे सतीति यदा सम्बन्धवसेन सामिनिद्वेसो, तदा ।

सुतसद्दसन्निट्ठाने पयुत्तेन एवं-सद्देन सवनकिरियाजोतकेन भवितब्बन्ति वुत्तं — “एवन्ति सोतविज्जाणादिविज्जाणकिच्चनिदस्सन”न्ति । आदि-सद्देन सम्पटिच्छनादीनं सोतद्वारिकविज्जाणानं तदभिनीहटानञ्च मनोद्वारिकविज्जाणानं गहणं वेदितब्बं । सब्बेसम्पि वाक्यानं एवकारत्थसहितत्ता “सुत”न्ति एतस्स सुतमेवाति अयमत्थो लब्भतीति आह — “अस्सवनभावप्पटिक्खेपतो”ति । एतेन अवधारणेन नियामतं दस्सेति । यथा च सुतं सुतमेवाति नियामेतब्बं, तं सम्मा सुतं होतीति आह — “अनूनाधिकाविपरीतग्गहणनिदस्सन”न्ति । अथ वा सद्दन्तरत्थापोहनवसेन सद्दो अत्थं वदतीति सुतन्ति अस्सुतं न होतीति अयमेतस्स अत्थोति वुत्तं — “अस्सवनभावप्पटिक्खेपतो”ति । इमिना दिट्ठादिविनिवत्तनं करोति । इदं वुत्तं होति — न इदं मया दिट्ठं, न सयम्भुजाणेन सच्छिकतं, अथ खो सुतं, तच्च सम्मदेवाति । तेनेवाह — “अनूनाधिकाविपरीतग्गहणनिदस्सन”न्ति । अवधारणत्थे वा एवं-सद्दे अयमत्थयोजना — “करीयती”ति तदपेक्खस्स सुत-सद्दस्स अयमत्थो वुत्तो “अस्सवनभावप्पटिक्खेपतो”ति । तेनेवाह — “अनूनाधिकाविपरीतग्गहणनिदस्सन”न्ति । सवन-सद्दो चेत्य कम्मत्थो वेदितब्बो “सुय्यती”ति ।

एवं सवनहेतुसवनविसेसवसेन पदत्तयस्स एकेन पकारेण अत्थयोजनं दस्सेत्वा इदानि पकारन्तरेहि तं दस्सेतुं — “तथा एव”न्ति आदि वुत्तं । तत्थ तस्साति या सा भगवतो सम्मुखा धम्मस्सवनाकारेण पवत्ता मनोद्वारविज्जाणवीथि,

तस्सा । सा हि नानप्पकारेण आरम्मणे पवत्तितुं समत्था । तथा च वुत्तं — “सोतद्वारानुसारेणा”ति । नानप्पकारेणाति वक्खमानानं अनेकविहितानं ब्यञ्जनत्थग्गहणानं नानाकारेण । एतेन इमिस्सा योजनाय आकारत्थो एवं-सद्दो गहितोति दीपेति । पवत्तिभावप्पकासनन्ति पवत्तिया अत्थिभावप्पकासनं । सुतन्ति धम्मप्पकासनन्ति यस्मिं आरम्मणे वुत्तप्पकारा विञ्जाणवीथि नानप्पकारेण पवत्ता, तस्स धम्मत्ता वुत्तं, न सुतसद्दस्स धम्मत्थत्ता । वुत्तस्सेवत्थस्स पाकटीकरणं “अयञ्हेत्था”तिआदि । तत्थ विञ्जाणवीथियाति करणत्थे करणवचनं, मयाति कत्तुअत्थे ।

एवन्ति निदिसितब्बप्पकासनन्ति निदस्सनत्थं एवं-सद्दं गहेत्वा वुत्तं निदस्सेतब्बस्स निदस्सितब्बत्ताभावाभावतो । तेन एवं-सद्देन सकलम्पि सुत्तं पच्चापमट्टन्ति दस्सेति । सुतसद्दस्स किरियासद्दत्ता सवनकिरियाय च साधारणविञ्जाणप्पबन्धप्पटिबद्धत्ता तत्थ च पुग्गलवोहारोति वुत्तं — “सुतन्ति पुग्गलकिच्चप्पकासन”न्ति । न हि पुग्गलवोहाररहिते धम्मप्पबन्धे सवनकिरिया लब्धतीति ।

यस्स चित्तसन्तानस्सातिआदिपि आकारत्थमेव एवं-सद्दं गहेत्वा पुरिमयोजनाय अञ्जथा अत्थयोजनं दस्सेतुं वुत्तं । तत्थ आकारपञ्जत्तीति उपादापञ्जत्ति एव धम्मानं पवत्तिआकारुपादानवसेन तथा वुत्ता । सुतन्ति विसयनिद्देसोति सोतब्बभूतो धम्मो सवनकिरियाकत्तुपुग्गलस्स सवनकिरियावसेन पवत्तिट्टानन्ति कत्वा वुत्तं । चित्तसन्तानविनिमुत्तस्स परमत्थतो कस्सचि कत्तुअभावेपि सद्दवोहारेण बुद्धिपरिकप्पितभेदवचनिच्छाय चित्तसन्तानतो अञ्जं विय तंसमङ्गिं कत्वा वुत्तं — “चित्तसन्तानेण तंसमङ्गीनो”ति । सवनकिरियाविसयोपि सोतब्बधम्मो सवनकिरियावसेन पवत्तचित्तसन्तानस्स इध परमत्थतो कत्तुभावतो, सवनवसेन चित्तपवत्तिया एव वा सवनकिरियाभावतो तंकिरियाकत्तु च विसयो होतीति कत्वा वुत्तं — “तंसमङ्गीनो कत्तुविसये”ति । सुताकारस्स च थेरस्स सम्मानिच्छितभावतो आह — “गहणसन्निट्टान”न्ति । एतेन वा अवधारणत्थं एवं-सद्दं गहेत्वा अयमत्थयोजना कताति दट्टब्बं ।

पुब्बे सुतानं नानाविहितानं सुत्तसद्द्वारानुसारेणा अत्थव्यञ्जनानं उपधारितरूपस्स आकारस्स निदस्सनस्स, अवधारणस्स वा पकासनसभावो एवं-सद्दोति तदाकारादिउपधारणस्स पुग्गलपञ्जत्तिया उपादानभूतधम्मप्पबन्धव्यापारताय वुत्तं — “एवन्ति पुग्गलकिच्चनिद्देसो”ति । सवनकिरिया पन पुग्गलवादिनोपि विञ्जाणनिरपेक्खा नत्थीति विसेसतो विञ्जाणव्यापारोति आह — “सुतन्ति विञ्जाणकिच्चनिद्देसो”ति । मेति सद्दप्पवत्तिया एकन्तेनेव सत्तविसयत्ता विञ्जाणकिच्चस्स च तत्थेव समोदहितब्बतो “मेति उभयकिच्चयुत्तपुग्गलनिद्देसो”ति वुत्तं । अविज्जमानपञ्जत्तिविज्जमानपञ्जत्तिसभावा यथाक्कमं एवंसद्दसुतसद्दानं अत्थाति ते तथारूपपञ्जत्तिउपादानव्यापारभावेन दस्सेन्तो आह — “एवन्ति पुग्गलकिच्चनिद्देसो, सुतन्ति विञ्जाणकिच्चनिद्देसो”ति । एत्थ च करणकिरियाकत्तुकम्मविसेसप्पकासनवसेन पुग्गलव्यापारविसयपुग्गलव्यापारनिदस्सनवसेन गहणाकारग्गाहकतब्बिसयविसेसनिद्देसवसेन कत्तुकरणव्यापारकत्तुनिद्देसवसेन च दुतियादयो चतस्सो अत्थयोजना दस्सिताति दट्टब्बं ।

सब्बस्सपि सद्दाधिगमनीयस्स अत्थस्स पञ्जत्तिमुखेनेव पटिपज्जितब्बत्ता सब्बपञ्जत्तीनञ्च विज्जमानादिवसेन छसु पञ्जत्तिभेदेसु अन्तोगधत्ता तेसु “एव”न्तिआदीनं पञ्जत्तीनं सरूपं निद्दारेन्तो आह — “एवन्ति च मेति चा”तिआदि । तत्थ एवन्ति च मेति च वुच्चमानस्सत्थस्स आकारादिनो धम्मानं असल्लक्खणभावतो अविज्जमानपञ्जत्तिभावोति आह — “सच्चिकट्टुपरमत्थवसेन अविज्जमानपञ्जत्ती”ति । तत्थ सच्चिकट्टुपरमत्थवसेनाति भूतत्थउत्तमत्थवसेन । इदं वुत्तं होति — यो मायामरीचिआदयो विय अभूतत्थो, अनुस्सवादीहि गहेतब्बो विय अनुत्तमत्थो च न होति, सो

रूपसद्वादिसभावो, रूपनानुभवनादिसभावो वा अत्थो सच्चिकट्टो परमत्थो चाति वुच्चति, न तथा “एवं मे”तिपदानं अत्थोति । एतमेवत्थं पाकटतरं कातुं “**किञ्चेत्थ तं**”न्तिआदि वुत्तं । सुतन्ति पन सद्दायतनं सन्धायाह — “**विज्जमानपञ्जती**”ति । तेनेव हि “**यञ्हि तं एत्थ सोतेन उपलब्ध**”न्ति वुत्तं । “सोतद्वारानुसारेण उपलब्ध”न्ति पन वुत्ते अत्थब्यञ्जनादि सब्बं लब्धति । **तं तं उपादाय वत्तब्बतो**ति सोतपथमागते धम्मे उपादाय तेसं उपधारिताकारादीनो पच्चामसनवसेन एवन्ति, ससन्ततिपरियापन्ने खन्धे उपादाय मेति वत्तब्बत्ताति अत्थो । दिट्ठादिसभावरहिते सद्दायतने पवत्तमानोपि सुतवोहारो “**दुतियं ततियं**”न्तिआदिको विय पठमादीनि दिट्ठमुतविज्जाते अपेक्खित्वा पवत्तोति आह — “**दिट्ठादीनि उपनिधाय वत्तब्बतो**”ति । अस्सुतं न होतीति हि सुतन्ति पकासितो अयमत्थोति ।

अत्तना पटिविद्धा सुत्तस्स पकारविसेसा एवन्ति थेरेण पच्चामट्ठाति आह — “**असम्मोहं दीपेती**”ति । **नानप्यकारप्यटिवेधसमत्थो होतीति** एतेन वक्खमानस्स सुत्तस्स नानप्यकारतं दुप्पटिविज्झतञ्च दस्सेति । **सुतस्स असम्मोसं दीपेतीति** सुताकारस्स याथावतो दस्सियमानत्ता वुत्तं । **असम्मोहेनाति** सम्मोहाभावेन, पञ्जाय एव वा सवनकालसम्भूताय तदुत्तरिकालपञ्जासिद्धि । एवं **असम्मोसेनाति** एत्थापि वत्तब्बं । व्यञ्जनानं पटिविज्झितब्बो आकारो नातिगम्भीरो, यथासुतधारणमेव तत्थ करणीयन्ति सतिया ब्यापारो अधिको, पञ्जा तत्थ गुणीभूताति वुत्तं — “**पञ्जापुब्बङ्गमाया**”तिआदि “पञ्जाय पुब्बङ्गमा”ति कत्वा । पुब्बङ्गमता चेत्थ पधानभावो “**मनोपुब्बङ्गमा**”तिआदीसु (ध० प० १, २) विय, पुब्बङ्गमताय वा चक्खुविज्जाणादीसु आवज्जनादीनं विय अप्पधानत्ते पञ्जा पुब्बङ्गमा एतिस्साति अयम्पि अत्थो युज्जति, एवं **सतिपुब्बङ्गमायाति** एत्थापि वुत्तनयानुसारेण यथासम्भवमत्थो वेदितब्बो । **अत्थब्यञ्जनसम्पन्नस्साति** अत्थब्यञ्जनपरिपुण्णस्स, सङ्कासनप्यकासनविवरणविभजनउत्तानीकरणपञ्जत्तिवसेन छहि अत्थपदेहि अक्खरपदब्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिद्देसवसेन छहि व्यञ्जनपदेहि च समन्नागतस्साति वा अत्थो दट्ठब्बो ।

योनिसोमनसिकारं दीपेति एवं-सद्देन वुच्चमानानं आकारनिदस्सनावधारणत्थानं अविपरीतसद्दम्मविसयत्ताति अधिप्पायो । **अविक्खेपं दीपेतीति** “चित्तपरियादानं कत्थ भासित”न्तिआदिपुच्छावसे पकरणप्यत्तस्स वक्खमानस्स सुत्तस्स सवनं समाधानमन्तरेण न सम्भवतीति कत्वा वुत्तं । **विक्खित्तचित्तस्साति**आदि तस्सेवत्थस्स समत्थनवसेन वुत्तं । **सब्बसम्पत्तियाति** अत्थब्यञ्जनदेसकप्पयोजनादिसम्पत्तिया । अविपरीतसद्दम्मविसयेहि विय आकारनिदस्सनावधारणत्थेहि योनिसोमनसिकारस्स, सद्दम्मस्सवनेन विय च अविक्खेपस्स यथा योनिसोमनसिकारेण फलभूतेन अत्तसम्मापणिधिपुब्बेकतपुञ्जतानं सिद्धि वुत्ता तदविनाभावतो । एवं अविक्खेपेण फलभूतेन कारणभूतानं सद्दम्मस्सवनसप्पुरिसूपनिस्सयानं सिद्धि दस्सेतब्बा सिया अस्सुतवतो सप्पुरिसूपनिस्सयरहितस्स च तदभावतो । **न हि विक्खित्तचित्तोति**आदिना समत्थनवचनेन पन अविक्खेपेण कारणभूतेन सप्पुरिसूपनिस्सयेन च फलभूतस्स सद्दम्मस्सवनस्स सिद्धि दस्सिता । अयं पनेत्थ अधिप्पायो युत्तो सिया, सद्दम्मस्सवनसप्पुरिसूपनिस्सया न एकन्तेन अविक्खेपस्स कारणं बाहिरङ्गत्ता, अविक्खेपो पन सप्पुरिसूपनिस्सयो विय सद्दम्मस्सवनस्स एकन्तकारणन्ति । एवम्पि अविक्खेपेण सप्पुरिसूपनिस्सयसिद्धिजोतना न समत्थिताव । नो न समत्थिता विक्खित्तचित्तानं सप्पुरिसपयिरुपासनाभावस्स अत्थसिद्धत्ता । एत्थ च पुरिमं फलेन कारणस्स सिद्धिदस्सनं नदीपूरेण विय उपरि वुट्ठिसम्भावस्स, दुतियं कारणेण फलस्स सिद्धिदस्सनं दट्ठब्बं एकन्तवस्सिना विय मेघवुट्ठानेन वुट्ठिप्पवत्तिया ।

भगवतो वचनस्स अत्थब्यञ्जनप्यभेदपरिच्छेदवसेन सकलसासनसम्पत्तिओगाहनाकारो निरवसेसपरहितपारिपूरिताकारणन्ति वुत्तं — “**एवं भद्दको आकारो**”ति । यस्मा न होतीति सम्बन्धो । **पच्छिमचक्कद्वयसम्पत्तिन्ति** अत्तसम्मापणिधिपुब्बेकतपुञ्जतासङ्घातगुणद्वयं । अपरापरं वुत्तिया चेत्थ चक्कभावो, चरन्ति

एतेहि सत्ता सम्पत्तिभवेसूति वा । ये सन्धाय वुत्तं — “चत्तारिमानि, भिक्खवे, चक्कानि, येहि समन्नागतानं देवमनुस्सानं चतुचक्कं वत्तती”तिआदि (अ० नि० ४.३१) । पुरिमपच्छिमभावो चेत्य देसनाक्कमवसेन दट्टब्बो । **पच्छिमचक्कद्वयसिद्धियाति** पच्छिमचक्कद्वयस्स अत्थिताय । सम्मापणिहितत्तो पुब्बे च कतपुञ्जो सुद्धासयो होति तदसिद्धिहेतूनं किलेसानं दूरीभावतोति आह — “**आसयसुद्धि सिद्धा होती**”ति । तथा हि वुत्तं — “सम्मापणिहितं चित्तं, सेय्यसो नं ततो करे”ति (ध० प० ४३), “कतपुञ्जोसि त्वं, आनन्द, पधानमनुयुञ्ज, खिप्पं होहिसि अनासवो”ति (दी० नि० २.२०७) च । तेनेवाह — “**आसयसुद्धिया अधिगमव्यत्तिसिद्धी**”ति । **पयोगसुद्धियाति** योनिसोमनसिकारपुब्बङ्गमस्स धम्मस्सवनप्पयोगस्स विसदभावेन । तथा चाह — “**आगमव्यत्तिसिद्धी**”ति, सब्बस्स वा कायवचीपयोगस्स निद्वोसभावेन । परिसुद्धिकायवचीपयोगो हि विप्पटिसाराभावतो अविक्खित्तचित्तो परियत्तियं विसारदो होतीति ।

नानप्पकारपटिवेधदीपकेनाति आदिना अत्थव्यञ्जनेसु थेरस्स एवं-सद्वसुत-सद्धानं असम्मोहदीपनतो चतुप्पटिसम्भिदावसेन अत्थयोजनं दस्सेति । तत्थ **सोतप्पभेदपटिवेधदीपकेनाति** एतेन अयं सुत-सद्दो एवं-सद्वसन्निधानतो, वक्खमानापेक्खाय वा सामञ्जेनेव सोतब्बधम्मविसेसं आमसतीति दस्सेति । मनोदिट्ठिकरणानं परियत्तिधम्मानं अनुपेक्खनसुप्पटिवेधा विसेसतो मनसिकारप्पटिबद्धाति ते वुत्तनयेन योनिसोमनसिकारदीपकेन एवं-सद्देन योजेत्वा, सवनधारणवचीपरिचया परियत्तिधम्मा विसेसेन सोतावधानप्पटिबद्धाति ते अविक्खेपदीपकेन सुत-सद्देन योजेत्वा दस्सेन्तो सासनसम्पत्तिया धम्मस्सवने उस्साहं जनेति । तत्थ **धम्माति** परियत्तिधम्मा । **मनसा अनुपेक्खिताति** “इध सीलं कथितं, इध समाधि, इध पज्जा, एत्तका एत्थ अनुसन्धयो”तिआदिना नयेन मनसा अनु अनु पेक्खिता । **दिट्ठिया सुप्पटिविद्धाति** निज्झानक्खन्ति भूताय, जातपरिज्जासङ्घाताय वा दिट्ठिया तत्थ तत्थ वुत्तरूपारूपधम्मे “इति रूपं, एत्तकं रूपं”न्तिआदिना सुट्टु ववत्थपेत्वा पटिविद्धा ।

सकलेन वचनेनाति पुब्बे तीहि पदेहि विसुं विसुं योजितत्ता वुत्तं । **असप्पुरिसभूमिन्ति** अकतञ्जुत्तं, “इधेकच्चो पापभिक्खु तथागतप्पवेदितं धम्मविनयं परियापुणित्वा अत्तनो दहती”ति (पारा० १९५) एवं वुत्तं अनरियवोहारावत्थं । सा एव अनरियवोहारावत्था असद्धम्मो । ननु च आनन्दत्थेरस्स “ममेदं वचनं”न्ति अधिमानस्स, महाकस्सपत्थेरादीनञ्च तदासङ्गाय अभावतो असप्पुरिसभूमिसमतिक्कमादिवचनं निरत्थकन्ति? नयिदमेवं, “एवं मे सुतं”न्ति वदन्तेन अयम्पि अत्थो विभावितोति दस्सनतो । केचि पन “देवतानं परिवितक्कापेक्खं तथावचनन्ति एदिसी चोदना अनवकासा”ति वदन्ति । तस्मिं किर खणे एकच्चानं देवतानं एवं चेतसो परिवितक्को उदपादि “भगवा परिनिब्बुतो, अयञ्च आयस्मा देसनाकुसलो इदानि धम्मं देसेति, सक्यकुलप्पसुतो तथागतस्स भाता चूळपितुपुत्तो, किं नु खो सयं सच्छिकतं धम्मं देसेति, उदाहु भगवतो एव वचनं यथासुतं”न्ति, एवं तदासङ्कितप्पकारतो असप्पुरिसभूमिसमोक्कमादितो अतिक्कमादि विभावितन्ति । **अत्तनो अदहन्तोति** “ममेदं”न्ति अत्तनि अट्टपेन्तो । **अप्पेतीति** निदस्सेति । दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेसु यथारहं सत्ते नेतीति नेत्ति, धम्मोयेव नेत्ति **धम्मनेत्ति** ।

दळ्हरनिविट्ठा विचिकिच्छा **कङ्खा** । नातिसंसप्पनं मतिभेदमत्तं **विमति** । **अस्सद्धियं विनासेति** भगवता भासितत्ता सम्मुखा चस्स पटिग्गहितत्ता खलितदुरुत्तादिग्गहणदोसाभावतो च । एत्थ च पञ्चमादयो तिस्सो अत्थयोजना आकारादिअत्थेसु अग्गहितविसेसमेव एवं-सद्दं गहेत्वा दस्सिता, ततो परा चतस्सो आकारत्थमेव एवं-सद्दं गहेत्वा विभाविता, पच्छिमा पन तिस्सो यथाक्कमं आकारत्थं निदस्सनत्थं अवधारणत्थञ्च एवं-सद्दं गहेत्वा योजिताति दट्टब्बं ।

एक-सद्वो अञ्जसेट्टुअसहायसङ्घादीसु दिस्सति । तथा हेस “सस्सतो अत्ता च लोको च, इदमेव सच्चं मोघमञ्जन्ति इत्थेके अभिवदन्ती”तिआदीसु (म० नि० ३.२७) अञ्जत्थे दिस्सति, “चेतसो एकोदिभाव”न्तिआदीसु (दी० नि० १.२२८; पारा० ११) सेट्टे, “एको वूपकट्टो”तिआदीसु (दी० नि० १.४०५; २.२१५; म० नि० १.८०; सं० नि० ३.६३; चूळव० ४४५) असहाये “एकोव खो, भिक्खवे, खणो च समयो च ब्रह्मचरियवासाया”तिआदीसु (अ० नि० ८.२९) सङ्घायं । इधापि सङ्घायन्ति दस्सेन्तो आह — “एकन्ति गणनपरिच्छेदनिद्देशो”ति । **कालञ्च समयञ्चाति** युत्तकालञ्च पच्चयसामग्गिञ्च । **खणोति** ओकासो । तथागतुप्पादादिको हि मग्गब्रह्मचरियस्स ओकासो तप्पच्चयप्पटिलाभहेतुत्ता । खणो एव च समयो । यो खणोति च समयोति च वुच्चति, सो एको एवाति हि अत्थो । **महासमयोति** महासमूहो । **समयोपि खोति** सिक्खापदपूरणस्स हेतुपि । **समयप्पवादकेति** दिट्ठिप्पवादके । तत्थ हि निसिन्ना तित्थिया अत्तनो अत्तनो समयं पवदन्तीति । **अत्थाभिसमयाति** हितप्पटिलाभा । अभिसमेतब्बोति अभिसमयो, अभिसमयो अत्थो **अभिसमयट्टोति** पीळनादीनि अभिसमेतब्बभावेन एकीभावं उपनेत्वा वुत्तानि । अभिसमयस्स वा पटिवेधस्स विसयभूतो अत्थो **अभिसमयट्टोति** तानेव तथा एकत्तेन वुत्तानि । तत्थ **पीळनं** दुक्खसच्चस्स तंसमङ्गिनो हिंसनं अविप्फारिकताकरणं । **सन्तापो** दुक्खदुक्खतादिवसेन सन्तपनं परिदहनं ।

तत्थ सहकारिकारणे सनिज्झं समेति समवेतीति **समयो**, समवायो । समेति समागच्छति एत्थ मग्गब्रह्मचरियं तदाधारपुग्गलेहीति **समयो**, खणो । समेति एत्थ, एतेन वा संगच्छति सत्तो, सभावधम्मो वा सहजातादीहि, उप्पादादीहि वाति **समयो**, कालो । धम्मप्पवत्तिमत्तताय अत्थतो अभूतोपि हि कालो धम्मप्पवत्तिया अधिकरणं करणं विय च कप्पनामत्तसिद्धेन रूपेण वोहरीयतीति । समं, सह वा अवयवानं अयनं पवत्ति अवट्टानन्ति **समयो**, समूहो यथा “समुदायो”ति । अवयवसहावट्टानमेव हि समूहोति । अवसेसपच्चयानं समागमे एति फलं एतस्मा उप्पज्जति पवत्तति चाति **समयो**, हेतु यथा “समुदयो”ति । समेति संयोजनभावतो सम्बद्धो एति अत्तनो विसये पवत्तति, दळ्ळहग्गहणभावतो वा संयुत्ता अयन्ति पवत्तन्ति सत्ता यथाभिनिवेशं एतेनाति **समयो**, दिट्ठि । दिट्ठिसंयोजनेन हि सत्ता अतिविय बज्झन्तीति । समिति सङ्गति समोधानन्ति **समयो**, पटिलाभो । समस्स यानं, सम्मा वा यानं अपगमोति **समयो**, पहानं । अभिमुखं जाणेन सम्मा एतब्बो अभिसमेतब्बोति **अभिसमयो**, धम्मानं अविपरीतो सभावो । अभिमुखभावेन सम्मा एति गच्छति बुज्झतीति **अभिसमयो**, धम्मानं अविपरीतसभावावबोधो । एवं तस्मिं तस्मिं अत्थे समयसद्दस्स पवत्ति वेदितब्बा । समयसद्दस्स अत्थुद्दारे अभिसमयसद्दस्स उदाहरणं वुत्तनयेन वेदितब्बं । **अस्साति** समयसद्दस्स । **कालो अत्थो** समवायादीनं अत्थानं इध असम्भवतो, देसदेसकपरिसानं विय सुत्तस्स निदानभावेन कालस्स अपदिसितब्बतो च ।

कस्मा पनेत्थ अनियमितवसेनेव कालो निद्दिट्टो, न उतुसंवच्छरादिवसेन नियमेत्वाति आह — “**तत्थ किञ्चापी**”तिआदि । उतुसंवच्छरादिवसेन नियमं अकत्वा समयसद्दस्स वचने अयम्पि गुणो लब्धो होतीति दस्सेन्तो “**ये वा इमे**”तिआदिमाह । सामञ्जजोतना हि विसेसे अवतिट्टतीति । तत्थ **दिट्ठुधम्मसुखविहारसमयो** देवसिकं ज्ञानसमापत्तीहि वीतिनामनकालो, विसेसतो सत्तसत्ताहानि । **सुप्पकासाति** दससहस्सिलोकधातुया पकम्पनओभासपातुभावादीहि पाकटा । यथावुत्तभेदेसु एव समयेसु एकदेसं पकारन्तरेहि सङ्गहेत्वा दस्सेतुं “**यो चाय**”न्तिआदिमाह । तथा हि जाणकिच्चसमयो अत्तहितप्पटिपत्तिसमयो च अभिसम्बोधिसमयो, अरियतुण्हीभावसमयो दिट्ठुधम्मसुखविहारसमयो, करुणाकिच्चपरहितप्पटिपत्तिधम्मिकथासमयो देसनासमयोयेव ।

करणवचनेन निद्देशो कतोति सम्बन्धो । **तत्थाति** अभिधम्मविनयेसु । **तथाति** भुम्मकरणेहि । **अधिकरणत्थो** आधारत्थो । भावो नाम किरिया, किरियाय किरियन्तरलक्खणं **भावेनभावलक्खणं** । तत्थ यथा कालो

सभावधम्मपरिच्छिन्नो सयं परमत्थतो अविज्जमानोपि आधारभावेन पञ्जातो तद्ध्वणप्पवत्तानं ततो पुब्बे परतो च अभावतो “पुब्बण्हे जातो, सायण्हे गच्छती”ति च आदीसु, समूहो च अवयवविनिमुत्तो अविज्जमानोपि कप्पनामत्तसिद्धो अवयवानं आधारभावेन पञ्जापीयति “रुक्खे साखा, यवरासियं सम्भूतो”ति आदीसु, एवं इधापीति दस्सेन्तो आह — “अधिकरणं...पे०... धम्मान”न्ति । यस्मिं काले, धम्मपुञ्जे वा कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति, तस्मिं एव काले, धम्मपुञ्जे च फस्सादयोपि होन्तीति अयञ्चि तत्थ अत्थो । यथा “गावीसु दुह्मानासु गतो, दुद्धासु आगतो”ति दोहनकिरियाय गमनकिरिया लक्खीयति, एवं इधापि “यस्मिं समये, तस्मिं समये”ति च वुत्ते “सती”ति अयमत्थो विज्जायमानो एव होति पदत्थस्स सत्ताविरहाभावतोति समयस्स सत्ताकिरियाय चित्तस्स उप्पादकिरिया, फस्सादीनं भवनकिरिया च लक्खीयतीति । **यस्मिं समये**ति यस्मिं नवमे खणे, यस्मिं योनिसोमनसिकारादिहेतुम्हि, पच्चयसमवाये वा सति कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति, तस्मिंयेव खणे हेतुम्हि पच्चयसमवाये च फस्सादयोपि होन्तीति उभयत्थ समयसद्धे भुम्मनिद्वेसो कतो लक्खणभूतभावयुत्तोति दस्सेन्तो आह — “खण...पे०... लक्खीयती”ति ।

हेतुअत्थो करणत्थो च सम्भवति “अन्नेन वसति, अज्जेनेन वसति, फरसुना छिन्दति, कुदालेन खणती”ति आदीसु विय । वीतिक्कमञ्चि सुत्वा भिक्खुसङ्घं सन्निपातापेत्वा ओतिण्णे वत्थुस्मिं तं पुग्गलं पटिपुच्छित्वा विगरहित्वा च तं तं वत्थुं ओतिण्णकालं अनतिकमत्तित्वा तेनेव कालेन सिक्खापदानि पञ्जापेन्तो भगवा विहरति सिक्खापदपञ्चित्तेहेतुञ्च अपेक्खमानो ततियपाराजिकादीसु विय ।

अच्चन्तमेव आरम्भतो पट्टाय याव देसनानिद्वानं परहितप्पटिपत्तिसङ्घातेन **करुणाविहारेण** । तदत्थजोतनत्थन्ति अच्चन्तसंयोगत्थजोतनत्थं । **उपयोगवचननिद्वेसो कतो** यथा “मासं अज्जेती”ति । **पोराणा**ति अट्टकथाचरिया । **अभिलापमत्तभेदो**ति वचनमत्तेन विसेसो । तेन सुत्तविनयेसु विभत्तिव्यत्तयो कतोति दस्सेति ।

इदानि “भगवा”ति इमस्स अत्थं दस्सेन्तो आह — “**भगवाति गरू**”ति आदि । **भगवाति वचनं** सेट्टन्ति सेट्टवाचकं वचनं, सेट्टगुणसहचरणं सेट्टन्ति वुत्तं । अथ वा वुच्चतीति वचनं, अत्थो । यस्मा यो “भगवा”ति वचनेन वचनीयो अत्थो, सो सेट्टोति अत्थो । **भगवाति वचनमुत्तमन्ति** एत्थापि एसेव नयो । **गारवयुत्तो**ति गरुभावयुत्तो गरुगुणयोगतो । गरुकरणं वा सातिसयं अरहतीति गारवयुत्तो, गारवारहोति अत्थो । सिप्पादिसिक्खापका गरू होन्ति, न च गारवयुत्ता, अयं पन तादिसो न होति, तस्मा गरूति वत्वा गारवयुत्तोति वुत्तन्ति केचि । **वुत्तोयेव**, न इध वत्तब्बो विसुद्धिमग्गस्स इमस्सा अट्टकथाय एकदेसभावतोति अधिप्पायो ।

धम्मसरीरं पच्चक्खं करोतीति “यो वो, आनन्द, मया धम्मो च विनयो च देसितो पञ्जतो, सो वो ममच्चयेन सत्था”ति (दी० नि० २.२१६) वचनतो धम्मस्स सत्थुभावपरियायो विज्जतीति कत्वा वुत्तं । **वजिरसङ्घातसमानकायो** परेहि अभेज्जसरीरत्ता । न हि भगवतो रूपकाये केनचि सक्का अन्तरायो कातुन्ति । **देसनासम्पत्तिं निद्विसति** वक्खमानस्स सकलसुत्तस्स एवन्ति निद्विसनतो । **सावकसम्पत्तिं निद्विसति** पटिसम्भिदापत्तेन पञ्चसु ठानेसु भगवता एतदग्गे ठपितेन मया महासावकेन सुतं, तञ्च खो मया सुतं, न अनुस्सुतिकं, न परम्पराभतन्ति इमस्स अत्थस्स दीपनतो । **कालसम्पत्तिं निद्विसति** “भगवा”ति पदस्स सन्निधाने पयुत्तस्स समयसद्धस्स कालस्स बुद्धुप्पादप्पटिमण्डितभावदीपनतो । बुद्धुप्पादपरमा हि कालसम्पदा । तेनेतं वुच्चति —

“कप्पकसाये कलियुगे, बुद्धुप्पादो अहो महच्छरियं ।

हुतावहमज्जे जातं, समुदितमकरन्दमरविन्द”न्ति ॥ (दी० नि० टी० १.१; सं० नि० टी० १.१.१ देवतासंयुत्त) ।

भगवाति देसकसम्पत्तिं निद्विसति गुणविसिद्धसत्तुत्तमगरुगारवाधिवचनभावतो ।

एवंनामके नगरेति कथं पनेतं नगरं एवंनामकं जातन्ति? वुच्चते, यथा काकन्दस्स इसिनो निवासद्वाने मापिता नगरी काकन्दी, माकन्दस्स निवासद्वाने मापिता माकन्दी, कुसम्बस्स निवासद्वाने मापिता कोसम्बीति वुच्चति, एवं सवत्थस्स इसिनो निवासद्वाने मापिता नगरी सावत्थीति वुच्चति । एवं ताव अक्खरचिन्तका वदन्ति । अट्टकथाचरिया पन भणन्ति — “यं किञ्चि मनुस्सानं उपभोगपरिभोगं, सब्बमेत्थ अत्थी”ति सावत्थि । सत्थसमायोगे च ‘किं भण्डमत्थी’ति पुच्छते ‘सब्बमत्थी’ति वचनमुपादाय सावत्थि ।

“सब्बदा सब्बूपकरणं, सावत्थियं समोहितं ।

तस्मा सब्बमुपादाय, सावत्थीति पवुच्चति ॥ (म० नि० अट्ट० १.१४; खु० पा० अट्ट० ५.मङ्गलसुत्तवण्णना; उदा० अट्ट० ५; पटि० म० २.१.१८४) ।

“कोसलानं पुरं रम्मं, दस्सनेय्यं मनोरमं ।

दसहि सद्देहि अविवित्तं, अन्नपानसमायुतं ॥

“वुद्धिं वेपुल्लतं पत्तं, इद्धं फीतं मनोरमं ।

आळकमन्दाव देवानं, सावत्थिपुरमुत्तमं”न्ति ॥ (म० नि० अट्ट० १.१४; खु० पा० अट्ट० ५.मङ्गलसुत्तवण्णना) ।

अविसेसेनाति न विसेसेन, विहारभावसामञ्जेनाति अत्थो । **इरियापथविहारो...पे०... विहारेसूति** इरियापथविहारो दिब्बविहारो ब्रह्मविहारो अरियविहारोति एतेसु चतूसु विहारेसु । **समङ्गिपरिदीपनन्ति** समङ्गिभावपरिदीपनं । एतन्ति विहरतीति एतं पदं । तथा हि तं “इधेकच्चो गिहिसंसट्ठो विहरति सहनन्दी सहसोकी”ति आदीसु (सं० नि० ४.२४१) इरियापथविहारे आगतं, “यस्मिं समये, भिक्खवे, भिक्खु विविच्चेव कामेहि ... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती”ति आदीसु (ध० सं० ४९९; विभ० ६२४) दिब्बविहारे, “सो मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरती”ति आदीसु (दी० नि० १.५५६; ३.३०८; म० नि० १.७७, ४५९, ५०९; २.३०९, ३१५, ४५१, ४७१; ३.२३०, विभ० ६४२, ६४३) ब्रह्मविहारे, “सो खोहं, अग्गिवेस्सन, तस्सायेव कथाय परियोसाने तस्मिंयेव पुरिमस्मिं समाधिनिमित्ते अज्झत्तमेव चित्तं सण्ठपेमि सन्निसादेमि एकोदिं करोमि, समादहामि, येन सुदं निच्चकप्पं विहरामी”ति आदीसु (म० नि० १.३८७) अरियविहारे ।

तत्थ इरियनं पवत्तनं इरिया, कायप्पयोगो । तस्सा पवत्तनूपायभावतो ठानादि **इरियापथो** । ठानसमङ्गी वा हि कायेन किञ्चि करेय्य गमनादीसु अज्जतरसमङ्गी वा । अथ वा इरियति पवत्तति एतेन अत्तभावो, कायकिच्चं वाति इरिया, तस्सा पवत्तिया उपायभावतो पथोति इरियापथो, ठानादि एव । सो च अत्थतो गतिनिवत्तिआदिआकारेन पवत्तो चतुसन्ततिरूपप्पबन्धो एव । विहरणं, विहरति एतेनाति वा **विहारो** । दिवि भवो दिब्बो, तत्थ बहुलप्पवत्तिया ब्रह्मपारिसज्जादिदेवलोके भवोति अत्थो । तत्थ यो दिब्बानुभावो, तदत्थाय संवत्ततीति वा दिब्बो, अभिञ्जाभिनीहारवसेन महागतिकत्ता वा दिब्बो, दिब्बो च सो विहारो चाति **दिब्बविहारो**, चतस्सो रूपावचरसमापत्तियो । अरूपसमापत्तियोपि एत्थेव सङ्गहं गच्छन्ति । ब्रह्मानं, ब्रह्मानो वा विहारा **ब्रह्मविहारा**, चतस्सो अप्पमञ्जायो । अरियो, अरियानं वा विहारो **अरियविहारो**, चत्तारि सामञ्जफलानि । **सो हि एकं इरियापथबाधनन्ति** आदि यदिपि भगवा एकेनपि इरियापथेन चिरतरं कालं अत्तभावं पवत्तेतुं सक्कोति, तथापि उपादिन्नकसरीरस्स अयं सभावोति दस्सेतुं वुत्तं । यस्मा वा भगवा यत्थ कत्थचि वसन्तो वेनेय्यानं धम्मं देसेन्तो नानासमापत्तीहि च कालं वीतिनामेन्तो वसतीति सत्तानं अत्तनो च विविधहितसुखं हरति

उपनेति उप्पादेति, तस्मा विविधं हरतीति विहरतीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

जेतस्स राजकुमारस्साति एत्थ अत्तनो पच्चत्थिकजनं जिनातीति जेतो । सोतसद्धो विय हि कत्तुसाधनो जेतसद्धो । अथ वा रज्जा पसेनदिकोसलेन अत्तनो पच्चत्थिकजने जिते जातोति जेतो । रज्जो हि जयं आरोपेत्वा कुमारो जितवाति जेतोति वुत्तो । मङ्गलकामताय वा तस्स एवंनाममेव कतन्ति जेतो । मङ्गलकामताय हि जेय्योति एतस्मिं अत्थे जेतोति वुत्तं । **वित्थारो पनाति** आदिना “अनाथपिण्डिकस्स आरामे”ति एत्थ सुदत्तो नाम सो, गहपति, मातापितृहि कतनामवसेन, सब्बकामसमिद्धताय पन विगतमच्छेरताय करुणादिगुणसमङ्गिताय च निच्चकालं अनाथानं पिण्डमदासि । तेन अनाथपिण्डिकोति सङ्घं गतो । आरमन्ति एत्थ पाणिनो, विसेसेन वा पब्बजिताति **आरामो**, तस्स पुप्फफलादिसोभाय नातिदूरनच्चासन्नतादिपञ्चविधसेनासनङ्गसम्पत्तिया च ततो ततो आगम्म रमन्ति अभिरमन्ति, अनुक्कण्ठिता हुत्वा निवसन्तीति अत्थो । वुत्तप्पकाराय वा सम्पत्तिया तत्थ तत्थ गर्तेपि अत्तनो अब्भन्तरंयेव आनेत्वा रमेतीति आरामो । सो हि अनाथपिण्डिकेन गहपतिना जेतस्स राजकुमारस्स हत्थतो अट्टारसहिरज्जकोटीहि सन्थारेन किणित्वा अट्टारसहिरज्जकोटीहि सेनासनानि कारापेत्वा अट्टारसहिरज्जकोटीहि विहारमहं निट्ठापेत्वा एवं चतुपज्जासहिरज्जकोटिपरिच्चागेन बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स निय्यातितो, तस्मा “अनाथपिण्डिकस्स आरामो”ति वुच्चतीति इममत्थं निदस्सेति ।

तत्थाति “एकं समयं भगवा सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे”ति यं वुत्तं वाक्यं, तत्थ । **सियाति** कस्सचि एवं परिवितक्को सिया, वक्खमानाकारेन कदाचि चोदेय्य वाति अत्थो । **अथ तत्थ विहरतीति** यदि जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे विहरति । **न वत्तब्बन्ति** नानाठानभूतत्ता सावत्थियेतवनानं, “एकं समयं”न्ति च वुत्तत्ताति अधिप्पायो । इदानि चोदको तमेव अत्तनो अधिप्पायं “**न हि सक्का**”ति आदिना विवरति । इतरो सब्बमेतं अविपरीतं अत्थं अजानन्तेन तथा वुत्तन्ति दस्सेन्तो “**न खो पनेतं एवं दट्टब्ब**”न्ति आदिमाह । तत्थ एतन्ति “सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे”ति एतं वचनं । **एवन्ति** “यदि ताव भगवा”ति आदिना यं तं भवता चोदितं, तं अत्थतो एवं न खो पन दट्टब्बं, न उभयत्थ अपुब्बं अचरिमं विहारदस्सनत्थन्ति अत्थो । इदानि अत्तना यथाधिप्पेतं अविपरीतमत्थं, तस्स च पटिकच्चेव वुत्तभावं, तेन च अप्पटिविद्धतं पकासेन्तो “**ननु अवोचुम्ह...पे०... जेतवने**”ति आह । एवम्पि “जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे विहरति”च्चेव वत्तब्बं, न “सावत्थियं”न्ति चोदनं मनसि कत्वा वुत्तं — “**गोचरगामनिदस्सनत्थ**”न्ति आदि ।

अवस्सज्चेत्थ गोचरगामकित्तनं कत्तब्बं । तथा हि तं यथा जेतवनादिकित्तनं पब्बजितानुग्गहकरणादिअनेकप्पयोजनं, एवं गोचरगामकित्तनम्पि गहट्टानुग्गहकरणादिविविधपयोजनन्ति दस्सेन्तो “**सावत्थिवचनेना**”ति आदिमाह । तत्थ पच्चयग्गहणेन उपसङ्कमपयिरुपासनानं ओकासदानेन धम्मदेसनाय सरणेषु सीलेसु च पतिट्ठापनेन यथूपनिस्सयं उपरिविसेसाधिगमावहनेन च **गहट्टानुग्गहकरणं**, उग्गहपरिपुच्छानं कम्मट्टानानुयोगस्स च अनुरुपवसनट्टानपरिग्गहेनेत्थ **पब्बजितानुग्गहकरणं** वेदितब्बं । **करुणाय उपगमनं**, न लाभादिनिमित्तं । **पज्जाय अपगमनं**, न विरोधादिनिमित्तन्ति उपगमनापगमनानं निरुपक्किलेसतं विभावेति । **धम्मिकसुखं** नाम अनवज्जसुखं । **देवतानं उपकारबहुलता** जनविवित्तताय । पचुरजनविवित्तज्झि ठानं देवा उपसङ्कमित्तब्बं मज्जन्ति । **तदत्थपरिनिष्फादनन्ति** लोकत्थनिष्फादनं, बुद्धकिच्चसम्पादनन्ति अत्थो । **एवमादिनाति आदि-**सद्धेन सावत्थिकित्तनेन रूपकायस्स अनुग्गणहनं दस्सेति, जेतवनादिकित्तनेन धम्मकायस्स । तथा पुरिमेन पराधीनकिरियाकरणं, दुतियेन अत्ताधीनकिरियाकरणं । पुरिमेन वा करुणाकिच्चं, इतरेन पज्जाकिच्चं । पुरिमेन चस्स परमाय अनुक्मपाय समन्नागमं, पच्छिमेन परमाय उपेक्खाय समन्नागमं

दीपेति । भगवा हि सब्बसत्ते परमाय अनुकम्पाय अनुकम्पति, न च तत्थ सिनेहदोसानुपतितो परमुपेक्खकभावतो । उपेक्खको च न परहितसुखकरणे अप्पोस्सुक्को महाकारुणिकभावतो । तस्स महाकारुणिकताय लोकनाथता, उपेक्खकताय अत्तनाथता ।

तथा हेस बोधिसत्तभूतो महाकरुणाय सञ्चोदितमानसो सकललोकहिताय उस्सुक्कमापन्नो महाभिनीहारतो पट्टाय तदत्थनिष्पादनत्थं पुञ्जजाणसम्भारे सम्पादेन्तो अपरिमितं कालं अनप्पकं दुक्खमनुभोसि, उपेक्खकताय सम्मा पतितेहि दुक्खेहि न विकम्पितता । महाकारुणिकताय संसाराभिमुखता, उपेक्खकताय ततो निब्बिन्दना । तथा उपेक्खकताय निब्बानाभिमुखता, महाकारुणिकताय तदधिगमो । तथा महाकारुणिकताय परेसं अहिंसापनं, उपेक्खकताय सयं परेहि अभायनं । महाकारुणिकताय परं रक्खतो अत्तनो रक्खणं, उपेक्खकताय अत्तानं रक्खतो परेसं रक्खणं । तेनस्स अत्तहिताय पटिपन्नादीसु चतुत्थपुग्गलभावो सिद्धो होति । तथा महाकारुणिकताय सच्चाधिद्वानस्स च चागाधिद्वानस्स च पारिपूरी, उपेक्खकताय उपसमाधिद्वानस्स च पञ्जाधिद्वानस्स च पारिपूरी । एवं पुरिसुद्धासयप्पयोगस्स महाकारुणिकताय लोकहितत्थमेव रज्जसम्पदादिभवसम्पत्तिया उपगमनं, उपेक्खकताय तिणायपि अमञ्जमानस्स ततो अपगमनं । इति सुविसुद्धउपगमापगमस्स महाकारुणिकताय लोकहितत्थमेव दानवसेन सम्पत्तीनं परिच्चजना, उपेक्खकताय चस्स फलस्स अत्तनो अपच्चासीसना । एवं समुदागमनतो पट्टाय अच्छरियभ्भुतगुणसमन्नागतस्स महाकारुणिकताय परेसं हितसुखत्थं अतिदुक्करकारिता, उपेक्खकताय कायम्पि अनलङ्कारिता ।

तथा महाकारुणिकताय चरिमत्तभावे जिण्णातुरमतदस्सनेन सञ्जातसंवेगो, उपेक्खकताय उळारेसु देवभोगसदिसेसु भोगेसु निरपेक्खो महाभिनिक्खमनं निक्खमि । तथा महाकारुणिकताय “किच्छं वतायं लोको आपन्नो”तिआदिना (दी० नि० २.५७; सं० नि० २.४, १०) करुणामुखेनेव विपस्सनारम्भो, उपेक्खकताय बुद्धभूतस्स सत्त सत्ताहानि विवेकसुखेनेव वीतिनामनं । महाकारुणिकताय धम्मगम्भीरतं पच्चवेक्खित्वा धम्मदेसनाय अप्पोस्सुक्कनं आपज्जित्वापि महाब्रह्मनो अज्झेसनापदेसेन ओकासकरणं, उपेक्खकताय पच्चवगियादिवेनेय्यानं अननुरूपसमुदाचारेपि अनञ्जथाभावो । महाकारुणिकताय कत्थचि पटिघाताभावेनस्स सब्बत्थ अमित्तसञ्जाभावो, उपेक्खकताय कत्थचिपि अनुरोधाभावेन सब्बत्थ सिनेहसन्थवाभावो । महाकारुणिकताय परेसं पसादना, उपेक्खकताय पसन्नाकारेहि न विकम्पना । महाकारुणिकताय धम्मनुरागाभावेन तत्थ आचरियमुट्ठिअभावो, उपेक्खकताय सावकानुरागाभावेन परिवारपरिकम्पताभावो । महाकारुणिकताय धम्मं देसेतुं परेहि संसग्गमुपगच्छतोपि उपेक्खकताय न तत्थ अभिरति । महाकारुणिकताय गामादीनं आसन्नद्वाने वसतोपि उपेक्खकताय अरञ्जद्वाने एव विहरणं । तेन वुत्तं — “पुरिमेनस्स परमाय अनुकम्पाय समन्नागमं दीपेती”ति ।

तन्ति तत्राति पदं । “देसकालपरिदीपन”न्ति ये देसकाला इध विहरणकिरियाविसेसनभावेन वुत्ता, तेसं परिदीपनन्ति दस्सेन्तो “यं समयं...पे०... दीपेती”ति आह । तं-सद्दो हि वुत्तस्स अत्थस्स पटिनिद्वेसो, तस्मा इध कालस्स देसस्स वा पटिनिद्वेसो भवितुमरहति, न अञ्जस्स । अयं ताव तत्र-सद्दस्स पटिनिद्वेसभावे अत्थविभावना । यस्मा पन ईदिसेसु ठानेसु तत्र-सद्दो धम्मदेसनाविसिद्धं देसकालञ्च विभावेति, तस्मा वुत्तं — “भासितब्बयुत्ते वा देसकाले दीपेती”ति । तेन तत्राति यत्र भगवा धम्मदेसनत्थं भिक्खू आलपति भासति, तादिसे देसे, काले वाति अत्थो । न हीतिआदिना तमेवत्थं समत्थेति । ननु च यत्थ ठितो भगवा “अकालो खो तावा”तिआदिना बाहियस्स धम्मदेसनं पटिक्खपि, तत्थेव अन्तरवीथियं ठितो तस्स धम्मं देसेसीति? सच्चमेतं, अदेसेतब्बकाले अदेसनाय इदं उदाहरणं । तेनेवाह — “अकालो खो तावा”ति ।

यं पन तत्थ वुत्तं — “अन्तरघरं पविट्टम्हा”ति, तम्पि तस्स अकालभावस्सेव परियायेन दस्सनत्थं वुत्तं । तस्स हि तदा अद्धानपरिस्समेन रूपकाये अकम्मज्जता अहोसि, बलवपीतिवेगेन नामकाये । तदुभयस्स वूपसमं आगमेन्तो पपञ्चपरिहारत्थं भगवा “अकालो खो”ति परियायेन पटिक्खिपि । अदेसेतब्बदेसे अदेसनाय पन उदाहरणं “अथ खो भगवा मग्गा ओक्कम्म अज्जतरस्मिं रुक्खमूले निसीदि (सं० नि० २.१५४), विहारपच्छायायं पज्जत्ते आसने निसीदी”ति (दी० नि० १.३६३) च एवमादिकं इध आदिसद्देन सङ्गहितं । “अथ खो सो, भिक्खवे, बालो इध पुब्बे नेसादो इध पापानि कम्मनि करित्वा”तिआदीसु (म० नि० ३.२५१) पदपूरणमत्ते खो-सद्दो, “दुक्खं खो अगारवो विहरति अप्पतिस्सो”तिआदीसु (अ० नि० ४.२१) अवधारणे, “कित्तावता नु खो, आवुसो, सत्थु पविवित्तस्स विहरतो सावका विवेकं नानुसिक्खन्ती”तिआदीसु (म० नि० १.३१) आदिकालत्थे, वाक्यारम्भेति अत्थो । तत्थ पदपूरणेन वचनालङ्कारमत्तं कतं होति, आदिकालत्थेन वाक्यस्स उपज्जासमत्तं । अवधारणत्थेन पन नियमदस्सनं, तस्मा आमन्तेसि एवाति आमन्तने नियमो दस्सितो होति ।

भगवाति लोकगरुदीपनन्ति कस्मा वुत्तं, ननु पुब्बेपि भगवासद्दस्स अत्थो वुत्तोति? यदिपि वुत्तो, तं पनस्स यथावुत्ते ठाने विहरणकिरियाय कत्तु विसेसदस्सनत्थं कतं, न आमन्तनकिरियाय, इध पन आमन्तनकिरियाय, तस्मा तदत्थं पुन “भगवा”ति पाळियं वुत्तन्ति तस्सत्थं दस्सेतुं “भगवाति लोकगरुदीपन”न्ति आह । तेन लोकगरुभावतो तदनु रूपं पटिपत्तिं पत्थेन्तो अत्तनो सन्तिकं उपगतानं भिक्खूनं अज्झासयानुरूपं धम्मं देसेतुं ते आमन्तेसीति दस्सेति ।

कथासवनयुत्तपुगलवचनन्ति वक्खमानाय चित्तपरियादानदेसनाय सवनयोगगुग्गलवचनं । चतूसुपि परिसासु भिक्खू एव एदिसानं देसनानं विसेसेन भाजनभूताति सातिसयं सासनसम्पटिग्गाहकभावदस्सनत्थं इध भिक्खुगुगहणन्ति दस्सेत्वा इदानि सद्दत्थं दस्सेतुं “अपिचा”तिआदिमाह । तत्थ **भिक्खकोति भिक्खूति** भिक्खनधम्मताय भिक्खूति अत्थो । **भिक्खाचरियं अज्झुपगतोति** बुद्धादीहि अज्झुपगतं भिक्खाचरियं, उज्जाचरियं, अज्झुपगतत्ता अनुद्वितत्ता भिक्खु । यो हि अप्पं वा महन्तं वा भोगक्खन्धं पहाय अगारस्मा अनगारियं पब्बजितो, सो कसिगोरक्खादिजीविकाकप्पनं हित्वा लिङ्गसम्पटिच्छनेनेव भिक्खाचरियं अज्झुपगतत्ता भिक्खु, परप्पटिबद्धजीविकत्ता वा विहारमज्जे काजभत्तं भुज्जमानोपि भिक्खाचरियं अज्झुपगतोति भिक्खु, पिण्डियालोपभोजनं निस्साय पब्बज्जाय उस्साहजातत्ता वा भिक्खाचरियं अज्झुपगतोति भिक्खूति एवमेत्थ अत्थो दद्दुब्बो । **आदिना नयेनाति** “छिन्नभिन्नपटधरोति भिक्खु, भिन्दति पापके अकुसले धम्मेति भिक्खु, भिन्नत्ता पापकानं अकुसलानं धम्मानं भिक्खू”तिआदिना (विभ० ५१०) **विभङ्गे** आगतनयेन । **जापनेति** अवबोधने, पटिवेदनेति अत्थो ।

भिक्खनसीलताति भिक्खनेन जीवनसीलता, न कसिवाणिज्जादिना जीवनसीलता । **भिक्खनधम्मताति** “उद्दिस्स अरिया तिट्ठन्ती”ति (जा० १.७.५९) एवं वुत्ता भिक्खनसभावता, न याचनकोहज्जसभावता । **भिक्खने साधुकारिताति** “उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्या”ति (ध० प० १६८) वचनं अनुस्सरित्वा तत्थ अप्पमज्जना । अथ वा **सीलं** नाम पकतिसभावो, इध पन तदधिद्वानं । **धम्मोति** वतं । **साधुकारिताति** सक्कच्चकारिता आदरकिरिया । **हीनाधिकजनसेवितन्ति** ये भिक्खुभावे ठितापि जातिमदादिवसेन उद्दता उन्नत्ता, ये च गिहिभावे परेसं अधिकभावम्पि अनुपगतत्ता भिक्खाचरियं परमकारुज्जतं मज्जन्ति, तेसं उभयेसम्पि यथाक्कमं “भिक्खवो”ति वचनेन हीनजनेहि दलिद्देहि परमकारुज्जतं पत्तेहि परकुलेसु भिक्खाचरियाय जीविकं कप्पेन्तेहि सेवितं वुत्तिं पकासेन्तो **उद्धतभावनिग्गहं करोति** । अधिकजनेहि उच्छारभोगखत्तियकुलादितो पब्बजितेहि बुद्धादीहि आजीविसोधनत्थं सेवितं वुत्तिं पकासेन्तो दीनभावनिग्गहं करोतीति योजेतब्बं । यस्मा “भिक्खवो”ति वचनं आमन्तनभावतो अभिमुखीकरणं, पकरणतो सामत्थियतो च सुस्सुसाजननं सक्कच्चसवनमनसिकारनियोजनञ्च होति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “**भिक्खवोति इमिना**”तिआदिमाह । तत्थ **साधुकं**

सवनमनसिकारेति साधुकसवने साधुकमनसिकारे च । कथं पन पवत्तिता सवनादयो साधुकं पवत्तिता होन्तीति? “अद्वा इमाय सम्मापटिपत्तिया सकलसासनसम्पत्ति हत्थगता भविस्सती”ति आदरगारवयोगेन कथादीसु अपरिभवादिना च । वुत्तञ्जि “पञ्चहि, भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो सुणन्तो सद्दम्मं भब्बो नियामं ओक्कमित्तुं कुसलेसु धम्मेसु सम्मत्तं । कतमेहि पञ्चहि? कथं न परिभोति, कथितं न परिभोति, न अत्तानं परिभोति, अविक्खित्तचित्तो धम्मं सुणाति एकग्गचित्तो, योनिस्सो च मनसिकरोति । इमेहि खो, भिक्खवे, पञ्चहि धम्मेहि समन्नागतो सुणन्तो सद्दम्मं भब्बो नियामं ओक्कमित्तुं कुसलेसु धम्मेसु सम्मत्तं”न्ति (अ० नि० ५.१५१) । तेनेवाह — “**साधुकं सवनमनसिकारायत्ता हि सासनसम्पत्ती**”ति ।

पुब्बे सब्बपरिसासाधारणत्तेपि भगवतो धम्मदेसनाय “जेट्टसेट्टा”तिआदिना भिक्खूनं एव आमन्तने कारणं दस्सेत्वा इदानि भिक्खू आमन्तेत्वाव धम्मदेसनाय पयोजनं दस्सेत्तुं “**किमत्थं पन भगवा**”ति चोदनं समुट्ठापेति । तत्थ अञ्जं **चिन्तेन्ताति** अञ्जविहिता । **विक्खित्तचित्ताति** असमाहितचित्ता । **धम्मं पच्चवेक्खन्ताति** हिय्यो ततो परं दिवसेसु वा सुतधम्मं पति पति मनसा अवेक्खन्ता । भिक्खू आमन्तेत्वा धम्मे देसियमाने आदितो पट्टाय देसनं सल्लक्खेतुं सक्कोन्तीति इममत्थं ब्यतिरेकमुखेन दस्सेत्तुं “**ते अनामन्तेत्वा**”तिआदि वुत्तं ।

भिक्खवोति चेत्थ सन्धिवसेन इ-कारलोपो दट्टब्बो । **भिक्खवो इतीति** अयं इति-सद्वो हेतुपरिसमापनादिअत्थपदत्थविपरियायपकारावधारणनिदस्सनादिअनेकत्थप्पभेदो । तथा हेस “रुप्पतीति खो, भिक्खवे, तस्मा रूपन्ति वुच्चती”तिआदीसु (सं० नि० ३.७९) हेत्वत्थे दिस्सति । “तस्मातिह मे, भिक्खवे, धम्मदायादा भवथ, मा आमिसदायादा । अत्थि मे तुम्हेसु अनुकम्पा । किन्ति मे सावका धम्मदायादा भवेय्युं, नो आमिसदायादा”तिआदीसु (म० नि० १.१९) परिसमापने । “इति वा इति एवरूपा नच्चगीतवादितविसूकदस्सना पटिविरतो”तिआदीसु (दी० नि० १.१३) आदिअत्थे । “मागण्डियोति तस्स ब्राह्मणस्स सङ्घा समञ्जा पञ्जत्ति वोहारो नामं नामकम्मं नामधेय्यं निरुत्ति ब्यञ्जनमभिलापो”तिआदीसु (महानि० ७३, ७५) पदत्थविपरियाये । “इति खो, भिक्खवे, सप्पटिभयो बालो, अप्पटिभयो पण्डितो, सउपद्ववो बालो, अनुपद्ववो पण्डितो, सउपसग्गो बालो, अनुपसग्गो पण्डितो”तिआदीसु (म० नि० ३.१२४) पकारे । “अत्थि इदप्पच्चया जरामरणन्ति पुट्टेन सता, ‘आनन्द, अत्थी’तिस्स वचनीयं । ‘किं पच्चया जरामरण’न्ति इति चे वदेय्य । जातिपच्चया जरामरणं इच्चस्स वचनीय”न्तिआदीसु (दी० नि० २.९६) अवधारणे । “अत्थीति खो, कच्चान, अयमेको अन्तो, नत्थीति खो, कच्चान, अयं दुतियो अन्तो”तिआदीसु (सं० नि० २.१५; सं० नि० ३.९०) निदस्सने । इधापि निदस्सने एव दट्टब्बो । भिक्खवोति हि आमन्तनाकारो । तमेस इति-सद्वो निदस्सेति “भिक्खवोति आमन्तेसी”ति । इमिना नयेन “भदन्ते”तिआदीसुपि यथारहं इति-सद्वस्स अत्थो वेदितब्बो । पुब्बे “भगवा आमन्तेसी”ति वुत्तत्ता “भगवतो पच्चस्सोसु”न्ति इध “भगवतो”ति सामिवचनं आमन्तनमेव सम्बन्धिअन्तरं अपेक्खतीति इमिना अधिप्पायेन “**भगवतो आमन्तनं पटिअस्सोसु**”न्ति वुत्तं । “भगवतो”ति पन इदं पटिस्सवसम्बन्धेन सम्पदानवचनं यथा “देवदत्ताय पटिस्सुणोती”ति । यं निदानं भासितन्ति सम्बन्धो । **इमस्स सुत्तस्स सुखावगाहणत्थन्ति** कमलकुवलयुज्जलविमलसादुरससलिलाय पोक्खरणिया सुखावतरणत्थं निम्मलसिलातलरचनाविलाससोभितरतनसोपानं विप्पकिण्णमुत्तातलसदिसवालुकाचुण्णपण्डरभूमिभागं तित्थं विय सुविभत्तभित्तिविचित्रवेदिकापरिक्खित्तस्स नक्खत्तपथं फुसितुकामताय विय पटिविजम्भितसमुस्सयस्स पासादवरस्स सुखारोहनत्थं दन्तमयसण्हमुदुफलकञ्चनलताविनद्धमणिगणप्पभासमुदयुज्जलसोभं सोपानं विय सुवण्णवलयनूपुरादिसङ्घट्टनसद्वसम्मिस्सितस्स कथितहसितमधुरस्सरगेहजनविजम्भितविचरितस्स उळारइस्सरियविभवसोभितस्स महाघरस्स सुखप्पवेसनत्थं सुवण्णरजतमणिमुत्तापवाळादिजुतिविस्सरविज्जोतितसुप्पतिट्टितविसालद्वारबाहं महाद्वारं विय च अत्थब्यञ्जनसम्पन्नस्स

बुद्धानं देसनाजाणगम्भीरभावसंसूचकस्स इमस्स सुत्तस्स सुखावगाहत्यं ।

एत्थाह — “किमत्थं पन धम्मविनयसङ्गहे कयिरमाने निदानवचनं, ननु भगवता भासितवचनस्सेव सङ्गहो कातब्बो”ति? वुच्चते, देसनाय ठिति असम्मोससद्धेय्यभावसम्पादनत्थं । कालदेसदेसकनिमित्तपरिसापदेसेहि उपनिबन्धित्वा ठपिता हि देसना चिरट्टितिका होति असम्मोसधम्मा सद्धेय्या च । देसकालकत्तुहेतुनिमित्तेहि उपनिबद्धो विय वोहारविनिच्छयो । तेनेव च आयस्मता महाकस्सपेन “चित्तपरियादानसुत्तं, आवुसो आनन्द, कत्थ भासित”न्ति आदिना देसादिपुच्छासु कतासु तासं विस्सज्जनं करोन्तेन धम्मभण्डागारिकेन “एवं मे सुत्त”न्ति आदिना इमस्स सुत्तस्स निदानं भासितं । अपिच सत्थुसम्पत्तिप्पकासनत्थं निदानवचनं । तथागतस्स हि भगवतो पुब्बचरणानुमानागमतक्काभावतो सम्मासम्बुद्धभावसिद्धि । न हि सम्मासम्बुस्स पुब्बचरणादीहि अत्थो अत्थि सब्बत्थ अप्पटिहतजाणचारताय एकप्पमाणत्ता च जेय्यधम्मेषु । तथा आचरियमुट्ठिधम्मच्छरियसासनसावकानानुरागाभावतो खीणासवभावसिद्धि । न हि सब्बसो खीणासवस्स ते सम्भवन्तीति सुविसुद्धस्स परानुग्गहप्पवत्ति । एवं देसकसंकिलेसभूतानं दिट्ठिसीलसम्पदादूसकानं अविज्जातपहानं अच्चन्ताभावसंसूचकेहि जाणप्पहानसम्पदाभिव्यञ्जनकेहि च सम्बुद्धविसुद्धभावेहि पुरिमवेसारज्जद्वयसिद्धि, ततो च अन्तरायिकनिय्यानिकधम्मेषु सम्मोहाभावसिद्धितो पच्छिमवेसारज्जद्वयसिद्धीति भगवतो चतुवेसारज्जसमन्नागमो अत्तहितपरहितप्पटिपत्ति च निदानवचनेन पकासिता होति । तत्थ तत्थ सम्पत्तपरिसाय अज्झासयानुरूपं ठानुप्पत्तिकप्पटिभानेन धम्मदेसनादीपनतो, इध पन रूपगरुकानं पुग्गलानं अज्झासयानुरूपं ठानुप्पत्तिकप्पटिभानेन धम्मदेसनादीपनतोति योजेतब्बं । तेन वुत्तं — “सत्थुसम्पत्तिप्पकासनत्थं निदानवचन”न्ति ।

तथा सासनसम्पत्तिप्पकासनत्थं निदानवचनं । जाणकरुणापरिग्गहितसब्बकिरियस्स हि भगवतो नत्थि निरत्थका पटिपत्ति, अत्तहितत्था वा । तस्मा परेसं एव अत्थाय पवत्तसब्बकिरियस्स सम्मासम्बुद्धस्स सकलम्पि कायवचीमनोकम्मं यथापवत्तं वुच्चमानं दिट्ठधम्मिकसम्पराधिकपरमत्थेहि यथारहं सत्तानं अनुसासनट्टेन सासनं, न कप्परचना । तयिदं सत्थुचरितं कालदेसदेसकपरिसापदेसेहि सिद्धिं तत्थ तत्थ निदानवचनेहि यथारहं पकासीयति । “इध पन रूपगरुकानं पुग्गलान”न्ति आदि सब्बं पुरिमसदिसमेव । तेन वुत्तं — “सासनसम्पत्तिप्पकासनत्थं निदानवचन”न्ति । अपिच सत्थुनो पमाणभावप्पकासनेन वचनेन सासनस्स पमाणभावदस्सनत्थं निदानवचनं, तज्ज देसकप्पमाणभावदस्सनं हेट्टा वुत्तनयानुसारेण “भगवा”ति च इमिना पदेन विभावितन्ति वेदितब्बं । भगवाति हि तथागतस्स रागदोसमोहादिसब्बकिलेसमलदुच्चरितदोसप्पहानदीपनेन वचनेन अनञ्जसाधारणसुपरिसुद्धजाणकरुणादिगुणविसेसयोगपरिदीपनेन ततो एव सब्बसत्तुत्तमभावदीपनेन अयमत्थो सब्बथा पकासितो होतीति । इदमेत्थ निदानवचनप्पयोजनस्स मुखमत्तनिदस्सनं ।

निक्खित्तस्साति देसितस्स । देसना हि देसेतब्बस्स सीलादिअत्थस्स वेनेय्यसन्तानेसु निक्खिपनतो “निक्खेपो”ति वुच्चति । **सुत्तनिक्खेपं विचारेत्वाव वुच्चमाना पाकटा होतीति** सामञ्जतो भगवतो देसनाय समुद्धानस्स विभागं दस्सेत्वा “एत्थायं देसना एवंसमुद्धाना”ति देसनाय समुद्धाने दस्सिते सुत्तस्स सम्मदेव निदानपरिजाननेन वण्णनाय सुविज्जेय्यत्ता वुत्तं । तत्थ यथा अनेकसतअनेकसहस्सभेदानिपि सुत्तन्तानि संकिलेसभागियादिपट्टाननयवसेन सोळसविधत्तं नातिवत्तन्ति, एवं अत्तज्झासयादिसुत्तनिक्खेपवसेन चतुब्बिधभावन्ति आह — “**चत्तारो हि सुत्तनिक्खेपा**”ति । एत्थ च यथा अत्तज्झासयस्स अट्टुप्पत्तिया च परज्झासयपुच्छाहि सिद्धिं संसग्गभेदो सम्भवति “अत्तज्झासयो च परज्झासयो च, अत्तज्झासयो च पुच्छावसिको च, अट्टुप्पत्तिको च परज्झासयो च, अट्टुप्पत्तिको च पुच्छावसिको चा”ति अज्झासयपुच्छानुसन्धिसम्भावतो, एवं यदिपि अट्टुप्पत्तिया अत्तज्झासयेनपि संसग्गभेदो सम्भवति, अत्तज्झासयादीहि पन

पुरतो ठितेहि अट्टुप्पत्तिया संसग्गो नत्थीति न इध निरवसेसो वित्थारनयो सम्भवतीति “चत्तारो सुत्तनिकखेपा”ति वुत्तं । तदन्तो गधत्ता वा सेसनिकखेपानं मूलनिकखेपवसेन चत्तारोव दस्सिता । यथादस्सनज्हेत्थ अयं संसग्गभेदो गहेतब्बोति ।

तत्रायं वचनत्थो — निक्खिपीयतीति निकखेपो, सुत्तं एव निकखेपो **सुत्तनिकखेपो** । अथ वा निक्खिपनं निकखेपो, सुत्तस्स निकखेपो **सुत्तनिकखेपो**, सुत्तदेसनाति अत्थो । अत्तनो अज्झासयो अत्तज्झासयो, सो अस्स अत्थि कारणभूतोति **अत्तज्झासयो** । अत्तनो अज्झासयो एतस्साति वा **अत्तज्झासयो** । **परज्झासयेपि** एसेव नयो । पुच्छाय वसो पुच्छावसो, सो एतस्स अत्थीति **पुच्छावसिको** । सुत्तदेसनावत्थुभूतस्स अत्थस्स उप्पत्ति अत्थुप्पत्ति, अत्थुप्पत्तियेव अट्टुप्पत्ति त्थ-कारस्स ट्ट-कारं कत्वा । सा एतस्स अत्थीति **अट्टुप्पत्तिको** । अथ वा निक्खिपीयति सुत्तं एतेनाति **सुत्तनिकखेपो**, अत्तज्झासयादि एव । एतस्मिं अत्थविकप्पे अत्तनो अज्झासयो **अत्तज्झासयो** । परेसं अज्झासयो **परज्झासयो** । पुच्छीयतीति पुच्छा, पुच्छितब्बो अत्थो । पुच्छावसेन पवत्तं धम्मप्पटिग्गाहकानं वचनं पुच्छावसिकं, तदेव निकखेपसद्दापेक्खाय पुल्लिङ्गवसेन वुत्तं — “**पुच्छावसिको**”ति । तथा अट्टुप्पत्ति एव **अट्टुप्पत्तिको**ति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

अपिचेत्थ परेसं इन्द्रियपरिपाकादिकारणनिरपेक्खत्ता अत्तज्झासयस्स विसुं सुत्तनिकखेपभावो युत्तो केवलं अत्तनो अज्झासयेनेव धम्मतन्तिट्टुपनत्थं पवत्तितदेसनत्ता । परज्झासयपुच्छावसिकानं पन परेसं अज्झासयपुच्छानं देसनापवत्तिहेतुभूतानं उप्पत्तियं पवत्तितानं कथमट्टुप्पत्तिया अनवरोधो, पुच्छावसिकअट्टुप्पत्तिकानं वा परज्झासयानुरोधेन पवत्तितानं कथं परज्झासये अनवरोधोति? न चोदेतब्बमेतं । परेसज्झि अभिनीहारपरिपुच्छादिविनिमुत्तस्सेव सुत्तदेसनाकारणुप्पादस्स अट्टुप्पत्तिभावेन गहितत्ता परज्झासयपुच्छावसिकानं विसुं गहणं । तथा हि ब्रह्मजालधम्मदायादसुत्तादीनं वण्णावण्णआमिसुप्पादादिदेसनानिमित्तं “अट्टुप्पत्ती”ति वुच्चति । परेसं पुच्छं विना अज्झासयं एव निमित्तं कत्वा देसितो परज्झासयो, पुच्छावसेन देसितो पुच्छावसिकोति पाकटोयमत्थोति । **अत्तनो अज्झासयेनेव कथेसीति** धम्मतन्तिट्टुपनत्थं कथेसि । **विमुत्तिपरिपाचनीया धम्मा** सद्दिन्द्रियादयो । **अज्झासयन्ति** अधिमुत्तिं । **खन्तिन्ति** दिट्ठिनिज्झानक्खन्तिं । **मनन्ति** पञ्चत्तिचित्तं । **अभिनीहारन्ति** पणिधानं । **बुज्जनभावन्ति** बुज्जनसभावं, पटिविज्जनाकारं वा । **रूपगरुकानन्ति** पञ्चसु आरम्मणेषु रूपारम्मणगरुका रूपगरुका । चित्तेन रूपनिन्ना रूपपोणा रूपपब्भारा रूपदस्सनप्पसुता रूपेन आकट्टितहदया, तेसं रूपगरुकानं ।

पटिसेधत्थोति पटिक्खेपत्थो । कस्स पन पटिक्खेपत्थोति? किरियापधानज्झि वाक्यं, तस्मा “न समनुपस्सामी”ति समनुपस्सनाकिरियापटिसेधत्थो । तेनाह — “**इमस्स पन पदस्सा**”तिआदि । यो परो न होति, सो अत्ताति लोकसमज्जामत्तसिद्धं सत्तसन्तानं सन्धाय — “अह”न्ति सत्था वदति, न बाहिरकपरिकप्पितं अहंकारविसयं अहंकारस्स बोधिमूलेयेव समुच्छिन्नत्ता । लोकसमज्जानतिक्कमन्ता एव हि बुद्धानं लोकिये विसये देसनापवत्ति । **भिक्खवेति** आलपने कारणं हेट्ठा वुत्तमेव । अज्जन्ति अपेक्खासिद्धत्ता अज्जत्थस्स “**इदानि वत्तब्बइत्थिरूपतो अज्ज**”न्ति आह । **एकम्पि रूपन्ति** एकं वण्णायतनं । समं विसमं सम्मा याथावतो अनु अनु पस्सतीति **समनुपस्सना**, जाणं । संकिलिस्सनवसेन अनु अनु पस्सतीति **समनुपस्सना**, दिट्ठि । **नो निच्चतोति** एत्थ इति-सद्दो आदिअत्थो, एवमादिकोति अत्थो । तेन “दुक्खतो समनुपस्सती”ति एवमादीनि सङ्गणहाति । **ओलोकेन्तोपीति** देवमनुस्सविमानकप्परुक्खमणिक्कनकादिगतानि रूपानि अनवसेसं सब्बज्जुतज्जाणेन ओलोकेन्तोपि । सामज्जवचनोपि यं-सद्दो “एकरूपम्पी”ति रूपस्स अधिगतत्ता रूपविसयो इच्छितोति “**यं रूप**”न्ति वुत्तं । तथा पुरिससद्दो परियादियितब्बचित्तपुग्गलविसयोति **रूपगरुकस्साति** विसेसितं । **गहणं** “खेपन”न्ति च अधिपेतं, **परियादानज्ज** उप्पत्तिनिवारणन्ति आह — “**चतुभूमककुसलचित्त**”न्ति । तज्झि रूपं तादिसस्स परित्तकुसलस्सपि उप्पत्तिं निवारति, किमङ्गं पन महग्गतानुत्तरचित्तस्साति लोकुत्तरकुसलचित्तस्सपि उप्पत्तिया निवारणं

होतुं समत्थं, लोकियकुसलुप्पत्तिया निवारकत्ते वत्तब्बमेव नत्थीति “**चतुभूमककुसलचित्तं परियादियित्वा**”ति वुत्तं । न हि कामगुणस्सादप्पसुतस्स पुरिसस्स दानादिवसेन सविप्फारिका कुसलुप्पत्ति सम्भवति । **गणित्वा खेपेत्वा**ति अत्तानं अस्सादेत्वा पवत्तमानस्स अकुसलचित्तस्स पच्चयो होन्तं पवत्तिनिवारणेन मुट्ठिगतं विय गहेत्वा अनुप्पादनिरोधेन खेपेत्वा विय तिट्ठति । ताव महति लोकसन्निवासे तस्स परियादियट्ठानं अविच्छेदतो लब्भतीति आह — “**तिट्ठती**”ति यथा “पब्बता तिट्ठन्ति, नज्जो सन्दन्ती”ति । तेनाह — “**इध उभयम्पि वट्ठती**”तिआदि ।

यथयिदन्ति सन्धिवसेन आकारस्स रस्सत्तं यकारागमो चाति आह — “**यथा इद**”न्ति । **इत्थिया रूपन्ति** इत्थिसरीरगतं तप्पटिबद्धञ्च रूपायतनं । परमत्थस्स निरुळ्हो, पठमं साधारणतो सद्वसत्थलक्खणानि विभावेतब्बानि, पच्छा असाधारणतोति तानि पाळिवसेन विभावेतुं — “**रूपतीति खो...पे... वेदितब्ब**”न्ति आह । तत्थ **रूपतीति** सीतादिविरोधिपच्चयेहि विकारं आपादीयति, आपज्जतीति वा अत्थो । विकारुप्पत्ति च विरोधिपच्चयसन्निपाते विसदिसुप्पत्ति विभूततरा, कुतो पनायं विसेसोति चे? “**सीतेना**”तिआदिवचनतो । एवञ्च कत्वा वेदनादीसु अनवसेसरूपसमज्जा सामञ्जलक्खणन्ति सब्बरूपधम्मसाधारणं रूपपनं । इदानि अत्थुद्धारनयेन रूपसद्वं संवण्णेन्तो “**अयं पना**”तिआदिमाह । **रूपक्खन्धे वत्ततीति** “**ओळारिकं वा सुखुमं वा**”तिआदिवचनतो (म० नि० १.३६१; २.११३; ३.८६, ८९; विभ० २) । **रूपूपपत्तियाति** एत्थ रूपभवो रूपं उत्तरपदलोपेन । रूपभवूपपत्तियाति अयज्हेत्थ अत्थो । **कसिणनिमित्तेति** पथवीकसिणादिसञ्जिते पटिभागनिमित्ते । रूपपति अत्तनो फलस्स सभावं करोतीति रूपं, सभावहेतूति आह — “**सरूपा...पे... एत्थ पच्चये**”ति । करचरणादिवयवसङ्घातभावेन रूपीयति निरूपीयतीति रूपं, रूपकायोति आह — “**आकासो...पे... एत्थ सरीरे**”ति ।

रूपयति वण्णविकारं आपज्जमानं हृदयङ्गतभावं पकासेतीति रूपं, वण्णायतनं । आरोहपरिणाहादिभेदरूपगतं सण्ठानसम्पत्तिं निस्साय पसादं आपज्जमानो रूपप्पमाणोति वुत्तोति आह — “**एत्थ सण्ठाने**”ति । **पियरूपन्ति**आदीसु सभावत्थो रूपसद्वो । आदिसद्वेन रूपज्झानादीनं सङ्गहो । “**रूपी रूपानि पस्सती**”ति एत्थ अज्जत्तं केसादीसु परिकम्मसञ्जावसेन पटिलद्धरूपज्झानं रूपं, तं अस्स अत्थीति रूपीति वुत्तो । **इत्थिया चतुसमुट्ठाने वण्णेति** इत्थिसरीरपरियापन्नमेव रूपं गहितं, तप्पटिबद्धवत्थालङ्कारादिरूपम्पि पन पुरिसचित्तस्स परियादायकं होतीति दस्सेतुं — “**अपिचा**”तिआदि वुत्तं । गन्धवण्णगगहणेन विलेपनं वुत्तं । कामं “**असुकाय इत्थिया पसाधन**”न्ति सल्लक्खितस्स अकायप्पटिबद्धस्सपि वण्णो पटिबद्धचित्तस्स पुरिसस्स चित्तं परियादाय तिट्ठेय्य, तं पन न एकन्तिकन्ति एकन्तिकं दस्सेन्तो “**कायप्पटिबद्धो**”तिआह । **उपकप्पतीति** चित्तस्स परियादानाय उपकप्पति । **पुरिमस्सेवाति** पुब्बे वुत्तअत्थस्सेव दळ्हीकरणत्थं वुत्तं यथा “**द्विक्खत्तुं बन्धं सुबन्ध**”न्ति । निगमनवसेन वा एतं वुत्तन्ति दट्ठब्बं । **ओपम्मवसेन वुत्तन्ति** “यं एवं पुरिसस्स चित्तं परियादाय तिट्ठती”ति सकलमेविदं पुरिमवचनं उपमावसेन वुत्तं, तत्थ पन उपमाभूतं अत्थं दस्सेतुं — “**यथयिदं...पे... इत्थिरूप**”न्ति वुत्तं । परियादाने आनुभावो सम्भवो **परियादानानुभावो**, तस्स दस्सनवसेन वुत्तं ।

इदं पन “**इत्थिरूप**”न्तिआदिवचनं **परियादानानुभावे** साधेतब्बे दीपेतब्बे वत्थु कारणं । **नागो** नाम सो राजा, दीघदाठिकत्ता पन “**महादाठिकनागराजा**”ति वुत्तो । **असंवरनियामेनाति** चक्खुद्वारिकेन असंवरनीहारेन । **निमित्तं गहेत्वाति** रागुप्पत्तिहेतुभूतं रूपं सुभनिमित्तं गहेत्वा । **विसिकादस्सनं गन्त्वाति** सिवथिकदस्सनं गन्त्वा । तत्थ हि आदीनवानुपस्सना इज्झति । वत्थुलोभेन कुतो तादिसाय मरणन्ति असद्वहन्तो “**मुखं तुम्हाकं धूमवण्ण**”न्ति ते दहरसामणोरे उप्पण्डेन्तो वदति ।

रतनत्तये सुप्पसन्नता काकवण्णतिस्सादीहि विसेसनत्थञ्च सो तिस्समहाराजा सद्धासद्देन विसेसेत्वा वुच्चति ।
दहरस्स चित्तं परियादाय तिट्ठतीति अधिकारवसेन वुत्तं । **निट्ठितुद्देसकिच्चोति** गामे असप्पायरूपदस्सनं इमस्स अनत्थाय
 सियाति आचरियेन निवारितगामप्पवेसो पच्छा निट्ठितुद्देसकिच्चो हुत्वा ठितो । तेन वुत्तं — **“अत्थकामानं वचनं
 अग्गहेत्वा”**ति । **निवत्थवत्थं सञ्जानित्वा**ति अत्तना दिट्ठदिवसे निवत्थवत्थं तस्सा मतदिवसे सिवथिकदस्सनत्थं गतेन
 लद्धं सञ्जानित्वा । **एवम्पीति** एवं मरणसम्पापनवसेनपि । अयं तावेत्थ अट्ठकथाय अनुत्तानत्थदीपना ।

नेत्तिनयवण्णना

इदानि पकरणनयेन पाळिया अत्थवण्णनं करिस्साम । सा पन अत्थसंवण्णना यस्मा देसनाय
 समुट्ठानप्पयोजनभाजनेसु पिण्डत्थेसु च निद्धारितेसु सुकरा होति सुविज्जेय्या च, तस्मा सुत्तदेसनाय समुट्ठानादीनि पठमं
 निद्धारयिस्साम । तत्थ **समुट्ठानं** नाम देसनानिदानं, तं साधारणमसाधारणन्ति दुविधं । तत्थ साधारणम्पि
 अज्झत्तिकबाहिरभेदतो दुविधं । तत्थ **साधारणं अज्झत्तिकसमुट्ठानं** नाम लोकनाथस्स महाकरुणा । ताय हि
 समुस्साहितस्स भगवतो वेनेय्यानं धम्मदेसनाय चित्तं उदपादि, यं सन्धाय वुत्तं — “सत्तेसु च कारुञ्जतं पटिच्च
 बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेसी”तिआदि (म० नि० १.२८३; महाव० ९; सं० नि० १.१७३) । एत्थ च हेतावत्थायपि
 महाकरुणाय सङ्गहो दट्ठब्बो यावदेव संसारमहोद्यतो सद्धम्मदेसनाहत्थदानेहि सत्तसन्तारणत्थं तदुप्पत्तितो । यथा च
 महाकरुणा, एवं सब्बञ्जुतञ्जाणं दसबलजाणादयो च देसनाय अब्भन्तरसमुट्ठानभावेन वत्तब्बा । सब्बज्झि जेय्यधम्मं तेसं
 देसेतब्बाकारं सत्तानञ्च आसयानुसयादिं याथावतो जानन्तो भगवा ठानाट्ठानादीसु कोसल्लेन वेनेय्यज्झासयानुरूपं
 विचित्तनयदेसनं पवत्तेसीति । **बाहिरं** पन **साधारणं समुट्ठानं** दससहस्समहाब्रह्मपरिवारस्स सहम्पतिब्रह्मनो अज्झेसनं ।
 तदज्झेसनुत्तरकालज्झि धम्मगम्भीरतापच्चवेक्खणाजनितं अप्पोस्सुक्कतं पटिप्पस्सम्भेत्वा धम्मस्सामी धम्मदेसनाय
 उस्साहजातो अहोसि । असाधारणम्पि अब्भन्तरबाहिरभेदतो दुविधमेव । तत्थ **अब्भन्तरं** याय महाकरुणाय येन च
 देसनाजाणेन इदं सुत्तं पवत्तितं, तदुभयं वेदितब्बं । **बाहिरं** पन रूपगरुकानं पुग्गलानं अज्झासयो । स्वायमत्थो अट्ठकथायं
 वुत्तो एव ।

पयोजनम्पि साधारणासाधारणतो दुविधं । तत्थ **साधारणं** याव अनुपादापरिनिब्बानं विमुत्तिसत्ता भगवतो देसनाय ।
 तेनेवाह — “एतदत्था कथा, एतदत्था मन्तना”तिआदि । **असाधारणं** पन तेसं रूपगरुकानं पुग्गलानं रूपे छन्दरागस्स
 जहापनं, उभयम्पेतं बाहिरमेव । सचे पन वेनेय्यसन्तानगतम्पि देसनाबलसिद्धिसङ्घातं पयोजनं अधिप्पायसमिज्जनभावतो
 यथाधिप्पेतत्थसिद्धिया महाकारुणिकस्स भगवतोपि पयोजनमेवाति गणहेय्य, इमिना परियायेनस्स अब्भन्तरतापि सिया ।

अपिच तेसं रूपगरुकानं पुग्गलानं रूपस्मिं विज्जमानस्स आदीनवस्स याथावतो अनवबोधो इमिस्सा देसनाय
 समुट्ठानं, तदवबोधो पयोजनं । सो हि इमाय देसनाय भगवन्तं पयोजेति तन्निष्फादनपरायं देसनाति कत्वा । यज्झि देसनाय
 साधेतब्बं फलं, तं आकङ्खितब्बत्ता देसकं देसनाय पयोजेतीति पयोजनन्ति वुच्चति । तथा तेसं पुग्गलानं तदज्जेसञ्च
 वेनेय्यानं रूपमुखेन पञ्चसु उपादानक्खन्धेसु आदीनवदस्सनञ्चेत्थ पयोजनं । तथा
 संसारचक्कनिवत्तिसद्धम्मचक्कप्पवत्तिसस्सतादिमिच्छावादनिराकरणं सम्मावादपुरेक्खारो अकुसलमूलसमूहनं
 कुसलमूलसमारोपनं अपायद्वारपिदहनं सग्गमग्गद्वारविवरणं परियुट्ठानवूपसमनं अनुसयसमुग्घातनं “मुत्तो मोचेस्सामी”ति
 पुरिमपटिञ्जाविसंवादनं तप्पटिपक्खमारमनोरथविसंवादनं तित्थियधम्मनिम्मथनं बुद्धधम्मपटिट्ठापनन्ति एवमादीनिपि
 पयोजनानि इध वेदितब्बानि ।

यथा ते पुग्गला रूपगरुका, एवं तदञ्जे च सक्कायगरुका सक्कायस्मिं अल्लीना सङ्घतधम्मानं सम्मासम्बुद्धस्स च पटिपत्तिं अजानन्ता असद्धम्मस्सवनसाधारणपरिचरियमनसिकारपरा सद्धम्मस्सवनधारणपरिचयप्पटिवेधविमुखा च भवविप्पमोक्खेसिनो वेनेय्या इमिस्सा देसनाय **भाजनं** ।

पिण्डत्ता चेत्य रूपगहणेन रूपधातुरूपायतनरूपक्खन्धपरिगगहनं रूपमुखेन चतुधम्मानं वट्टत्तयविच्छेदनूपायो आसवोधादिविवेचनं अभिनन्दननिवारणसङ्गतिक्कमो विवादमूलपरिच्चागो सिक्खत्तयानुयोगो पहानत्तयदीपना समथविपस्सनानुद्धानं भावनासच्छिकिरियासिद्धीति एवमादयो वेदितब्बा ।

इतो परं पन सोळस हारा दस्सेतब्बा । तत्थ “रूप”न्ति सहजाता तस्स निस्सयभूता तप्पटिबद्धा च सब्बे रूपारूपधम्मा तण्हावज्जा दुक्खसच्चं । तंसमुट्ठापिका तदारम्पणा च तण्हा समुदयसच्चं । तदुभयेसं अप्पवत्ति निरोधसच्चं । निरोधप्पजानना पटिपदा मग्गसच्चं । तत्थ समुदयेन अस्सादो, दुक्खेन आदीनवो, मग्गनिरोधेहि निस्सरणं, रूपारम्पणस्स अकुसलचित्तस्स कुसलचित्तस्स च परियादानं फलं । यच्चि देसनाय साधेतब्बं पयोजनं, तं फलन्ति वुत्तोवायमत्थो । तदत्थं हिदं सुत्तं भगवता देसितन्ति । यथा तं कुसलचित्तं न परियादियति, एवं पटिसङ्खानभावनाबलपरिगगहिता इन्द्रियेसु गुत्तद्वारता उपायो । पुरिसस्स कुसलचित्तपरियादानेनस्स रूपस्स अञ्जरूपासाधारणतादस्सनापदेसेन अत्थकामेहि ततो चित्तं साधुकं रक्खितब्बं । अयमेत्थ भगवतो आणत्तीति अयं **देसनाहारो** । अस्सादादिसन्दस्सनविभावनलक्खणो हि देसनाहारो । वुत्तञ्जेतं **नेत्तिप्पकरणे** —

“अस्सादादीनवता, निस्सरणम्पि च फलं उपायो च ।

आणत्ती च भगवतो, योगीनं देसनाहारो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

देसीयति संवण्णीयति एताय सुत्तत्थोति देसना, देसनाय सहचरणतो वा देसना । ननु च अञ्जेपि हारा देसनासङ्घातस्स सुत्तस्स अत्थसंवण्णनातो देसनाय सहचारिनो वाति? सच्चमेतं, अयं पन हारो येभ्येन यथारुतवसेनेव विज्जायमानो देसनाय सह चरतीति वत्तब्बतं अरहति, न तथापरे । न हि अस्सादादीनवनिस्सरणादिसन्दस्सनरहिता सुत्तदेसना अत्थि । किं पन तेसं अस्सादादीनं अनवसेसानं वचनं देसनाहारो, उदाहु एकच्चानन्ति? निरवसेसानंयेव । यस्मिच्चि सुत्ते अस्सादादीनवनिस्सरणानि सरूपतो आगतानि, तत्थ वत्तब्बमेव नत्थि । यत्थ पन एकदेसेन आगतानि, न च सरूपेन, तत्थ अनागतं अत्थवसेन निद्दारेत्वा हारो योजेतब्बो ।

सयं समन्तचक्खुभावतो तंदस्सनेन सभावतो च “अह”न्ति वुत्तं । भिक्खनसीलतादिगुणयोगतो अभिमुखीकरणत्थञ्च, “**भिक्खवे**”ति वुत्तं । अत्ताभावतो अपरतादस्सनत्थञ्च “**अञ्ज**”न्ति वुत्तं । एकस्स अनुपलब्धदस्सनत्थं अनेकभावप्पटिसेधनत्थञ्च “**एकरूपम्पी**”ति वुत्तं । तादिसस्स रूपस्स अभावतो अदस्सनतो च “**न समनुपस्सामी**”ति वुत्तं । तस्स पच्चामसनतो अनियमतो च “**य**”न्ति वुत्तं । इदानि वुच्चमानाकारपरामसनतो तदञ्जाकारनिसेधनतो च “**एव**”न्ति वुत्तं । विसभागिन्द्रियवत्थुतो सभागवत्थुस्मिं तदभावतो च “**पुरिसस्सा**”ति वुत्तं । निमित्तगाहस्स वत्थुभावतो तथा परिकप्पितत्ता च “**चित्तं परियादाय तिट्ठीती**”ति वुत्तं । एवन्ति वुत्ताकारपरामसनत्थञ्चेव निदस्सनत्थञ्च “**यथा**”ति वुत्तं । अत्तनो पच्चक्खभावतो भिक्खूनं पच्चक्खकरणत्थञ्च “**इद**”न्ति वुत्तं । इत्थिसन्तानपरियापन्नतो तप्पटिबद्धभावतो च “**इत्थिरूप**”न्ति वुत्तन्ति एवं अनुपदविचयतो **विचयो हारो** । विचीयन्ति एतेन, एत्थ वा पदपञ्हादयोति विचयो, विचिति एव वा तेसन्ति विचयो । पदपुच्छाविस्सज्जनपुब्बापरानुग्गहनं अस्सादादीनञ्च विसेसनिद्धारणवसेन पविचयलक्खणो हि विचयो हारो । वुत्तम्पि चेतं —

“यं पुच्छितञ्च विस्सज्जितञ्च, सुत्तस्स या च अनुगीति ।
सुत्तस्स यो पविचयो, हारो विचयोति निद्दिट्ठो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

अनादिमति संसारे इत्थिपुरिसानं अञ्जमञ्जरूपाभिरामताय “इत्थिरूपं पुरिसस्स चित्तं परियादाय तिड्ढती”ति युज्जतीति अयं **युत्तिहारो** । ब्यञ्जनत्थानं युत्तायुत्तविभागविभावनलक्खणो हि युत्तिहारो । वुत्तम्पि चेत्तं —

“सब्बेसं हारानं, या भूमी यो च गोचरो तेसं ।
युत्तायुत्तिपरिक्खा, हारो युत्तीति निद्दिट्ठो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

युत्तीति च उपपत्ति साधनयुत्ति, इध पन युत्तिविचारणा युत्ति उत्तरपदलोपेन “रूपभवो रूप”न्ति यथा ।
युत्तिसहचरणतो वा युत्ति ।

इत्थिरूपं अयोनिस्सो ओलोकियमानं इन्द्रियेसु अगुत्तद्वारताय पदट्टानं, सा कुसलानं धम्मानं अभावनाय पदट्टानं, सा सब्बस्सपि संकिलेसपक्खस्स परिवुद्धिया पदट्टानं । ब्यतिरेकतो पन इत्थिरूपं योनिसो ओलोकियमानं सतिपट्टानभावनाय पदट्टानं, सा बोज्झङ्गानं भावनापारिपूरिया पदट्टानं, सा विज्जाविमुत्तीनं पारिपूरिया पदट्टानं, कुसलस्स चित्तस्स परियादानं सम्मोहाभिनिवेसस्स पदट्टानं, सो सङ्खारानं पदट्टानं, सङ्खारा विज्जाणस्साति सब्बं आवत्तति भवचक्कं । ब्यतिरेकतो पन कुसलस्स चित्तस्स अपरियादानं तेसं तेसं कुसलानं धम्मानं उप्पादाय पारिपूरिया पदट्टानन्ति अयं ताव अविसेसतो नयो । विसेसतो पन सीलस्स अपरियादानं अविष्पटिसारस्स पदट्टानं, अविष्पटिसारो पामोज्जस्सातिआदिना याव अनुपादापरिनिब्बानं नेतब्बं । अयं **पदट्टानो हारो** । सुत्ते आगतधम्मानं पदट्टानभूते धम्मे तेसञ्च पदट्टानभूतेति सम्भवतो पदट्टानभूतधम्मनिद्धारणलक्खणो हि पदट्टानो हारो । वुत्तञ्चेत्तं —

“धम्मं देसेति जिनो, तस्स च धम्मस्स यं पदट्टानं ।
इति याव सब्बधम्मा, एसो हारो पदट्टानो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

पदट्टानन्ति आसन्नकारणं । इध पन पदट्टानविचारणा पदट्टानोतिआदि युत्तिहारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

एकरूपन्ति च रूपायतनगहणेन छन्नम्पि बाहिरानं आयतनानं गहणं बाहिरायतनभावेन एकलक्खणत्ता । **चित्तन्ति** मनायतनगहणेन छन्नम्पि अज्झत्तिकानं आयतनानं गहणं अज्झत्तिकायतनभावेन एकलक्खणत्ता । एवं खन्धधातादिवसेनपि एकलक्खणता वत्तब्बा । अयं **लक्खणो हारो** । लक्खीयन्ति एतेन, एत्थ वा एकलक्खणधम्मा अवुत्तापि एकच्चवचनेनाति लक्खणो । सुत्ते अनागतेपि धम्मे वुत्तप्पकारे आगते विय निद्दारेत्वा या संवण्णना, सो लक्खणो हारो । वुत्तम्पि चेत्तं —

“वुत्तम्हि एकधम्मे, ये धम्मा एकलक्खणा केचि ।
वुत्ता भवन्ति सब्बे, सो हारो लक्खणो नामा”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

निदाने इमिस्सा देसनाय रूपगरुकानं पुग्गलानं रूपस्मिं अनादीनवदस्सिता वुत्ता, “कथं नु खो इमे इमं देसनं सुत्वा रूपे आदीनवदस्सनमुखेन सब्बस्मिम्पि खन्धपञ्चके सब्बसो छन्दरागं पहाय सकलवट्टदुक्खतो मुच्चेय्युं, परे च तत्थ पत्तिट्ठापेय्युं”न्ति अयमेत्थ भगवतो **अधिष्णायो** । पदनिब्बचनं **निरुत्तं**, तं “एव”न्तिआदिनिदानपदानं

“नाह”न्तिआदिपाळिपदानञ्च अट्टकथायं तस्सा लीनत्थवण्णनाय च वुत्तनयानुसारेण सुकरत्ता न वित्थारयिम्ह ।

पदपदत्थदेसनादेसनानिक्खेपसुत्तसन्धिवसेन पञ्चविधा सन्धि । तत्थ पदस्स पदन्तरेण सम्बन्धो पदसन्धि । पदत्थस्स पदत्थन्तरेण सम्बन्धो पदत्थसन्धि, यो “किरियाकारकसम्बन्धो”ति वुच्चति । नानानुसन्धिकस्स सुत्तस्स तंतं अनुसन्धीहि सम्बन्धो, एकानुसन्धिकस्स च पुब्बापरसम्बन्धो देसनासन्धि, या अट्टकथायं “पुच्छानुसन्धि, अज्झासयानुसन्धि, यथानुसन्धी”ति तिधा विभत्ता । अज्झासयो चेत्य अत्तज्झासयो परज्झासयोति द्विधा वेदितब्बो । देसनानिक्खेपसन्धि चतुन्नं सुत्तनिक्खेपानं वसेन वेदितब्बा । सुत्तसन्धि इध पठमनिक्खेपवसेनेव वेदितब्बा । “कस्मा पनेत्थ इदमेव चित्तपरियादानसुत्तं पठमं निक्खित्त”न्ति नायमनुयोगो कत्थचि न पवत्तति । अपिच इमे सत्ता अनादिमति संसारे परिब्भमन्ता इत्थिपुरिसा अज्जमज्जेसं पञ्चकामगुणसङ्घातरूपाभिरामा, तत्थ इत्थी पुरिसस्स रूपे सत्ता गिद्धा गधिता लग्गा लग्गिता आसत्ता, सा चस्सा तत्थ आसत्ति दुब्बिवेचनीया । तथा पुरिसो इत्थिया रूपे, तत्थ च दस्सनसंसग्गो गरुतरो इतरेसञ्च मूलभूतो । तेनेव हि भगवा “कथं नु खो मातुगामे पटिपज्जितब्ब”न्ति (दी० नि० २.२०३) पुट्टो “अदस्सनमेवा”ति अवोच । तस्मा भगवा पञ्चसु कामगुणेषु रूपे छन्दरागहापनत्थं इदमेव सुत्तं पठमं देसेसि । निब्बानाधिगमाय पटिपत्तिया आदि रेसा पटिपत्तीति । यं पन एकिस्सा देसनाय देसनन्तरेण संसन्दनं, अयम्पि देसनासन्धि । सा इध एवं वेदितब्बा । “नाहं, भिक्खवे... पे०... तिट्ठती”ति अयं देसना । “ये खो, भिक्खवे, चक्खुविज्जेय्या रूपा इट्ठा कन्ता मनापा पियरूपा कामूपसंहिता रजनीया, तञ्चे भिक्खु अभिनन्दति अभिवदति अज्झोसाय तिट्ठति, तस्स तं अभिनन्दतो अभिवदतो अज्झोसाय तिट्ठतो उप्पज्जन्ति अनेके पापका अकुसला धम्मा”ति (सं० नि० ४.११८) इमाय देसनाय संसन्दति । तथा “रूपे मज्जति, रूपेषु मज्जति, रूपतो मज्जति, रूपं ‘मे’ति मज्जति । रूपं, भिक्खवे, अनभिजानं अपरिजानं अविराजयं अप्पजहं अभब्बो दुक्खक्खयाया”ति (सं० नि० ४.११२) एवमादीहि देसनाहि संसन्दतीति अयं चतुब्बूहो हारो । वियूहीयन्ति विभागेण पिण्डीयन्ति एतेन, एत्थ वाति ब्यूहो, निब्बचनादीनं चतुन्नं ब्यूहोति चतुब्बूहो, चतुन्नं वा ब्यूहो एत्थाति चतुब्बूहो । निब्बचनाधिप्पायादीनं चतुन्नं विभागलक्खणो हि चतुब्बूहो हारो । वुत्तज्हेतं —

“नेरुत्तमधिप्पायो, ब्यज्जनमथ देसनानिदानञ्च ।

पुब्बापरानुसन्धी, एसो हारो चतुब्बूहो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

“नाहं, भिक्खवे, अज्जं... पे०... इत्थिरूप”न्ति एतेन अयोनिमनसिकारो दीपितो । यं तत्थ चित्तं परियादियति, तेन योनिमनसिकारो । तत्थ अयोनिमनसिकारोतो तण्हाविज्जा परिवट्ठन्ति, तासु तण्हागहणेन नव तण्हामूलका धम्मा आवट्ठन्ति, अविज्जागहणेन अविज्जामूलकं सब्बं भवचक्कं आवट्ठति, योनिमनसिकारगहणेन च योनिमनसिकारमूलका धम्मा आवट्ठन्ति, चतुब्बिधञ्च सम्पत्तिचक्कन्ति । अयं आवट्ठो हारो । आवट्ठयन्ति एतेन, एत्थ वा सभागाविसभागा च धम्मा, तेसं वा आवट्ठन्ति आवट्ठो । देसनाय गहितधम्मानं सभागासभागधम्मवसेन आवट्ठनलक्खणो हि आवट्ठो हारो । वुत्तम्पि चेतं —

“एकम्हि पदट्ठाने, परियेसति सेसकं पदट्ठानं ।

आवट्ठति पटिपक्खे, आवट्ठो नाम सो हारो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

रूपं चतुब्बिधं कम्मसमुट्ठानं, चित्तसमुट्ठानं, उतुसमुट्ठानं, आहारसमुट्ठानं, तथा इट्ठं इट्ठमज्जत्तं अनिट्ठं अनिट्ठमज्जत्तन्ति । इध पन इट्ठं अधिप्पेतं । चित्तं कुसलचित्तमेत्थ वेदितब्बं । तं कामावचरं, रूपावचरं, अरूपावचरं, लोकोत्तरन्ति चतुब्बिधं । वेदनादिसम्पयुत्तधम्मभेदतो अनेकविधन्ति अयं विभत्तिहारो । विभजीयन्ति एतेन, एत्थ वा

साधारणासाधारणानं संकिलेसवोदानधम्मानं भूमियोति विभक्ति । विभजनं वा एतेसं भूमियोति विभक्ति । संकिलेसधम्मे वोदानधम्मे च साधारणासाधारणतो पदद्वानतो भूमितो विभजनलक्खणो हि विभक्तिहारो । वुत्तम्पि चेतं —

“धम्मञ्च पदद्वानं, भूमिञ्च विभज्जते अयं हारो ।
साधारणे असाधारणे च नेय्यो विभक्ती’ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्वेसवार) ।

इत्थिरूपं पुरिसस्स चित्तं परियादाय तिट्ठति अयोनिस्सो मनसिकरोतो, योनिस्सो मनसिकरोतो न परियादियति सुसंवुत्तिन्द्रियत्ता सीलेसु समाहितस्साति अयं **परिवत्तो हारो** । पटिपक्खवसेन परिवत्तीयन्ति इमिना, एत्थ वा सुत्ते वुत्तधम्मा, परिवत्तनं वा तेसन्ति परिवत्तो । निद्विद्वानं धम्मानं पटिपक्खतो परिवत्तनलक्खणो हि परिवत्तो हारो । वुत्तज्हेतं —

“कुसलाकुसले धम्मे, निद्विद्वे भाविते पहीने च ।
परिवत्तति पटिपक्खे, हारो परिवत्तनो नामा’ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्वेसवार) ।

भिक्खवे, समणा पब्बजिताति परियायवचनं । अञ्जं परं किञ्चीति परियायवचनं । रूपं वण्णं चक्खुविञ्जेय्यन्ति परियायवचनं । समनुपस्सामि ओलोकेस्सामि जानामीति परियायवचनं । एवं इत्थं इमं पकारन्ति परियायवचनं । पुरिसस्स पुग्गलस्साति परियायवचनं । चित्तं विञ्जाणं मनोति परियायवचनं । परियादाय गहेत्वा खेपेत्वाति परियायवचनं । तिट्ठति धरति ठातीति परियायवचनं । यथा येन पकारेन येनाकारेनाति परियायवचनं । इत्थी नारी मातुगामोति परियायवचनन्ति अयं **वेवचनो हारो** । विविधं वचनं एकस्सेवत्थस्स वाचकमेत्थाति विवचनं, विवचनमेव वेवचनं । विविधं वुच्चति एतेन अत्थोति वा विवचनं, विवचनमेव वेवचनं । एकस्मिं अत्थे अनेकपरियायसद्वप्ययोजनलक्खणो हि वेवचनो हारो । वुत्तज्हेतं —

“वेवचनानि बहूनि तु, सुत्ते वुत्तानि एकधम्मस्स ।
यो जानाति सुत्तविदू, वेवचनो नाम सो हारो’ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्वेसवार) ।

रूपं काळसामादिवसेन अनेकधा पञ्जत्तं । पुरिसो खत्तियादिवसेन अनेकधा पञ्जत्तो । चित्तं परित्तमहग्गतादिवसेन अनेकधा पञ्जत्तं । “परियादाया’ति एत्थ परियादानं परियादायकानं पापधम्मानं वसेन वीतिक्कमपरियुट्ठानादिना च अनेकधा पञ्जत्तं । अयं **पञ्जत्तिहारो** । पकारेहि, पभेदतो वा जापीयन्ति इमिना, एत्थ वा अत्थाति पञ्जत्ति । एकेकस्स धम्मस्स अनेकाहि पञ्जत्तीहि पञ्जापेतब्बाकारविभावनलक्खणो हि पञ्जत्तिहारो । वुत्तज्हेतं —

“एकं भगवा धम्मं, पञ्जत्तीहि विविधाहि देसेति ।
सो आकारो जेय्यो, पञ्जत्ती नाम सो हारो’ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्वेसवार) ।

विरोधिपच्चयसमवाये विसदिसुप्पत्तिरुप्पनवण्णविकारापत्तिया तंसमङ्गिनो हृदयङ्गतभावप्पकासनं रूपद्वोति अनिच्चतामुखेन ओतरणं, अनिच्चस्स पन दुक्खत्ता दुक्खतामुखेन, दुक्खस्स च अनत्तकत्ता सुञ्जतामुखेन ओतरणं । चित्तं मनोविञ्जाणधातु, तस्सा परियादायिका तण्हा तदेकद्वु च पापधम्मा धम्मधातूति धातुमुखेन ओतरणं । एवं खन्धायतनादिमुखेहिपि ओतरणं वत्तब्बन्ति अयं **ओतरणो हारो** । ओतारीयन्ति अनुप्पवेसीयन्ति एतेन, एत्थ वा सुत्तागता धम्मा पटिच्चसमुप्पादादीसूति ओतरणो । पटिच्चसमुप्पादादिमुखेन सुत्तत्थस्स ओतरणलक्खणो हि ओतरणो हारो ।

वुत्तञ्हेतं —

“यो च पटिच्चुप्पादो, इन्द्रियखन्धा च धातुआयतना ।
एतेहि ओतररति यो, ओतरणो नाम सो हारो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

नाहं, भिक्खवे...पे०... समनुपस्सामीति आरम्भो । एवं पुरिसस्स चित्तं परियादाय तिट्ठतीति पदसुद्धि, न पन आरम्भसुद्धि । यथयिदन्तिआदि पदसुद्धि चेव आरम्भसुद्धि चाति अयं सोधनो हारो । सोधीयन्ति समाधीयन्ति एतेन, एत्थ वा सुत्ते पदपदत्थपञ्जारम्भाति सोधनो । सुत्ते पदपदत्थपञ्जारम्भानं सोधनलक्खणो हि सोधनो हारो । वुत्तञ्हेतं —

“विस्सज्जितमिह पञ्हे, गाथायं पुच्छितायमारम्भ ।
सुद्धासुद्धपरिक्खा, हारो सो सोधनो नामा”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

अञ्जन्ति सामञ्जतो अधिट्ठानं कस्सचि विसेसस्स अनामडुत्ता । एकरूपम्पीति तं अविकप्पेत्वा विसेसवचनं । यथयिदन्ति सामञ्जतो अधिट्ठानं अनियमवचनभावतो । इत्थिरूपन्ति तं अविकप्पेत्वा विसेसवचनन्ति अयं अधिट्ठानो हारो । अधिट्ठीयन्ति अनुप्पवत्तीयन्ति एतेन, एत्थ वा सामञ्जविसेसभूता धम्मा विना विकप्पेनाति अधिट्ठानो । सुत्तागतानं धम्मानं अविकप्पनवसेनेव सामञ्जविसेसनिद्धारणलक्खणो हि अधिट्ठानो हारो । वुत्तम्पि चेतं —

“एकत्तताय धम्मा, येपि च वेमत्तताय निद्दिट्ठा ।
तेन विकप्पयितब्बा, एसो हारो अधिट्ठानो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

रूपस्स कम्माविज्जादयो कम्मचित्तादयो च हेतु । समनुपस्सनाय आवज्जनादयो । कुसलस्स चित्तस्स योनिस्सो मनसिकारादयो । परियादायाति एत्थ परियादानस्स अयोनिस्सोमनसिकारादयोति अयं परिक्खारो हारो । परिकरोति अभिसङ्करोति फलन्ति परिक्खारो, हेतु पच्चयो च । परिक्खारं आचिक्खतीति परिक्खारो, हारो । परिक्खारविसयत्ता, परिक्खारसहचरणतो वा परिक्खारो । सुत्ते आगतधम्मानं परिक्खारसङ्घातहेतुपच्चये निद्दारेत्वा संवण्णनालक्खणो हि परिक्खारो हारो । वुत्तञ्हेतं —

“ये धम्मा यं धम्मं, जनयन्तिप्पच्चया परम्परतो ।
हेतुमवकड्ढयित्वा, एसो हारो परिक्खारो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

पुरिसस्स चित्तं परियादाय तिट्ठतीति एत्थ परियादायिका विसेसतो तण्हाविज्जा वेदितब्बा तासं वसेन परियादानसम्भवतो । तासु तण्हाय रूपमधिट्ठानं, अविज्जाय अरूपं । विसेसतो तण्हाय समथो पटिपक्खो, अविज्जाय विपस्सना । समथस्स चेतोविमुत्ति, फलविपस्सनाय पञ्जाविमुत्ति । तथा हि ता रागविरागा अविज्जाविरागाति विसेसेत्वा वुच्चन्तीति अयं समारोपनो हारो । समारोपीयन्ति एतेन, एत्थ वा पदट्ठानादिमुखेन धम्माति समारोपनो । सुत्ते आगतधम्मानं पदट्ठानवेवचनभावनापहानसमारोपनविचारणलक्खणो हि समारोपनो हारो । वुत्तञ्हेतं —

“ये धम्मा यं मूला, ये चेकत्था पकासिता मुनिना ।
ते समारोपयितब्बा, एस समारोपनो हारो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

एत्तावता च —

“देसना विचयो युत्ति, पदट्टानो च लक्खणो ।
चतुब्बूहो च आवट्टो, विभत्ति परिवत्तनो ॥

वेवचनो च पञ्जत्ति, ओतरणो च सोधनो ।
अधिट्टानो परिक्खारो, समारोपनो सोळसो”ति ॥ (नेत्ति० १ उद्देसवार) —

एवं वुत्ता सोळस हारा दस्सिताति वेदितब्बा । हरीयन्ति एतेहि, एत्थ वा सुत्तगेय्यादिविसया अज्जाणसंसयविपल्लासाति हारा । हरन्ति वा सयं तानि, हरणमत्तमेव वाति हारा फलूपचारेण । अथ वा हरीयन्ति वोहरीयन्ति धम्मसंवण्णकधम्मप्पटिग्गाहकेहि धम्मस्स दानग्गहणवसेनाति हारा । अथ वा हारा वियाति हारा । यथा हि अनेकरतनावलिसमूहो हारसङ्घातो अत्तनो अवयवभूतरतनसम्फस्सेहि समुपजनियमानहिलादसुखो हुत्वा तदुपभोगिजनसरीरसन्तापं निदाघपरिळाहूपजनितं वूपसमेति, एवमेव तेपि नानाविधपरमत्थरतनप्पबन्धा संवण्णनाविसेसा अत्तनो अवयवभूतपरमत्थरतनाधिगमेण समुप्पादियमाननिब्बुतिसुखा धम्मप्पटिग्गाहकजनहृदयपरितापं कामरागादिकिलेसहेतुकं वूपसमेत्तीति । अथ वा हारयन्ति अज्जाणादिनीहारं अपगमं करोन्ति आचिक्खन्तीति वा हारा । अथ वा सोतुजनचित्तस्स हरणतो रमणतो च हारा निरुत्तिनयेन यथा “भवेसु वन्तगमनो भगवा”ति (विसुद्धि० १.१४४; पारा० अट्ठ० १.वेरञ्जकण्डवण्णना) ।

इतो परं पन नन्दियावट्टादिपञ्चविधनया वेदितब्बा — तत्थ तण्हाविज्जा समुदयसच्चं, तासं अधिट्टानादिभूता रूपधम्मा दुक्खसच्चं, तेसं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, निरोधप्पजानना पटिपदा मग्गसच्चं । तण्हागहणेन चेत्थ मायासाठेय्यमानातिमानमदप्पमादपापिच्छतापापमित्ताअहिरिकअनोत्तप्पादिवसेन अकुसलपक्खो नेतब्बो । अविज्जागहणेन विपरीतमनसिकारकोधूपनाहमक्खपळासइस्सामच्छरिय-सारम्भदोवचस्सताभवदिट्ठिविभवदिट्ठिआदिवसेन अकुसलपक्खो नेतब्बो । वुत्तविपरियायतो कुसलपक्खो नेतब्बो । कथं? अमायाअसाठेय्यादिवसेन अविपरीतमनसिकारादिवसेन च । तथा समथपक्खियानं सद्धिन्द्रियादीनं, विपस्सनापक्खियानं अनिच्चसज्जादीनञ्च वसेन वोदानपक्खो नेतब्बोति अयं नन्दियावट्टस्स नयस्स भूमि । यो हि तण्हाअविज्जाहि संकिलेसपक्खस्स सुत्तत्थस्स समथविपस्सनाहि वोदानपक्खस्स च चतुसच्चयोजनमुखेन नयनलक्खणो संवण्णनाविसेसो, अयं नन्दियावट्टनयो नाम । वुत्तज्हेतं —

“तण्हञ्च अविज्जम्पि च, समथेन विपस्सनाय यो नेति ।
सच्चेहि योजयित्वा, अयं नयो नन्दियावट्टो”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्देसवार) ।

नन्दियावट्टस्स विय आवट्टो एतस्साति नन्दियावट्टो । यथा हि नन्दियावट्टो अन्तो ठितेन पधानावयवेन बहिद्भा आवट्टति, एवमयम्पि नयोति अत्थो । अथ वा नन्दिया तण्हाय पमोदस्स वा आवट्टो एत्थाति नन्दियावट्टो ।

हेट्ठा वुत्तनयेन गहितेसु तण्हाविज्जातप्पक्खियधम्मेषु तण्हा लोभो, अविज्जा मोहो, अविज्जाय सम्पयुत्तो लोहिते सति पुब्बो विय तण्हाय सति सिज्झमानो आघातो दोसो इति तीहि अकुसलमूलेहि गहितेहि, तप्पटिपक्खतो कुसलचित्तग्गहणेन च तीणि कुसलमूलानि गहितानि एव होन्ति । इधापि लोभो सब्बानि वा सासवकुसलमूलानि समुदयसच्चं, तन्निब्बत्ता तेसं

अधिष्ठानगोचरभूता उपादानकखन्धा दुःखसच्चन्तिआदिना सच्चयोजना वेदितब्बा । फलं पनेत्थ विमोक्खत्तयवसेन निद्वारेतब्बं, तीहि अकुसलमूलेहि तिविधदुच्चरितसंकिलेसमलविसमअकुसलसञ्जावितक्कादिवसेन अकुसलपक्खो नेतब्बो, तथा तीहि कुसलमूलेहि तिविधसुचरितसमकुसलसञ्जावितक्कसद्धम्मसमाधिविमोक्खमुखादिवसेन वोदानपक्खो नेतब्बोति अयं **तिपुक्खलस्स नयस्स भूमि** । यो हि अकुसलमूलेहि संकिलेसपक्खस्स कुसलमूलेहि वोदानपक्खस्स सुत्तत्थस्स च चतुसच्चयोजनामुखेन नयनलक्खणो संवण्णनाविसेसो, अयं **तिपुक्खलनयो** नाम । तीहि अवयवेहि लोभादीहि संकिलेसपक्खे, अलोभादीहि च वोदानपक्खे पुक्खलो सोभनोति तपुक्खलो । वुत्तञ्हेतं –

“यो अकुसले समूलेहि,
नेति कुसले च कुसलमूलेहि ।
भूतं तथं अवितथं,
तिपुक्खलं तं नयं आहू”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्वेसवार) ।

वुत्तनयेन गहितेसु तण्हाविज्जातप्पक्खियधम्मेषु विसेसतो तण्हादिद्वीनं वसेन असुभे “सुभ”न्ति, दुक्खे “सुख”न्ति च विपल्लासा, अविज्जादिद्वीनं वसेन अनिच्चे “निच्च”न्ति, अनत्तनि “अत्ता”ति विपल्लासा वेदितब्बा । तेसं पटिपक्खतो कुसलचित्तगहणेन सिद्धेहि सतिवीरियसमाधिपञ्जिन्द्रियेहि चत्तारि सतिपट्टानानि सिद्धानियेव होन्ति ।

तत्थ चतूहि इन्द्रियेहि चत्तारो पुग्गला निद्विसितब्बा । कथं? दुविधो हि तण्हाचरितो मुदिन्द्रियो तिक्खिन्द्रियोति, तथा दिद्विचरितो । तेसु पठमो असुभे “सुभ”न्ति विपरियेसग्गाही सतिबलेन यथाभूतं कायसभावं सल्लक्खेन्तो भावनाबलेन तं विपल्लासं समुग्घातेत्वा सम्मत्तनियामं ओक्कमति । दतियो असुखे “सुख”न्ति विपरियेसग्गाही “उप्पन्नं कामवितक्कं नाधिवासेती”तिआदिना (म० नि० १.२६; अ० नि० ४.१४; ६.५८) वुत्तेन वीरियसंवरभूतेन वीरियबलेन पटिपक्खं विनोदेन्तो भावनाबलेन तं विपल्लासं विधमेत्वा सम्मत्तनियामं ओक्कमति । ततियो अनिच्चे “निच्च”न्ति विपल्लासग्गाही समथबलेन समाहितचित्तो सङ्खारानं खणिकभावं सल्लक्खेन्तो भावनाबलेन तं विपल्लासं समुग्घातेत्वा सम्मत्तनियामं ओक्कमति । चतुत्थो सन्ततिसमूहकिच्चारम्मणघनवञ्चितताय फस्सादिधम्मपुञ्जमत्ते अनत्तनि “अत्ता”ति मिच्छाभिनिवेसी चतुकोटिकसुञ्जतामनसिकारेण तं मिच्छाभिनिवेसं विद्धंसेन्तो सामञ्जफलं सच्छिकरोति । सुभसञ्जादीहि चतूहिपि वा विपल्लासेहि समुदयसच्चं, तेसमधिष्ठानारम्मणभूता पञ्चुपादानकखन्धा दुःखसच्चन्तिआदिना सच्चयोजना वेदितब्बा । फलं पनेत्थ चत्तारि सामञ्जफलानि, चतूहि चेत्य विपल्लासेहि चतुरासवोद्योगगन्थअगतितण्हुपादानसल्लविज्जाणद्वितिअपरिज्जादिवसेन अकुसलपक्खो नेतब्बो, तथा चतूहि सतिपट्टानेहि चतुब्बिधज्झानविहाराधिष्ठानसुखभागियधम्मअप्पमञ्जासम्मप्पधानइद्धिपादादिवसेन वोदानपक्खो नेतब्बोति अयं **सीहविककीळितस्स नयस्स भूमि** । यो हि सुभसञ्जादीहि विपल्लासेहि सकलस्स संकिलेसपक्खस्स सिद्धिन्द्रियादीहि च वोदानपक्खस्स चतुसच्चयोजनावसेन नयनलक्खणो संवण्णनाविसेसो, अयं सीहविककीळितो नाम । वुत्तञ्हेतं –

“यो नेति विपल्लासेहि,
किलेसे इन्द्रियेहि सद्धम्मे ।
एतं नयं नयविदू,
सीहविककीळितं आहू”ति ॥ (नेत्ति० ४ निद्वेसवार) ।

असन्तासनजवपरक्कमादिविसेसयोगेन सीहो भगवा, तस्स विककीळितं देसना वचीकम्मभूतो विहारोति कत्वा

निब्बेधभागियञ्च असेक्खभागियञ्च सुत्तं, नेव संकिलेसभागियं न वासनाभागियं न निब्बेधभागियं न असेक्खभागियं सुत्तं” न्ति (नेत्ति० ८९) एवं वुत्तसोळससासनपट्टानानि ।

तत्थ संकिलिस्सन्ति एतेनाति संकिलेसो, संकिलेसभागे संकिलेसकोट्टासे पवत्तं **संकिलेसभागियं** । वासना पुञ्जभावना, वासनाभागे पवत्तं **वासनाभागियं**, वासनं भजापेतीति वा **वासनाभागियं** । निब्बिज्जनं लोभक्खन्धादीनं पदालनं निब्बेधो, निब्बेधभागे पवत्तं, निब्बेधं भजापेतीति वा **निब्बेधभागियं** । परिनिट्टितसिक्खा धम्मा असेक्खा, असेक्खभागे पवत्तं, असेक्खे भजापेतीति वा **असेक्खभागियं** । तेषु यत्थ तण्हादिसंकिलेसो विभत्तो, इदं संकिलेसभागियं । यत्थ दानादिपुञ्जकरियवत्थु विभत्तं, इदं वासनाभागियं । यत्थ सेक्खा सीलक्खन्धादयो विभत्ता, इदं निब्बेधभागियं । यत्थ पन असेक्खा सीलक्खन्धादयो विभत्ता, इदं असेक्खभागियं । इतरानि तेसं वोमिस्सकनयवसेन वुत्तानि । सब्बासवसंवरपरियायादीनं वसेन सब्बभागियं वेदितब्बं । तत्थ हि संकिलेसधम्मा लोकियसुचरितधम्मा सेक्खा धम्मा असेक्खा धम्मा च विभत्ता । सब्बभागियं पन “पस्सं न पस्सती” तिआदिकं उदकादिअनुवादवचनं वेदितब्बं ।

अट्टवीसतिविधं सुत्तन्तपट्टानं पन “लोकियं, लोकुत्तरं, लोकियञ्च लोकुत्तरञ्च, सत्ताधिट्टानं, धम्माधिट्टानं, सत्ताधिट्टानञ्च धम्माधिट्टानञ्च, जाणं, जेय्यं, जाणञ्च जेय्यञ्च, दस्सनं, भावना, दस्सनञ्च भावना च, सकवचनं, परवचनं, सकवचनञ्च परवचनञ्च, विस्सज्जनीयं, अविस्सज्जनीयं, विस्सज्जनीयञ्च अविस्सज्जनीयञ्च, कम्मं, विपाको, कम्मञ्च विपाको च कुसलं, अकुसलं, कुसलञ्च अकुसलञ्च अनुज्जातं, पटिक्खत्तं, अनुज्जातञ्च पटिक्खत्तञ्च, थवो” ति (नेत्ति० ११२) एवमागतानि अट्टवीसति सासनपट्टानानि । तत्थ **लोकियन्ति** लोके नियुत्तो, लोके वा विदितो लोकियो । इध पन लोकियो अत्थो यस्मिं सुत्ते वुत्तो, तं सुत्तं लोकियं । तथा **लोकुत्तरं** । यस्मिं पन सुत्ते पदेसेन लोकियं, पदेसेन लोकुत्तरं वुत्तं, तं **लोकियञ्च लोकुत्तरञ्च** । सत्तअधिप्पायसत्तपञ्जत्तिमुखेन देसितं **सत्ताधिट्टानं** । धम्मवसेन देसितं **धम्माधिट्टानं** । उभयवसेन देसितं **सत्ताधिट्टानञ्च धम्माधिट्टानञ्च** । इमिना नयेन सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो । बुद्धादीनं पन गुणाभित्थवनवसेन पवत्तं सुत्तं **थवो** नाम —

“मग्गानट्टङ्गिको सेट्ठो, सच्चानं चतुरो पदा ।

विरागो सेट्ठो धम्मानं, द्विपदानञ्च चक्खुमा” ति ॥ (ध० प० २७३; नेत्ति० १७०; पेटको० ३०) आदिकं विय —

नेत्तिनयवण्णना निट्टिता ।

२. **सद्दगरुकादीनन्ति** आदिसद्देन गन्धरसफोट्टुब्बगरुके सङ्गण्हाति । **आसयवसेनाति** अज्झासयवसेन । उतुसमुट्टानोपि इत्थिसन्तानगतो सद्दो लब्धति, सो इध नाधिप्पेतोति “**चित्तसमुट्टानो**” ति वुत्तं । **कथितसद्दो** आलापादिसद्दो । **गीतसद्दो** सरेन गायनसद्दो । इत्थिया हसनसद्दोपेत्थ सङ्गहेतब्बो तस्सपि पुरिसेन अस्सादेतब्बतो । तेनाह — “अपिच खो मातुगामस्स सद्दं सुणाति तिरोकुट्टा वा तिरोपाकारा वा हसन्तिया वा भणन्तिया वा गायन्तिया वा, सो तदस्सादेती” तिआदि । **निवत्थनिवासनस्साति** खलित्थद्दस्स निवासनस्स । **अलङ्कारस्साति** नूपुरादिकस्स अलङ्कारस्स । **इत्थिसद्दोत्वेव वेदितब्बोति** इत्थिपटिबद्धभावतो वुत्तं । तेनाह — “**सब्बोपी**” तिआदि । **अविदूरट्टानेति** तस्स हत्थिकुलस्स वसनट्टानतो अविदूरट्टाने । **कायूपपन्नोति** सम्पन्नकायो थिरकथिनमहाकायो । **महाहत्थीति** महानुभावो हत्थी । **जेट्टुकं कत्त्वाति** यूथपतिं कत्त्वा ।

कथिनतिक्खभावेन सिङ्गसदिसत्ता अळसङ्घातानि सिङ्गानि एतस्स अत्थीति **सिङ्गी**, सुवण्णवण्णताय महाबलताय च

सीहहत्थिआदिमिगसदिसत्ता मिगो वियाति **मिगो** । तत्थ तत्थ किच्चं नेतुभावेन चक्खुयेव नेत्तं, तं उग्गतट्टेन आयतं एतस्साति **आयतचक्खुनेत्तो** । अट्ठि एव तचो एतस्साति **अट्ठित्तचो** । तेनाभिभूतोति तेन मिगेन अभिभूतो अज्झोत्थटो निच्चलग्गहितो हुत्वा । **करुणं रुदामीति** कारुज्जपत्तो हुत्वा रोदामि विरवामि । पच्चत्थिकभयतो मुत्ति नाम यथा तथा सहायवतो होति, न एकाकिनोति आह — “**मा हेव मं पाणसमं जहेय्या**”ति । तत्थ **मा हेव मन्ति** मं एवरूपं ब्यसनं पत्तं अत्तनो पाणसमं पियसामिकं त्वं माहेव जहि ।

कुञ्चे गिरिकूटे रमति अभिरमति, तत्थ वा विचरति, कोज्जनादं नदन्तो वा विचरति, कु वा पथवी, तदभिघातेन जीरतीति **कुञ्जरो** । **सट्ठिहायनन्ति** जातिया सट्ठिवस्सकालस्मिं कुञ्जरा थामेन परिहायन्ति, तं सन्धाय एवमाह । **पथब्या चातुरन्तायाति** चतूसु दिसासु समुद्धं पत्त्वा ठिताय चातुरन्ताय पथविया । **सुप्पियोति** सुट्ठु पियो । **तेसं त्वं वारिजो सेट्ठोति** ये समुद्धे वा गङ्गाय वा यमुनाय वा नम्मदानदिया वा कुळीरा, तेसं सब्बेसं वण्णसम्पत्तिया महन्तत्तेन च वारिम्हि जातत्ता वारिजो त्वमेव सेट्ठो पसत्थतरो । **मुञ्च रोदन्तिया पतिन्ति** सब्बेसं सेट्ठत्ता तमेव याचामि, रोदमानाय मय्हं सामिकं मुञ्च । **अथाति** गहणस्स सिथिलकरणसमनन्तरमेव । **एतस्साति** पटिसत्तुमद्दनस्स ।

पब्बतगहनं निस्सायाति तिस्सो पब्बतराजियो अतिक्कमित्त्वा चतुत्थाय पब्बतराजियं पब्बतगहनं उपनिस्साय । **एवं वदतीति** “उदेतयं चक्खुमा”तिआदिना (जा० १.२.१७) इमं बुद्धमन्तं मन्तेन्तो वदति ।

तत्थ **उदेतीति** पाचीनलोकधातुतो उग्गच्छति । **चक्खुमाति** सकलचक्कवाळवासीनं अन्धकारं विधमित्त्वा चक्खुप्पटिलाभकरणेन यन्तेन तेसं दिन्नं चक्खु, तेन चक्खुना चक्खुमा । **एकराजाति** सकलचक्कवाळे आलोककरानं अन्तरे सेट्ठट्टेन रज्जनट्टेन च एकराजा । **हरिस्सवण्णोति** हरिसमानवण्णो, सुवण्णवण्णोति अत्थो । पथविं पभासेतीति **पथविप्पभासो** । तं तं **नमस्सामीति** तस्मा तं एवरूपं भवन्तं नमस्सामि वन्दामि । **तयाज्ज गुत्ता विहरेम्ह दिवसन्ति** तथा अज्ज रक्खिता हुत्वा इमं दिवसं चतुइरियापथविहारेन सुखं विहरेय्याम ।

एवं बोधिसत्तो इमाय गाथाय सूरियं नमस्सित्त्वा दुतियगाथाय अतीते परिनिब्बुते बुद्धे चेव बुद्धगुणे च नमस्सति “**ये ब्राह्मणा**”तिआदिना । तत्थ **ये ब्राह्मणाति** ये बाहितपापा परिसुद्धा ब्राह्मणा । **वेदगूति** वेदानं पारं गता, वेदेहि पारं गताति वा वेदगू । इध पन सब्बे सङ्खतधम्मि विदिते पाकटे कत्त्वा कताति वेदगू । तेनेवाह — “**सब्बधम्मि**”ति । सब्बे खन्धायतनधातुधम्मि सलक्खणसामज्जलक्खणवसेन अत्तनो जाणस्स विदिते पाकटे कत्त्वा तिण्णं मारानं मत्थकं महित्त्वा सम्मासम्बोधिं पत्ता, संसारं वा अतिक्कन्ताति अत्थो । **ते मे नमोति** ते मम इमं नमक्कारं पटिच्छन्तु । **ते च मं पालयन्तूति** एवं मया नमस्सिता च ते भगवन्तो मं पालयन्तु रक्खन्तु । **नमत्तु बुद्धानं...पे०... विमुत्तियाति** अयं मम नमक्कारो अतीतानं परिनिब्बुतानं बुद्धानं अत्थु, तेसंयेव चतूसु फलेसु जाणसङ्घाताय बोधिया अत्थु, तथा तेसज्जेव अरहत्तफलविमुत्तिया विमुत्तानं अत्थु, या च नेसं तदङ्गविक्खम्भनसमुच्छेदप्पटिप्पस्सद्धिनिस्सरणसङ्घाता पच्चविधा विमुत्ति, ताय विमुत्तियापि अयं मय्हं नमक्कारो अत्थूति अत्थो । **इमं सो परित्तं कत्त्वा, मोरो चरति एसनाति** इदं पन पदद्वयं सत्था अभिसम्बुद्धो हुत्वा आह । तस्सत्थो — भिक्खवे, सो मोरो इमं परित्तं इमं रक्खं कत्त्वा अत्तनो गोचरभूमियं पुप्फफलादीनं अत्थाय नानप्पकाराय एसनाय चरतीति ।

एवं दिवसं चरित्वा सायं पब्बतमत्थके निसीदित्त्वा अत्थं गच्छन्तं सूरियं ओलोकेन्तो बुद्धगुणे आवज्जेत्त्वा निवासट्टाने रक्खावरणत्थाय पुन ब्रह्ममन्तं वदन्तो “**अपेतयं**”न्तिआदिमाह । तेनेवाह — “**दिवसं गोचरं गहेत्त्वा**”तिआदि । तत्थ **अपेतीति** अपयाति अत्थं गच्छति । **इमं सो परित्तं कत्त्वा मोरो वासमक्कप्पयीति** इदम्पि अभिसम्बुद्धो हुत्वा आह ।

तस्सत्थो — भिक्खवे, सो मोरो इमं परित्तं इमं रक्खं कत्वा अत्तनो निवासट्टाने वासं संकप्पयित्थाति । **परित्तकम्मतो पुरेतरमेवाति** परित्तकम्मकरणतो पुरेतरमेव । **मोरकुक्कुटिकायाति** कुक्कुटिकासदिसाय मोरच्छापिकाय ।

३. ततिये रूपायतनस्स विय गन्धायतनस्सपि समुट्ठापकपच्चयवसेन विसेसो नत्थीति आह —

“**चतुसमुट्ठानिक**”न्ति । इत्थिया सरीरगन्धस्स कायारुद्धअनुलेपनादिगन्धस्स च तप्पटिबद्धभावतो अविसेसेन गहणप्पसङ्गे इधाधिप्पेतगन्धं निद्दारेन्तो “**स्वाय**”न्तिआदिमाह । तत्थ **इत्थियाति** पाकतिकाय इत्थिया । **दुग्गन्धोति** पाकतिकाय इत्थिया सरीरगन्धभावतो दुग्गन्धो होति । **इधाधिप्पेतोति** इट्ठभावतो अस्सादेतब्बत्ता वुत्तं । कथं पन इत्थिया सरीरगन्धस्स दुग्गन्धभावोति आह — “**एकच्चा ही**”तिआदि । तत्थ अस्सस्स विय गन्धो अस्सा अत्थीति **अस्सगन्धिनी** । मेण्डकस्स विय गन्धो अस्सा अत्थीति **मेण्डकगन्धिनी** । सेदस्स विय गन्धो अस्सा अत्थीति **सेदगन्धिनी** । सोणितस्स विय गन्धो अस्सा अत्थीति **सोणितगन्धिनी** । **रज्जतेवाति** अनादिमति संसारे अविज्जादिकिलेसवासनाय परिकट्टितहदयत्ता फोट्टब्बस्सादगधितचित्तताय च अन्धबालो एवरूपायपि दुग्गन्धसरीराय इत्थिया रज्जतियेव । पाकतिकाय इत्थिया सरीरगन्धस्स दुग्गन्धभावं दस्सेत्वा इदानि विसिद्धाय एकच्चाय इत्थिया तदभावं दस्सेतुं — “**चक्कवत्तिनो पना**”तिआदिमाह । यदि एवं ईदिसाय इत्थिया सरीरगन्धोपि इध कस्मा नाधिप्पेतोति आह — “**अयं न सब्बासं होती**”तिआदि । तिरच्छानगताय इत्थिया एकच्चाय च मनुस्सिथिया सरीरगन्धस्स अतिविय अस्सादेतब्बभावदस्सनतो पुन तम्पि अविसेसेन अनुजानन्तो “**इत्थिकाये गन्धो वा होतू**”तिआदिमाह । **इत्थिगन्धोत्वेव वेदितब्बोति** तप्पटिबद्धभावतो वुत्तं ।

४. चतुत्थादीसु **किं तेनाति** जिक्खाविज्जेय्यरसे इधाधिप्पेते किं तेन अवयवरसादिना वुत्तेन पयोजनं । ओट्टमंसं सम्मक्खेतीति **ओट्टमंससम्मक्खनो**, खेळादीनि । आदिसद्देन ओट्टमंसमक्खनो तम्बुलमुखवासादिरसो ग्हति । **सब्बो सो इत्थिरसोति** इत्थियावस्स गहेतब्बत्ता ।

५. **इत्थिफोट्टब्बोति** एत्थापि एसेव नयो । यदि पनेत्थ इत्थिगतानि रूपारम्मणादीनि अविसेसतो पुरिसस्स चित्तं परियादाय तिट्ठन्ति, अथ कस्मा भगवता तानि विसुं विसुं गहेत्वा देसितानीति आह — “**इति सत्था**”तिआदि । **यथा हीति**आदिना तमेवत्थं समत्थेति । **गमेतीति** विक्खेपं गमेति, अयमेव वा पाठो । **गमेतीति** च सङ्गमेति । **न तथा सेसा सद्दादयो, न तथा रूपादीनि आरम्मणानीति** एतेन सत्तेसु रूपादिगरुकता असंकिण्णा विय दस्सिता, न खो पनेतं एवं दट्टब्बं अनेकविधत्ता सत्तानं अज्झासयस्साति दस्सेतुं — “**एकच्चस्स चा**”तिआदि वुत्तं । **पञ्चगरुकवसेनाति** पञ्चारम्मणगरुकवसेन । एकच्चस्स हि पुरिसस्स यथावुत्तेसु पञ्चसुपि आरम्मणेसु गरुकता होति, एकच्चस्स तत्थ कतिपयेसु, एकस्मिं एव वा, ते सब्बेपि पञ्चगरुकात्वेव वेदितब्बा यथा “**सत्तिसयो अट्टविमोक्खा**”ति । **न पञ्चगरुकजातकवसेन** एकेकारम्मणे गरुकस्सेव नाधिप्पेतत्ता । एकेकारम्मणगरुकानज्झि पञ्चन्नं पुग्गलानं तत्थ आगतत्ता तं जातकं “**पञ्चगरुकजातक**”न्ति वुत्तं । यदि एवं तेन इध पयोजनं नत्थीति आह — “**सक्खिभावत्थाया**”ति । **आहरित्वा कथेतब्बन्ति** रूपादिगरुकताय एते अनयब्यसनं पत्ताति दस्सेतुं कथेतब्बं ।

६-८. **तेसन्ति सुत्तानं । उप्पण्डेत्वा गण्हितुं न इच्छीति** तस्स थोकं विरूपधातुकत्ता न इच्छि । **अनतिकम्मन्तोति** संसन्देन्तो । **द्वे हत्थं पत्तानीति** द्वे उप्पलानि हत्थं गतानि । **पहट्टाकारं दस्सेत्वाति** अपराहि इत्थीहि एकेकं लद्धं, मया द्वे लद्धानीति सन्तुट्टाकारं दस्सेत्वा । **परोदीति** तस्सा पुब्बसामिकस्स मुखगन्धं सरित्वा । तस्स हि मुखतो उप्पलगन्धो वायति । **हारेत्वाति** तस्मा ठाना अपनेत्वा, “**हरापेत्वा**”ति वा पाठो, अयमेवत्थो ।

साधु साधूति भासतोति धम्मकथाय अनुमोदनवसेन “साधु साधू”ति भासतो। उप्पलं व यथोदकेति यथा उप्पलं उप्पलगन्धो मुखतो निब्बत्तोति। वट्टमेव कथितन्ति यथारुतवसेन वुत्तं। यदिपि एवं वुत्तं, तथापि यथारुतमत्थे अवत्त्वा विवट्टं नीहरित्वा कथेतब्बं विमुत्तरसत्ता भगवतो देसनाय।

रूपादिवग्गवण्णना निट्ठिता।

इति मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्टकथाय

पठमवग्गवण्णनाय अनुत्तानत्थदीपना निट्ठिता।

२. नीवरणप्पहानवग्गवण्णना

११. दुतियस्साति दुतियवग्गस्स। एकधम्मम्पीति एत्थ “एकसभावम्पी”ति इमिना सभावत्थोयं धम्मसद्दो “कुसला धम्मा”तिआदीसु वियाति दस्सितं होति। यदग्गेन च सभावत्थो, तदग्गेन निस्सत्तत्थो सिद्धो एवाति “निस्सत्तट्टेन धम्मो वेदितब्बो”ति वुत्तं। सुभनिमित्तन्ति धम्मपरियायेन वुत्तं। तज्झि अत्थतो कामच्छन्दो वा सिया। सो हि अत्तनो गहणाकारेन सुभन्ति, तेनाकारेन पवत्तनकस्स अञ्जस्स कामच्छन्दस्स निमित्तत्ता “सुभनिमित्त”न्ति च वुच्चति। तस्स आरम्मणं वा सुभनिमित्तं। इट्ठि इट्ठाकारेन वा गक्कमानं रूपादिआरम्मणं “सुभनिमित्त”न्ति वुच्चति। आरम्मणमेव चेत्थ निमित्तं। तथा हि वक्खति — “सुभनिमित्तन्ति रागट्ठानियं आरम्मण”न्ति। समुच्चयत्थो वा-सद्दो अनेकत्थत्ता निपातानं। भिय्योभावायाति पुनप्पुनं भावाय। वेपुल्लायाति विपुलभावाय, वट्ठियाति अत्थो। अजातो निज्जातो। सेसपदानि तस्सेव वेवचनानि। कामेसूति पञ्चसु कामगुणेषु। कामच्छन्दोति कामसङ्घातो छन्दो, न कत्तुकम्यताछन्दो न धम्मच्छन्दो। कामनवसेन रज्जनवसेन च कामो एव रागो कामरागो। कामनवसेन नन्दनवसेन च कामो एव नन्दीति कामनन्दी। कामनवसेन तण्हायनवसेन च कामतण्हा। आदिसद्देन “कामस्नेहो कामपरिळाहो काममुच्छा कामज्झोसान”न्ति एतेसं पदानं सङ्गहो दट्ठब्बो। तत्थ वुत्तनयेनेव कामत्थं विदित्वा सिनेहनट्टेन कामस्नेहो, परिळाहनट्टेन कामपरिळाहो, मुच्छनट्टेन काममुच्छा, गिलित्वा परिनिट्ठापनट्टेन कामज्झोसानं वेदितब्बं। कामच्छन्दो एव कुसलप्पवत्तितो चित्तस्स नीवरणट्टेन कामच्छन्दनीवरणं, सोति कामच्छन्दो। असमुदाचारवसेनाति असमुदाचारभावेन। अननुभूतारम्मणवसेनाति “इदं नामेत”न्ति वत्थुवसेन उत्त्वा तस्मिं अत्तभावे अननुभूतस्स आरम्मणस्स वसेन। रूपसद्दादिभेदं पन आरम्मणं एकस्मिम्पि अत्तभावे अननुभूतं नाम नत्थेव, किमङ्गं पन अनादिमति संसारे।

यं वुत्तं — “असमुदाचारवसेन चा”तिआदि, तं अतिसंखित्तन्ति वित्थारतो दस्सेतुं — “तत्था”तिआदिमाह। तत्थ भवग्गहणेन महग्गतभवो गहितो। सो हि ओळारिककिलेससमुदाचाररहितो। तज्जनीयकम्मकतादिकाले पारिवासिककाले च चरितब्बानि द्वेअसीति खुद्दकवत्तानि नाम। न हि तानि सब्बासु अवत्थासु चरितब्बानि, तस्मा तानि न महावत्तेसु अन्तो गधानीति “चुद्दस महावत्तानी”ति वुत्तं। तथा आगन्तुकवत्तआवासिकगमिक-अनुमोदनभत्तग्ग-पिण्डचारिकआरञ्जकसेनासनजन्ताघरवच्चकुटिउपज्झाय-सद्धिविहारिकआचरिय-अन्तेवासिकवत्तानीति एतानि चुद्दस महावत्तानि नामाति वुत्तं। इतरानि पन “पारिवासिकानं भिक्खूनं वत्तं पञ्जापेस्सामी”ति (चूळव० ७५) आरभित्वा “न उपसम्पादेतब्बं, न छमायं चङ्कमन्ते चङ्कमे चङ्कमितब्ब”न्ति (चूळव० ८१) वुत्तानि पकतत्ते चरितब्बवत्तानि छसट्ठि, ततो परं “न, भिक्खवे, पारिवासिकेन भिक्खुना पारिवासिकवुड्डतरेन भिक्खुना सद्धिं, मूलायपटिकस्सनारहेन, मानत्तारहेन, मानत्तचारिकेन, अब्भानारहेन भिक्खुना सद्धिं एकच्छन्ने आवासे वत्थब्ब”न्तिआदीनि पकतत्ते चरितब्बेहि अनञ्जत्ता विसुं

विसुं अगणोत्वा पारिवासिकवुद्धतरादीसु पुगगलन्तरेसु चरितवत्ता तेसं वसेन सम्पिण्डेत्वा एकेकं कत्वा गणितानि पञ्चाति एकसत्तवत्तानि । उक्खेपनीयकम्मकतवत्तेसु वत्तपञ्जापनवसेन वुत्तं — “न पकतत्तस्स भिक्खुनो अभिवादनं पच्चुट्टानं... पे०... पिट्ठिपरिकम्मं सादितव्वं”न्ति इदं अभिवादनादीनं अस्सादियनं एकं, “न पकतत्तो भिक्खु सीलविपत्तिया अनुद्धंसेतव्वो”ति आदीनि (चूळव० ५१) च दसाति एवं द्वासीति होन्ति । एतेस्वेव पन कानिचि तज्जनीयकम्मकतादिवत्तानि कानिचि पारिवासिकादिवत्तानीति अगगहितगगहणेन द्वावीसतिवत्तन्ति वेदितव्वं । “चुद्धस महावत्तानी”ति वत्त्वापि “आगन्तुकगमिकवत्तानि चा”ति इमेसं विसुं गहणं इमानि अभिण्हं सम्भवन्तीति कत्वा । **किलेसो ओकासं न लभति** सब्बदा वत्तप्पटिपत्तियंयेव ब्यावटचित्ताय । **अयोनि सोमनसिकारन्ति** अनिच्चादीसु “निच्च”न्ति आदिना पवत्तं अनुपायमनसिकारं । **सतिवोस्सगन्ति** सतिया विस्सज्जनं, सतिविरहन्ति अत्थो । **एवम्पीति** वक्खमानापेक्खाय अवुत्तसम्पिण्डनत्थो **पि-सद्दो** ।

अनुसन्धिवसेनाति पुच्छानुसन्धिआदिअनुसन्धिवसेन । **पुब्बापरवसेनाति** पुब्बापरगन्थसल्लक्खणवसेन । **गणहन्तस्साति** आचरियमुखतो गणहन्तस्स । **सज्झायन्तस्साति** आचरियमुखतो उगगहितगन्थं सज्झायन्तस्स । **वाचेन्तस्साति** पाळिं तदत्थञ्च उगगणहापनवसेन परेसं वाचेन्तस्स । **देसेन्तस्साति** देसनावसेन परेसं धम्मं देसेन्तस्स । **पकासेन्तस्साति** अत्तनो अत्तनो संसयद्वाने पुच्छन्तानं याथावतो अत्थं पकासेन्तस्स । **किलेसो ओकासं न लभति** रत्तिन्दिवं गन्थकम्मेसुयेव ब्यावटचित्ताय । **एवम्पीति** वुत्तसम्पिण्डनत्थो **पि-सद्दो** । एवं सेसेसुपि ।

धुतङ्गधरो होतीति वुत्तमेवत्थं पकासेति “**तेरस धुतङ्गगुणे समादाय वत्तती**”ति । **बाहुल्लायति** चीवरादिपच्चयबाहुल्लाय । यथा चीवरादयो पच्चया बहुलं उप्पज्जन्ति, तथा **आवत्तस्स** पवत्तस्साति अत्थो । **परिहीनज्झानस्साति** ज्ञानन्तरायकरेन विसभागरूपदस्सनादिना केनचि निमित्तेन परिहीनज्झानस्स । **विस्सट्टुज्झानस्साति** असमापज्जनवसेन परिच्चत्तज्झानस्स । **भस्सादीसूति** **आदि-सद्देन** गणसङ्गणिकनिद्वानवकम्मादिं सङ्गणहाति । **सत्तसु वा अनुपस्सनासूति** एत्थ सत्त अनुपस्सना नाम अनिच्चानुपस्सना दुक्खानुपस्सना अनत्तानुपस्सना निब्बिदानुपस्सना विरागानुपस्सना निरोधानुपस्सना पटिनिस्सगगानुपस्सना खयानुपस्सना वयानुपस्सना विपरिणामानुपस्सना अनिमित्तानुपस्सना अप्पणिहितानुपस्सना सुज्जतानुपस्सना अधिपञ्जाधम्मविपस्सना यथाभूतजाणदस्सनं आदीनवानुपस्सना पटिसङ्गानुपस्सना विवट्टानुपस्सनाति इमासु अट्टारससु महाविपस्सनासु आदितो वुत्ता अनिच्चानुपस्सनादि-पटिनिस्सगगानुपस्सनापरियन्ता सत्त । एत्थ यं वत्तव्वं, तं **विसुद्धिमग्गसंवणनातो** (विसुद्धि० महाटी० २.७४१) गहेतव्वं ।

अनासेवनतायाति पुरिमत्तभावे ज्ञानेन विक्खम्भितकिलेसस्स कामच्छन्दादिआसेवनाय अभावतो । **अननुभूतपुब्बन्ति** तस्मिं अत्तभावे अननुभूतपुब्बं । **जातोति** एतस्सेव वेवचनं **सज्जातोति** आदि । ननु च खणिकत्ता सब्बधम्मनं उप्पन्नस्स कामच्छन्दस्स तद्द्वणंयेव अवस्सं निरोधसम्भवतो निरुद्धे च तस्मिं पुन अज्जस्सेव उप्पज्जनतो च कथं तस्स पुनप्पुनभावो रासिभावो चाति आह — “**तत्थ सकिं उप्पन्नो कामच्छन्दो**”ति आदि । **अट्टानमेतन्ति** अकारणमेतं । येन कारणेन उप्पन्नो कामच्छन्दो न निरुज्झति, निरुद्धो च स्वेव पुन उप्पज्जिस्सति, तादिसं कारणं नत्थीति अत्थो ।

रागट्टानियन्ति रागजनकं । अनिच्चादीसु निच्चादिवसेन विपरीतमनसिकारो, इध अयोनि सोमनसिकारोति आह — “**अनिच्चे निच्च**”न्ति आदि । **अयोनि सोमनसिकारोति** अनुपायमनसिकारो, कुसलधम्मप्पवत्तिया अकारणभूतो

मनसिकारोति अत्थो । **उप्पथमनसिकारोति** कुसलधम्मप्पवत्तिया अमग्गभूतो मनसिकारो । **सच्चविप्पटिकूलेनाति** सच्चाभिसमयस्स अनुनुलोमवसेन । **आवज्जनाति** आदिना आवज्जनाय पच्चयभूता ततो पुरिमुप्पन्ना मनोद्वारिका अकुसलजवनप्पवत्ति फलवोहारेन तथा वुत्ता । तस्स हि वसेन सा अकुसलप्पवत्तिया उपनिस्सयो होति । **आवज्जनाति** भवङ्गचित्तं आवज्जयतीति आवज्जना । अनु अनु आवज्जेतीति **अन्वावज्जना** । भवङ्गारम्मणतो अज्जं आभुजतीति **आभोगो** । समन्नाहरतीति **समन्नाहारो** । तदेवारम्मणं अत्तानं अनुबन्धित्वा उप्पज्जमानो मनसि करोति ठपेतीति **मनसिकारो** । अयं वुच्चति **अयोनिमनसिकारोति** अयं अनुपायउप्पथमनसिकारलक्खणो अयोनिमनसिकारो नाम वुच्चति ।

१२. दुतिये **भत्तव्यापत्ति वियाति** भत्तस्स पूतिभावेन विप्पकारप्पत्ति विय, **चित्तस्स व्यापज्जनन्ति** चित्तस्स विकारभावापादनं । तेनेवाह — “**पकतिविजहनभावो**”ति । व्यापज्जति तेन चित्तं पूतिकुम्मासादयो विय पुरिमपकतिं जहतीति **व्यापादो** । पटिघोयेव उपरूपरि उप्पज्जमानस्स पटिघस्स निमित्तभावतो **पटिघनिमित्तं**, पटिघस्स च कारणभूतं आरम्मणं पटिघनिमित्तन्ति आह — “**पटिघस्सपि पटिघारम्मणस्सपि एतं अधिवचन**”न्ति । **अडुकथायन्ति** महाअडुकथायं ।

१३. ततिये थिनता **थिनं**, सप्पिपिण्डो विय अविप्फारिकताय चित्तस्स घनभावो बद्धताति अत्थो । मेधतीति **मिद्धं**, अकम्मज्जभावेन हिंसतीति अत्थो । “या तस्मिं समये चित्तस्स अकल्यता”ति आदिना (ध० स० ११६२) थिनस्स, “या तस्मिं समये कायस्स अकल्यता”ति आदिना (ध० स० ११६३) च मिद्धस्स अभिधम्मे निद्विट्ठत्ता वुत्तं — “**चित्तस्स अकम्मज्जता थिनं, तिण्णं खन्धानं अकम्मज्जता मिद्धं**”न्ति । सतिपि अज्जमज्जाविप्पयोगे चित्तकायलहुतादीनं विय चित्तचेतसिकानं यथाक्कमं तंतंविसेसो सिया, या तेसं अकल्यतादीनं विसेसपच्चयता, अयमेतेसं सभावोति दडुब्बं । **कपिमिद्धस्साति** वुत्तमेवत्थं विभावेति “**पचलायिकभावस्सा**”ति । अक्खिदलानं पचलभावं करोतीति पचलायिको, पचलायिकस्स भावो **पचलायिकभावो**, पचलायिकत्तन्ति वुत्तं होति । **उभिन्नन्ति** थिनमिद्धानं । “वित्थारो वेदितब्बो”ति इमिना सम्बन्धो वेदितब्बो । **चित्तस्स अकल्यताति** चित्तस्स गिलानभावो । गिलानो हि अकल्यकोति वुच्चति । विनयेपि वुत्तं — “नाहं, भन्ते, अकल्यको”ति (पारा० १५१) । कालं खमतीति हि कल्यं, अरोगता, तस्सं नियुत्तो कल्यको, न कल्यको **अकल्यको** । **अकम्मज्जताति** चित्तगेलज्जसङ्घातोव अकम्मज्जताकारो । **ओलीयनाति** ओलीयनाकारो । इरियापथूपत्थम्भित्थि चित्तं इरियापथं सन्धारेतुं असक्कोन्तं रुक्खे वग्गुलि विय खीले लगितफाणितवारको विय च ओलीयति लम्बति, तस्स तं आकारं सन्धाय — “ओलीयना”ति वुत्तं । दुतियपदं उपसग्गेन वड्ढितं । **कायस्साति** वेदनादिक्खन्धत्तयसङ्घातस्स नामकायस्स । **अकल्यता अकम्मज्जताति** हेट्ठा वुत्तनयमेव । मेघो विय आकासं ओन्यहतीति **ओनाहो** । **ओन्यहतीति** च छादेति अवत्थरति वाति अत्थो । सब्बतोभागेन ओनाहोति **परियोनाहो** । **अरति** आदीनं अत्थो **विभङ्गे** (विभ० ८५६) वुत्तनयेनेव वेदितब्बोति तत्थ वुत्तपाळिया दस्सेतुं — “**वुत्तं हेत**”न्ति आदिमाह ।

तत्थ **पन्तेसूति** दूरेसु, विवित्तेसु वा । **अधिकुसलेसूति** समथविपस्सनाधम्मेषु । **अरतीति** रतिप्पटिक्खेपो । **अरतिताति** अरमनाकारो । **अनभिरतीति** अनभिरतभावो । **अनभिरमनाति** अनभिरमनाकारो । **उक्कण्ठिताति** उक्कण्ठनाकारो । **परितस्सिताति** उक्कण्ठनवसेनेव परितस्सना, उक्कण्ठितस्सेव तत्थ तत्थ तण्हायनाति वुत्तं होति । **परितस्सिताति** वा कम्पना । **तन्दीति** जातिआलसियं, पकतिआलसियन्ति अत्थो । तथा हि कुसलकरणे कायस्स अविप्फारिकता लीनता जातिआलसियं तन्दी नाम, न रोगउतुजादीहि कायगेलज्जं । **तन्दियनाति** तन्दियनाकारो । **तन्दिमनताति** तन्दिया अभिभूतचित्तता । अलसस्स भावो **आलस्यं**, आलस्यायनाकारो **आलस्यायना** । आलस्यायितस्स भावो **आलस्यायित्तं** ।

इति सब्बेहिपि इमेहि पदेहि किलेसवसेन कायालसियं कथितं । थिनमिद्धकारणानञ्चि रागादिकिलेसानं वसेन नामकायस्स आलसियं, तदेव रूपकायस्सापीति दड्ढं । **जम्भनाति** फन्दना । पुनप्पुनं जम्भना **विजम्भना** । **आनमनाति** पुरतो नमना । **विनमनाति** पच्छतो नमना । **सन्नमनाति** समन्ततो नमना । **पणमनाति** यथा तन्ततो उद्धितपेसकारो किस्मिञ्चिदेव गहेत्वा उजुं कायं उस्सापेति, एवं कायस्स उद्धं ठपना । **ब्याधियकन्ति** उप्पन्नब्याधिता । इति सब्बेहिपि इमेहि पदेहि थिनमिद्धकारणानं रागादिकिलेसानं वसेन कायबद्धनमेव कथितं । **भुत्ताविस्साति** भुत्तवतो । **भत्तमुच्छाति** भत्तगेलञ्जं । बलवभत्तेन हि मुच्छापत्तो विय होति । **भत्तकिलमथोति** भत्तेन किलन्तभावो । **भत्तपरिळाहोति** भत्तदरथो । तस्मिञ्चि समये परिळाहुप्पत्तिया उपहतिन्द्रियो होति, कायो जीरतीति । **कायदुडुल्लन्ति** भत्तं निस्साय कायस्स अकम्मञ्जतं । **अकल्यताति** आदि हेट्टा वुत्तनयमेव । **लीनन्ति** अविप्फारिकताय पटिकुटितं । इतरे द्वे आकारभावनिद्देसा । **थिनन्ति** सप्पिपिण्डो विय अविप्फारिकताय घनभावेन ठितं । **थियनाति** आकारनिद्देसो । थियिभावो **थियित्तं**, अविप्फारवसेनेव बद्धताति अत्थो । इमेहि पन सब्बेहिपि पदेहि थिनमिद्धकारणानं रागादिकिलेसानं वसेन चित्तस्स गिलानाकारो कथितोति वेदितब्बो । **पुरिमा चत्तारो धम्माति** अरति, तन्दी, विजम्भिता, भत्तसम्मदोति एते चत्तारो धम्मा । यदा थिनमिद्धं उप्पन्नं होति, तदा अरतिआदीनम्पि सम्भवतो “**उपनिस्सयकोटिया पन होती**”ति वुत्तं, उपनिस्सयकोटिया पच्चयो होतीति अत्थो ।

१४. चतुत्थे उद्धतस्स भावो **उद्धच्चं** । यस्स धम्मस्स वसेन उद्धतं होति चित्तं, तंसम्पयुत्ता वा धम्मा, सो धम्मो **उद्धच्चं** । कुच्छित्तं कतं कुकतं, दुच्चरितं सुचरितञ्च । अकतम्पि हि कुकतमेव । एवञ्चि वत्तारो होन्ति “यं मया न कतं, तं कुकत”न्ति । एवं कताकतं दुच्चरितं सुचरितञ्च कुकतं, तं आरब्भ विप्पटिसारवसेन पवत्तं पन चित्तं इध कुकतन्ति वेदितब्बं । तस्स भावो **कुक्कुच्चं** । **चित्तस्स उद्धताकारोति** चित्तस्स अवूपसमाकारोव वुत्तो । अवूपसमलक्खणञ्चि उद्धच्चं । यथापवत्तस्स कताकताकारविसिट्ठस्स दुच्चरितसुचरितस्स अनुसोचनवसेन विरूपं पटिसरणं **विप्पटिसारो** । कुक्कुच्चस्सपि कताकतानुसोचनवसेन चित्तविकखेपभावतो अवूपसमाकारो सम्भवतीति आह — “**चेतसो अवूपसमोति उद्धच्चकुक्कुच्चस्सेवतं नाम**”न्ति । स्वेव च चेतसो अवूपसमोति उद्धच्चकुक्कुच्चमेव निद्दिट्ठं । तञ्च अत्तनोव अत्तना सहजातं न होतीति आह — “**अयं पन उपनिस्सयकोटिया पच्चयो होती**”ति । उपनिस्सयपच्चयता च पुरिमुप्पन्नवसेन वेदितब्बा ।

१५. पञ्चमे विगता चिकिच्छा अस्साति **विचिकिच्छा** । सभावं विचिनन्तो ताय किच्छतीति वा **विचिकिच्छा** ।

१६. छट्ठे हेतुं वा पच्चयं वा न लभतीति एत्थ हेतुग्गहणेन जनकं कारणमाह, पच्चयग्गहणेन अनुपालनकं कारणं । हेतुन्ति वा उपादानकारणं । **पच्चयन्ति** सहकारणं वुत्तं । तन्ति किलेसं । **विवट्टेत्वा अरहत्तं गणहातीति** विवट्टाभिमुखं चित्तं पेसेत्वा विपस्सनं वड्डेन्तो अरहत्तफलं गणहाति । भिक्खाय चरन्ति एत्थाति **भिक्खाचारो**, गोचरगामस्सेतं अधिवचनं, तस्मिं भिक्खाचारे । **वयं आगम्माति** दारभरणानुरूपं वयं आगम्म । **आयूहन्तोति** उपचिनन्तो । **अङ्गारपक्कन्ति** वीतच्चिकङ्गारेसु पक्कं । **किं नामेतन्ति** भिक्खू गरहन्तो आह । **जीवमानपेतकसत्तोति** जीवमानो हुत्वा “तेनेव अत्तभावेन पेतभावं पत्तसत्तो भविस्सती”ति परिकप्पवसेन वुत्तं । **कुटन्ति** पानीयघटं । **याव दारुणन्ति** अतिविय दारुणं । **विपाको कीदिसो भविस्सतीति** तया कतकम्मस्स आर्यातिं अनुभवितब्बविपाको कीदिसो भविस्सति ।

विसङ्घरित्वाति छेदनभेदनादीहि विनासेत्वा । **दीपकमिगपक्खिनोति** अत्तनो निसिन्नभावस्स दीपनतो एवंलद्धनामा मिगपक्खिनो, येन अरञ्जं नेत्वा नेसादो तेसं सद्देन आगतागते मिगपक्खिनो वधित्वा गणहाति । **थेरन्ति**

चूळपिण्डपातिकतिस्सत्थेरं । इद्धिया अभिसङ्घरित्वाति अधिद्वानादिवसेन इद्धिं अभिसङ्घरित्वा । उपयोगत्थे चेतं करणवचनं । अग्गिपपटिकन्ति अच्चिकरणं, विप्फुलिङ्गन्ति अत्थो । पस्सन्तस्सेवाति अनादरे सामिवचनं । तस्स थेरस्साति तस्स मिलक्खतिस्सत्थेरस्स । तस्साति तस्सा अग्गिपपटिकाय । पटिबलस्साति उग्गहणसज्जायादीसु पटिबलस्स । दुक्खं उपनिसा कारणमेतिस्साति दुक्खूपनिसा, दुक्खनिबन्धना दुक्खहेतुका सद्धाति वुत्तं होति । वत्तमुखेन कम्मद्वानस्स कथितत्ता “वत्तसीसे ठत्वा”ति वुत्तं । पलालवरणकन्ति पलालपुञ्जं ।

आरम्भथाति समथविपस्सनादीसु वीरियं करोथ । निक्कमथाति कोसज्जतो निक्खमथ, कामानं वा पनूदनाय निक्खमथ, उभयेनपि वीरियमेव वुत्तं । वीरियहि आरम्भनकवसेन आरम्भो, कोसज्जतो निक्खमनवसेन “निक्कमो”ति वुच्चति । युञ्जथ बुद्धसासनेति बुद्धस्स भगवतो परियत्तिपटिपत्तिपटिवेधसङ्घाते तिविधसासने युञ्जथ योगं करोथ । एवमनुयुञ्जन्ता मच्चुनो सेनं धुनाथ विद्धंसेथ । तत्थ मच्चुनो सेनन्ति —

“कामा ते पठमा सेना, दुतिया अरति वुच्चति ।
ततिया खुप्पिपासा ते, चतुत्थी तण्हा पवुच्चति ॥

“पञ्चमं थिनमिद्धं ते, छट्ठा भीरू पवुच्चति ।
सत्तमी विचिकिच्छा ते, मक्खो थम्भो ते अट्टमो ॥

“लाभो सिलोको सक्कारो,
मिच्छालद्धो च यो यसो ।
यो चत्तानं समुक्कंसे,
परे च अवजानाति ॥

“एसा नमुचि ते सेना, कण्हस्साभिप्पहारिनी ।
न नं असूरो जिनाति, जेत्वा च लभते सुखं”न्ति ॥ (सु० नि० ४३८-४४१) —

एवमागतं कामादिभेदं मच्चुनो सेनं । एत्थ च यस्मा आदितोव अगारियभूते सत्ते वत्थुकामेसु किलेसकामा मोसयन्ति, ते अभिभुय्य अनगारियभावं उपगतानं पन्तेसु सेनासनेसु अञ्जतरञ्जतरेसु वा अधिकुसलेसु धम्मेसु अरति उप्पज्जति । वुत्तञ्हेतं — “पब्बजितेन खो, आवुसो, अभिरति दुक्करा”ति (सं० नि० ४.३३१) । ततो ते परप्पटिबद्धजीविकत्ता खुप्पिपासा बाधति, ताथ बाधितानं परियेसनतण्हा चित्तं किलमयति । अथ नेसं किलन्तचित्तानं थिनमिद्धं ओक्कमति, ततो विसेसमनधिगच्छन्तानं दुरभिसम्भवेसु अरञ्जवनपत्थेसु पन्तेसु सेनासनेसु विहरतं उत्राससज्जिता भीरू जायति । तेसं उस्सङ्कितपरिसङ्कितानं दीघरत्तं विवेकरसमनस्सादयमानानं विहरतं “न सिया नु खो एस मग्गो”ति पटिपत्तियं विचिकिच्छा उप्पज्जति । तं विनोदेत्वा विहरतं अप्पमत्तकेन विसेसाधिगमेन मानमक्खथम्भा जायन्ति । तेपि विनोदेत्वा विहरतं ततो अधिकतरं विसेसाधिगमनं निस्साय लाभसक्कारसिलोका उप्पज्जन्ति । लाभादीहि मुच्छित्वा धम्मप्पतिरूपकानि पकासेन्तो मिच्छायसं अधिगन्त्वा तत्थ ठिता जातिआदीहि अत्तानं उक्कंसेन्ति, परं वम्भेन्ति, तस्मा कामादीनं पठमसेनादिभावो वेदितब्बो । नळागारन्ति नळेहि विनद्धतिणच्छन्नगेहं ।

विहस्सतीति उग्गहणसज्जायनमनसिकारादीहि विहरिस्सति । जातिसंसारन्ति पुनप्पुनं जातिसङ्घातसंसारवट्टं ।

दुःखस्सन्तं करिस्सतीति दुःखस्स अन्तसङ्घातं निब्बानं सच्छि करिस्सति । **पलालपुञ्जाहन्ति** पलालपुञ्जं अहन्ति पदच्छेदो । **ततियं ठानन्ति** अनागामिफलं सन्धाय वदति ।

तिवस्सभिक्षुकालेति उपसम्पदतो तीणि वस्सानि अस्साति तिवस्सो, तिवस्सो च सो भिक्षु चाति तिवस्सभिक्षु, तस्स, तेन वा उपलक्खितो कालो तिवस्सभिक्षुकालो, तस्मिं । यदा सो तिवस्सो भिक्षु नाम होति, तदाति वुत्तं होति । **कम्मं करोतीति** भावनाकम्मं करोति । **गन्थकम्मन्ति** गन्थविसयं उग्गहणादिकम्मं । **पिण्डापचितिं कत्वाति** अन्तोवस्से तेमासं दिन्निपिण्डस्स किलेसक्खयकरणेन अपचितिं पूजं कत्वा । पिण्डापचितिं करोन्तो हि भिक्षु येहि अत्तनो यो पिण्डपातो दिन्नो, तेसं तस्स महप्फलभावं इच्छन्तो अत्तनो सन्तानमेव किलेसक्खयकरणेन विसोधेत्वा अरहत्तं गण्हाति ।

महाभूतीति एत्थ पूजावचनो महन्तसद्दो, भूतीति च नामेकदेसेन तिवस्सभूतित्थेरं आलपति । भवति हि नामेकदेसेनपि वोहारो यथा “देवदत्तो दत्तो”ति । **महाभूतीति** वा पियसमुदाहारो, सो महति भूति विभूति पुञ्जजाणादिसम्पदा अस्साति महाभूति । **छन्नं सेपणिगच्छमूलन्ति** साखापलासादीहि छन्नं घनच्छायं सेपणिगच्छमूलं । **असुभकम्मट्टानं पादकं कत्वाति** केसादिअसुभकोट्टासभावनाय पटिलद्धं उपचारसमाधिं अप्पनासमाधिं वा पादकं कत्वा । असुभविसयं उपचारज्झानादिकम्ममेवेत्थ उपरि पवत्तेतब्बभावनाकम्मस्स कारणभावतो ठानन्ति कम्मट्टानं ।

सहस्सद्विसहस्ससङ्घामत्तत्ता “महागणे”ति वुत्तं । **अत्तनो वसनट्टानतो थेरस्स सन्तिकं गन्त्वाति** अत्तनो वसनट्टानतो आकासेन गन्त्वा विहारसमीपे ओतरित्वा दिवाट्टाने निसिन्नत्थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा । **किं आगतोसीति** किंकारणा आगतोसि । **सब्बेसु रत्तिदिवसभागेषु ओकासं अलभन्तोति** सो किर थेरो “तुय्हं ओकासो न भविस्सति, आवुसो”ति वुत्तेपि “वितक्कमाळके ठितकाले पुच्छिस्सामि, भन्ते”ति वत्वा “तस्मिं ठाने अज्जे पुच्छिस्सन्ती”ति वुत्ते “भिक्षुचारमग्गे, भन्ते”ति वत्वा “तत्रापि अज्जे पुच्छन्ती”ति वुत्ते दुपट्टनिवासनट्टाने, सङ्घाटिपारुपनट्टाने, पत्तनीहरणट्टाने, गामे चरित्वा आसनसालाय यागुपीतकाले, भन्तेति । तत्थापि थेरा अत्तनो कङ्खं विनोदेन्ति, आवुसोति । अन्तोगामतो निक्खमनकाले पुच्छिस्सामि, भन्तेति । तत्रापि अज्जे पुच्छन्ति, आवुसोति । अन्तरामग्गे, भन्तेति । भोजनसालाय भत्तिकच्चपरियोसाने, भन्ते । दिवाट्टाने पादधोवनकाले, भन्तेति । ततो पट्टाय याव अरुणा अपरे पुच्छन्ति, आवुसोति । दन्तकट्टं गहेत्वा मुखधोवनत्थं गमनकाले, भन्तेति । तदापि अज्जे पुच्छन्तीति । मुखं धोवित्वा आगमनकाले, भन्तेति । तत्रापि अज्जे पुच्छिस्सन्तीति । सेनासनं पविसित्वा निसिन्नकाले, भन्तेति । तत्रापि अज्जे पुच्छन्ति, आवुसोति । एवं सब्बेसु रत्तिदिवसभागेषु याचमानो ओकासं न लभि, तं सन्धायेतं वुत्तं — “एवं ओकासे असति मरणस्स कथं ओकासं लभिस्सथा”ति । भन्ते, ननु मुखं धोवित्वा सेनासनं पविसित्वा तयो चत्तारो पल्लङ्गे उण्हापेत्वा योनिसोमनसिकारकम्मं करोन्तानं ओकासलाभेन भवितब्बं सियाति अधिप्पायेन वदति । **मणिवण्णेति** इन्दनीलमणिवण्णे ।

घटेन्तस्सेवाति वायामन्तस्सेव । **विसुद्धिपवारणन्ति** “परिसुद्धो अह”न्ति एवं पवत्तं विसुद्धिपवारणं । अरहन्तानमेव हेसा पवारणा । **काळकं वाति** महन्तं काळकं सन्धाय वदति, **तिलको वाति** खुद्दकं सन्धाय । उभयेनपि सीलस्स परिसुद्धभावमेव विभावेति ।

पधानकम्मिकाति पधानकम्मे नियुत्ता । **लद्धमग्गन्ति** लद्धूपायं, पठममेव लद्धूपदेसन्ति वुत्तं होति । **अपत्तानीति** छट्टितानि । **अलाबूनेव सारदेति** सरदकाले वातातपहतानि तत्थ तत्थ विप्पकिण्णअलाबूनि विय । **कापोतकानीति** कपोतकवण्णानि । **तानि दिस्वान का रतीति** तानि एवरूपानि अट्टीनि दिस्वा तुम्हाकं का नाम रति, ननु अप्पमत्तकापि

रति कातुं न वट्टतियेवाति अत्थो । **दुतियकथं अकथितपुब्बो**ति अत्तनो वुड्डतरेन सद्धिं वुत्तवचनस्स पच्चनीकं दुतियकथं अकथितपुब्बो ।

तदङ्गेन, तदङ्गस्स पहानं **तदङ्गप्पहानं** । यच्चि रत्तिभागे समुज्जलितेन दीपेन अन्धकारस्स विय तेन तेन विपस्सनाय अवयवभूतेन ज्ञाणङ्गेन पटिपक्खवसेनेव तस्स तस्स पहातब्बधम्मस्स पहानमिदं तदङ्गप्पहानं नाम । यथा कामच्छन्दादयो न चित्तं परियुट्ठाय तिट्ठन्ति, एवं परियुट्ठानस्स निसेधनं अप्पवत्तिकरणं विक्खम्भनं **विक्खम्भनप्पहानं** । यच्चि ससेवाले उदके पक्खित्तेन घटेन सेवालस्स विय तेन तेन लोकियसमाधिना नीवरणादीनं पच्चनीकधम्मानं विक्खम्भनमिदं विक्खम्भनप्पहानं नाम । सम्मा उपच्छिज्जन्ति एतेन किलेसाति समुच्छेदो, पहीयन्ति एतेन किलेसाति पहानं, समुच्छेदसङ्घातं पहानं निरवसेसप्पहानन्ति **समुच्छेदप्पहानं** । यच्चि असनिविचक्काभिहतस्स रुक्खस्स विय अरियमग्गजाणेन संयोजनादीनं धम्मानं यथा न पुन वत्तन्ति, एवं पहानमिदं समुच्छेदप्पहानं नाम । पटिप्पस्सम्भति वूपसम्मति किलेसदरथो एतायाति पटिप्पस्सद्धिं, फलं, सायेव पहानन्ति **पटिप्पस्सद्धिप्पहानं** । सब्बे किलेसा सब्बसङ्घता वा निस्सरन्ति अपगच्छन्ति एतेनाति निस्सरणं, निब्बानं, तदेव पहानन्ति **निस्सरणप्पहानं** । **पटिप्पस्सम्भयमानन्ति** पटिप्पस्सम्भं किलेसवूपसमं कुरुमानं । **लोकियलोकुत्तरेहीति** तदङ्गविक्खम्भनप्पहानानं लोकियत्ता, इतरेसं लोकुत्तरत्ता वुत्तं ।

निमीयति फलं एतेन उप्पज्जनट्टाने पक्खिपमानं विय होतीति निमित्तं, कारणस्सेतं अधिवचनं । असुभस्स निमित्तं, असुभमेव वा निमित्तन्ति **असुभनिमित्तं** । असुभनिस्सितम्पि हि ज्ञानं निस्सिते निस्सयवोहारेण असुभन्ति वोहरीयति यथा “मज्जा उक्कुट्ठिं करोन्ती”ति । तेनेवाह — **“दससु असुभेसु उप्पन्नं सारम्मणं पठमज्झानं”**न्ति । **अनिच्चे अनिच्चन्तिआदिना नयेन वुत्तस्साति** इमिना चतुब्बिधं योनिसोमनसिकारं दस्सेति । हेट्ठा चेत्य इध च चतुब्बिधस्स अयोनिसोमनसिकारस्स योनिसोमनसिकारस्स च गहणं निरवसेसदस्सनत्थं कतन्ति दट्ठब्बं । तेसु पन असुभे “असुभ”न्ति मनसिकारो इधाधिप्पेतो, तदनुकूलत्ता वा इतरेसम्पि गहणं दट्ठब्बं ।

एकादससु असुभेसु पटिकूलाकारस्स उग्गण्हनं, यथा वा तत्थ उग्गहनिमित्तं उप्पज्जति, तथा पटिपत्ति **असुभनिमित्तस्स उग्गहो** । उपचारप्पनावहाय असुभभावनाय अनुयुज्जनं **असुभभावनानुयोगो** । भोजने मत्तञ्जुनो थिनमिद्वाभिभवाभावा ओतारं अलभमानो कामच्छन्दो पहीयतीति वदन्ति । भोजननिस्सितं पन आहारे पटिकूलसज्जं, तब्बिपरिणामस्स तदाधारस्स तस्स च उदरियभूतस्स असुभतादस्सनं, कायस्स च आहारट्ठितिकतादस्सनं यो उप्पादेति, सो विसेसतो भोजने पमाणञ्जू नाम, तस्स च कामच्छन्दो पहीयतेव । **दसविधच्चि असुभनिमित्तन्ति** पाकटवसेन वुत्तं । कायगतासतिं पन गहेत्वा एकादसविधम्पि असुभनिमित्तं वेदितब्बं ।

अभुत्वा उदकं पिवेति पानीयस्स ओकासदानत्थं चत्तारो पञ्च आलोपे अभुत्वा पानीयं पिवेय्याति अत्थो । तेन वुत्तं — **“चतुन्नं पञ्चन्नं आलोपानं ओकासे सती”**ति । अभिधम्मटीकाकारेण पनेत्थ “चत्तारो पञ्च आलोपे, भुत्वान उदकं पिवे”ति पाठं परिकप्पेत्वा अज्जथा अत्थो वण्णितो, सो अट्ठकथाय न समेति । **असुभकम्मिकतिस्सत्थेरो** दन्तट्ठिदस्सावी ।

१७. सत्तमे मिज्जति हितफरणवसेन सिनिह्दतीति मित्तो, हितेसी पुग्गलो, तस्मिं मित्ते भवा, मित्तस्स वा एसाति **मेत्ता**, हितेसिता । तत्थ “मेत्ता”ति वुत्ते अप्पनापि उपचारोपि वट्टति साधारणवचनभावतोति आह — **“मेत्ताति एत्तावता पुब्बभागोपि वट्टती”**ति । **अपि-**सद्वो अप्पनं सम्पिण्डेति । अप्पनं अप्पत्ताय मेत्ताय सुट्ठु मुच्चनस्स अभावतो चेतोविमुत्तीति **“अप्पनाव अधिप्पेता”**ति वुत्तं ।

सत्तेसु मेत्तायनस्स हितूपसंहारस्स उप्पादनं पवत्तनं **मेत्तानिमित्तस्स उग्गहो** । पठमुप्पन्नो मेत्तामनसिकारो परतो उप्पज्जनकस्स कारणभावतो मेत्तामनसिकारोव मेत्तानिमित्तं । कम्मंयेव सकं एतेसन्ति कम्मस्सका, सत्ता, तब्भावो **कम्मस्सकता**, कम्मदायादता । दोसमेत्तासु याथावतो आदीनवानिसंसांनं पटिसङ्खानवीमंसा इध **पटिसङ्खानं** । मेत्ताविहारीकल्याणमित्तवन्तता इध **कल्याणमित्तता** । **ओदिस्सकअनोदिस्सकदिसाफरणानन्ति** अत्तअतिपियमज्झत्तवेरिवसेन ओदिस्सकता, सीमासम्भेदे कते अनोदिस्सकता, एकादिदिसाफरणवसेन दिसाफरणता मेत्ताय उग्गहणे वेदितब्बा । विहाररच्छगामादिवसेन वा ओदिस्सकदिसाफरणं । विहारादिउद्देशरहितं पुरत्थिमादिदिसावसेन अनोदिस्सकदिसाफरणं । एवं वा द्विधा उग्गहणं सन्धाय — “ओदिस्सकअनोदिस्सकदिसाफरण”न्ति वुत्तं । उग्गहो च याव उपचारा दट्टब्बो । उग्गहिताय आसेवना भावना । तत्थ सब्बे सत्ता, पाणा, भूता, पुग्गला, अत्तभावपरियापन्नाति एतेसं वसेन पञ्चविधा । एकेकस्मिं अवेरा होन्तु, अब्यापज्झा, अनीघा, सुखी अत्तानं परिहरन्तूति चतुधा पवत्तितो वीसतिविधा **अनोधिसोफरणा** मेत्ता । सब्बा इत्थियो, पुरिसा, अरिया, अनरिया, देवा, मनुस्सा, विनिपातिकाति सत्ताधिकरणवसेन पवत्ता सत्तविधा अट्टवीसतिविधा वा, दसहि दिसाहि दिसाधिकरणवसेन पवत्ता दसविधा च, एकेकाय वा दिसाय सत्तादिइत्थादिअवेरादिभेदेन असीताधिकचतुसतप्पभेदा च **ओधिसोफरणा** वेदितब्बा । **मेत्तं भावेन्तस्साति** मेत्ताज्ञानं भावेन्तस्स । **त्वं एतस्स कुद्धोति**आदि पच्चवेक्खणाविधिदस्सनं । **अप्पटिच्छितपहेणकं वियाति** असम्पटिच्छितपण्णाकारं विय । **पटिसङ्खानेति** वीमंसायं । वत्तनिअटवियं **अत्तगुत्तत्थेरसदिसे** ।

१८. अट्टमे कुसलधम्मसम्पटिपत्तिया पट्टपनसभावताय तप्पटिपक्खानं विसोसनसभावताय च आरम्भधातुआदितो पवत्तवीरियन्ति आह — “**पठमारम्भवीरिय**”न्ति । यस्मा पठमारम्भमत्तस्स कोसज्जविधमनं थामगमनञ्च नत्थि, तस्मा वुत्तं — “**कोसज्जतो निक्खन्तत्ता ततो बलवतर**”न्ति । यस्मा पन अपरापरुप्पत्तिया लब्धासेवनं उपरूपरि विसेसं आवहन्तं अतिविय थामगतमेव होति, तस्मा वुत्तं — “**परं परं ठानं अक्कमनतो ततोपि बलवतर**”न्ति । **पनूदनायाति** नीहरणाय । यथा महतो पलिघस्स उग्घाटकजनस्स महन्तो उस्साहो इच्छितब्बो, एवमिधापीति “**निक्कमो चेतसो पलिघुग्घाटनाया**”ति वुत्तं । महापरक्कमो एव परेन कतं बन्धनं छिन्देय्य, एवमिधापीति वुत्तं — “**परक्कमो चेतसो बन्धनच्छेदनाया**”ति ।

आरब्धं संसाधितं परिपूरितं वीरियं एतस्साति **आरब्धवीरियो**, निप्फन्नवीरियो, आरब्धं पट्टपितं वीरियं एतस्साति **आरब्धवीरियो** । वीरियारम्भप्पसुतोति आह — “**आरब्धवीरियस्साति परिपुण्णवीरियस्सचेव पग्गहितवीरियस्स चा**”ति । **चतुदोसापगतन्ति** अतिलीनतादीहि चतूहि दोसेहि अपगतं । चतुदोसापगतत्तमेव विभावेति “**न च अतिलीन**”न्तिआदिना । अतिलीनज्झि भावनाचित्तं कोसज्जपक्खिकं सिया, अतिपग्गहितञ्च उद्दच्चपक्खिकं । भावनावीथिं अनज्झोगाहेत्वा सङ्कोचापत्ति **अतिलीनता** । अज्झोगाहेत्वा अन्तोसङ्कोचो **अज्जत्तं संखित्तता** । **अतिपग्गहितता** अच्चारब्धवीरियता । **बहिद्धा विक्खित्तता** बहिविसटवितक्कानुधावना । तदेतं वीरियं चङ्कमादिकायिकप्पयोगावहं **कायिकं**, तदञ्जं **चेतसिकं** । **रत्तिदिवस्स पञ्च कोट्टासेति** पुब्बण्हसायन्हपठममज्झिमपच्छिमयामसङ्घाते पञ्च कोट्टासे । **तदुभयम्पीति** कायिकं चेतसिकञ्च वीरियं । **मिलक्खतिस्सत्थेरस्स महासीवत्थेरस्स** च वत्थु हेट्टा दस्सितमेव ।

पीतिमल्लकत्थेरस्स वत्थु पन एवं वेदितब्बं । सो किर गिहिकाले मल्लयुद्धाय आहिण्डन्तो तीसु रज्जेसु पटाकं गहेत्वा तम्बपण्णिदीपं आगम्म राजानं दिस्वा रज्जा कतानुग्गहो एकदिवसं किलञ्चकासनसालाद्वारेन गच्छन्तो “रूपं, भिक्खवे, न तुम्हाकं, तं पजहथ, तं वो पहीनं दीघरत्तं हिताय सुखाय भविस्सती”ति (सं० नि० ३.३३-३४; ४.१०२; म० नि०

१.२४७) नतुम्हाकवगं सुत्वा चिन्तेसि — “नेव किर रूपं अत्तनो, न वेदना”ति । सो तंयेव अङ्कुसं कत्वा निक्खमित्वा महाविहारं गन्त्वा पब्बज्जं याचित्वा पब्बजितो उपसम्पन्नो द्वेमातिका पगुणं कत्वा तिसं भिक्खू गहेत्वा अवरवालियअङ्गणं गन्त्वा समणधम्मं अकासि । पादेसु अवहन्तेसु जण्णुकेहि चङ्कमति । तमेनं रत्तिं एको मिगलुद्धको “मिगो”ति मज्जमानो पहारि, सत्ति विनिविज्झित्वा गता । सो तं सत्तिं हरापेत्वा पहारमुखानि तिणवट्टिया पूरापेत्वा पासाणपिट्टियं अत्तानं निसीदापेत्वा ओकासं कारेत्वा विपस्सनं वट्टेत्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पत्वा उक्कासितसद्देन आगतानं भिक्खूनं ब्याकरित्वा इमं उदानं उदानेसि —

“भासितं बुद्धसेट्टस्स, सब्बलोकग्गवादिनो ।

न तुम्हाकं इदं रूपं, तं जहेय्याथ भिक्खवो ॥ (दी० नि० अट्ट० २.३७३; म० नि० अट्ट० १.१०६) ।

“अनिच्चा वत सङ्घारा, उप्पादवयधम्मिनो ।

उप्पज्जित्वा निरुज्झन्ति, तेसं वूपसमो सुखो”ति ॥ (दी० नि० अट्ट० २.३७३; म० नि० अट्ट० १.१०६; थेरगा० ११६८) ।

कुटुम्बियपुत्तित्तस्सथेरस्सपि वत्थु एवं वेदितब्बं । सावत्थियं किर तिस्सो नाम कुटुम्बियपुत्तो चत्तालीस हिरज्जकोटियो पहाय पब्बजित्वा अगामके अरज्जे विहरति, तस्स कनिट्टुभातुभरिया “गच्छथ, नं जीविता वोरोपेथा”ति पच्चसते चोरे पेसेसि, ते गन्त्वा थेरं परिवारेत्वा निसीदिसु । थेरो आह — “कस्मा आगततथ उपासका”ति? तं जीविता वोरोपेस्सामाति । पाटिभोगं मे उपासका गहेत्वा अज्जेकरत्तिं जीवितं देथाति । को ते, समण, इमस्मिं ठाने पाटिभोगो भविस्सतीति? थेरो महन्तं पासाणं गहेत्वा ऊरुट्ठीनि भिन्दित्वा “वट्टति उपासका पाटिभोगो”ति आह । ते अपक्कमित्वा चङ्कमनसीसे अग्गिं कत्वा निपज्जिसु । थेरस्स वेदनं विक्खम्भेत्वा सीलं पच्चवेक्खतो परिसुद्धसीलं निस्साय पीतिपामोज्जं उप्पज्जि । ततो अनुक्कमेन विपस्सनं वट्टेन्तो तियामरत्तिं समणधम्मं कत्वा अरुणुग्गमने अरहत्तं पत्तो इमं उदानं उदानेसि —

“उभो पादानि भिन्दित्वा, सज्जपेस्सामि वो अहं ।

अट्टियामि हरायामि, सरागमरणं अहं ॥

“एवाहं चिन्तयित्वा, यथाभूतं विपस्सिसं ।

सम्पत्ते अरुणुग्गम्हि, अरहत्तं अपापुणि”न्ति ॥ (विसुद्धि० १.२०; दी० नि० अट्ट० २.३७३; म० नि० अट्ट० १.१०६) ।

अतिभोजने निमित्तग्गाहोति अतिभोजने थिनमिद्धस्स निमित्तग्गाहो, “एत्तके भुत्ते तं भोजनं थिनमिद्धस्स कारणं होति, एत्तके न होती”ति थिनमिद्धस्स कारणाकारणग्गाहो होतीति अत्थो । ब्यतिरेकवसेन चेतं वुत्तं, तस्मा एत्तके भुत्ते तं भोजनं थिनमिद्धस्स कारणं न होतीति भोजने मत्तज्जुताव अत्थतो दस्सिताति दट्टब्बं । तेनाह — “चतुपञ्च...पे०... तं न होती”ति । **दिवा सूरियालोकन्ति** दिवा गहितनिमित्तं सूरियालोकं रत्तियं मनसिकरोन्तस्सपीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । धुतङ्गानं वीरियनिस्सितत्ता वुत्तं — “धुतङ्गनिस्सितसप्पायकथायपी”ति ।

१९. नवमे ज्ञानेन वा विपस्सनाय वा वूपसमित्तचित्तस्साति ज्ञानेन वा विपस्सनाय वा

अवूपसमकरकिलेसविगमनेन वूपसमितचित्तस्स । कुक्कुच्चम्पि कताकतानुसोचनवसेन पवत्तमानं चेतसो अवूपसमावहताय उद्धच्येन समानलक्खणन्ति उभयस्स पहानकारणं अभिन्नं कत्वा वुत्तं । बहुस्सुतस्स गन्थतो अत्थतो च सुत्तादीनि विचारेन्तस्स तब्बहुलविहारिनो अत्थवेदादिप्पटिलाभसम्भवतो विक्खेपो न होति । यथा विधिप्पटिपत्तिया यथानुरूपपत्तिकारप्पवत्तिया च विक्खेपो च कताकतानुसोचनञ्च न होतीति “**बाहुसच्चेनपि उद्धच्यकुक्कुच्चं पहीयती**”ति आह । यदग्गेन बाहुसच्चेन उद्धच्यकुक्कुच्चं पहीयति, तदग्गेन परिपुच्छकताविनयप्पकतञ्जुताहिपि तं पहीयतीति दट्टब्बं । वुद्धसेविता च वुद्धसीलितं आवहतीति चेतसो वूपसमकरत्ता “उद्धच्यकुक्कुच्चप्पहानकारी”ति वुत्तं, वुद्धतं पन अनपेक्खित्वा कुक्कुच्चविनोदका विनयधरा कल्याणमित्ताति वुत्ताति दट्टब्बं । विक्खेपो च पब्बजितानं येभ्य्येन कुक्कुच्चहेतुको होतीति “**कप्पियाकप्पियपरिपुच्छाबहुलस्सा**”तिआदिना विनयनयेनेव परिपुच्छकतादयो निद्दिट्ठा ।

२०. दसमे बहुस्सुतानं धम्मसभावावबोधसम्भवतो विचिकिच्छा अनवकासा एवाति आह — “**बाहुसच्चेनपि...पे... विचिकिच्छा पहीयती**”ति । कामं बाहुसच्चपरिपुच्छकताहि सब्बापि अट्टवत्थुका विचिकिच्छा पहीयति, तथापि रतनत्तयविचिकिच्छामूलिका सेसविचिकिच्छाति आह — “**तीणि रतनानि आरब्भ परिपुच्छाबहुलस्सपी**”ति । रतनत्तयगुणावबोधेहि “सत्थरि कङ्घती”तिआदिविचिकिच्छाय असम्भवोति । विनये पकतञ्जुता “सिक्खाय कङ्घती”ति (ध० स० १००८; विभ० ९१५) वुत्ताय विचिकिच्छाय पहानं करोतीति आह — “**विनये चिण्णवसीभावस्सपी**”ति । **ओकप्पनियसद्धासङ्घातअधिमोक्खबहुलस्सा**ति सद्धेय्यवत्थुनो अनुप्पविसनसद्धासङ्घातअधिमोक्खेन अधिमुच्चनबहुलस्स । अधिमुच्चनञ्च अधिमोक्खुप्पादनमेवाति दट्टब्बं । सद्धाय वा तंनिन्नपोणता अधिमुत्ति अधिमोक्खो । नीवरणानं पच्चयस्स चेव पच्चयघातस्स च विभावितत्ता वुत्तं — “**वट्टविवट्टं कथित**”न्ति ।

नीवरणप्पहानवग्गवण्णना निद्दिट्ठा ।

३. अकम्मनियवग्गवण्णना

२१. ततियस्स पठमे **अभावितन्ति** समथविपस्सनाभावनावसेन न भावितं तथा अभावितत्ता । तज्झि “अवट्ठित”न्ति वुच्चति पटिपक्खाभिभवेन परिब्रूहनाभावतो । तेनाह भगवा — “**अकम्मनियं होती**”ति ।

२२. दुतिये वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो । **पठमे**ति ततियवग्गस्स पठमसुत्ते । **वट्टवसेना**ति विपाकवट्टवसेन । **तेभूमकवट्टन्ति** तेभूमकविपाकवट्टं । **वट्टपटिलाभाय कम्मन्ति** विपाकवट्टस्स पटिलाभाय उपनिस्सयभूतं कम्मं, तस्स सहायभूतं किलेसवट्टम्पि कम्मग्गहणेनेव सङ्गहितन्ति दट्टब्बं । **विवट्टपटिलाभाय कम्मन्ति** विवट्टाधिगमस्स उपनिस्सयभूतं कम्मं । यं पन चरिमभवनिब्बत्तकं कम्मं, तं विवट्टप्पटिलाभाय कम्मं होति, न होतीति? न होति वट्टपादकभावतो । चरिमभवपटिसन्धि विय पन विवट्टूपनिस्सयोति सक्का विज्जातुं । न हि कदाचि तिहेतुकपटिसन्धिया विना विसेसाधिगमो सम्भवति । **इमेसु सुत्तेसूति** इमेसु पन पठमदुतियसुत्तेसु यथाक्कमं वट्टविवट्टमेव कथितं ।

२३. ततिये **अभावितन्ति** एत्थ भावना नाम समाधिभावना । सा यत्थ आसङ्कितब्बा, तं कामावचरपठममहाकुसलचित्तादिअभावितन्ति अधिप्पेतन्ति आह — “**देवमनुस्ससम्पत्तियो**”तिआदि ।

२४. चतुत्थे यस्मा **चित्तन्ति** विवट्टवसेनेव उप्पन्नचित्तं अधिप्पेतं, तस्मा जातिजराव्याधिमरणसोकादिदुक्खस्स अनिब्बत्तनतो महतो अत्थाय संवत्ततीति योजना वेदितब्बा ।

२५-२६. पञ्चमछट्टेसु उप्पन्नन्ति अविगतुप्पादादिखणत्तयम्पि अभावितं भावनारहितं अपातुभूतमेव पण्डितसम्मत्तस्स उप्पन्नकिच्चस्स असाधनतो यथा “अपुत्तो”ति । सो हि समत्थो हुत्वा पितु पुत्तकिच्चं असाधेन्तो अपुत्तोति लोके वुच्चति, एवं सम्पदमिदं । तेनाह — “कस्मा”तिआदि । तेसु धम्मसूति लोकुत्तरपादकज्झानादीसु । थेरो पन मत्थकप्पत्तमेव भावितं चित्तं दस्सेन्तो “मग्गचित्तमेवा”ति आह ।

२७-२८. सत्तमट्टमेसु पुनप्पुनं अकतन्ति भावनाबहुलीकारवसेन पुनप्पुनं न कतं । इमानिपि द्वेति इमेसु द्वीसु सुत्तेसु आगतानि इमानिपि द्वे चित्तानि ।

२९-३०. नवमे अधिवहतीति आनेति । दुक्खेनाति किच्छेन । दुप्पेसनतोति दुक्खेन पेसेतब्बतो । मत्थकप्पत्तं विपस्सनासुखं पाकतिकज्झानसुखतो सन्ततरपणीततरमेवाति आह — “ज्ञानसुखतो विपस्सनासुख”न्ति । तेनाह भगवा —

“सुञ्जागारं पविट्टस्स, सन्तचित्तस्स भिक्खुनो ।
अमानुसी रति होति, सम्मा धम्मं विपस्सतो ॥

“यतो यतो सम्मसति, खन्धानं उदयब्बयं ।
लभती पीतिपामोज्जं, अमतं तं विजानत”न्ति ॥ (ध० प० ३७४) ।

तज्झि चित्तं विस्सट्टइन्दवजिरसदिसं अमोघभावतो ।

अकम्मनियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

४. अदन्तवग्गवण्णना

३१-३६. चतुत्थस्स पठमे अदन्तन्ति चित्तभावनाय विना न दन्तं । तेनाह — “सतिसंवररहित”न्ति । चतुत्थे ततिये वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो । पञ्चमछट्टेसु पुरिमसदिसोयेवाति ततियचतुत्थसदिसो एव ।

३७-३८. सत्तमट्टमेसु उपमा पनेत्थाति यथा पठमादीसु अदन्तहत्थिअस्सादयो उपमाभावेन गहिता, एवमेत्थ सत्थमट्टमेसु “असंवुतघरद्वारादिवसेन वेदितब्बा”ति वुत्तं ।

३९-४०. नवमदसमेसु चतूहिपि पदेहीति अदन्तादीहि चतूहि पदेहि योजेत्वा नवमदसमानि सुत्तानि वुत्तानीति योजना ।

अदन्तवग्गवण्णना निट्ठिता ।

५. पणिहितअच्छवग्गवण्णना

४१. पञ्चमस्स पठमे उपमाव ओपम्मं, सो एव अत्थो, तस्मिं ओपम्मत्थे बोधेतब्बे निपातो । सेय्यथापीति यथाति

अथो। एत्थ च तत्र भगवा कथचि अत्थेन उपमं परिवारेत्वा दस्सेति वत्थसुत्ते विय, **पारिच्छत्तकोपम** (अ० नि० ७.६९) **अग्गिक्खन्धोपमादि** (अ० नि० ७.७२) सुत्तेसु विय च। कथचि उपमाय अत्थं परिवारेत्वा दस्सेति **लोणम्बिलसुत्ते** (अ० नि० ३.१०१) विय, **सुवण्णकारसत्तसूरियोपमादिसुत्तेसु** (अ० नि० ७.६६) विय च। इमस्मिं पन सालिसूकोपमे उपमाय अत्थं परिवारेत्वा दस्सेन्तो “**सेय्यथापि, भिक्खवे**”तिआदिमाहाति पोत्थकेसु लिखन्ति, तं मज्झिमवृत्तकथाय वत्थसुत्तवण्णनाय (म० नि० अट्ठ० १.७०) न समेति। तत्थ हि इदं वुत्तं —

सेय्यथापि, भिक्खवे, वत्थन्ति उपमावचनमेवेतं। उपमं करोन्तो च भगवा कथचि पठमंयेव उपमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थं दस्सेति, कथचि पठमं अत्थं दस्सेत्वा पच्छा उपमं, कथचि उपमाय अत्थं परिवारेत्वा दस्सेति, कथचि अत्थेन उपमं। तथा हेस “सेय्यथापिस्सु, भिक्खवे, द्वे अगारा सद्दारा, तत्थ चक्खुमा पुरिसो मज्झे ठितो पस्सेय्या”ति सकलम्पि देवदूतसुत्तं (म० नि० ३.२६१ आदयो) उपमं पठमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थं दस्सेन्तो आह। “तिरोकुट्टं तिरोपाकारं तिरोपब्बतं असज्जमानो गच्छति, सेय्यथापि, आकासे”तिआदिना पन नयेन सकलम्पि इद्धिविधं अत्थं पठमं दस्सेत्वा पच्छा उपमं दस्सेन्तो आह। “सेय्यथापि, ब्राह्मणपुरिसो सारत्थिको सारगवेसी”तिआदिना (म० नि० १.३१४) नयेन सकलम्पि चूळसारोपमसुत्तं उपमाय अत्थं परिवारेत्वा दस्सेन्तो आह। “इध पन, भिक्खवे, एकच्चे कुलपुत्ता धम्मं परियापुणन्ति सुत्तं...पे०... सेय्यथापि, भिक्खवे, पुरिसो अलगद्वत्थिको”तिआदिना नयेन सकलम्पि अलगद्वसुत्तं (म० नि० १.२३८) महासारोपमसुत्तन्ति एवमादीनि सुत्तानि अत्थेन उपमं परिवारेत्वा दस्सेन्तो आह। स्वायं इध पठमं उपमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थं दस्सेतीति।

एत्थ हि **चूळसारोपमादीसु** (म० नि० १.३१२) पठमं उपमं वत्वा तदनन्तरं उपमेय्यत्थं वत्वा पुन उपमं वदन्तो उपमाय अत्थं परिवारेत्वा दस्सेतीति वुत्तो। अलगद्वूपमसुत्तादीसु पन अत्थं पठमं वत्वा तदनन्तरं उपमं वत्वा पुन अत्थं वदन्तो अत्थेन उपमं परिवारेत्वा दस्सेतीति वुत्तो। तेनेवेत्थ लीनत्थप्पकासिनियं वुत्तं — “उपमेय्यत्थं पठमं वत्वा तदनन्तरं अत्थं वत्वा पुन उपमं वदन्तो उपमाय अत्थं परिवारेत्वा दस्सेती”ति वुत्तो। **अत्थेन उपमं परिवारेत्वा**ति एत्थापि एसेव नयोति। इध पन कथचि अत्थेन उपमं परिवारेत्वा दस्सेति। “वत्थसुत्ते विय पारिच्छत्तकोपमअग्गिक्खन्धोपमादिसुत्तेसु विय चा”ति वुत्तं। तत्थ वत्थसुत्ते ताव “सेय्यथापि, भिक्खवे, वत्थं संकिलिट्ठं मलग्गहितं, तमेनं रजको यस्मिं यस्मिं रङ्गजाते उपसंहरेय्य। यदि नीलकाय, यदि पीतकाय, यदि लोहितकाय, यदि मज्जिट्ठकाय, दुरत्तवण्णमेवस्स अपरिसुद्धवण्णमेवस्स। तं किस्स हेतु? अपरिसुद्धत्ता, भिक्खवे, वत्थस्स। एवमेव खो, भिक्खवे, चित्ते संकिलिट्ठे दुग्गति पाटिकड्ढा”तिआदिना (म० नि० १.७०) पठमं उपमं दस्सेत्वा पच्छा उपमेय्यत्थो वुत्तो, न पन पठमं अत्थं वत्वा तदनन्तरं उपमं दस्सेत्वा पुन अत्थो वुत्तो। येन कथचि अत्थेन उपमं परिवारेत्वा दस्सेति। वत्थसुत्ते वियाति वदेय्य।

तथा पारिच्छत्तकोपमेपि “यस्मिं, भिक्खवे, समये देवानं तावतिसानं पारिच्छत्तको कोविळारो पण्डुपलासो होति, अत्तमना, भिक्खवे, देवा तावतिसा, तस्मिं समये होन्ति पण्डुपलासो दानि पारिच्छत्तको कोविळारो, न चिरस्सेव दानि पन्नपलासो भविस्सति...पे०... एवमेव खो, भिक्खवे, यस्मिं समये अरियसावको अगारस्मा अनगारियं पब्बज्जाय चेतैति। पण्डुपलासो, भिक्खवे, अरियसावको तस्मिं समये होती”तिआदिना (अ० नि० ७.६९) पठमं उपमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थो वुत्तो। अग्गिक्खन्धोपमे “पस्सथ नो तुम्हे, भिक्खवे, अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं आदित्तं सम्पज्जलितं सजोतिभूतन्ति। एवं, भन्तेति। तं किं मज्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं आदित्तं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं आलिङ्गेत्वा उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा, यं खत्तियकज्जं वा ब्राह्मणकज्जं वा गहपतिकज्जं वा मुदुतलुनहत्थपादं आलिङ्गेत्वा उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा”तिआदिना (अ० नि० ७.७२) पठमं उपमंयेव दस्सेत्वा पच्छा अत्थो वुत्तो,

न पन पठमं अत्थं वत्वा तदनन्तरं उपमं दस्सेत्वा पुन अत्थो वुत्तो, तस्मा “कत्थचि अत्थेन उपमं परिवारेत्वा दस्सेति वत्थसुत्ते विय पारिच्छत्तकोपमअग्गिक्खन्धोपमादिसुत्तेसु विय चा”ति न वत्तब्बं ।

केचि पनेत्थ एवं वण्णयन्ति “अत्थं पठमं वत्वा पच्छा च उपमं दस्सेन्तो अत्थेन उपमं परिवारेत्वा दस्सेति नाम, उपमं पन पठमं वत्वा पच्छा अत्थं दस्सेन्तो उपमाय अत्थं परिवारेत्वा दस्सेति नाम, तदुभयस्सपि आगतट्ठानं निदस्सेन्तो ‘वत्थसुत्ते विया’ति आदिमाहा”ति । तम्पि “कत्थचि अत्थेन उपमं परिवारेत्वा दस्सेति वत्थसुत्ते विय पारिच्छत्तकोपमअग्गिक्खन्धोपमादिसुत्तेसु विय चा”ति वत्तब्बं, एवञ्च वुच्चमाने “कत्थचि उपमाय अत्थं परिवारेत्वा दस्सेति लोणम्बिलसुत्ते विया”ति विसुं न वत्तब्बं “अग्गिक्खन्धोपमादिसुत्ते विया”ति एत्थ आदिसद्देनेव सङ्गहितत्ता । लोणम्बिलसुत्तेपि हि —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो सूदो राजानं वा राजमहामत्तं वा नानच्चयेहि सूपेहि पच्चुपट्ठितो अस्स अम्बिलग्गेहिपि तित्तकग्गेहिपि कटुकग्गेहिपि मधुरग्गेहिपि खारिकेहिपि अखारिकेहिपि लोणिकेहिपि अलोणिकेहिपि ।

“स खो सो, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो सूदो सकस्स भत्तस्स निमित्तं उग्गण्हाति ‘इदं वा मे अज्ज भत्तसूपेय्यं रुच्चति, इमस्स वा अभिहरति, इमस्स वा बहुं गण्हाति, इमस्स वा वण्णं भासति । अम्बिलग्गं वा मे अज्ज भत्तसूपेय्यं रुच्चति, अम्बिलग्गस्स वा अभिहरति, अम्बिलग्गस्स वा बहुं गण्हाति, अम्बिलग्गस्स वा वण्णं भासति...पे०... अलोणिकस्स वा वण्णं भासती”ति । स खो सो, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो सूदो लाभी चेव होति अच्छादनस्स, लाभी वेतनस्स, लाभी अभिहारानं । तं किस्स हेतु? तथा हि सो, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो सूदो सकस्स भत्तनिमित्तं उग्गण्हाति । एवमेव खो, भिक्खवे, इधेकच्चो पण्डितो ब्यत्तो कुसलो भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति...पे०... वेदनासु...पे०... चित्ते...पे०... धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति आतापी सम्पजानो सतिमा विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं । तस्स धम्मेसु धम्मानुपस्सिनो विहरतो चित्तं समाधियति, उपक्किलेसा पहीयन्ति, सो तं निमित्तं उग्गण्हाति ।

“स खो, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो भिक्खु लाभी चेव होति दिट्ठेव धम्मे सुखविहारानं, लाभी होति सतिस्सम्पजञ्जस्स । तं किस्स हेतु? तथा हि सो, भिक्खवे, पण्डितो ब्यत्तो कुसलो भिक्खु सकस्स चित्तस्स निमित्तं उग्गण्हाती”ति (सं० नि० ५.३७४) —

एवं पठमं उपमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थो वुत्तो । “सुवण्णकारसूरियोपमादिसुत्तेसु विय चा”ति इदञ्च उदाहरणमत्तेन सङ्गहं गच्छति सुवण्णकारसुत्तादीसु पठमं उपमाय अदस्सितत्ता । एतेसु हि सुवण्णकारोपमसुत्ते (अ० नि० ३.१०३) ताव —

“अधिचित्तमनुयुत्तेन, भिक्खवे, भिक्खुना तीणि निमित्तानि कालेन कालं मनसि कातब्बानि, कालेन कालं समाधिनिमित्तं मनसि कातब्बं, कालेन कालं पग्गहनिमित्तं मनसि कातब्बं, कालेन कालं उपेक्खानिमित्तं मनसि कातब्बं । सचे, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं समाधिनिमित्तंयेव मनसि करेय्य, ठानं तं चित्तं कोसज्जाय संवत्तेय्य । सचे, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं पग्गहनिमित्तंयेव मनसि करेय्य, ठानं तं चित्तं उद्दच्चाय संवत्तेय्य । सचे, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं उपेक्खानिमित्तंयेव मनसि करेय्य, ठानं तं चित्तं न सम्मा समाधियेय्य आसवानं खयाय । यतो च खो, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु कालेन

कालं समाधिनिमित्तं...पे०... पग्गहनिमित्तं...पे०... उपेखानिमित्तं मनसि करोति, तं होति चित्तं मुदुञ्च कम्मनियञ्च पभस्सरञ्च, न च पभङ्गु, सम्मा समाधियति आसवानं खयाय ।

“सेय्यथापि, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा उक्कं बन्धेय्य, उक्कं बन्धित्वा उक्कामुखं आलिम्पेय्य, उक्कामुखं आलिम्पित्वा सण्डासेन जातरूपं गहेत्वा उक्कामुखे पक्खिपेय्य, उक्कामुखे पक्खिपित्वा कालेन कालं अभिधमति, कालेन कालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेन कालं अज्झुपेक्खति । सचे, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं अभिधमेय्य, ठानं तं जातरूपं दहेय्य । सचे, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं उदकेन परिप्फोसेय्य, ठानं तं जातरूपं निब्बापेय्य । सचे, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं अज्झुपेक्खेय्य, ठानं तं जातरूपं न सम्मा परिपाकं गच्छेय्य । यतो च खो, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं कालेन कालं अभिधमति, कालेन कालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेन कालं अज्झुपेक्खति, तं होति जातरूपं मुदुञ्च कम्मनियञ्च पभस्सरञ्च, न च पभङ्गु, सम्मा उपेति कम्माय । यस्सा यस्सा च पिळन्धनविकतिया आकङ्कति, यदि पट्टिकाय यदि कुण्डलाय यदि गीवेय्यकेन यदि सुवण्णमालाय, तञ्चस्स अत्थं अनुभोति ।

“एवमेव खो, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तेन भिक्खु...पे०... सम्मा समाधियति आसवानं खयाय । यस्स यस्स च अभिञ्जासच्छिकरणीयस्स धम्मस्स चित्तं अभिनिन्नामेति अभिञ्जासच्छिकरियाय, तत्र तत्रेव सक्खिभब्बतं पापुणाति सति सतिआयतने”ति (अ० नि० ३.१०३) —

एवं पठमं अत्थं दस्सेत्वा तदन्तरं उपमं वत्वा पुनपि अत्थो एवं पठमं अत्थं दस्सेत्वा तदनन्तरं उपमं वत्वा पुनपि अत्थो वुत्तो ।

सत्तसूरियोपमे च —

“अनिच्चा, भिक्खवे, सङ्घारा, अधुवा, भिक्खवे, सङ्घारा, अनस्सासिका, भिक्खवे, सङ्घारा, यावज्जिदं, भिक्खवे, अलमेव सब्बसङ्घारेसु निब्बिन्दितुं अलं विरज्जितुं अलं विमुच्चितुं । सिनेरु, भिक्खवे, पब्बतराजा चतुरासीतियोजनसहस्सानि आयामेन, चतुरासीतियोजनसहस्सानि वित्थारेन, चतुरासीतियोजनसहस्सानि महासमुद्वे अज्झोगाळ्हो, चतुरासीतियोजनसहस्सानि महासमुद्दा अच्चुगगतो । होति सो खो, भिक्खवे, समयो, यं कदाचि करहचि दीघस्स अद्दुनो अच्चयेन बहूनि वस्सानि बहूनि वस्ससतानि बहूनि वस्ससहस्सानि बहूनि वस्ससतसहस्सानि देवो न वस्सति, देवे खो पन, भिक्खवे, अवस्सन्ते ये केचिमे बीजगामभूतगामा ओसधित्तिणवनप्पतयो, ते उस्सुस्सन्ति विसुस्सन्ति न भवन्ति । एवं अनिच्चा, भिक्खवे, सङ्घारा, एवं अधुवा, भिक्खवे, सङ्घारा”तिआदिना (अ० नि० ७.६६) —

पठमं अत्थं दस्सेत्वा तदनन्तरं उपमं वत्वा पुनपि अत्थो वुत्तो । अथ वा “सूरियस्स, भिक्खवे, उदयतो एतं पुब्बङ्गमं एतं पुब्बनिमित्तं, यदिदं अरुणुगंगं । एवमेव खो, भिक्खवे, भिक्खुनो अरियस्स अट्ठङ्गिकस्स मग्गस्स उप्पादाय एतं पुब्बङ्गमं एतं पुब्बनिमित्तं, यदिदं कल्याणमित्तता”ति यदेतं संयुत्तनिकाये (सं० नि० ५.४९) आगतं, तं इध सूरियोपमसुत्तन्ति अधिप्पेतं सिया । तम्पि “कत्थचि उपमाय अत्थं परिवारेत्वा दस्सेती”ति इमिना न समेति पठमं उपमं वत्वा तदनन्तरं अत्थं दस्सेत्वा पुन उपमाय अवुत्तता । पठममेव हि तत्थ उपमा दस्सिता, “इमस्मिं पन सालिसूकोपमे उपमाय अत्थं परिवारेत्वा

दस्सेन्तो सेय्यथापि, भिक्खवेति आदिमाहा”ति । इदम्पि वचनमसङ्ग्रहितं वत्थसुत्तस्स इमस्स च विसेसाभावतो । उभयत्थापि हि पठमं उपमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थो वुत्तो, तस्मा एवमेत्थ पाठेन भवितब्बं “तत्र भगवा कत्थचि पठमयेव उपमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थं दस्सेति वत्थसुत्ते विय पारिच्छत्तकोपम- (अ० नि० ७.६९) अग्गिक्खन्धोपमादिसुत्तेसु (अ० नि० ७.७२) विय च, कत्थचि अत्थेन उपमं परिवारेत्वा दस्सेति सुवण्णकारसत्तसूरियोपमादिसुत्तेसु (अ० नि० ७.६६) विय, इमस्मिं पन सालिसूकोपमे पठमं उपमं दस्सेत्वा पच्छा अत्थं दस्सेन्तो सेय्यथापि, भिक्खवेति आदिमाहा”ति । अञ्जथा मज्झिमट्टकथाय विरुज्जति । इधापि च पुब्बेनापरं न समेति । मज्झिमट्टकथाय वुत्तनयेनेव वा इधापि पाठो गहेतब्बो ।

कणसदिसो सालिफलस्स तुण्डे उप्पज्जनकवालो सालिसूकं, तथा यवसूकं । सूकस्स तनुकभावतो भेदवतो भेदो नातिमहा होतीति आह — “भिन्दिस्सति, छविं छिन्दिस्सतीति अत्थो”ति । यथा मिच्छाठपितसालिसूकादि अक्कन्तम्पि हत्थादिं न भिन्दति भिन्दितुं अयोगगभावेन ठितत्ता, एवं आचयगामिचित्तं अविज्जं न भिन्दति भिन्दितुं अयोगगभावेन उप्पन्नत्ताति इममत्थं दस्सेति “मिच्छाठपितेना”ति आदिना । अट्टसु ठानेसूति “दुक्खे अञ्जाण”न्ति आदिना वुत्तेसु दुक्खादीसु चतूसु सच्चेसु पुब्बन्तादीसु चतूसु चाति अट्टसु ठानेसु । घनबहलन्ति चिरकालपरिभावनाय अतिविय बहलं । महाविसयताय महापटिपक्खताय बहुपरिवारताय बहुदुक्खताय च महती अविज्जाति महाअविज्जा । तं महाअविज्जं । महासद्धो हि बहुभावत्थोपि होति “महाजनो”ति आदीसु विय । तण्हावानतो निक्खन्तभावेनाति तत्थ तण्हाय अभावमेव वदति ।

४२. दुतिये पादेनेव अवमद्विते अक्कन्तन्ति वुच्चमाने हत्थेन अवमद्वितं अक्कन्तं विय अक्कन्तन्ति रुळ्ही हेसाति आह — “अक्कन्तन्तेव वुत्त”न्ति । अरियवोहारोति अरियदेसवासीनं वोहारो । महन्तं अग्गहेत्वा अप्पमत्तकस्सेव गहणे पयोजनं दस्सेतुं — “कस्मा पना”ति आदि आरुद्धं । तेन “विवट्टूपनिस्सयकुसलं नाम योनिसो उप्पादितं अप्पक”न्ति न चिन्तेतब्बं, अनुक्कमेन लद्धपच्चयं हुत्वा वट्टुमानं खुद्दकनदी विय पक्खन्दमहोघा समुद्धं, अनुक्कमेन निब्बानमहासमुद्धमेव पुरिसं पापेतीति दीपेति । पच्चेकबोधिं बुद्धभूमिन्ति च पच्चत्ते उपयोगवचनं । वट्टुविवट्टुं कथितन्ति यथाक्कमेन वुत्तं ।

४३. ततिये दोसेन पदुट्टुचित्तन्ति सम्पयुत्तधम्मनं, यस्मिं सन्ताने उप्पज्जति, तस्स च दूसेनेन विससंसट्टूपूतिमुत्तसदिसेन दोसेन पदूसितचित्तं । अत्तनो चित्तेनाति अत्तनो चेतोपरियजाणेन सब्बञ्जुतञ्जाणेन वा सहितेन चित्तेन । परिच्छिन्दित्वाति जाणेन परिच्छिन्दित्वा । इट्टाकारेन एतीति अयो, सुखं । सब्बसो अपेतो अयो एतस्स, एतस्माति वा अपायो, कायिकस्स चेतसिकस्स च दुक्खस्स गति पवत्तिट्टानन्ति दुग्गति, कारणावसेन विविधं विकारेण च निपातियन्ति एत्थाति विनिपातो, अप्पकोपि नत्थि अयो सुखं एत्थाति निरयोति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

४४. चतुत्थे सद्धापसादेन पसन्नन्ति सद्धासद्धातेन पसादेन पसन्नं, न इन्द्रियानं अविप्पसन्नताय । सुखस्स गतिन्ति सुखस्स पवत्तिट्टानं । सुखमेवेत्थ गच्छन्ति, न दुक्खन्ति वा सुगति । मनापियरूपादिताय सह अग्गेहीति सग्गं, लोकं ।

४५. पञ्चमे परिळाहवूपसमकरो रहदो एत्थाति रहदो, उदकपुण्णो रहदो उदकरहदो । उदकं दहति धारेतीति उदकदहो । आविलोति कललबहुलताय आकुलो । तेनाह — “अविप्पसन्नो”ति । लुळितोति वातेन आलोळितो । तेनाह — “अपरिसण्ठितो”ति । वाताभिघातेन वीचितरङ्गमलसमाकुलताय हि परितो न सण्ठितो वा अपरिसण्ठितो । वाताभिघातेन उदकस्स च अप्पभावेन कललीभूतो कद्दमभावप्पत्तोति आह — “कद्दमीभूतो”ति । सिप्पियो

मुत्तसिप्पिआदयो। **सम्बुका** सङ्घसलाकविसेसा। **चरन्तमि** तिद्वन्तम्पीति यथालाभवचनमेतं दद्वब्बं। तमेव हि यथालाभवचनतं दस्सेतुं – “**एत्था**”तिआदि आरब्धं।

परियोनद्धेनाति पटिच्छादितेन। तयिदं कारणेन आविलभावस्स दस्सनं। दिद्वधम्मे इमस्मिं अत्तभावे भवो **दिद्वधम्मिको**, सो पन लोकियोपि होति लोकुत्तरोपीति आह – “**लोकियलोकुत्तरमिस्सको**”ति। पेच्च सम्परेतब्बतो **सम्परायो**, परलोको। तेनाह – “**सो हि परत्थ अत्थोति परत्थो**”ति। इति द्विधापि सकसन्ततिपरियापन्नो एव गहितोति इतरमि सङ्गहेत्वा दस्सेतुं – “**अपिचा**”तिआदिमाह। **अयन्ति** कुसलकम्मपथसङ्घातो दसविधो धम्मो। **सत्थन्तरकप्पावसाने**ति इदं तस्स आसन्नभावं सन्धाय वुत्तं। यस्स कस्सचि अन्तरकप्पस्सावसानेति वेदितब्बं। **अरियानं** युत्तन्ति अरियानं अरियभावाय युत्तं, ततो एव **अरियभावं कातुं समत्थं**। जाणमेव जेय्यस्स पच्चक्खकरणट्टेन **दस्सनन्ति** आह – “**जाणमेव ही**”तिआदि। किं पन तन्ति आह – “**दिब्बचक्खू**”तिआदि।

४६. छट्टे **अच्छो**ति तनुको। तनुभावमेव हि सन्धाय “**अबहलो**”ति वुत्तं। यस्मा पसन्नो नाम अच्छो न बहलो, तस्मा “**पसन्नोतिपि वट्टी**”ति वुत्तं। **विप्पसन्नो**ति विसेसेन पसन्नो। सो पन सम्मा पसन्नो नाम होतीति आह – “**सुदु पसन्नो**”ति। **अनाविलो**ति अकलुसो। तेनाह – “**परिसुद्धो**”तिआदि। **सङ्गन्ति** खुद्दकसेवालं, यं “**तिलबीजक**”न्ति वुच्चति। **सेवालन्ति** कण्णिकसेवालं। **पणकन्ति** उदकमलं। चित्तस्स आविलभावो नीवरणहेतुकोति आह – “**अनाविलेनाति पञ्चनीवरणविमुत्तेना**”ति।

४७. सत्तमे **रुक्खजातानी**ति एत्थ जातसद्देन पदवड्डनमेव कतं यथा “**कोसजात**”न्ति आह – “**रुक्खानमेवेतं अधिवचन**”न्ति। **कोचि हि रुक्खो वण्णेन अग्गो होति** यथा तं रत्तचन्दनादि। **कोचि गन्धेन** यथा तं गोसीतचन्दनं। **कोचि रसेन** खदिरादि। **कोचि थद्धताय** चम्पकादि। मग्गफलावहताय विपस्सनावसेन **भावितमि** गहितं। “**तत्थ तत्थेव सक्खिभब्बतं पापुणाती**”ति (अ० नि० ३.१०३) वचनतो “**अभिञ्जापादकचतुत्थज्झानचित्तमेव, आवुसो**”ति फुस्समित्तत्थेरो वदति।

४८. अट्टमे चित्तस्स परिवत्तनं उप्पादनरोधा एवाति आह – “**एवं लहुं उप्पज्जित्वा लहुं निरुज्जनक**”न्ति। **अधिमतपमाणत्थे**ति अतिक्कन्तपमाणत्थे, पमाणातीततायन्ति अत्थो। तेनाह – “**अतिविय न सुकरा**”ति। **चक्खुविञ्जाणमि अधिप्पेतमेवाति** सब्बस्सपि चित्तस्स समानखणत्ता वुत्तं। चित्तस्स अतिविय लहुपरिवत्तिभावं थेरवादेन दीपेतुं – “**इमस्मिं पनत्थे**”तिआदि वुत्तं। **चित्तसङ्घाराति** ससम्पयुत्तं चित्तं वदति। **वाहसतानं खो, महाराज, वीहीनन्ति** पोत्थकेसु लिखन्ति, “**वाहसतं खो, महाराज, वीहीन**”न्ति पन पाठेन भवितब्बं। **मिलिन्दपञ्हेपि** (मि० प० ४.१.२) हि कत्थचि अयमेव पाठो दिस्सति। “**वाहसतान**”न्ति वा पच्चत्ते सामिवचनं व्यत्तयेन वुत्तन्ति दद्वब्बं। **अट्टचूलन्ति** थोकेन ऊनं उपट्टुं। कस्स पन उपट्टन्ति? अधिकारतो वाहस्साति विञ्जायति। “**अट्टचुद्दस**”न्ति केचि। “**अट्टचतुत्थ**”न्ति अपरे। साधिकं दियड्डसतं वाहाति दळ्हं कत्वा वदन्ति, वीमंसितब्बं। चतुनाळिको **तुम्बो**। **पुच्छाय अभावेनाति** “**सक्का पन, भन्ते, उपमं कातु**”न्ति एवं पवत्ताय पुच्छाय अभावेन **न कता उपमा**। **धम्मदेसनापरियोसानेति** सन्निपतितपरिसाय यथारद्धधम्मदेसनाय परियोसाने।

४९. नवमे **पभस्सरन्ति** परियोदातं सभावपरिसुद्धट्टेन। तेनाह – “**पण्डरं परिसुद्ध**”न्ति। पभस्सरतादयो नाम वण्णधातुयं लब्भनकविसेसाति आह – “**किं पन चित्तस्स वण्णो नाम अत्थी**”ति? इतरो अरूपताय “**नत्थी**”ति पटिक्खपित्वा परियायकथा अयं तादिसस्स चित्तस्स परिसुद्धभावनादीपनायाति दस्सेन्तो “**नीलादीन**”न्तिआदिमाह। तथा

हि “सो एवं समाहिते चित्ते परिसुद्धे परियोदाते”ति (दी० नि० १.२४३-२४४; म० नि० १.३८४-३८६, ४३१-४३३; पारा० १२-१३) वुत्तं। तेनेवाह — “इदम्पि निरुपक्विकलेसताय परिसुद्धन्ति पभस्सर”न्ति। किं पन भवङ्गचित्तं निरुपक्विकलेसन्ति? आम सभावतो निरुपक्विकलेसं, आगन्तुकउपक्विकलेसवसेन पन सिया उपक्विकलिट्टं। तेनाह — “तञ्च खो”तिआदि। तत्थ अत्तनो तेसञ्च भिक्खुनं पच्चक्खभावतो पुब्बे “इद”न्ति वत्वा इदानि पच्चामसनवसेन “त”न्ति आह। च-सद्दो अत्थूपनयने। खो-सद्दो वचनालङ्कारे, अवधारणे वा। वक्खमानस्स अत्थस्स निच्छितभावतो भवङ्गचित्तेन सहावट्टानाभावतो उपक्विकलेसानं आगन्तुकताति आह — “असहजातेही”तिआदि। रागादयो उपेच्च चित्तसन्तानं किलिस्सन्ति विबाधेन्ति उपतापेन्ति चाति आह — “उपक्विकलेसेहीति रागादीही”ति। भवङ्गचित्तस्स निप्परियायतो उपक्विकलेसेहि उपक्विकलिट्टता नाम नत्थि असंसट्टभावतो, एकसन्ततिपरियापन्नताय पन सिया उपक्विकलिट्टतापरियायोति आह — “उपक्विकलिट्टं नामाति वुच्चती”ति। इदानि तमत्थं उपमाय विभावेतुं “यथा ही”तिआदिमाह। तेन भिन्नसन्तानगतायपि नाम इरियाय लोके गारय्हता दिस्सति, पगेव एकसन्तानगताय इरियायाति इमं विसेसं दस्सेति। तेनाह — “जवनक्खणे...पे०... उपक्विकलिट्टं नाम होती”ति।

५०. दसमे भवङ्गचित्तमेव चित्तन्ति “पभस्सरमिदं, भिक्खवे, चित्त”न्ति वुत्तं भवङ्गचित्तमेव। यदग्गेन भवङ्गचित्तं तादिसपच्चयसमवाये उपक्विकलिट्टं नाम वुच्चति, तदग्गेन तब्बिधुरपच्चयसमवाये उपक्विकलेसतो विमुत्तन्ति वुच्चति। तेनाह — “उपक्विकलेसेहि विप्पमुत्तं नाम होती”ति। सेसमेत्थ नवमसुत्ते वुत्तनयानुसारेण वेदितब्बं।

पणिहितअच्छवग्गवण्णना निट्टिता।

६. अच्छरासङ्घातवग्गवण्णना

५१. छट्ठस्स पठमे अस्सुतवाति एत्थ “साधु पञ्जाणवा नरो”तिआदीसु (जा० २.१८.१०१) अत्थितामत्तस्स बोधको वा-सद्दो। “सीलवा होति कल्याणधम्मो”तिआदीसु (म० नि० ३.३८१) पसंसाविसिट्ठाय अत्थिताय। “पञ्जवा होति उदयत्थगामिनिया पञ्जाय समन्नागतो”तिआदीसु (दी० नि० ३.३१७; म० नि० २.२५) अतिसयत्थविसिट्ठाय अत्थिताय, तस्मा यस्स पसत्थं अतिसयेन वा सुतं अत्थि, सो सुतवा, संकिलेसविद्धंसनसमत्थं परियत्तिधम्मस्सवनं, तं सुत्वा तथत्ताय पटिपत्ति च “सुतवा”ति इमिना पदेन पकासिता। सोतब्बयुत्तं सुत्वा कत्तब्बनिप्फत्तिवसेन सुणीति वा सुतवा, तप्पटिक्खेपेन न सुतवाति अस्सुतवा।

अयञ्हि अकारो “अहेतुका धम्मा (ध० स० २ दुकमातिका), अभिक्खुको आवासो”तिआदीसु (पाचि० १०४७) तंसमायोगनिवत्तियं दिट्ठो। “अप्पच्चया धम्मा”ति (ध० स० ७ दुकमातिका) तंसम्बन्धिभावनिवत्तियं। पच्चयुप्पन्नञ्हि पच्चयसम्बन्धीति अपच्चयुप्पन्नत्ता अतंसम्बन्धिता एत्थ जोतिता। “अनिदस्सना धम्मा”ति (ध० स० ९ दुकमातिका) तंसभावनिवत्तियं। निदस्सनञ्हि एत्थ दट्टब्बता। अथ वा पस्सतीति निदस्सनं, चक्खुविञ्जाणं। तग्गहेतब्बतानिवत्तियं, तथा “अनासवा धम्मा”ति (ध० स० १५ दुकमातिका)। “अप्पटिघा धम्मा (ध० स० १० दुकमातिका) अनारम्मणा धम्मा”ति (ध० स० ५५ दुकमातिका) तंकिच्चनिवत्तियं। “अरूपिनो धम्मा अचेतसिकाधम्मा”ति तंसभावनिवत्तियं। तदञ्जता हि इध पकासिता। “अमनुस्सो”ति तब्भावमत्तनिवत्तियं। मनुस्सत्तमत्तं नत्थि, अञ्जं तंसदिसन्ति। सदिसता हि एत्थ सूचिता। “अस्समणो समणपटिञ्जो अब्रह्मचारी ब्रह्मचारिपटिञ्जो”ति (अ० नि० ३.१३) च तंसम्भावनीयगुणनिवत्तियं। गरहा हि इध जायति। “कच्चि भोतो अनामयं (जा० १.१५.१४६; २.२०.१२९) अनुदरा कञ्जा”ति च तदनप्पभावनिवत्तियं। “अनुप्पन्ना

धम्मा”ति (ध० स० १७ तिकमातिका) तंसदिसभावनवित्तियं । अतीतानञ्चि उप्पन्नपुब्बत्ता उप्पादिधम्मानञ्च पच्चयेकदेससिद्धिया आरब्धुप्पादभावतो कालविनिमुत्तस्स च विज्जमानत्ता उप्पन्नानुकूलता, पगेव पच्चुप्पन्नानन्ति तब्बिधुरता हेत्थ विज्जायति । “असेक्खा धम्मा”ति (ध० स० ११ तिकमातिका) तदपरियोसाननवित्तियं । तन्निट्टानञ्चेत्थ पकासितन्ति एवं अनेकेसं अत्थानं जोतको । इध पन “अरूपिनो धम्मा (ध० स० ११ दुकमातिका), अचेतसिका धम्मा”तिआदीसु (ध० स० ५७ दुकमातिका) विय तंसभावनवित्तियं दट्टब्बो, अञ्जत्थेति अत्थो । एतेनस्स सुतादिजाणविरहं दस्सेति । तेन वुत्तं – “आगमाधिगमाभावा जेय्यो अस्सुतवा इती”ति ।

इदानि तस्सत्थं विवरन्तो “यो ही”तिआदिमाह । तत्थ यस्मा खन्धधातादिकोसल्लेनपि उपक्विकलेसउपक्विकलिट्टानं जाननहेतुभूतं बाहुसच्चं होति । यथाह – “कित्तावता नु खो, भन्ते, बहुस्सुतो होति? यतो खो, भिक्खु, खन्धकुसलो होति । धातु...पे०... आयतन...पे०... पटिच्चसमुप्पादकुसलो होति । एत्तावता खो, भिक्खु, बहुस्सुतो होती”ति । तस्मा “यस्स च खन्धधातुआयतनपच्चयाकारसतिपट्टानादीसू”तिआदि वुत्तं । तत्थ वाचुग्गतकरणं उग्गहो । अत्थपरिपुच्छनं पुरिपुच्छा । कुसलेहि सह चोदनापरिहरणवसेन विनिच्छयकरणं विनिच्छयो । आचरिये पन पयिरुपासित्वा अत्थधम्मानं आगमनं सुतमयजाणवसेन अवबुज्जनं आगमो । मग्गफलनिब्बानानं सच्छिकिरिया अधिगमो ।

बहूनं नानप्पकारानं सक्कायदिट्टादीनं अविहतत्ता ता जनेन्ति, ताहि वा जनिताति प्थुज्जना । अविघातमेव वा जन-सद्दो वदति । प्थु सत्थारानं मुखुल्लोकिकाति एत्थ प्थु जना सत्थुपटिज्जा एतेसन्ति प्थुज्जना । सब्बगतीहि अवुट्टिताति एत्थ जनेतब्बा, जायन्ति वा एत्थ सत्ताति जना, गतियो, ता प्थु एतेसन्ति प्थुज्जना । इतो परे जायन्ति एतेहीति जना, अभिसङ्खारादयो, ते एतेसं प्थु विज्जन्तीति प्थुज्जना । अभिसङ्खारादिअत्थो एव वा जन-सद्दो दट्टब्बो । ओघा कामोघादयो । रागग्गिआदयो सन्तापा । ते एव सब्बेपि वा किलेसा परिळाहा । प्थु पञ्चसु कामगुणेषु रत्ताति एत्थ जायतीति जनो, रागो गेधोति एवमादिको, प्थु जनो एतेसन्ति प्थुज्जना । प्थूसु जना जाता रत्ताति एवं रागादिअत्थो एव वा जन-सद्दो दट्टब्बो ।

रत्ताति वत्थं विय रङ्गजातेन चित्तस्स विपरिणामकरेन छन्दरागेन रत्ता सारत्ता । गिद्धाति अभिकङ्खनसभावेन अभिगिज्जनेन गिद्धा गेधं आपन्ना । गधिताति गन्थिता विय दुम्मोचनीयभावेन तत्थ पटिबद्धा । मुच्छिताति किलेसवसेन विसज्जिभूता विय अनञ्जकिच्चा मोहमापन्ना । अज्झोपन्नाति अनञ्जसाधारणे विय कत्वा गिलित्वा परिनिट्टापेत्वा ठिता । लग्गाति वङ्ककण्टके विय आसत्ता, महापलिपे याव नासिकग्गा पलिपन्नपुरिसो विय उद्धरितुं असक्कुण्येय्यभावेन निमुग्गा । लगिताति मक्कटालेपे आलग्गभावेन सम्मसितो विय मक्कटो पञ्चन्नं इन्द्रियानं वसेन आलगिता । पलिबुद्धाति सम्बद्धा, उपहुता वा । आवुताति आवरिता । निवुताति निवारिता । ओवुताति पलिगुण्ठिता, परियोनद्धा वा । पिहिताति पिदहिता । पटिच्छन्नाति छादिता । पटिकुज्जिताति हेट्टामुखजाता ।

“अस्सुतवा”ति एतेन अविज्जन्धता वुत्ताति आह – “अन्धप्थुज्जनो वुत्तो”ति । चित्तट्टिति चित्तपरिग्गहो नत्थीति याय पटिपत्तिया चित्तस्स उपक्विकलेसं ततो विप्पमुत्तिञ्च यथासभावतो जानेय्य, सा चित्तभावना चित्तट्टिति । एकारम्मणे सुट्टु समाधानवसेन अवट्टिति पादकं कत्वा पवत्तित्ता सम्पयुत्तधम्मोहि निस्सयारम्मणेहि च सद्धिं चित्तस्स परिग्गहसज्जिता विपस्सनाभावनापि नत्थि, याय वुत्तमत्थं यथासभावतो जानेय्य ।

५२. दुतिये सुतवाति पदस्स अत्थो अनन्तरसुत्ते वुत्तोयेव । अरियसावकोति एत्थ चतुक्कं सम्भवतीति तं दस्सेतुं – “अत्थि अरियो”तिआदि आरद्धं । पच्चेकं सच्चानि बुद्धवन्तोति पच्चेकबुद्धा । ननु सब्बेपि अरिया पच्चेकमेव सच्चानि

पटिविज्जन्ति धम्मस्स पच्चत्तवेदनीयभावतो? नयिदमीदिसं पटिवेधं सन्धाय वुत्तं । यथा पन सावका अज्जेसं निस्सयेन सच्चानि पटिविज्जन्ति परतोघोसेन विना तेसं दस्सनमग्गस्स अनुप्पज्जनतो । यथा च सम्मासम्बुद्धा अज्जेसं निस्सयभावेन सच्चानि अभिसम्बुज्जन्ति, न एवमेते, एते पन अपरनेय्या हुत्वा अपरनायकभावेन सच्चानि पटिविज्जन्ति । तेन वुत्तं — “पच्चेकं सच्चानि बुद्धवन्तोति पच्चेकबुद्धा”ति ।

अत्थि सावको न अरियोति एत्थ पोथुज्जनिकाय सद्द्वाय रतनत्तये अभिप्पसन्नो सद्द्वोपि गहितो एव । **गिही अनागतफलोति** इदं पन निदस्सनमत्तं दट्टब्बं । यथावुत्तपुग्गलो हि सरणगमनतो पट्टाय सोतापत्तिफलसच्छिकिरियाय पटिपन्नोइच्चेव वत्तब्बतं लभति । स्वायमत्थो **दक्खिणाविसुद्धिसुत्तेन** (म० नि० ३.३७६ आदयो) दीपेतब्बो । **सुतवाति** एत्थ वुत्तअत्थो नाम अत्तहितपरहितप्पटिपत्ति, तस्स वसेन सुतसम्पन्नो । यं सन्धाय वुत्तं — “सो च होति सुतेन उपपन्नो, अप्पम्पि चे सहितं भासमानो”ति च आदि । **अरियसावकोति वेदितब्बोति** अरियस्स भगवतो धम्मस्सवनकिच्चे युत्तप्पयुत्तभावतो वुत्तं । उपक्विलेसेहि विप्पमुत्ति अनुपक्विलिड्डता, तस्सा यथासभावजाननं दळ्हराय एव चित्तभावनाय सति होति, न अज्जथाति “**बलवविपस्सना कथिता**”ति वुत्तं ।

५३. ततिये अग्गिक्खन्धोपमसुत्तन्तअट्टुप्पत्तियन्ति अग्गिक्खन्धोपमसुत्ते (अ० नि० ७.७२) देसनाअट्टुप्पत्तियं । तंदेसनाहेतुकञ्चि एकच्चानं भिक्खूनं मिच्छापटिपत्तिं निमित्तं कत्वा भगवा इमं सुत्तं देसेसि । **अविजहितमेव होति** सब्बकालं सुप्पतिट्ठितसतिसम्पज्जत्ता । यस्मा बुद्धानं रूपकायो बाहिरब्भन्तरेहि मलेहि अनुपक्विलिड्डो सुधोतजातिमणिसदिसो, तस्मा वुत्तं — “**उपट्टाकानुग्गहत्थं सरीरफासुकत्थञ्चा**”ति । **वीतिनामेत्वाति** फलसमापत्तीहि वीतिनामेत्वा । कालपरिच्छेदवसेन विवित्तासने वीतिनामनं विवेकनिन्ताय चेव परेसं दिट्ठानुगतिआपज्जनत्थज्ज्व । **निवासेत्वाति** विहारनिवासनपरिवत्तनवसेन निवासेत्वा । कदाचि एककस्स, कदाचि भिक्खुसङ्घपरिवुत्तस्स, कदाचि पकतिया, कदाचि पाटिहारियेहि वत्तमानेहि च गामप्पवेसो तथा तथा विनेतब्बपुग्गलवसेन । **उपसंहरित्वाति** हिमवन्तादीसु पुप्फितरुक्खादितो आनेत्वा । ओणतुण्णताय भूमिया सत्थु पदनिकखेपसमये समभावापत्ति, सुखसम्पस्सविकसितपदुमसम्पटिच्छनज्ज्व सुप्पतिट्ठितपादताय निस्सन्दफलं, न इद्धिनिम्मानं । निदस्सनमत्तज्जेतं सक्खराकठलकण्टकसङ्कुललादिअपगमो सुचिभावापत्तीति एवमादीनम्पि तदा लब्भनतो ।

इन्दखीलस्स अन्तो ठपितमत्तेति इदं यावदेव वेनेय्यजनविनयत्थाय सत्थु पाटिहारियं पवत्तन्ति कत्वा वुत्तं । **दक्खिणापादेति** इदं बुद्धानं सब्बपदक्खिणायाय । “**छब्बणरस्मियो**”ति वत्वापि “**सुवण्णरसपिज्जरानि विया**”ति इदं बुद्धानं सरीरे पीताभाय येभुय्यताय वुत्तं । **मधुरेनाकारेन सद्दं करोन्ति** दट्टब्बसारस्स दिट्ठताय । भेरिआदीनं पन सद्दयनं धम्मताव । **पटिमानेन्तीति** “सुदुल्लभं इदं अज्ज अम्हेहि लब्भति, ये मयं ईदिसेन पणीतेन आहारेन भगवन्तं उपट्टहामा”ति पतीतमानसा मानेन्ति पूजेन्ति । **तेसं सन्तानानि ओलोकेत्वाति** तेसं तथा उपट्टाकानं पुग्गलानं अतीते एतरहि च पवत्तचित्तसन्तानानि ओलोकेत्वा । अरहत्ते पतिट्टहन्तीति सम्बन्धो । **तत्थाति** विहारे । **गन्धमण्डलमाळेति** चतुज्जातियगन्धेन कतपरिभण्डे मण्डलमाळे ।

दुल्लभा खणसम्पत्तीति सतिपि मनुस्सत्तप्पटिलाभे पतिरूपदेसवासइन्द्रियावेकल्लसद्द्वापटिलाभादयो गुणा दुल्लभाति अत्थो । **चातुमहाराजिक...पे०... वसवत्तिभवनं गच्छन्तीति** इदं तत्थ सुज्जविमानानि सन्धाय वुत्तं । भगवा गन्धकुटिं पविसित्वा पच्छाभत्तं तयो भागे कत्वा पठमभागे सचे आकङ्कति, दक्खिणेन पस्सेन सीहसेय्यं कप्पेति । सचे आकङ्कति, बुद्धाचिण्णफलसमापत्तिं समापज्जति । अथ यथाकालपरिच्छेदं ततो वुट्टहित्वा दुतियभागे पच्छिमयामे

ततियकोद्वासे विय लोकं वोलोकेति वेनेय्यानं जाणपरिपाकं पस्सितुं। तेनाह — “सचे आकङ्खती”तिआदि।

कालयुत्तन्ति पत्तकल्लं, “इमिस्सा वेलाय इमस्स एवं वत्तब्ब”न्ति तंकालानुरूपं। **समययुत्तन्ति** तस्सेव वेवचनं, अट्टुप्पत्तिअनुरूपं वा। **समययुत्तन्ति** वा अरियसमयसंयुत्तं। देसकालानुरूपमेव हि बुद्धा भगवन्तो धम्मं देसेन्ति, देसेन्ता च अरियसम्मत्तं पटिच्चसमुप्पादनयं दीपेन्ताव देसेन्ति। अथ वा **समययुत्तन्ति** हेतूदाहरणसहितं। कालेन सापदेसज्झि भगवा धम्मं देसेति, **कालं विदित्वा परिसं उय्योजेति, न याव समन्धकारा धम्मं देसेति**।

उत्तुं गणहापेति, न पन मलं पक्खालेतीति अधिप्पायो। न हि भगवतो काये रजोजल्लं उपलिम्पतीति। **ततो ततोति** अत्तनो अत्तनो दिवाट्टानादितो। **ओकासं लभमानाति** पुरेभत्तपच्छाभत्तपुरिमयामेसु ओकासं अलभित्वा इदानि मज्झिमयामे ओकासं लभमाना, भगवता वा कतोकासताय ओकासं लभमाना। पच्छाभत्तस्स तीसु भागेषु पठमभागे सीहसेय्यकप्पनं एकन्तिकं न होतीति आह — “पुरेभत्ततो पट्टाय निसज्जापीळितस्स सरीरस्सा”ति। तेनेव हि तत्थ “सचे आकङ्खती”ति तदा सीहसेय्यकप्पनस्स अनिबद्धता विभाविता। **किलासुभावो** परिस्समो। सीहसेय्यं कप्पेति सरीरस्स किलासुभावमोचनत्थन्ति योजेतब्बं। **बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेतीति** इदं पच्छिमयामे भगवतो बहुलं आचिण्णवसेन वुत्तं। अप्पेकदा अवसिडुबलजाणेहि सब्बञ्जुतञ्जाणेनेव च भगवा तमत्थं साधेतीति।

इमस्मियेव किच्चेति पच्छिमयामकिच्चे। बलवता पच्चनुतापेन संवड्डमानेन करजकाये महापरिळाहो उप्पज्जतीति आह — “नामकाये सन्तत्ते करजकायो सन्तत्तो”ति। **निधानगतन्ति** सन्निचितलोहितं सन्धाय वुत्तं। **उण्हं लोहितं मुखतो उग्गञ्छीति** लोहितं उण्हं हुत्वा मुखतो उग्गञ्छि। **ठानन्ति** भिक्खुपटिञ्जं। **तं पापं वड्डमानन्ति** भिक्खुपटिञ्जाय अविजहितत्ता तथा पवड्डमानपापं। अन्तिमवत्थुअज्झापन्नानम्पि उपायेन पवत्तियमानो योनिंसोमनसिकारो सात्थको होतियेवाति दस्सेन्तो “जातसंवेगा”तिआदिमाह। **अहो सल्लेखितन्ति** अहो अतिविय सल्लेखेन इत्तं पवत्तं। **कासावपज्जोतोति** भिक्खून् बहुभावतो इतो चितो च विचरन्तानं तेसं कासावजुतिया पज्जोतितो। **इसिवातपरिवातोति** सीलक्खन्धादीनं निब्बानस्स च एसनतो इसीनं भिक्खून् गुणगन्धेन चैव गुणगन्धवासितेन सरीरगन्धेन च परितो समन्ततो वायितो।

धम्मसंवेगो उप्पज्जि अनावज्जनेन पुब्बे तस्स अत्थस्स असंविदितत्ता। **धम्मसंवेगोति** च तादिसे अत्थे धम्मतावसेन उप्पज्जनकं सहोत्तप्पजाणं। **अस्सासट्टानन्ति** चित्तस्सासकारणं कम्मट्टानं। सब्बेसं किच्चानं पुब्बभागो **सब्बपुब्बभागो**। “सब्बे सत्ता अवेरा होन्तू”तिआदिना हि चित्तस्स पट्टानं उपट्टानं **हितफरणं**। इतरं इतो थोकं महन्तन्ति कत्वा इदं “चूळच्छरासङ्घातसुत्त”न्ति वुत्तं। अच्छरासङ्घातो वुच्चति अङ्गुलिफोटनक्खणो अक्खिनिमिसकालो, यो एकस्स अक्खरस्स उच्चारणक्खणो। तेनाह — “द्वे अङ्गुलियो पहरित्वा सहकरणमत्त”न्ति। **सब्बसत्तानं हितफरणचित्तन्ति** सब्बेसम्पि सत्तानं सम्मदेव हितेसितवसेन पवत्तचित्तं। **आवज्जेन्तो आसेवतीति** हितेसितवसेन आवज्जेन्तो। आवज्जनेन आभुजन्तोपि आसेवति नाम जाणविप्पयुत्तेन। **जानन्तोति** तथा जाणमत्तं उप्पादेन्तोपि। **पस्सन्तोति** तथा जाणचक्खुना पच्चक्खतो विय विपस्सन्तोपि। **पच्चवेक्खन्तोति** तमत्थं पति पति अवेक्खन्तोपि। **सद्धाय अधिमुच्चन्तोति**आदि पच्चन्तं इन्द्रियानं वसेन वुत्तं। **अभिञ्जेय्यन्ति**आदि चतुसच्चवसेन वुत्तं। सब्बमेव चेतं वित्थारतो, सामञ्जेन आसेवनदस्सनमेवाति इधाधिप्पेतमेव आसेवनत्थं दस्सेतुं — “इध पना”तिआदि वुत्तं।

अरित्तज्झानोति अविरहितज्झानो। **अतुच्छज्झानोति** झानेन अतुच्छो। चागो वा वेवचनन्ति आह — “अपरिच्चत्तज्झानो”ति। **विहरतीति** पदस्स **विभङ्गे** (विभ० ५४०) आगतनयेन अत्थं दस्सेन्तो “विहरतीति

इरियती”तिआदिमाह । अयं पनेत्थ सदत्थो — **विहरती**ति एत्थ **वि-**सद्धो विच्छेदत्थजोतनो । **हरती**ति नेति, पवत्तेतीति अत्थो, विच्छिन्दित्वा हरति विहरतीति वुत्तं होति । सो हि एकं इरियापथबाधनं अञ्जेन इरियापथेन विच्छिन्दित्वा अपरिपतन्तं अत्तभावं हरति पवत्तेति, तस्मा “विहरती”ति वुच्चति । **इरियती**ति ठाननिसज्जादिकिरियं करोन्तो पवत्तति । **पवत्तती**ति ठानादिसमङ्गी हुत्वा पवत्तति । **पालेती**ति एकं इरियापथबाधनं इरियापथन्तरेहि रक्खन्तो पालेति । **यपेति यापेती**ति तस्सेव वेवचनं । एकञ्चि इरियापथबाधनं अञ्जेन इरियापथेन विच्छिन्दित्वा अपरिपतन्तं अत्तभावं पालेन्तो यपेति यापेतीति वुच्चति । **चरती**ति ठाननिसज्जादीसु अञ्जतरसमङ्गी हुत्वा पवत्तति । **इमिना पदेना**ति “विहरती”ति इमिना पदेन ।

इरियापथविहारोति एत्थ इरियनं पवत्तनं इरिया, कायप्पयोगो कायिककिरिया । तस्सा पवत्तनूपायभावतो इरियाय पथो इरियापथो, ठाननिसज्जादि । न हि ठाननिसज्जादीहि अवत्थाहि विना किञ्चि कायिककिरियं पवत्तेतुं सक्का । ठानसमङ्गी वा हि कायेन किञ्चि करेय्य, गमनादीसु अञ्जतरसमङ्गी वा । विहरणं, विहरति एतेनाति वा विहारो, इरियापथोव विहारो **इरियापथविहारो**, सो च अत्थतो ठाननिसज्जादिआकारप्पवत्तो चतुसन्ततिरूपप्पबन्धो एव । ओवादानुसासनीनं एकानेकवारादिविसिद्धोयेव भेदो, न पन परमत्थतो तेसं नानाकरणन्ति दस्सेतुं — “**परमत्थतो पना**”तिआदिमाह । तत्थ **एसे एके एकट्ठे**तिआदीसु एसो एको एकत्थोतिआदिना अत्थो वेदितब्बो ।

रट्ठस्स, रट्ठतो वा लद्धो पिण्डो रट्ठपिण्डो । तेनाह — “**जातिपरिवट्टं पहाया**”तिआदि । तत्थ “अम्हाकमेते”ति विज्जायन्तीति जाती, पितामहपितुपुत्तादिवसेन परिवट्टनट्टेन परिवट्टो, जातियेव परिवट्टो **जातिपरिवट्टो** । **थेय्यपरिभोगो नाम** अनरहस्स परिभोगो । भगवता हि अत्तनो सासने सीलवतो पच्चया अनुज्जाता, न दुस्सीलस्स । दायकानम्पि सीलवतो एव परिच्चागो, न दुस्सीलस्स अत्तनो कारणं महप्फलभावस्स पच्चासीसनतो । इति सत्थारा अननुज्जातत्ता दायकेहि च अपरिच्चत्तत्ता सङ्गमज्झेपि निसीदित्वा परिभुञ्जन्तस्स दुस्सीलस्स परिभोगो थेय्याय परिभोगो थेय्यपरिभोगो । इणवसेन परिभोगो **इणपरिभोगो** पटिग्गाहकतो दक्खिणाविसुद्धिया अभावतो इणं गहेत्वा परिभोगो वियाति अत्थो ।

दातब्बट्टेन दायं, तं आदियन्तीति दायादा, पुत्तानमेतं अधिवचनं, तेसं भावो दायज्जं, दायज्जवसेन परिभोगो **दायज्जपरिभोगो**, पुत्तभावेन परिभोगोति वुत्तं होति । सेक्खा हि भिक्खू भगवतो ओरसपुत्ता, ते पितु सन्तकानं दायादा हुत्वा ते पच्चये परिभुञ्जन्ति । किं पन ते भगवतो पच्चये परिभुञ्जन्ति, उदाहु गिहीनन्ति? गिहीहि दिन्नापि भगवता अनुज्जातत्ता भगवतो सन्तका अननुज्जातेसु सब्बेन सब्बं परिभोगाभावतो, अनुज्जातेसुयेव च परिभोगसम्भवतो । **धम्मदायादसुत्तञ्चेत्थ** साधकं ।

वीतरागा एव तण्हाय दासब्बं अतीतत्ता सामिनो हुत्वा परिभुञ्जन्तीति आह — “**खीणासवस्स परिभोगो सामिपरिभोगो नामा**”ति । अवीतरागानञ्चि तण्हापरवसताय पच्चयपरिभोगे सामिभावो नत्थि, तदभावेन वीतरागानं तत्थ सामिभावो यथारुचिपरिभोगसम्भवतो । तथा हि ते पटिकूलम्पि अप्पटिकूलाकारेन, अप्पटिकूलम्पि पटिकूलाकारेन, तदुभयम्पि वज्जेत्वा अज्झुपेक्खनाकारेन पच्चये परिभुञ्जन्ति, दायकानञ्च मनोरथं पूरेन्ति । यो पनायं सीलवतो पच्चवेक्खितपरिभोगो, सो इणपरिभोगस्स पच्चनीकत्ता आणण्यपरिभोगो नाम होति । यथा हि इणायिको अत्तनो रुचिया इच्छितं देसं गन्तुं न लभति, एवं इणपरिभोगयुत्तो लोकतो निस्सरितुं न लभतीति तप्पटिपक्खत्ता सीलवतो पच्चवेक्खितपरिभोगो “आणण्यपरिभोगो”ति वुच्चति, तस्मा निप्परियायतो चतुपरिभोगविनिमुत्तो विसुंयेवायं परिभोगोति वेदितब्बो । सो इध विसुं न वुत्तो, दायज्जपरिभोगेयेव वा सङ्गहं गच्छति । सीलवापि हि इमाय सिक्खाय समन्नागतत्ता

“सेखो” त्वेव वुच्चति । इमेसु परिभोगेसु सामिपरिभोगो दायज्जपरिभोगो च अरियानं पुथुज्जनानञ्च वट्टति, इणपरिभोगो न वट्टति । थैय्यपरिभोगे कथायेव नत्थि । कथं पनेत्थ सामिपरिभोगो दायज्जपरिभोगो च पुथुज्जनानं सम्भवति? उपचारवसेन । यो हि पुथुज्जनस्सपि सल्लेखप्पटिपत्तिं ठितस्स पच्चयगेधं पहाय तत्थ अनुपलित्तेन चित्तेन परिभोगो, सो सामिपरिभोगो विय होति । सीलवतो पन पच्चवेक्खितपरिभोगो दायज्जपरिभोगो विय होति दायकानं मनोरथस्स अविराधनतो । कल्याणपुथुज्जनस्स परिभोगे वत्तब्बमेव नत्थि तस्स सेक्खसङ्गहतो । **सेक्खसुत्तं** (सं० नि० ५.१३) हेतस्स अत्थस्स साधकं ।

इमस्स भिक्खुनोति अच्छरासङ्घातमत्तम्पि कालं मेत्तचित्तं आसेवन्तस्स भिक्खुनो । **अमोघो रट्टपिण्डपरिभोगोति** “अयं पब्बजितो समणो भिक्खूति आमिसं देन्तानं ताय मेत्तासेवनाय अत्तनो सन्ताने दोसमलस्स वा तदेकट्टानञ्च पापधम्मानं पब्बाजनतो वूपसमनतो संसारे च भयस्स सम्माव इक्खणतो अज्झासयस्स अविसंवादानेनस्स अमोघो रट्टपिण्डपरिभोगो । **महट्टियन्ति** महत्थिकं महापयोजनं । **महप्फलन्ति** विपुलप्फलं । **महानिसंसन्ति** महानिस्सन्दप्फलं । **महाजुतिकन्ति** महानुभावं । **महाविप्फारन्ति** महावित्थारं । एत्थ च पठमं कारणं मेत्तासेवनाय तस्स भिक्खुनो सामिआदिभावेन रट्टपिण्डपरिभोगारहता, दुतियं परेहि दिन्नस्स दानस्स महट्टियभावकरणं । **को पन वादोति** मेत्ताय आसेवनमत्तम्पि एवमहानुभावं, को पन वादो बहुलीकारे, एत्थ वत्तब्बमेव नत्थी”ति अत्थो ।

५४. चतुत्थे उप्पादेति वट्टेतीति एत्थ भावनासदस्स उप्पादनवट्टनत्थता पुब्बे वुत्ता एव ।

५५. पञ्चमे इमेसु द्वीसूति चतुत्थपञ्चमेसु । “ततिये वुत्तनयेनेव वेदितब्ब”न्ति वत्त्वा तथा वेदितब्बतं दस्सेतुं — “यो हि आसेवती”तिआदि वुत्तं । तेन आसेवनाभावनामनसिकारानं अत्थविसेसाभावमाह । यदि एवं सुत्तन्तस्स देसना कथन्ति आह — “सम्मासम्बुद्धो पना”तिआदि । **याय धम्मधातुयाति** सब्बञ्जुतञ्जाणमाह । तेन हि धम्मानं आकारभेदं जत्त्वा तदनुरूपं एकम्पि धम्मं तथा विभजित्वा भगवा दस्सेति । **तीहि कोट्टासेहीति** आसेवनाभावनामनसिकारभागोहि । मेत्ता हि सब्बवत्थुनो मेत्तायनवसेन आनीता सेवना आसेवना, तस्सा वट्टना भावना, अविस्सज्जेत्त्वा मनसि ठपनं मनसिकारो ।

५६. छट्ठे अनियमितवचनं “इमे नामा”ति नियमेत्त्वा अवुत्तत्ता । **नियमितवचनं** “अकुसला”ति सरूपेनेव वुत्तत्ता । **असेसतो परियादिन्ना होन्ति** अप्पकस्सपि अकुसलभागस्स अग्गहितस्स अभावतो । अकुसलं भजन्तीति **अकुसलभागिया** । अकुसलपक्खे भवाति **अकुसलपक्खिका** । तेनाह — “अकुसलायेवा”तिआदि । **पठमतरं गच्छतीति** पठमतरं पवत्तति, पठमो पधानो हुत्त्वा वत्ततीति अत्थो । एकुप्पादादिवसेन हि एकज्झं पवत्तमानेसु चतूसु अरूपक्खन्धेसु अयमेव पठमं उप्पज्जतीति इदं नत्थि, लोकुत्तरमग्गेसु विय पन पञ्चिन्द्रियस्स, लोकियधम्मेसु मनिन्द्रियस्स पुरेतरस्स भावो सातिसयोति “सब्बेते मनोपुब्बङ्गमा”ति वुत्तं । तथा हि **अभिधम्मेपि** (ध० स० १) “यस्मिं समये कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होती”ति चित्तं पुब्बङ्गमं जेट्टं कत्त्वा देसना पवत्ता । सुत्तेसुपि वुत्तं — “मनोपुब्बङ्गमा धम्मा (ध० प० १, २), छट्ठाराधिपति राजा”ति (ध० प० अट्ट० २. बुद्धवग्गो, एकपत्तनागराजवत्थु) । तेनाह — “एते ही”तिआदि । **तेसं मनो उप्पादकोति** च यदग्गेन मनो सम्पयुत्तधम्मानं जेट्टको हुत्त्वा पवत्तति, तदग्गेन ते अत्तानं अनुवत्तापेन्तो ते तथा उप्पादेन्तो नाम होतीति कत्त्वा वुत्तं । अट्टकथायं पन चित्तस्स जेट्टकभावमेव सन्धाय राजगमनञ्जायेन सहप्पत्तिपि पठमुप्पत्ति विय कत्त्वा वुत्ताति अयमत्थो दस्सितो । **अन्वदेवाति** एतेनेव चित्तस्स खणवसेन पठमुप्पत्तिया अभावो दीपितोति दट्टब्बो । तेनेवाह — “एकतोयेवाति अत्थो”ति ।

५७. सत्तमे चतुभूमकापि कुसला धम्मा कथिताति “ये केचि कुसला धम्मा”ति अनवसेसपरियादानतो वुत्तं ।

५८. अट्टमे इदन्ति लिङ्गविपल्लासेन निद्वेसो, निपातपदं वा एतं “यदिद”न्तिआदीसु वियाति आह — “अयं पमादोति अत्थो”ति । पमज्जनाकारोति पमादापत्ति । चित्तस्स वोस्सग्गोति इमेसु एत्तकेसु ठानेसु सतिया अनिग्गण्हित्वा चित्तस्स वोस्सज्जनं सतिविरहो । वोस्सग्गानुप्पदानन्ति वोस्सग्गस्स अनु अनु पदानं पुनप्पुनं विस्सज्जनं । असक्कच्चकिरियताति एतेसं दानादीनं कुसलधम्मानं पवत्तने पुग्गलस्स वा देय्यधम्मस्स वा असक्कच्चकिरिया । सततभावो सातच्चं, सातच्चेन किरिया सातच्चकिरिया, सायेव सातच्चकिरियता, न सातच्चकिरियता असातच्चकिरियता । अनट्टितकिरियताति अनिट्टितकिरियता निरन्तरं न अनुट्टितकिरियता च । ओलीनवुत्तित्ताति निरन्तरकरणसङ्घातस्स विष्फारस्स अभावेन ओलीनवुत्तित्ता । निक्खित्तछन्दताति कुसलकिरियाय वीरियछन्दस्स निक्खित्तभावो । निक्खित्तधुरताति वीरियधुरस्स ओरोपनं, ओसक्कित्तमानसताति अत्थो । अनधिट्टानन्ति कुसलकरणे अप्पत्तिट्टितभावो । अननुयोगोति अननुयुज्जनं । कुसलधम्मेसु आसेवनादीनं अभावो अनासेवनादयो । पमादोति सरूपनिद्वेसो । पमज्जनाति आकारनिद्वेसो । पमज्जितत्तन्ति भावनिद्वेसो । परिहायन्तीति इमिना पमादस्स सावज्जतं दस्सेति । तयिदं लोकियानं वसेन, न लोकुत्तरानन्ति आह — “उप्पन्ना... पे०... इद”न्तिआदि ।

५९. नवमे न पमज्जति एतेनाति अप्पमादो, पमादस्स पटिपक्खो सतिया अविप्पवासो । अत्थतो निच्चं उपट्टिताय सतिया एतं नामं । पमादो पन सतिया सतिसम्पज्जस्स वा पटिपक्खभूतो अकुसलचित्तुप्पादो दट्टब्बो । तेनाह — “पमादस्स पटिपक्खवसेन वित्थारतो वेदितब्बो”ति ।

६०. दसमे कुच्छितं सीदतीति कुसीतो द-कारस्स त-कारं कत्वा, तस्स भावो कोसज्जं, आलसियन्ति अत्थो ।

अच्छरासङ्घातवग्गवण्णना निट्टिता ।

७. वीरियारम्भादिवग्गवण्णना

६१. सत्तमस्स पठमे वीरानं कम्मन्ति वीरियं, विधिना वा ईरयितब्बं पवत्तेतब्बन्ति वीरियं, तदेव कुसलकिरियाय प्रधानट्टेन आरम्भो वीरियारम्भो । आरद्धवीरियता पग्गहितवीरियता परिपुण्णवीरियताति पच्चेकं वीरियतासद्वो योजेतब्बो ।

६२. दुतिये महती इच्छा एतस्साति महिच्छो, तस्स भावो महिच्छता । महाविसयो लोभो महालोभो महन्तानं वत्थूनं बहूनञ्च अभिगिज्जनतो । इतरीतरातिआदिना पब्बजितानं उप्पज्जनमहिच्छता वुत्ता । पञ्चहि कामगुणेहीतिआदि गहट्टानं वसेन वुत्तं । इच्छाति सभावनिद्वेसो । इच्छागताति इच्छापवत्ता । महिच्छताति महाइच्छता । अत्थतो पनायं रागो एवाति वुत्तं — “रागो सारागो”तिआदि ।

६३. ततिये अप्पिच्छस्साति एत्थ अप्प-सद्वो अभावत्थो “अप्पाबाधो होति अप्पातङ्को”तिआदीसु (म० नि० २.३०४) वियाति आह — “अनिच्छस्सा”ति । लोके पाकटस्स हि अक्खिरोगकुच्छिरोगादिभेदस्स आबाधस्स अभावं सन्धाय “अप्पाबाधो”ति वुत्तं । इदानि वुत्तमेवत्थं पाकटतरं कातुं “एत्थ ही”तिआदि वुत्तं । ब्यज्जनं सावसेसं विय परित्तकेपि अप्पसद्वस्स दिस्समानत्ता । अत्थो पन निरवसेसो सब्बसो पच्चयिच्छाय अभावस्स अधिप्पेतत्ता । तेनाह — “न ही”तिआदि ।

इच्छाय अभावेनेव अप्पिच्छो नाम होतीति इममत्थं पकारन्तरेन दीपेतुं — “अपिचा”तिआदि वुत्तं । अत्रिच्छता नाम अत्र अत्र इच्छा । असन्तगुणसम्भावनताय पापा लामिका निहीना इच्छा पापिच्छता । याय पच्चयुप्पादनत्थं अत्तनि विज्जमानगुणे सम्भावेति, पच्चयानं पटिग्गहणे च न मत्तं जानाति, अयं महिच्छता । असन्तगुणसम्भावनताति अत्तनि अविज्जमानानं गुणानं विज्जमानानं विय परेसं पकासना । सन्तगुणसम्भावनताति इच्छाचारे ठत्वा अत्तनि विज्जमानसीलधुतधम्मादिगुणविभावना । तादिसस्सपि पटिग्गहणे अमत्तञ्जुतापि होति, सापि अभिधम्मे आगतायेवाति सम्बन्धो । दुस्सन्तप्पयोति दुत्तप्पयो ।

अतिलूखभावन्ति पत्तचीवरवसेन अतिविय लूखभावं । तदस्स दिस्वा मनुस्सा “अयं अमङ्गलदिवसो, सुम्भकसिनिद्धपत्तचीवरो अय्यो पुब्बङ्गमो कातब्बो”ति चिन्तेत्वा, “भन्ते, थोकं बहि होथा”ति आहंसु । उम्मुज्जीति मनुस्सानं अजानन्तानंयेव पथवियं निमुज्जित्वा गणहन्तोयेव उम्मुज्जि । यदि थेरो “खीणासवभावं जानन्तू”ति इच्छेय्य, न नं मनुस्सा “बहि होथा”ति वदेय्युं, खीणासवानं पन तथाचित्तमेव न उप्पज्जेय्य ।

अप्पिच्छतापधानं पुग्गलाधिद्वानं चतुब्बिधइच्छापभेदं दस्सेत्वा पुनपि पुग्गलाधिद्वानेन चतुब्बिधं इच्छाभेदं दस्सेन्तो “अपरोपि चतुब्बिधो अप्पिच्छो”तिआदिमाह । पच्चयअप्पिच्छोति पच्चयेसु इच्छारहितो । धुतङ्गअप्पिच्छोति धुतगुणसम्भावनाय इच्छारहितो । परियत्तिअप्पिच्छोति बहुस्सुतसम्भावनाय इच्छारहितो । अधिगमअप्पिच्छोति “अरियो”ति सम्भावनाय इच्छारहितो । दायकस्स वसन्ति अप्पं वा यं दातुकामो बहुं वाति दायकस्स चित्तस्स वसं, अज्झासयन्ति अत्थो । देय्यधम्मस्स वसन्ति देय्यधम्मस्स अबहुभावं । अत्तनो थामन्ति अत्तनो पमाणं । यत्तकेन अत्ता यापेति, तत्तकस्सेव गहणं । यदि हीतिआदि सङ्केपतो वुत्तस्स अत्थस्स विवरणं । पमाणेनेवाति यापनप्पमाणेनेव ।

एकभिक्षुपि नाज्जासीति सोसानिकवत्ते सम्मदेव वत्तितत्ता एकोपि भिक्षु न अज्जासि । अब्बोकिण्णन्ति अविच्छेदं । दुतियो मं जानेय्याति दुतियो सहायभूतोपि यथा मं जानितुं न सक्कुणेय्य, तथा सद्धि वस्सानि निरन्तरं सुसाने वसामि, तस्मा अहं अहो सोसानिकुत्तमो । उपकारो हुत्वाति उग्गहपरिपुच्छादीहि परियत्तिधम्मवसेन उपकारो हुत्वा । धम्मकथाय जनपदं खोभेत्वाति लोमहंसनसाधुकारदानचेलुक्खेपादिवसेन सन्निपतितं इतरञ्च “कथं नु खो अप्पं अय्यस्स सन्तिके धम्मं सोस्सामा”ति कोलाहलवसेन महाजनं खोभेत्वा? यदि थेरो बहुस्सुतभावं जानापेतुं इच्छेय्य, पुब्बेव जनपदं खोभेन्तो धम्मं कथेय्य । गतोति “अयं सो, येन रत्तियं धम्मकथा कता”ति जाननभावेन परियत्तिअप्पिच्छताय पुरारुणाव गतो ।

तयो कुलपुत्ता वियाति पाचीनवंसदाये सामग्गिवासंवुद्धा अनुरुद्धो, नन्दियो, किमिलोति इमे तयो कुलपुत्ता विय । एतेसुपि हि अनुरुद्धत्थेरेन भगवता “अत्थि पन वो अनुरुद्धा एवं अप्पमत्तानं आतापीनं पहितत्तानं विहरन्तानं उत्तरिमनुस्सधम्मो अलमरियजाणदस्सनविसेसो अधिगतो फासुविहारो”ति (म० नि० १.३२८) पुट्टेन “इध पन मयं, भन्ते, यावदेव आकङ्काम, विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरामा”तिआदिना (म० नि० १.३२८) अनुपुब्बविहारसमापत्तीसु आरोचितासु इतरे थेरा न इच्छिंसु । तथा हि ते पक्कन्ते भगवति आयस्मन्तं अनुरुद्धं एतदवोचुं — “किन्नु मयं आयस्मतो अनुरुद्धस्स एवमारोचिम्ह इमासञ्च इमासञ्च विहारसमापत्तीनं मयं लाभिनो”ति? यं नो आयस्मा अनुरुद्धो भगवतो सम्मुखापि आसवानं खयं पकासेती”ति? घटीकारोपि अत्तनो अरियभावे किकिस्स रज्जो भगवता आरोचिते न अत्तमनो अहोसि? तेनाह — “घटीकारकुम्भकारो विया”ति । इमस्मिं पनत्थेति “यथयिदं, भिक्षुवे, अप्पिच्छता”ति वुत्ते अप्पिच्छतासङ्घाते अत्थे । बलवअलोभेनाति

दळहतरप्पवत्तिकेन अलोभेन ।

६४. चतुत्थे नत्थि एतस्स सन्तुट्ठीति असन्तुट्ठि, तस्स भावो असन्तुट्ठिता । तं पन सरूपतो दस्सेन्तो “असन्तुट्ठे पुग्गले...पे०... लोभो”ति आह । सेवन्तस्सातिआदीनि अब्जमब्जवेवचनानि ।

६५-६७. पञ्चमे तुस्सनं तुट्ठि, समं, सकेन, सन्तेन वा तुट्ठि एतस्साति सन्तुट्ठि, तस्स भावो सन्तुट्ठिता । यस्स सन्तोसस्स अत्थिताय भिक्खु “सन्तुट्ठो”ति वुच्चति, तं दस्सेन्तो “इतरीतरपच्चयसन्तोसेन समन्नागतस्सा”ति आह — चीवरादिके यत्थ कत्थचि कप्पिये पच्चये सन्तुस्सनेन समङ्गीभूतस्साति अत्थो । अथ वा इतरं वुच्चति हीनं पणीततो अब्जत्ता, तथा पणीतम्पि इतरं हीनतो अब्जत्ता । अपेक्खासिद्धा हि इतरता । इति येन धम्मेन हीनेन वा पणीतेन वा चीवरादिपच्चयेन सन्तुस्सति, सो तथा पवत्तो अलोभो इतरीतरपच्चयसन्तोसो, तेन समन्नागतस्स । यथालाभं अत्तनो लाभानुरूपं सन्तोसो यथालाभसन्तोसो । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । लब्भतीति वा लाभो, यो यो लाभो यथालाभो, तेन सन्तोसो यथालाभसन्तोसो । बलन्ति कायबलं । सारुप्पन्ति भिक्खुनो अनुच्छविकता ।

यथालद्धतो अब्जस्स अपत्थना नाम सिया अप्पिच्छतापि पवत्तिआकारोति ततो विनिवेचितमेव सन्तोसस्स सरूपं दस्सेन्तो “लभन्तोपि न गणहाती”ति आह । तं परिवत्तेत्वा पकतिदुब्बलादीनं गरुचीवरं अफासुभावावहं सरीरखेदावहञ्च होतीति पयोजनवसेन न अत्रिच्छतादिवसेन तं परिवत्तेत्वा लहुकचीवरपरिभोगो सन्तोसविरोधि न होतीति आह — “लहुकेन यापेन्तोपि सन्तुट्ठोव होती”ति । महग्घचीवरं बहूनि वा चीवरानि लभित्वा तानि विस्सज्जेत्वा तदब्जस्स गहणं यथासारुप्पनये ठितत्ता न सन्तोसविरोधीति आह — “तेसं...पे०... धारेन्तोपि सन्तुट्ठोव होती”ति । एवं सेसपच्चयेसुपि यथासारुप्पनिद्देसे अपि-सद्दग्गहणे अधिप्पायो वेदितब्बो । मुत्तहरीतकन्ति गोमुत्तपरिभावितं, पूतिभावेन वा छड्डितं हरीतकं । बुद्धादीहि वण्णितन्ति अप्पिच्छतासन्तुट्ठीसु भिक्खू नियोजेतुं “पूतिमुत्तभेसज्जं निस्साय पब्बज्जा”तिआदिना (महाव० ७३, १२८) बुद्धादीहि पसत्थं । परमसन्तुट्ठोव होति परमेन उक्कंसगतेन सन्तोसेन समन्नागतत्ता । यथासारुप्पसन्तोसोव अग्गोति तत्थ तत्थ भिक्खु सारुप्पयेव निस्साय सन्तुस्सनवसेन पवत्तनतो अग्गो । छट्टसत्तमेसु नत्थि वत्तब्बं ।

६८-६९. अट्टमनवमेसु न सम्पजानातीति असम्पजानो, तस्स भावो असम्पजज्जं । वुत्तप्पटिपक्खेन सम्पजज्जं वेदितब्बं ।

७०. दसमे पापमित्ता देवदत्तसदिसा । ते हि हीनाचारताय, दुक्खस्स वा सम्पापकताय “पापा”ति वुच्चन्ति । तेनाकारेण पवत्तानन्ति यो पापमित्तस्स खन्ति रुचि अधिमुत्ति तन्निन्नातातंसम्पवङ्कतादिआकारो, तेनाकारेण पवत्तानं । चतुन्नं खन्धानमेवेतं नामन्ति चतुन्नं अरूपक्खन्धानं “पापमित्तता”ति एतं नामं । यस्मा अस्सद्धियादिपापधम्मसमन्नागता पुग्गला विसेसतो पापा पुञ्जधम्मविमोक्खताय, ते यस्स मित्ता सहाया, सो पापमित्तो, तस्स भावो पापमित्तता । तेनाह — “ये ते पुग्गला अस्सद्धा”तिआदि ।

वीरियारम्भादिवग्गवण्णना निट्ठिता ।

८. कल्याणमित्तादिवग्गवण्णना

७१. अट्टमस्स पठमे बुद्धा, सारिपुत्तादयो वा कल्याणमित्ता । वुत्तपटिपक्खनयेनाति “पापमित्तता”ति पदे वुत्तस्स

पटिपक्खनयेन ।

७२-७३. दुतिये योगोति समङ्गीभावो । पयोगोति पयुञ्जनं पटिपत्ति । अयोगोति असमङ्गीभावो । अप्पयोगोति अप्पयुञ्जनं अप्पटिपत्ति । अनुयोगेनाति अनुयोगहेतु ।

७४. चतुत्थे बुज्जनकसत्तस्साति चतुन्नं अरियसच्चानं पटिविज्जनकपुग्गलस्स । अङ्गभूताति तस्सेव पटिवेधस्स कारणभूता । एत्थ च चत्तारि अरियसच्चानि बुज्जति, अज्जाणनिद्दाय वापि बुज्जतीति बोधीति लद्धनामो अरियसावको बुज्जनकसत्तो, तस्स बुज्जनकसत्तस्स । बोधियाति तस्सा धम्मसामगिसङ्घाताय बोधिया । बुज्जनट्टेन बोधियो, बोधियो एव सच्चसम्पटिबोधस्स अङ्गाति वुत्तं । “बुज्जन्तीति बोज्जङ्गा”ति । विपस्सनादीनं कारणानं बुज्जितब्बानञ्च सच्चानं अनुरूपं बुज्जनतो अनुबुज्जन्तीति बोज्जङ्गा, पटिमुखं पच्चक्खभावेन अभिमुखं बुज्जनतो पटिबुज्जन्तीति बोज्जङ्गा, सम्मा अविपरीततो बुज्जनतो सम्बुज्जन्तीति बोज्जङ्गाति एवं अत्थविसेसदीपकेहि उपसग्गेहि अनुबुज्जन्तीतिआदि वुत्तं । बोधिसद्दो सब्बविसेसयुत्तं बुज्जनसामञ्जेन सङ्गहाति । बोधाय संवत्तन्तीति इमिना तस्सा धम्मसामगिया बुज्जनस्स एकन्तकारणतं दस्सेति । एवं पनेतं पदं विभत्तमेवाति वुत्तप्पकारेण एतं “बोज्जङ्गा”ति (पटि० म० २.१७) पदं निद्देसे पटिसम्भिदामग्गे विभत्तमेव ।

७५. पञ्चमे याथावसरसभूमिती याथावतो सकिच्चकरणभूमि । साति याथावसरसभूमि । विपस्सनाति बलवविपस्सना । केचि “भङ्गाजाणतो पट्टाया”ति वदन्ति । विपस्सनाय पादकज्जाने च सतिआदयो बोज्जङ्गापक्खिका एव परियायबोधिपक्खियभावतो । तत्थातिआदि चतुब्बिधानं बोज्जङ्गानं भूमिविभागदस्सनं ।

७६. छट्ठे तेसं अन्तरेति तेसं भिक्खून् अन्तरे । कामं सङ्गीतिआरुळ्ळवसेन अप्पकमिदं सुत्तपदं, भगवा पनेत्थ सन्निपतितपरिसाय अज्जासयानुरूपं वित्थारिकं करोतीति कत्वा इदं वुत्तं — “महती देसना भविस्सती”ति । गामनिगमादिकथा नत्थीति तस्सा कथाय अतिरच्छानकथाभावमाहु । तथा हि सा पुब्बे बहुजातिकं अहोसि बहुपक्खं, इदानि अप्पजातिकं अप्पपक्खन्ति अनिच्चतामुखेन निय्यानिकपक्खिका जाता । एतायाति यथावुत्ताय परिहानिया । पतिकिट्टन्ति निहीनं । मम सासनेति इदं कम्मस्सकतज्जानपञ्जानम्पि विसेसनमेव । तदुभयम्पि हि बाहिरकानं तप्पज्जाद्वयतो सातिसयमेव सब्बज्जुबुद्धानं देसनाय लद्धविसेसतो विवट्टूपनिस्सयतो च ।

७७. सत्तमे तेसं चित्ताचारं अत्वाति तथा कथेन्तानं तेसं भिक्खून् तत्थ उपगमनेन अत्तनो देसनाय भाजनभूतं चित्तप्पवत्तिं अत्वा । कम्मस्सकतादीति आदिसद्देन ज्ञानपञ्जादीनं चतुन्नम्पि पञ्जानं गहणं ।

७८-८०. अट्टमादीसु हेट्ठा वुत्तनयेनेवाति “या एस मम सासने”तिआदिना हेट्ठा वुत्तनयेनेव । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।

कल्याणमित्तादिवग्गवण्णना निट्ठिता ।

८१-८२. नवमे वग्गे नत्थि वत्तब्बं ।

१०. दुतियपमादादिवग्गवण्णना

९८-११५. दसमे वग्गे अज्जत्तसन्ताने भवं अज्जत्तिकं । अज्जत्तसन्तानतो बहिद्दा भवं बाहिरं ।

वृत्तपटिपक्खनयेनाति “अविनासाया”ति एवमादिना अत्थो गहेतब्बो । चतुक्कोटिकेति “अनुयोगो अकुसलानं, अननुयोगो कुसलानं, अनुयोगो कुसलानं, अननुयोगो अकुसलानं”न्ति (अ० नि० १.९६) एवं परियोसानसुत्ते आगतनयं गहेत्वा “नाहं, भिक्खवे, अज्जं एकधम्मम्पि समनुपस्सामी”तिआदिना (अ० नि० १.११) आगतसुत्तानं समज्जा जाता ।

१३०. सुत्तन्तनये यथाचोदना संकिलेसधम्मानं विपरियेसनं, तंतंधम्मकोट्टासानञ्च ऊनतो अधिकतो च पवेदनं अधम्मं धम्मोति दीपनं । तेसंयेव पन अविपरीततो अनूनाधिकतो च पवेदनं धम्मं धम्मोति दीपनं । एवं विनयप्पटिपत्तिया अयथाविधिप्पवेदनं अधम्मं धम्मोति दीपनं । यथाविधिप्पवेदनं धम्मं धम्मोति दीपनं । सुत्तन्तनयेन पञ्चविधो संवरविनयो प्हानविनयो च विनयो, तप्पटिपक्खेन अविनयो । विनयनयेन वत्थुसम्पदादिना यथाविधिप्पटिपत्ति एव विनयो, तब्बिपरियायेन अविनयो वेदितब्बो । तिस निस्सगिया पाचित्तियाति एत्थ इति-सद्दो आद्यत्थो । तेन द्वेनवुति पाचित्तिया, चत्तारो पाटिदेसनिया, सत्त अधिकरणसमथाति इमेसं सङ्गहो । एकतिस निस्सगियाति एत्थ “तेनवुति पाचित्तिया”तिआदिना वत्तब्बं । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

अधिगन्तब्बतो अधिगमो, मग्गफलानि । निब्बानं पन अन्तरधानाभावतो इध न गय्हति । पटिपज्जनं पटिपत्ति, सिक्खत्तयसमायोगो । पटिपज्जितब्बतो वा पटिपत्ति । परियापुणितब्बतो परियत्ति, पिटकत्तयं । मग्गग्गहणेन गहितापि ततियविज्जाछट्टाभिज्जा विज्जाभिज्जासामज्जतो “तिस्सो विज्जा छ अभिज्जा”ति पुनपि गहिता । ततो परं छ अभिज्जाति वस्ससहस्सतो परं छ अभिज्जा निब्बत्तेतुं सक्कोन्ति, न पटिसम्भिताति अधिप्पायो । ततोति अभिज्जाकालतो पच्छा । ताति अभिज्जायो । पुब्बभागे ज्ञानसिनेहाभावेन केवलाय विपस्सनाय ठत्वा अग्गफलप्पत्ता सुक्खविपस्सका नाम, मग्गक्खणे पन “ज्ञानसिनेहो नत्थी”ति न वत्तब्बो “समथविपस्सनं युगनद्धं भावेती”ति (अ० नि० ४.१७०) वचनतो । पच्छिमकस्साति सब्बपच्छिमस्स । किञ्चापि अरियो अपरिहानधम्मो, सोतापन्नस्स पन उद्धं जीवितपरियादाना अधिगतधम्मो उप्पन्नो नाम नत्थि, पच्चयसामगिया असति याव उपरिविसेसं निब्बत्तेतुं न सक्कोन्ति, ताव अधिगमस्स असम्भवो एवाति आह — “सोतापन्नस्स...पे०... नाम होती”ति । तस्सिदं मनुस्सलोकवसेन वुत्तन्ति दट्टब्बं ।

न चोदेन्तीति अज्जमज्जस्मिं विज्जमानं दोसं जानन्तापि न चोदेन्ति न सारेन्ति । अकुक्कुच्चका होन्तीति कुक्कुच्चं न उप्पादेन्ति । “असक्कच्चकारिनो होन्ती”ति च पठन्ति, साथलिकताय सिक्खासु असक्कच्चकारिनो होन्तीति अत्थो । भिक्खूनं सतेपि सहस्सेपि धरमानेति इदं बाहुल्लवसेन वुत्तं । अन्तिमवत्थुअनज्जापन्नेसु कतिपयमत्तेसुपि भिक्खूसु धरन्तेसु, एकस्मिं वा धरन्ते पटिपत्ति अनन्तरहिता एव नाम होति । तेनेवाह — “पच्छिमकस्स...पे०... अन्तरहिता होती”ति ।

अन्तेवासिके गहेतुन्ति अन्तेवासिके सङ्गहेतुं । अत्थवसेनाति अट्टकथावसेन । मत्थकतो पट्टयाति उपरितो पट्टाय । उपोसथक्खन्धकमत्तन्ति विनयमातिकापाळिमाह । आळवकपज्हादीनं विय देवेसु परियत्तिया पवत्ति अप्पमाणन्ति आह — “मनुस्सेसू”ति ।

ओट्टुट्टिवण्णन्ति ओट्टानं अट्टिवण्णं, दन्तकसावं एकं वा द्वे वा वारे रजित्वा दन्तवण्णं कत्वा धारेन्तीति वुत्तं होति । केसेसु वा अल्लीयापेन्तीति तेन कासावखण्डेन केसे बन्धन्ता अल्लीयापेन्ति । भिक्खुगोत्तस्स अभिभवनतो विनासनतो गोत्रभुनो । अथ वा गोत्तं वुच्चति साधारणं नामं, मत्तसद्दो लुत्तनिद्धिट्ठो, तस्मा “समणा”ति गोत्तमत्तं अनुभवन्ति धारेन्तीति गोत्रभुनो, नाममत्तसमणाति अत्थो । कासावगतकण्ठताय, कासावग्गहणहेतुउप्पज्जनकसोकताय वा कासावकण्ठा । सङ्गगतन्ति सङ्गं उद्दिस्स दिन्नत्ता सङ्गगतं । तं सरीरन्ति तं धातुसरीरं ।

तेनेवाति परियत्तिअन्तरधानमूलकत्ता एव इतरअन्तरधानस्स । सक्को देवराजा छातकभये परतीरगमनाय भिक्खू उस्सुककमकासीति अधिप्पायो । नेति उभयेपि पंसुकूलिकत्थेरे धम्मकथिकत्थेरे च । थेराति तत्थ ठिता सक्खिभूता थेरा । धम्मकथिकत्थेरा “याव तिट्ठन्ति सुत्तन्ता...पे०... योगक्खेमा न धंसती”ति इदं सुत्तं आहरित्वा “सुत्तन्ते रक्खिते सन्ते, पटिपत्ति होति रक्खिता”ति इमिना वचनेन पंसुकूलिकत्थेरे अप्पटिभाने अकंसु । इदानि परियत्तिया अनन्तरधानमेव इतरेसं अनन्तरधानहेतूति इममत्थं ब्यतिरेकतो अन्वयतो च उपमाहि विभावेतुं “यथा ही”तिआदि वुत्तं । तं सुविज्जेय्यमेव ।

दुतियपमादादिवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१४०-१५०. एकादसमद्वादसमवग्गा सुविज्जेय्या एव ।

१३. एकपुग्गलवग्गवण्णना

१७०. एकपुग्गलस्साति एकपुग्गलवग्गस्स । तेनाह — “पठमे”ति । एकोति गणनपरिच्छेदो, ततो एव दुतियादिपटिक्खेपत्थो । पधानासहायत्थोपि एकसद्दो होतीति तन्निवत्तनत्थं “गणनपरिच्छेदो”ति आह । सम्मुतिया देसना सम्मुतिदेसना । परमत्थस्स देसना परमत्थदेसना । तत्थाति सम्मुतिपरमत्थदेसनासु, न सम्मुतिपरमत्थेसु । तेनाह — “एवरूपा सम्मुतिदेसना, एवरूपा परमत्थदेसना”ति । तत्रिदं सम्मुतिपरमत्थानं लक्खणं — यस्मिं भिन्ने, बुद्धिया वा अवयवविनिब्भोगे कते न तंसमज्जा, सा घटपटादिप्पभेदा सम्मुति, तब्बिपरियायेन परमत्था । न हि कक्खळ्ळफुसनादिसभावे सो नयो लब्भति । तत्थ रूपादिधम्मसमूहं सन्तानवसेन पवत्तमानं उपादाय पुग्गलवोहारोति पुग्गलोति सम्मुतिदेसना । सेसपदेसुपि एसेव नयो । उप्पादवयवन्तो सभावधम्मा न निच्चाति अनिच्चाति आह — “अनिच्चन्ति परमत्थदेसना”ति । एस नयो सेसपदेसुपि । ननु खन्धदेसनापि सम्मुतिदेसनाव । रासद्दो वा हि खन्धद्दो कोट्टासद्दो वाति? सच्चमेतं, अयं पन खन्धसमज्जा फस्सादीसु पवत्ततज्जापज्जत्ति विय परमत्थसन्निस्सया तस्स आसन्नतरा, पुग्गलसमज्जादयो विय न दूरेति परमत्थसङ्गहा वुत्ता । खन्धसीसेन वा तदुपादानसभावधम्मा एव गहिता । ननु च सभावधम्मा सब्बेपि सम्मुतिमुखेनेव देसनं आरोहन्ति, न समुखेनाति सब्बापि देसना सम्मुतिदेसनाव सियाति? नयिदमेवं, देसेतब्बधम्मविभागेन देसनाविभागस्स अधिप्पेतत्ता । न हि सद्दो केनचि पवत्तिनिमित्तेन विना अत्थं पकासेतीति ।

सम्मुतिवसेन देसनं सुत्वाति “इधेकच्चो पुग्गलो अत्तन्तपो होति अत्तपरितापानुयोगमनुयुत्तो”तिआदिना (पु० प० १७४) सम्मुतिमुखेन पवत्तितदेसनं सुतमयजाणुप्पादवसेन सुत्वा । अत्थं पटिविज्झित्वाति तदनुसारेण चतुसच्चसङ्घातं अत्थं सह विपस्सनाय मग्गपज्जाय पटिविज्झित्वा । मोहं पहायाति तदेकट्टकिलेसेहि सद्धिं अनवसेसं मोहं पजहित्वा । विसेसन्ति अग्गफलनिब्बानसङ्घातं विसेसं । तेसन्ति तादिसानं वेनेय्यानं । परमत्थवसेनाति “पज्जिमानि, भिक्खवे, इन्द्रियानी”तिआदिना (सं० नि० ५.४७१-४७६ आदयो) परमत्थधम्मवसेन । सेसं अनन्तरनये वुत्तसदिसमेव ।

तत्राति तस्सं सम्मुतिवसेन परमत्थवसेन च देसनायं । देसभासाकुसलोति नानादेसभासासु कुसलो । तिण्णं वेदानन्ति निदस्सनमत्तं, तिण्णं वेदानं सिप्पुग्गहण्डानानम्पीति अधिप्पायो । तेनेव सिप्पुग्गहणं परतो वक्खति । सिप्पानि वा विज्जाट्टानभावेन वेदन्तो गधानि कत्वा “तिण्णं वेदान”न्ति वुत्तं । कथेतब्बभावेन ठितानि, न कत्थचि सन्निचितभावेनाति वेदानम्पि कथेतब्बभावेनेव ठानं दीपेन्तो “गुहा तीणि निहिता न गद्धन्ती”तिआदिमिच्छावादं पटिक्खपति । नानाविधा देसभासा एतेसन्ति नानादेसभासा ।

परमो उत्तमो अत्थो परमत्थो, धम्मानं यथाभूतसभावो । लोकसङ्केतमत्तसिद्धा सम्मुति । यदि एवं कथं सम्मुतिकथाय सच्चताति आह — “लोकसम्मतिकारणा”ति, लोकसमञ्जं निस्साय पवत्तनतोति अत्थो । लोकसमञ्जा हि अभिनिवेसेन विञ्जेय्या, नाञ्जापना एकच्चस्स सुतस्स सावना विय न मुसा अनतिधावितब्बतो तस्सा । तेनाह भगवा — “जनपदनिरुत्तिं नाभिनिवेसेय्य, समञ्जं नातिधावये”ति । धम्मानन्ति सभावधम्मानं । भूतकारणाति यथाभूतकारणा यथाभूतं निस्साय पवत्तनतो । सम्मुतिं वोहरन्तस्साति “पुग्गलो, सत्तो”तिआदिना लोकसमञ्जं कथेन्तस्स ।

हिरोत्तप्पदीपनत्थन्ति लोकपालनकिच्चे हिरोत्तप्पधम्ममे किच्चतो पकासेतुं । तेसज्हि किच्चं सत्तसन्ताने एव पाकटं होतीति पुग्गलाधिष्ठानाय कथाय तं वत्तब्बं । एस नयो सेसेसुपि । यस्मिज्हि चित्तुप्पादे कम्मं उप्पन्नं, तंसन्ताने एव तस्स फलस्स उप्पत्ति कम्मस्सकता । एवज्हि कतविञ्जाणनासो अकतागमो च नत्थीति सा पुग्गलाधिष्ठानाय एव देसनाय दीपेतब्बा । तेहि सत्तेहि कातब्बपुञ्जकिरिया पच्चत्तपुरिसकारो । सोपि सन्तानवसेन निट्टपेतब्बतो पुग्गलाधिष्ठानाय एव कथाय दीपेतब्बो । आनन्तरियदीपनत्थन्ति चुतिअनन्तरं फलं अनन्तरं नाम, तस्मिं अनन्तरे नियुत्तानि तंनिब्बत्तनेन अनन्तरकरणसीलानि, अनन्तरकरणपयोजनानि वाति आनन्तरियानि, मातुघातादीनि, तेसं दीपनत्थं । तानिपि हि सन्तानवसेन निट्टपेतब्बतो “मातरं जीविता वोरोपेती”तिआदिना (पट्टा० १.१.४२३) पुग्गलाधिष्ठानाय एव कथाय दीपेतब्बानि, तथा “सो मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरती”तिआदिना (दी० नि० १.५५६; ३.३०८; म० नि० १.७७; २.३०९; ३.२३०; विभ० ६४२-६४३) “सो अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरति एकम्पि जाति”न्तिआदिना (दी० नि० १.२४४-२४५; म० नि० १.१४८, ३८४, ४३१; पारा० १२), “अत्थि दक्खिणा दायकतो विसुज्झति, नो पटिग्गाहकतो”तिआदिना (म० नि० ३.३८१) च पवत्ता ब्रह्मविहारपुब्बेनिवासदक्खिणाविसुद्धिकथा पुग्गलाधिष्ठाना एव कत्वा दीपेतब्बा सत्तसन्तानविसयत्ता । “अट्ट पुरिसपुग्गला (सं० नि० १.२४९) न समयविमुत्तो पुग्गलो”तिआदिना (पु० प० २) च परमत्थकथं कथेन्तोपि लोकसम्मुतिया अप्पहानत्थं पुग्गलकथं कथेति । एतेन वुत्तावसेसाय कथाय पुग्गलाधिष्ठानभावे पयोजनं सामञ्जवसेन सङ्गहितन्ति दट्टब्बं । कामञ्चेतं सब्बं अपरिञ्जातवत्थुकानं वसेन वुत्तं, परिञ्जातवत्थुकानम्पि पन एवं देसना सुखावहा होति ।

एकपुग्गलोति विसिद्धसमाचारापस्सयविरहितो एकपुग्गलो । बुद्धानज्हि सीलादिगुणेन सदेवके लोके विसिद्धो नाम कोचि नत्थि, तथा सदिसोपि समानकाले । तेनाह — “न इमस्मिं लोके परस्मिं वा पन बुद्धेन सेट्ठो सदिसो च विज्जती”ति (वि० व० १०४७; कथा० ७९९), तस्मा सदिसोपि कोचि नत्थि । हीनोपि अपस्सयभूतो नत्थेव । तेन वुत्तं — “विसिद्धसमाचारापस्सयविरहितो एकपुग्गलो”ति । ये च सीलादिगुणेहि नत्थि एतेसं समाति असमा, पुरिमका सम्मासम्बुद्धा । तेहि समो मज्झे भिन्नसुवण्णनेकखं विय निब्बिसिद्धोति असमसमट्ठेनपि एकपुग्गलो अञ्जस्स तादिसस्स अभावा । तेन वुत्तं — “असदिसट्ठेना”तिआदि ।

सत्तलोको अधिप्पेतो सत्तनिकाये उप्पज्जनतो । मनुस्सलोके एव उप्पज्जति देवब्रह्मलोकानं बुद्धानं उप्पत्तिया अनोकासभावतो । कामदेवलोके ताव नुप्पज्जति ब्रह्मचरियवासस्स अट्टानभावतो तथा अनच्छरियभावतो । अच्छरियधम्मा हि बुद्धा भगवन्तो । तेसं सा अच्छरियधम्मता देवत्तभावे ठितानं लोके न पाकटा होति यथा मनुस्सभूतानं । देवभूते हि सम्मासम्बुद्धे दिस्समानं बुद्धानुभावं देवानुभावतोव लोके दहति, न बुद्धानुभावतो । तथा सति “अयं सम्मासम्बुद्धो”ति नाधिमुच्चति न सम्पसीदति, इस्सरकुत्तगाहं न विस्सज्जेति, देवत्तभावस्स च चिरकालावट्टानतो एकच्चसस्सतवादतो न परिमुच्चति । ब्रह्मलोके नुप्पज्जतीति एत्थापि एसेव नयो । सत्तानं तादिसग्गाहविनिमोचनत्थज्हि बुद्धा भगवन्तो मनुस्ससुगतियंयेव उप्पज्जन्ति, न देवसुगतियं । यस्मा इमं चक्कवाळं मज्झे कत्वा इमिना सद्धिं चक्कवाळानं

दससहस्सस्सेव जातिकखेत्तभावो दीपितो इतो अञ्जस्स बुद्धानं उप्पत्तिट्टानस्स तेपिटके बुद्धवचने आगतट्टानस्स अभावतो । तस्मा वुत्तं — “**इमस्मिंयेव चक्कवाळे उप्पज्जती**”ति ।

इध उप्पज्जन्तोपि कस्मा जम्बुदीपे एव उप्पज्जति, न सेसदीपेसूति? केचि ताव आहु — “यस्मा पथविया नाभिभूता बुद्धभावसहा अचलट्टानभूता बोधिमण्डभूमि जम्बुदीपे एव, तस्मा जम्बुदीपे एव उप्पज्जती”ति । एतेनेव “तत्थ मज्झिमदेसे एव उप्पज्जती”ति एतम्पि संवण्णितन्ति दट्टब्बं तथा इतरेसम्पि अविजहितट्टानानं तत्थेव लब्धनतो । यस्मा पुरिमबुद्धानं महाबोधिसत्तानं पच्चेकबुद्धानञ्च निब्बत्तिया सावकबोधिसत्तानं सावकबोधिया अभिनीहारो सावकपारमिया सम्भरणपरिपाचनञ्च बुद्धकखेत्तभूते इमस्मिंयेव चक्कवाळे जम्बुदीपे एव इज्जति, न अञ्जत्थ । वेनेय्यजनविनयनत्थो च बुद्धुप्पादो, तस्मा अगगसावकमहासावकादिवेनेय्यविसेसापेक्खाय इमस्मिं जम्बुदीपे एव बुद्धा निब्बत्तन्ति, न सेसदीपेसु । अयञ्च नयो सब्बबुद्धानं आचिण्णसमाचिण्णोति तेसं उत्तमपुरिसानं तत्थेव उप्पत्ति सम्पत्तिचक्कानं विय अञ्जमञ्जूपनिस्सयताय दट्टब्बा । तेन वुत्तं — **अट्टकथायं** “तीसु दीपेसु बुद्धा न निब्बत्तन्ति, जम्बुदीपे एव निब्बत्तन्तीति दीपं पस्सी”ति (दी० नि० अट्ट० २.१७; बु० वं० अट्ट० २७ अविदूरेनिदानकथा) ।

उभयम्पिदं विप्पकतवचनमेव उप्पादकिरियाय वत्तमानकालिकत्ता । **उप्पज्जमानो**ति वा उप्पज्जितुं समत्थो । सत्तिअत्थो चायं **मान-**सद्दो । यावता हि सामत्थियेन महाबोधिसत्तानं चरिमभवे उप्पत्ति इच्छितब्बा, तत्थकेन बोधिसम्भारसम्भूतेन परिपुण्णेन समन्नागतोति अत्थो । **भेदो**ति विसेसो । तमेव हि तिविधं विसेसं दस्सेतुं — “**एस ही**”तिआदि वुत्तं । अट्टङ्गसमन्नागतस्स महाभिनीहारस्स सिद्धकालतो पट्टाय महाबोधिसत्तो बुद्धभावाय नियतभावप्पत्तताय बोधिसम्भारपटिपदं पटिपज्जमानो यथावुत्तसामत्थिययोगेन उप्पज्जमानो नामाति अत्थो उप्पादस्स एकन्तिकत्ता । **परियेसन्तो**ति विचिनन्तो । **परिपक्कगते जाणे**ति इमिना ततो पुब्बे जाणस्स अपरिपक्कताय एव लद्धावसराय कम्मपिलोतिया वसेन बोधिसत्तो तथा महापधानं पदहीति दस्सेति । **अरहत्तफलक्खणे उप्पन्नो नाम** “उप्पन्नो होती”ति वत्तब्बत्ता । **आगतोव नाम** हेतुसम्पदाय सम्मदेव निष्फन्नत्ता ।

हितत्थायाति लोकियलोकुत्तरस्स हितस्स सिद्धिया । **सुखत्थायाति** एत्थापि एसेव नयो । **तस्साति** तस्स सत्तलोकस्स । सो पनायं सत्तलोको येन अनुक्कमेन धम्माभिसमयं पापुणि, तं तेनेव अनुक्कमेन दस्सेन्तो “**महाबोधिमण्डे**”तिआदिमाह । **यावज्जदिवसाति** एत्थ **अज्ज-**सद्देन सासनस्स अवट्टानकालं वदति । **देवमनुस्सानन्ति** उक्कट्टनिद्देसोति दस्सेतुं — “**न केवल**”न्तिआदि वुत्तं । **एतेसम्पीति** नागसुपण्णादीनम्पि ।

अयं पुच्छाति इमिना “कतमो”ति पदस्स सामञ्जतो पुच्छाभावो दस्सितो, न विसेसतोति तस्स पुच्छाविसेसभावजापनत्थं **महानिद्देसे** (महानि० १५०) आगता सब्बापि पुच्छा अत्थुद्धारनयेन दस्सेति “**पुच्छा च नामेसा**”तिआदिना । अदिट्ठं जोतीयति एतायाति **अदिट्ठजोतना** । दिट्ठं संसन्दीर्यति एतायाति **दिट्ठसंसन्दना** । संसन्दनञ्च साकच्छावसेन विनिच्छयकरणं । विमतिं छिन्दति एतायाति **विमतिच्छेदना** । अनुमतिया पुच्छा **अनुमतिपुच्छा** । “तं किं मञ्जथ, भिक्खवे”तिआदि पुच्छाय “का तुम्हाकं अनुमती”ति अनुमति पुच्छिता होति । **कथेतुकम्यतापुच्छाति** कथेतुकम्यताय पुच्छा । **लक्खणन्ति** जातुं इच्छितो यो कोचि सभावो । **अञ्जातन्ति** येन केनचि जाणेन अञ्जातभावमाह । **अदिट्ठन्ति** दस्सनभूतेन जाणेन पच्चक्खं विय अदिट्ठतं । **अतुलितन्ति** “एत्तकं एत”न्ति तुलाभूतेन अतुलिततं । **अतीरितन्ति** तीरणभूतेन अकतजाणकिरियासमापनतं । **अविभूतन्ति** जाणस्स अपाकटभावं । **अविभावितन्ति** जाणेन अपाकटकतभावं ।

येहि गुणविसेसेहि निमित्तभूतेहि भगवति “तथागतो”ति अयं समञ्जा पवत्ता, तंदस्सनत्थं “अट्टहि कारणेहि भगवा तथागतो”तिआदि वुत्तं । गुणविसेसनेमित्तिकानेव हि भगवतो सब्बानि नामानि । यथाह —

“असङ्ख्येय्यानि नामानि, सगुणेन महेसिनो ।

गुणेन नाममुद्धेय्यं, अपि नामसहस्सतो”ति ॥ (ध० स० अट्ट० १३१३; उदा० अट्ट० ५३; पटि० म० अट्ट० १.१.७६) ।

तथा आगतोति एत्थ आकारनियमनवसेन ओपम्मसम्पटिपादनत्थो तथा-सद्दो । सामञ्जजोतनापि हि विसेसे अवतिट्ठतीति । पटिपदागमनत्थो आगत-सद्दो, न जाणगमनत्थो “तथलक्खणं आगतो”तिआदीसु (दी० नि० अट्ट० १.७; म० नि० अट्ट० १.१२; सं० नि० अट्ट० २.३.७८; अ० नि० अट्ट० १.१.१७०; उदा० अट्ट० १८) विय, नापि कायगमनत्थो “आगतो खो महासमणो, मगधानं गिरिब्बज”न्तिआदीसु (महाव० ६३) विय । तत्थ यदाकारनियमनवसेन ओपम्मसम्पटिपादनत्थो तथा-सद्दो, तंकरुणापधानत्ता महाकरुणामुखेन पुरिमबुद्धानं आगमनप्पटिपदं उदाहरणवसेन सामञ्जतो दस्सेन्तो यं-तं-सद्दानं एकन्तसम्बन्धभावतो “यथा सब्बलोक...पे०... आगता”ति साधारणतो वत्त्वा पुन तं पटिपदं महापधानसुत्तादीसु (दी० नि० २.१ आदयो) सम्बहुलनिद्वेसेन सुपाकटानं आसन्नानञ्च विपस्सिआदीनं छन्नं सम्मासम्बुद्धानं वसेन निदस्सेन्तो “यथा विपस्सी भगवा”तिआदिमाह । तत्थ येन अभिनीहारेनाति मनुस्सत्तलिङ्गसम्पत्तिहेतुसत्थुदस्सनपब्बज्जाअभिज्जादिगुणसम्पत्तिअधिकारच्छन्दानं वसेन अट्टङ्गसमन्नागतेन महापणिधानेन । सब्बेसञ्चि बुद्धानं कायप्पणिधानं इमिनाव अभिनीहारेन समिज्झतीति । एवं महाभिनीहारविसेसेन “तथागतो”ति पदस्स अत्थं दस्सेत्त्वा इदानि पारमिपूरणवसेन दस्सेतुं — “यथा विपस्सी भगवा...पे०... कस्सपो भगवा दानपारमिं पूरेत्त्वा”तिआदिमाह ।

एत्थ च सुत्तन्तिकानं महाबोधिप्पटिपदाय कोसल्लजननत्थं का पनेता पारमियो, केनट्टेन पारमियो, कतिविधा चेता, को तासं कमो, कानि लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानि, को पच्चयो, को संकिलेसो, किं वोदानं, को पटिपक्खो, का पटिपत्ति, को विभागो, को सङ्गहो, को सम्पादनूपायो, कित्तेकेन कालेन सम्पादनं, को आनिसंसो, किञ्चेतासं फलन्ति पारमीसु अयं वित्थारकथा वेदितब्बा । सा पनेसा इच्छन्तेन दीघागमटीकायं (दी० नि० टी० १.७) वुत्तनयेनेव वेदितब्बा, न इध दस्सिता । यथावुत्ताय पटिपदाय यथावुत्तविभागानं पारमीनं पूरितभावं सन्धायाह — “समतिंस पारमियो पूरेत्त्वा”ति ।

सतिपि महापरिच्चागानं दानपारमिभावे परिच्चागविसेसभावदस्सनत्थञ्चेव सुदुक्करभावदस्सनत्थञ्च महापरिच्चागेहि विसुं गहणं । ततोयेव च अङ्गपरिच्चागतो विसुं नयनपरिच्चागगहणं, परिच्चागभावसामञ्जेपि धनरज्जपरिच्चागतो पुत्तदारपरिच्चागगहणञ्च कतं । गतपच्चागतिकवत्तसङ्घाताय पुब्बभागप्पटिपदाय सद्धिं अभिज्जासमापत्तिनिष्फादनं पुब्बयोगो । दानादीसुयेव सातिसयप्पटिपत्तिनिष्फादनं पुब्बचरिया, या वा चरियापिटकसङ्गहिता । “अभिनीहारो पुब्बयोगो, दानादिप्पटिपत्ति वा कायविवेकवसेन एकचरिया वा पुब्बचरिया”ति केचि । दानादीनञ्चेव अप्पिच्छतादीनञ्च संसारनिब्बानेसु आदीनवानिसंसानञ्च विभावनवसेन सत्तानं बोधित्तये पतिट्टापनपरिपाचनवसेन च पवत्ता कथा धम्मक्खानं । जातीनं अत्थचरिया जातत्थचरिया । सापि करुणायनवसेनेव । आदि-सद्देन लोकत्थचरियादयो सङ्गण्हाति । कम्मस्सकतजाणवसेन अनवज्जकम्मायतनसिप्पायतनविज्जाट्टानपरिचयवसेन खन्धायतनादिपरिचयवसेन लक्खणत्तयतीरणवसेन च जाणचारो बुद्धिचरिया । सा पन अत्थतो पज्जापारमीयेव, जाणसम्भारदस्सनत्थं विसुं गहणं । कोटीति परियन्तो, उक्कंसोति अत्थो ।

चत्तारो सतिपट्टाने भावेत्वाति सम्बन्धो । तत्थ भावेत्वाति उप्पादेत्वा । ब्रूहेत्वाति वड्ढेत्वा । सतिपट्टानादिग्गहणेन आगमनप्पटिपदं मत्थकं पापेत्वा दस्सेति । विपस्सनासहगता एव वा सतिपट्टानादयो दड्ढ्वा । एत्थ च “येन अभिनीहारेना”तिआदिना आगमनप्पटिपदाय आदिं दस्सेति, “दानपारमि”न्तिआदिना मज्झं, “चत्तारो सतिपट्टाने”तिआदिना परियोसानन्ति वेदितब्बं ।

सम्पतिजातोति मुहुत्तजातो निक्खन्तमतो । निक्खन्तमत्तज्झि महासत्तं पठमं ब्रह्मानो सुवण्णजालेन पटिग्गण्हिंसु, तेसं हत्थतो चत्तारो महाराजानो अजिनप्पवेणिया, तेसं हत्थतो मनुस्सा दुकूलचुम्बटकेन पटिग्गण्हिंसु, मनुस्सानं हत्थतो मुच्चित्वा पथवियं पतिट्ठितो । **यथाहा**तिआदिना महापदानदेसनाय वुत्तवचनं निदस्सेति । **सेतग्घि छत्ते**ति दिब्बसेतच्छत्ते । **अनुधारियमाने**ति धारियमाने । एत्थ च छत्तग्गहणेनेव खग्गादीनि पच्च ककुधभण्डानि वुत्तानेवाति दड्ढ्बं । खग्गतालवण्टमोरहत्थकवालबीजनिउण्हीसपट्टापि हि छत्तेन सह तदा उपट्ठिता अहेसुं । छत्तादीनियेव च तदा पञ्चार्यिसु, न छत्तादिग्गाहका । **सब्बा च दिसा**ति दस दिसा, नयिदं सब्बदिसाविलोकनं सत्तपदवीतिहारुत्तरकालं । महासत्तो हि मनुस्सानं हत्थतो मुच्चित्वा पुरत्थिमं दिसं ओलोकेसि, तत्थ देवमनुस्सा गन्धमालादीहि पूजयमाना, “महापुरिस, इध तुम्हेहि सदिसोपि नत्थि, कुतो उत्तरितरो”ति आहंसु । एवं चतस्सो दिसा चतस्सो अनुदिसा हेट्ठा उपरीति सब्बा दिसा अनुविलोकेत्वा सब्बत्थ अत्तना सदिसं अदिस्वा “अयं उत्तरा दिसा”ति सत्तपदवीतिहारेण अगमासि । **आसभिन्ति** उत्तमं । **अग्गो**ति सब्बपठमो । **जेट्ठो**ति **सेट्ठो**ति च तस्सेव वेवचनं । **अयमन्तिमा जाति**, **नत्थि दानि पुनब्भवो**ति इमस्मिं अत्तभावे पत्तब्बं अरहत्तं ब्याकासि । “**अनेकेसं विसेसाधिगमानं पुब्बनिमित्तभावेना**”ति संखित्तेन वुत्तमत्थं “**यज्ही**”तिआदिना वित्थारतो दस्सेति । तत्थ **एत्था**ति —

“अनेकसाखञ्च सहस्समण्डलं,
छत्तं मरू धारयुमन्तलिक्खे ।
सुवण्णदण्डा वीतिपतन्ति चामरा,
न दिस्सरे चामरछत्तगाहका”ति ॥ (सु० नि० ६९३) —

इमिस्सा गाथाय । सब्बञ्जुतञ्जाणमेव सब्बत्थ अप्पटिहतचारताय अनावरणजाणन्ति आह —

“**सब्बञ्जुतानावरणजाणपटिलाभस्सा**”ति । तथा **अयं भगवापि गतो...पे०... पुब्बनिमित्तभावेना**ति एतेन अभिजातियं धम्मतावसेन उप्पज्जनकविसेसा सब्बबोधिसत्तानं साधारणाति दस्सेति । पारमितानिस्सन्दा हि तेति ।

विक्रमीति अगमासि । **मरू**ति देवा । **समा**ति विलोकनसमताय समा सदिसियो । महापुरिसो हि यथा एकं दिसं विलोकेसि, एवं सेसदिसापि, न कत्थचि विलोकने विबन्धो तस्स अहोसीति । **समा**ति वा विलोकेतुं युत्ताति अत्थो । न हि तदा बोधिसत्तस्स विरूपबीभच्छविसमरूपानि विलोकेतुं अयुत्तानि दिसासु उपट्ठहन्तीति ।

“एवं तथा गतो”ति कायगमनट्टेण गतसद्देन तथागतसद्दं निद्विसित्वा इदानि जाणगमनट्टेण तं दस्सेतुं — “**अथ वा**”तिआदिमाह । तत्थ **नेक्खम्मेना**ति अलोभप्पधानेन कुसलचित्तुप्पादेन । कुसला हि धम्मा इध नेक्खम्मं, न पब्बज्जादयो । “पठमज्झानेना”ति च वदन्ति । **पहाया**ति पजहित्वा । **गतो** अधिगतो, पटिपन्नो उत्तरिविसेसन्ति अत्थो । **पहाया**ति वा पहानहेतु, पहानलक्खणं वा । हेतुलक्खणत्थो हि अयं पहायसद्दो । कामच्छन्दादिप्पहानहेतुकज्झि “गतो”ति एत्थ वुत्तं गमनं अवबोधो, पटिपत्ति एव वा कामच्छन्दादिप्पहानेन च लक्खीयति । एस नयो **पदालेत्वा**तिआदीसुपि । **अव्यापादेना**ति मेत्ताय । **आलोकसञ्जाया**ति विभूतं कत्वा मनसिकरणेण उपट्ठितआलोकसञ्जाननेन । **अविक्खेपेना**ति

समाधिना । धम्मववत्थानेनाति कुसलादिधम्मानं याथावनिच्छयेन । “सप्पच्चयनामरूपववत्थानेना”तिपि वदन्ति । एवं कामच्छन्दादिनीवरणप्पहानेन “अभिज्झं लोके पहाया”तिआदिना (विभ० ५०८) वुत्ताय पठमज्झानस्स पुब्बभागप्पटिपदाय भगवतो तथागतभावं दस्सेत्वा इदानी सह उपायेन अट्टहि समापत्तीहि अट्टारसहि च महाविपस्सनाहि तं दस्सेतुं — “जाणेना”तिआदिमाह । नामरूपपरिग्गहकङ्खावितरणानज्झि विबन्धभूतस्स मोहस्स दूरीकरणेन जातपरिज्जायं ठितस्स अनिच्चसज्जादयो सिज्जन्ति, तथा ज्ञानसमापत्तीसु अभिरतिनिमित्तेन पामोज्जेन तत्थ अनभिरतिया विनोदिताय ज्ञानादीनं समधिगमोति समापत्तिविपस्सनानं अरतिविनोदनअविज्जापदालनादिउपायो, उप्पटिपाटिनिद्देशो पन नीवरणसभावाय अविज्जाय हेट्ठा नीवरणेसुपि सङ्गहदस्सनत्थन्ति दट्टब्बो । समापत्तिविहारप्पवेसविबन्धनेन नीवरणानि कवाटसदिसानीति आह — “नीवरणकवाटं उग्घाटेत्वा”ति ।

“रत्तिं वितक्केत्वा विचारेत्वा दिवा कम्मन्ते पयोजेती”ति (म० नि० १.२५१) वुत्तट्टाने वितक्कविचारा धूमायना अधिप्पेताति आह — “वितक्कविचारधूम”न्ति । किज्जापि पठमज्झानूपचारेयेव दुक्खं, चतुत्थज्झानोपचारेयेव च सुखं पहीयति, अतिसयप्पहानं पन सन्थायाह — “चतुत्थज्झानेन सुखदुक्खं पहाया”ति । रूपसज्जाति सज्जासीसेन रूपावचरज्झानानि चेव तदारम्मणानि च वुत्तानि । रूपावचरज्झानमि हि “रूप”न्ति वुच्चति उत्तरपदलोपेन “रूपी रूपानि पस्सती”तिआदीसु (म० नि० २.२४८; ३.३१२; ध० स० २४८; पटि० म० १.२०९) । तस्स आरम्मणमि कसिणरूपं “रूप”न्ति वुच्चति पुरिमपदलोपेन “बहिद्धा रूपानि पस्सति सुवण्णदुब्बण्णानी”तिआदीसु (दी० नि० २.१७३-१७४; म० नि० २.२४९; ध० स० २४४-२४५) । तस्मा इध रूपे रूपज्झाने तंसहगतसज्जा रूपसज्जाति एवं सज्जासीसेन रूपावचरज्झानानि वुत्तानि । रूपं सज्जा अस्साति रूपसज्जं, रूपस्स नामन्ति वुत्तं होति । एवं पथवीकसिणादिभेदस्स तदारम्मणस्स चेतं अधिवचनन्ति वेदितब्बं । पटिघसज्जाति चक्खादीनं वत्थूनं रूपादीनं आरम्मणानञ्च पटिघातेन पटिहननेन विसयिविसयसमोधाने समुप्पन्ना द्विपञ्चविज्जाणसहगता सज्जा पटिघसज्जा । नानत्तसज्जायोति नानत्ते गोचरे पवत्ता सज्जा, नानत्ता वा सज्जा नानत्तसज्जा, अट्ट कामावचरकुसलसज्जा, द्वादस अकुसलसज्जा, एकादस कामावचरकुसलविपाकसज्जा, द्वे अकुसलविपाकसज्जा, एकादस कामावचरकिरियसज्जाति एतासं चतुचत्तालीससज्जानमेतं अधिवचनं । एता हि यस्मा रूपसज्जादिभेदे नानत्ते नानासभावे गोचरे पवत्तन्ति, यस्मा च नानत्ता नानासभावा अज्जमज्जं असदिसा, तस्मा “नानत्तसज्जा”ति वुच्चन्ति ।

अनिच्चस्स, अनिच्चन्ति वा अनुपस्सना अनिच्चानुपस्सना, तेभूमकधम्मानं अनिच्चतं गहेत्वा पवत्ताय अनुपस्सनायेतं नामं । निच्चसज्जन्ति सङ्खतधम्मे “निच्चा सस्सता”ति पवत्तं मिच्छासज्जं । सज्जासीसेन दिट्ठिचित्तानमि गहणं दट्टब्बं । एस नयो इतो परेसुपि । निब्बिदानुपस्सनायाति सङ्खारेसु निब्बिज्जनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय । नन्दिन्ति सप्पीतिकतण्हं । विरागानुपस्सनायाति सङ्खारेसु विरज्जनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय । निरोधानुपस्सनायाति सङ्खारानं निरोधस्स अनुपस्सनाय । “ते सङ्खारा निरुज्जन्तियेव, आयातिं समुदयवसेन न उप्पज्जन्ती”ति एवं वा अनुपस्सना निरोधानुपस्सना । तेनेवाह — “निरोधानुपस्सनाय निरोधेति, नो समुदेती”ति । मुच्चितुकम्यता हि अयं बलप्पत्ताति । पटिनिस्सज्जनाकारेन पवत्ता अनुपस्सना पटिनिस्सगगानुपस्सना । पटिसङ्खा सन्तिट्टना हि अयं । आदानन्ति निच्चादिवसेन गहणं । सन्तिसमूहकिच्चारम्मणानं वसेन एकत्तगहणं घनसज्जा । आयूहनं अभिसङ्खरणं । अवत्थाविसेसापत्ति विपरिणामो । धुवसज्जन्ति थिरभावगहणं । निमित्तन्ति समूहादिघनवसेन सकिच्चपरिच्छेदताय च सङ्खारानं सविग्गहगहणं । पणिधिन्ति रागादिपणिधिं । सा पनत्थतो तण्हावसेन सङ्खारेसु नन्दिता । अभिनिवेसन्ति अत्तानुदिट्ठिं ।

अनिच्चदुक्खादिवसेन सब्बधम्मतीरणं अधिपज्जाधम्मविपस्सना । सारादानाभिनिवेसन्ति असारै

सारगहणविपल्लासं । इस्सरकुत्तादिवसेन लोको समुप्पन्नोति अभिनिवेशो **सम्मोहाभिनिवेशो** । केचि पन “अहोसिं नु खो अहमतीतमद्धानन्तिआदिना पवत्तसंसयापत्ति सम्मोहाभिनिवेशो”ति वदन्ति । सङ्खारेसु लेणताणभावगहणं **आलयाभिनिवेशो** । “आलयरता आलयसम्मुदिता”ति (दी० नि० २.६४; म० नि० १.२८१; २.३३७; सं० नि० १.१७२; महाव० ७) वचनतो आलयो तण्हा, सायेव चक्खादीसु रूपादीसु च अभिनिवेशवसेन पवत्तिया आलयाभिनिवेशोति केचि । “एवंविधा सङ्खारा पटिनिस्सज्जीयन्ती”ति पवत्तं जाणं **पटिसङ्खानुपस्सना** । वट्टतो विगतत्ता विवट्टं, निब्बानं । तत्थ आरम्मणकरणसङ्घातेन अनुपस्सनेन पवत्तिया **विवट्टानुपस्सना**, गोत्रभू । **संयोगाभिनिवेशन्ति** संयुज्जनवसेन सङ्खारेसु अभिनिविसनं । **दिट्ठेकट्ठेति** दिट्ठिया सहजातेकट्ठे पहानेकट्ठे च । **ओळारिकेति** उपरिमग्गवज्जे किलेसे अपेक्खित्वा वुत्तं, अज्जथा दस्सनपहातब्बापि दुतियमग्गवज्जेहि ओळारिकाति । **अणुसहगतेति** अणुभूते । इदं हेट्टिमग्गवज्जे अपेक्खित्वा वुत्तं । **सब्बकिलेसेति** अवसिट्टसब्बकिलेसे । न हि पठमादिमग्गेहिपि पहीना किलेसा **पुन** पहीयन्तीति ।

कक्खळत्तं कथिनभावो । **पग्घरणं** द्रवभावो । लोकियवायुना भस्ताय विय येन तंतंकलापस्स उद्धुमायनं, थद्धभावो वा, तं **वित्थम्भनं** । विज्जमानेपि कलापन्तरभूतानं कलापन्तरभूतेहि फुट्टभावे तंतंभूतविवित्तता रूपपरियन्तो आकासोति येसं यो परिच्छेदो, तेहि सो असम्फुट्टोव, अज्जथा भूतानं परिच्छेदभावो न सिया ब्यापितभावापत्तितो । यस्मिं कलापे भूतानं परिच्छेदो, तेहि असम्फुट्टभावो **असम्फुट्टलक्खणं** । तेनाह — भगवा **आकासधातुनिद्देशे** (ध० स० ६३७) “असम्फुट्टो चतूहि महाभूतेही”ति ।

विरोधिपच्चयसन्निपाते विसदिसुप्पत्ति **रुप्पनं** । चेतनापधानत्ता सङ्खारक्खन्धधम्मानं चेतनावसेनेतं वुत्तं — “**सङ्खारानं अभिसङ्खरणलक्खणं**”न्ति । तथा हि सुत्तन्तभाजनीये **सङ्खारक्खन्धविभङ्गे** (विभ० ९२) “चक्खुसम्फस्सजा चेतना”तिआदिना चेतनाव विभत्ता । अभिसङ्खरणलक्खणा च चेतना । यथाह — “तत्थ कतमो पुज्जाभिसङ्खारो, कुसला चेतना कामावचरा”तिआदि । **फरणं** सविप्फारिकता । **अस्सद्धियेति** अस्सद्धियहेतु । निमित्तत्थे भुम्मं । एस नयो **कोसज्जेति**आदीसु । **वूपसमलक्खणन्ति** कायचित्तपरिळाहूपसमलक्खणं । लीनुद्धच्चरहिते अधिचित्ते पवत्तमाने पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु अब्यावटताय अज्झुपेक्खनं **पटिसङ्खानं** पक्खपातुपच्छेदतो ।

मुसावादादीनं विसंवादानादिकिच्चताय लूखानं अपरिग्गाहकानं पटिपक्खभावतो परिग्गाहकसभावा **सम्मावाचा**, सिनिद्धभावतो सम्पयुत्तधम्मे सम्मावाचापच्चयसुभासितानं सोतारज्ज पुग्गलं परिग्गहातीति सा **परिग्गहलक्खणा** । कायिककिरिया किञ्चि कत्तब्बं समुट्टापेति, सयज्ज समुट्टहनं घटनं होतीति सम्माकम्मन्तसङ्घाता विरतीपि **समुट्टानलक्खणा** दट्टब्बा, सम्पयुत्तधम्मानं वा उक्खिपनं समुट्टापनं कायिककिरियाय भारुक्खिपनं विय । जीवमानस्स सत्तस्स, सम्पयुत्तधम्मानं वा जीवितिन्द्रियपवत्तिया, आजीवस्सेव वा सुद्धि **वोदानं** । “सङ्खारा”ति इध चेतना अधिप्पेताति वुत्तं — “**सङ्खारानं चेतनालक्खणं**”न्ति । **नमनं** आरम्मणाभिमुखभावो । **आयतनं** पवत्तनं । आयतनवसेन हि आयसङ्घातानं चित्तचेतसिकानं पवत्ति । **तण्हाय हेतुलक्खणन्ति** वट्टस्स जनकहेतुभावो, मग्गस्स पन निब्बानसम्पापकत्तन्ति अयमेतेसं विसेसो ।

तथलक्खणं अविपरीतसभावो । **एकरसो** अज्जमज्जनातिवत्तनं अनूनाधिकभावो । **युगनद्धा** समथविपस्सनाव । “सद्भापज्जा पग्गहाविक्खेपा”तिपि वदन्ति । **खयोति** किलेसक्खयो मग्गो । अनुप्पादपरियोसानताय **अनुप्पादो** फलं । **पस्सद्धि** किलेसवूपसमो । **छन्दस्साति** कत्तुकामताछन्दस्स । **मूललक्खणं** पतिट्टाभावो । **समुट्टानलक्खणं** आरम्मणप्पटिपादकताय सम्पयुत्तधम्मानं उप्पत्तिहेतुता । **समोधानं** विसयादिसन्निपातेन गहेतब्बाकारो, या सङ्गतीति

वुच्चति । समं, सह ओदहन्ति अनेन सम्पयुत्तधम्माति वा **समोधानं**, फस्सो । समोसरन्ति सन्निपतन्ति एत्थाति **समोसरणं** । वेदनाय विना अप्पवत्तमाना सम्पयुत्तधम्मा वेदनानुभवननिमित्तं समोसटा विय होन्तीति एवं वुत्तं । गोपानसीनं कूटं विय सम्पयुत्तानं पामोक्खभावो **पमुखलक्खणं** । ततो, तेसं वा सम्पयुत्तधम्मानं उत्तरि पधानन्ति **ततुत्तरि** । पञ्जुत्तरा हि कुसला धम्मा । **विमुत्तियाति** फलस्स । तच्चि सीलादिगुणसारस्स परमुक्कंसभावेन **सारं** । अयञ्च लक्खणविभागो छधातुपञ्चज्ञानङ्गादिवसेन तंतं सुत्तपदानुसारेण पोराणट्टकथायं आगतनयेन च कर्तोति दट्टब्बं । तथा हि पुब्बे वुत्तोपि कोचि धम्मो परियायन्तरप्पकासनत्थं पुन दस्सितो, ततो एव च “छन्दमूलका कुसला धम्मा मनसिकारसमुट्ठाना फस्ससमोधाना वेदनासमोसरणा”ति, “पञ्जुत्तरा कुसला धम्मा”ति, “विमुत्तिसारमिदं ब्रह्मचरिय”न्ति, “निब्बानोगधञ्चि, आवुसो, ब्रह्मचरियं निब्बानपरियोसान”न्ति (सं० नि० ५.५१२) च सुत्तपदानं वसेन “छन्दस्स मूललक्खण”न्तिआदि वुत्तं ।

तथधम्मा नाम चत्तारि अरियसच्चानि अविपरीतसभावत्ता । **तथानि** तंसभावत्ता, **अवितथानि** अमुसासभावत्ता, **अनञ्जथानि** अञ्जाकाररहितत्ता । **जातिपच्चयसम्भूतसमुदागतट्टो**ति जातिपच्चया सम्भूतं हुत्वा सहितस्स अत्तनो पच्चयानुरूपस्स उद्धं उद्धं आगतभावो, अनुपवत्तत्थोति अत्थो । अथ वा सम्भूतट्टो च समुदागतट्टो च सम्भूतसमुदागतट्टो, न जातितो जरामरणं न होति, न च जातिं विना अञ्जतो होतीति **जातिपच्चयसम्भूतट्टो**, इत्थञ्च जातितो समुदागच्छतीति **जातिपच्चयसमुदागतट्टो** । या या जाति यथा यथा पच्चयो होति, तदनु रूपं पातुभावोति अत्थो । **अविज्जाय सङ्घारानं पच्चयट्टो**ति एत्थापि न अविज्जा सङ्घारानं पच्चयो न होति, न च अविज्जं विना सङ्घारा उप्पज्जन्ति । या या अविज्जा येसं येसं सङ्घारानं यथा यथा पच्चयो होति, अयं अविज्जाय सङ्घारानं पच्चयट्टो, पच्चयभावोति अत्थो ।

भगवा तं जानाति पस्सतीति सम्बन्धो । **तेनाति** भगवता । तं विभज्जमानन्ति योजेतब्बं । तन्ति रूपायतनं । **इट्ठानिट्ठादीति आदि-**सद्धेन मज्झत्तं सङ्गणहाति, तथा अतीतानागतपच्चुप्पन्नपरित्तअज्झत्तबहिद्धातदुभयादिभेदं । **लब्भमानकपदवसेनाति** “रूपायतनं दिट्ठं, सद्दायतनं सुत्तं, गन्धायतनं रसायतनं फोट्टुब्बायतनं मुत्तं, सब्बं रूपं मनसा विज्जात”न्ति (ध० स० ९६६) वचनतो दिट्ठपदञ्च विज्जातपदञ्च रूपारम्मणे लब्भति । **अनेकेहि नामेहीति** “रूपारम्मणं इट्ठं अनिट्ठं मज्झत्तं परित्तं अतीतं अनागतं पच्चुप्पन्नं अज्झत्तं बहिद्धा दिट्ठं विज्जातं रूपं रूपायतनं रूपधातु वण्णनिभा सनिदस्सनं सप्पटिघं नीलं पीतक”न्ति एवमादीहि अनेकेहि नामेहि । **तेरसहि वारेहीति** रूपकण्डे आगते तेरस निद्वेसवारे सन्धायाह । **द्वेपञ्जासाय नयेहीति** एकेकस्मिं वारे चतुन्नं चतुन्नं ववत्थापननयानं वसेन द्विपञ्जासाय नयेहि । **तथमेवाति** अविपरीतदस्सिताय अप्पटिवत्तियदेसनताय च तथमेव होति । **जानामि अब्भञ्जासिन्ति** वत्तमानातीतकालेसु जाणप्पवत्तदस्सनेन अनागतेपि जाणप्पवत्ति वुत्तायेवाति दट्टब्बा । **विदित-**सद्धो अनामट्टकालविसेसो वेदितब्बो “दिट्ठं सुत्तं मुत्त”न्तिआदीसु (दी० नि० ३.१८८; म० नि० १.७-८; सं० नि० ३.२०८; अ० नि० ४.२३) विय । **न उपट्ठासीति** अत्तत्तनियवसेन न उपगच्छि । यथा रूपारम्मणादयो धम्मा यंसभावा यंपकारा च, तथा ने पस्सति जानाति गच्छतीति **तथागतोति** एवं पदसम्भवो वेदितब्बो । केचि पन “निरुत्तनयेन **पिसोदरादिपक्खेपेन** वा दस्सीसद्धस्स लोपं, आगत-सद्धस्स चागमं कत्वा तथागतो”ति वण्णेन्ति ।

यं रत्तिन्ति यस्सं रत्तियं । अच्चन्तसंयोगे चेतं उपयोगवचनं । **तिण्णं मारानन्ति** किलेसाभिसङ्घारदेवपुत्तसङ्घातानं तिण्णं मारानं । **अनुपवज्जन्ति** निद्वोसताय न उपवज्जं । **अनून्ति** पक्खिपितब्बाभावेन न ऊनं । **अनधिकन्ति** अपनेतब्बाभावेन न अधिकं । **सब्बाकारपरिपुण्णन्ति** अत्थव्यञ्जनादिसम्पत्तिया सब्बाकारेण परिपुण्णं । **नो अञ्जथाति** “तथेवा”ति वुत्तमेवत्थं ब्यतिरेकेण सम्पादेति । तेन यदत्थं भासितं, तदत्थनिष्फादनतो यथा भासितं भगवता, तथेवाति अविपरीतदेसनतं दस्सेति । **गदत्थोति** एतेन तथं गदतीति **तथागतोति** द-कारस्स त-कारं कत्वा निरुत्तनयेन वुत्तन्ति

दस्सेति । तथा गतमस्साति तथागतो । गतन्ति च कायस्स वाचाय वा पवत्तीति अत्थो । तथाति च वुत्ते यं-तं-सद्धानं अब्बिचारितसम्बन्धताय यथाति अयमत्थो उपट्ठितोयेव होति । कायवाचाकिरियानञ्च अञ्जमञ्जानुलोमेन वचनिच्छायं कायस्स वाचा, वाचाय च कायो सम्बन्धभावेन उपतिट्ठतीति इममत्थं दस्सेन्तो आह — “**भगवतो ही**”तिआदि । इमस्मिं पन अत्थे तथावादिताय तथागतोति अयम्पि अत्थो सिद्धो होति । सो पन पुब्बे पकारन्तरेन दस्सितोति आह — “**एवं तथाकारिताय तथागतो**”ति ।

तिरियं अपरिमाणासु लोकधातूसूति एतेन यदेके “तिरियं विय उपरि अधो च सन्ति लोकधातुयो”ति वदन्ति, तं पटिसेधेति । देसनाविलासोयेव **देसनाविलासमयो** यथा “पुञ्जमयं दानमय”न्तिआदीसु (दी० नि० ३.३०५; इतिवु० ६०; नेत्ति० ३३) । निपातानं वाचकसद्दसन्निधाने तदत्थजोतनभावेन पवत्तनतो गत-सद्दोयेव अवगतत्थं अतीतत्थञ्च वदतीति आह — “**गतोति अवगतो अतीतो**”ति । अथ वा अभिनीहारतो पट्टाय याव सम्बोधि, एत्थन्तरे महाबोधियानपटिपत्तिया हानट्टानसंकिंसेनिवत्तीनं अभावतो यथा पणिधानं, तथा गतो अभिनीहारानुरूपं पटिपन्नोति **तथागतो** । अथ वा महिद्धिकताय पटिसम्भिदानं उक्कंसाधिगमेन अनावरणजाणताय च कत्थचिपि पटिघाताभावतो यथा रुचि, तथा कायवाचाचित्तानं गतानि गमनानि पवत्तियो एतस्साति **तथागतो** । यस्मा च लोके विधयुत्तगतपकारसद्दा समानत्था दिस्सन्ति, तस्मा यथाविधा विपस्सिआदयो भगवन्तो, अयम्पि भगवा तथाविधोति **तथागतो** । यथा युत्ता च ते भगवन्तो, अयम्पि भगवा तथा युत्तोति तथागतो । अथ वा यस्मा सच्चं तत्त्वं तच्छं तथन्ति जाणस्सेतं अधिवचनं, तस्मा तथेन जाणेन आगतोति **तथागतोति** एवम्पि तथागतसद्दस्स अत्थो वेदितब्बो ।

“पहाय कामादिमले यथा गता,
समाधिजाणेहि विपस्सिआदयो ।
महेसिनो सक्यमुनी जुतिन्धरो,
तथागतो तेन तथागतो मतो ॥

“तथञ्च धातायतनादिलक्खणं,
सभावसामञ्जविभागभेदतो ।
सयम्भुजाणेन जिनोयमागतो,
तथागतो वुच्चति सक्यपुङ्गवो ॥

“तथानि सच्चानि समन्तचक्खुना,
तथा इदप्पच्चयता च सब्बसो ।
अनञ्जनेय्येन यतो विभाविता,
याथावतो तेन जिनो तथागतो ॥

“अनेकभेदासुपि लोकधातुसु,
जिनस्स रुपायतनादिगोचरे ।
विचित्तभेदे तथमेव दस्सनं,
तथागतो तेन समन्तलोचनो ॥

“यतो च धम्मं तथमेव भासति,
करोति वाचायनुलोममत्तनो ।
गुणेहि लोकं अभिभुय्यिरीयति,
तथागतो तेनपि लोकनायको ॥

“यथाभिनीहारमतो यथारुचि,
पवत्तवाचा तनुचित्तभावतो ।
यथाविधा येन पुरा महेसिनो,
तथाविधो तेन जिनो तथागतो”ति ॥ (दी० नि० टी० १.७) —

सङ्गहगाथा मुखमत्तमेव, कस्मा? अप्पमादपदं विय सकलकुसलधम्मसम्पटिपत्तिया सब्बबुद्धगुणानं सङ्गाहकत्ता । तेनेवाह — “सब्बाकारेना”तिआदि । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।

१७१. दुतिये उप्पत्तीति पठमाय जातिया निब्बत्तिं वत्त्वा अरियाय जातिया निब्बत्तिं दस्सेतुं — “निष्फत्ती”ति आह । तदा हिस्स बुद्धभावनिष्फत्तीति । “दुल्लभो”तिआदिं वत्त्वा कारणस्स दूरसम्भारभावतो तत्थ कारणं दस्सेन्तो “एकवार”न्तिआदिमाह । इदं वुत्तं होति — तत्थ वारगणना नाम माससंवच्छरकप्पगणनादिका, कप्पानं एकं असङ्ख्येय्यं द्वे असङ्ख्येय्यानि तीणि असङ्ख्येय्यानिपि पारमियो पूरेत्वापि बुद्धेन भवितुं न सक्का, हेट्ठिमकोटिया पन चत्तारि असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च निरन्तरं दस पारमियो पूरेत्वा बुद्धभावं पत्तुं सक्का, न इतो अञ्जथाति इमिना कारणेन दुल्लभो पातुभावो बुद्धानन्ति ।

१७२. ततिये निच्चं न होतीति अभिण्हप्पवत्तिकं न होति कदाचिदेव सम्भवतो । येभुय्येन मनुस्सा अच्छरियं दिस्वा अच्छरं पहरन्ति, तं सन्धाय वुत्तं — “अच्छरं पहरित्वा पस्सितब्बो”ति । समन्नागतत्ताति एतेन अच्छरिया गुणधम्मा एतस्मिं सन्तीति अच्छरियोति दस्सेति । अपिच आदितो पभुति अभिनीहारावहो, ततो परम्पि अनञ्जसाधारणे गुणधम्मे आचिण्णवाति अच्छरियोति आह — “आचिण्णमनुस्सोतिपि अच्छरियमनुस्सो”तिआदि । महाबोधिजाणमेव मण्डभूतं महाबोधिमण्डो । सब्बञ्जुतञ्जाणपदद्वानज्झि मग्गजाणं, मग्गजाणपदद्वानञ्च सब्बञ्जुतञ्जाणं “महाबोधी”ति वुच्चति । अनिवत्तेकेनाति बोधिया नियतभावापत्तिया महाबोधिसत्तभावतो अनिवत्तनसभावेन । बुद्धकारकधम्मानं पूरणम्पि न अञ्जस्स कस्सचि आचिण्णन्तिआदिना हेतुअवत्थाय फलावत्थाय सत्तानं उपकारावत्थाय चाति तीसुपि अवत्थासु लोकनाथो अनञ्जसाधारणानं गुणधम्मानं आचिण्णताय अच्छरियमनुस्सो वुत्तोति दस्सेति ।

१७३. चतुत्थे काले किरियाति कालकिरिया । कतरस्मिं काले कीदिसी किरिया । सामञ्जजोतना हि विसेसे अवतिट्ठति, विसेसत्थिना च विसेसो अनुप्पयोजितब्बोति आह — “एकस्मिं काले पाकटा किरिया”ति । कतरस्मिं पन एकस्मिं काले, कथञ्च पाकटाति? कप्पानं सतसहस्साधिकानि अनेकानि असङ्ख्येय्यानि अभिक्कमित्वा यथाधिप्पेतमनोरथपारिपूरिवसेन समुपलद्धे एकस्मिं काले, सदेवलोके अतिविय अच्छरियमनुस्सस्स परिनिब्बानन्ति अच्चन्तपाकटा । अनुतापकराति चेतोदुक्खावहा । दससहस्सचक्कवाळेसूति वुत्तं तस्स बुद्धक्खेत्तभावेन परिच्छिन्नत्ता, तदञ्जेसञ्च अविषयत्ता ।

१७४. पञ्चमे दुतियस्स बुद्धस्साति दुतियस्स सब्बञ्जुबुद्धस्स अभावा । सुतबुद्धो नाम सुतमयेन जाणेन

बुद्धितब्बस्स बुद्धता। **चतुसच्चबुद्धो** नाम चतुन्नं अरियसच्चानं अनवसेसतो बुद्धता। **पच्चेकबुद्धो** नाम पच्चेकं अत्तनोयेव यथा चतुसच्चसम्बोधो होति, एवं बुद्धता। सम्मासम्बुद्धो एव हि यथा सदेवकस्स लोकस्स चतुसच्चसम्बोधो होति, एवं सच्चानि अभिसम्बुद्धति। **चत्तारि वा अट्ट वा सोळस वा**ति इदं कतमहाभिनीहारानं महाबोधिसत्तानं पञ्जाधिकसद्भाधिकवीरियाधिकविभागवसेन वुत्तं। “पञ्जाधिकानज्झि सद्भा मन्दा होति, पञ्जा तिक्खा। सद्भाधिकानं पञ्जा मज्झिमा होति। वीरियाधिकानं पञ्जा मन्दा, पञ्जानुभावेन च सम्मासम्बोधि अधिगन्तव्वा”ति **अट्टकथायं** वुत्तं। अविसेसेन पन विमुत्तिपरिपाचनीयधम्मानं तिक्खमज्झिममुदुभावेन तयोपेते भेदा युत्ताति वदन्ति। तिविधा हि बोधिसत्ता अभिनीहारक्खणे भवन्ति उग्घटितञ्जुविपञ्चितञ्जुनेय्यभेदेन। तेसु उग्घटितञ्जू सम्मासम्बुद्धस्स सम्मुखा चातुप्पदिकं गाथं सुणन्तो ततियपदे अपरियोसितेयेव छहि अभिञ्जाहि सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पत्तुं समत्थूपनिस्सयो होति। दुतियो सत्थु सम्मुखा एकं गाथं सुणन्तो अपरियोसितेयेव चतुत्थपदे छहि अभिञ्जाहि अरहत्तं पत्तुं समत्थूपनिस्सयो होति। इतरो भगवतो सम्मुखा चातुप्पदिकगाथं सुत्वा परियोसिताय गाथाय छहि अभिञ्जाहि अरहत्तं पत्तुं समत्थूपनिस्सयो होति। तयोपेते विना कालभेदेन कताभिनीहारा लद्धब्याकरणा पारमियो पूरेन्तो यथाक्कमं यथावुत्तभेदेन कालेन सम्मासम्बोधिं पापुणन्ति, तेसु तेसु पन कालभेदेसु अपरिपुण्णोसु ते ते महासत्ता दिवसे दिवसे वेस्सन्तरदानसदिसं दानं देन्तापि तदनुरूपं सीलादिसेसपारमिधम्मे आचिनन्तापि अन्तरा बुद्धा भविस्सन्तीति अकारणमेतं। कस्मा? जाणस्स अपरिपच्चनतो। परिच्छिन्नकालनिष्फादितं विय हि सस्सं परिच्छिन्नकाले निष्फादिता सम्मासम्बोधि तदन्तरा सब्बुस्साहेन वायमन्तेनपि न सक्का पापुणितुन्ति पारमिपूरी यथावुत्तकालविसेसेन सम्पज्जतीति वेदितव्वं। **सद्धिन्ति** समानकाले।

असहायोति निष्परियायतो वुत्तं। सहअयनट्टो हि सहायट्टो। पटिपत्तिवसेन भगवता सह समं अयनं नाम कस्सचिपि नत्थेव। हत्थादिअवयवतो पटि पटि मिनितव्वतो **पटिमा** वुच्चति अत्तभावो। **समत्थो नाम नत्थी**ति देवो वा मारो वा ब्रह्मा वा कोचि नत्थि। **पटिसमो**ति पटिनिधिभावेन समो। **पटिभागं दातु**न्ति “चत्तारो सतिपट्टाना”तिआदिना वुत्तस्स धम्मभागस्स धम्मकोट्टासस्स पटिपक्खभूतं कत्वा भागं कोट्टासं पटिवचनं दातुं समत्थो नाम नत्थि। नत्थि एतस्स सीलादिगुणेहि पटिबिम्बभूतो पुग्गलोति **अप्पटिपुग्गलो**। तेनाह — “**अञ्जो कोची**”तिआदि। तिसहस्सिमहासहस्सीनं विभागो परतो आवि भविस्सति। सेसमेत्थ सुविञ्जेय्यमेव।

१७५. छट्टादीसु **तस्मिं पुग्गले**ति सम्मासम्बुद्धे। तन्ति पञ्जाचक्खु। **पातुभूतमेव होति** तस्स सहस्स उप्पज्जनतो। **उप्पत्ती**ति उप्पज्जनं। **निष्फत्ती**ति परिवुद्धि। **कीवरूपस्सा**ति कीदिसस्स। सावकविसयेव हत्थगतं पञ्जाचक्खु नाम द्विन्नं अगसावकानंयेवाति आह — “**सारिपुत्तथेरस्सा**”तिआदि। **समाधिपञ्जा**ति समाधिसहगता पञ्जा। “समाधिसंवत्तनिका खिप्पनिसन्तिआदिविसेसावहा पञ्जा”ति केचि। **आलोको**ति पञ्जाआलोको एव। तथा **ओभासो**। **तीणिपी**ति तीणिपि सुत्तानि। **लोकियलोकुत्तरमिस्सकानी**ति पुब्बभागपञ्जाय अधिप्पेतत्ता वुत्तं।

उत्तमधम्मानन्ति अत्तनो उत्तरितरस्स अभावेन सेट्ठधम्मानं। दट्ठव्वतो दस्सनं, भगवतो रूपकायो। तत्थपि विसेसतो रूपायतनं। तेनाह — “**चक्खुविञ्जाणेन दट्ठुं लभती**”ति। नत्थि इतो उत्तरन्ति अनुत्तरं, तदेव अनुत्तरियं, दस्सनञ्च तं अनुत्तरियञ्चाति **दस्सनानुत्तरियं**। सेसपदेसुपि एसेव नयो। अयं पन पदविसेसो — सुय्यतीति **सवनं**, भगवतो वचनं। लब्धतीति **लाभो**, भगवति सद्भा। सिक्खितव्वतो **सिक्खा**। सीलसमाधिपञ्जापरिचरणं **पारिचरिया**, उपट्टानं। अनुस्सरणं **अनुस्सति**, सत्थु गुणानुस्सरणं। **इमेसन्ति** यथावुत्तानं छन्नं अनुत्तरियानं। **पातुभावो होती**ति तथागतस्स पातुभावा तप्पटिबद्धता तब्बिसयत्ता च पातुभावो होति। “दस्सनानुत्तरियं”न्ति च सदेवके लोके उत्तरितरस्स भगवतो रूपस्स न दस्सनमत्तं अधिप्पेतं, अथ खो तस्स रूपदस्सनमुखेन अवेच्चप्पसादेन बुद्धगुणे ओकप्पेत्वा ओगाहेत्वा दस्सनं दट्ठव्वं।

तेनाह — “आयस्मा ही”तिआदि । इदमपि दस्सनानुत्तरियन्ति पुब्बे वुत्ततो निब्बिसेसत्ता वुत्तं । दसबलं दस्सनाय लभित्वाति आनन्दत्थेरो विय पसादभत्तिमेत्तापुब्बकं दसबलं दस्सनाय लभित्वा । दस्सनं वड्ढेत्वाति दस्सनमुखेन पवत्तं विपस्सनाचारं वड्ढेत्वा । दस्सनमुखेन याव अनुलोमजाणं विपस्सनाचारं वड्ढेत्वा तदनन्तरं अट्टमकमहाभूमिं ओक्कमन्तो दस्सनं सोतापत्तिमगं पापेति नाम । इध परतो पवत्तं दस्सनं दस्सनमेव नाम, मूलदस्सनं पन सच्चदस्सनस्सपि कारणभावतो दस्सनानुत्तरियं नाम । एस नयो सेसानुत्तरियेसुपि ।

दसबले सद्धं पटिलभतीति सम्मासम्बुद्धे भगवति सद्धं पटिलभति । तिस्सो सिक्खा सिक्खित्वाति तिस्सो पुब्बभागसिक्खा सिक्खित्वा । परिचरतीति उपट्टानं करोति । “इतिपि सो भगवा”तिआदिना बुद्धानुस्सतिवसेन अनुस्सतिज्झानं उप्पादेत्वा तं पट्टानं कत्वा विपस्सनं वड्ढेन्तो “अनुस्सतिं वड्ढेत्वा”ति वुत्तो ।

सच्छिकिरिया होतीति पच्चक्खकरणं होति । मगक्खणे हि लब्भमाना पटिसम्भिदा फलक्खणे सच्छिकता नाम होति ततो परं अत्थादीसु यथिच्छितं विनियोगक्खमभावतो । चतस्सोति गणनपरिच्छेदो । पटिसम्भिदाति पभेदा । कस्स पन पभेदाति? “अत्थे जाणं अत्थपटिसम्भिदा”तिआदिवचनतो (विभ० ७१८-७२१) जाणस्सेता पभेदा । तस्मा चतस्सो पटिसम्भिदाति चत्तारो जाणप्पभेदाति अत्थो । अत्थपटिसम्भिदाति अत्थे पटिसम्भिदा, अत्थपभेदस्स सलक्खणविभावनववत्थानकरणसमत्थं अत्थे पभेदगतं जाणन्ति अत्थो । तथा धम्मपभेदस्स सलक्खणविभावनववत्थानकरणसमत्थं धम्मे पभेदगतं जाणं धम्मपटिसम्भिदा । निरुत्तिपभेदस्स सलक्खणविभावनववत्थानकरणसमत्थं निरुत्ताभिलापे पभेदगतं जाणं निरुत्तिपटिसम्भिदा । पटिभानपभेदस्स सलक्खणविभावनववत्थानकरणसमत्थं पटिभाने पभेदगतं जाणं पटिभानपटिसम्भिदा ।

अत्थेसु जाणन्तिआदीसु अत्थोति सद्धेपतो हेतुफलं । तज्झि हेतुवसेन अरणीयं गन्तब्बं पत्तब्बं, तस्मा “अत्थो”ति वुच्चति । पभेदतो पन यं किञ्चि पच्चयुप्पन्नं, निब्बानं, भासितत्थो, विपाको, किरियाति इमे पच्च धम्मा “अत्थो”ति वेदितब्बा । तं अत्थं पच्चवेक्खन्तस्स तस्मिं पभेदगतं जाणं अत्थपटिसम्भिदा । धम्मोति सद्धेपतो पच्चयो । सो हि यस्मा तन्ति दहति विदहति पवत्तेति चेव पापेति च ठपेति च, तस्मा “धम्मो”ति वुच्चति । पभेदतो पन यो कोचि फलनिब्बत्तको हेतु अरियमगो भासितं कुसलं अकुसलन्ति पच्चविधोति वेदितब्बो, तं धम्मं पच्चवेक्खन्तस्स तस्मिं धम्मे पभेदगतं जाणं धम्मपटिसम्भिदा ।

अत्थधम्मनिरुत्ताभिलापे जाणन्ति तस्मिं अत्थे च धम्मे च सभावनिरुत्तिसद्धं आरम्मणं कत्वा पच्चवेक्खन्तस्स तस्मिं सभावनिरुत्तिअभिलापे पभेदगतं जाणं । एवमयं निरुत्तिपटिसम्भिदा सहारम्मणा नाम जाता, न पञ्जत्तिआरम्मणा । कस्मा? यस्मा सद्धं सुत्वा “अयं सभावनिरुत्ति, अयं न सभावनिरुत्ती”ति पजानाति । पटिसम्भिदापत्तो हि “फस्सो”ति वुत्ते “अयं सभावनिरुत्ती”ति जानाति, “फस्सा”ति वा “फस्स”न्ति वा वुत्ते “अयं न सभावनिरुत्ती”ति जानाति । वेदनादीसुपि एसेव नयो । अयं पनेस नामाख्यातोपसग्गाब्ययपदमपि जानातियेव सभावनिरुत्तिया याथावतो जाननतो । जाणेसु जाणन्ति सब्बत्थकजाणं आरम्मणं कत्वा पच्चवेक्खन्तस्स पभेदगतं जाणं ।

इमा पन चतस्सो पटिसम्भिदा सेक्खभूमियं असेक्खभूमियन्ति द्वीसु ठानेसु पभेदं गच्छन्ति । अधिगमो परियत्ति सवनं परिपुच्छा पुब्बयोगोति इमेहि पच्चहि कारणेहि विसदा होन्ति । अधिगमो नाम सच्चप्पटिवेधो । परियत्ति नाम बुद्धवचनं । तज्झि गणहन्तस्स पटिसम्भिदा विसदा होन्ति । सवनं नाम धम्मस्सवनं । सक्कच्चं धम्मं सुणन्तस्सपि हि पटिसम्भिदा विसदा होन्ति । परिपुच्छा नाम अट्टकथा । उग्गाहितपाळिया अत्थं कथेन्तस्सपि हि पटिसम्भिदा विसदा होन्ति । पुब्बयोगो नाम

पुब्बयोगावचरता । हरणपच्चाहरणनयेन पटिपाकटकम्मट्टानस्सपि पटिसम्भिदा विसदा होन्तीति । **लोकियलोकुत्तरा** वाति एत्थ तिससो पटिसम्भिदा लोकिया, अत्थपटिसम्भिदा सिया लोकिया, सिया लोकुत्तराति एवं विभजित्वा अत्थो वेदितब्बो ।

बुद्धुप्पादेयेवाति अवधारणेन बुद्धुप्पादे एव लब्धनतो, अबुद्धुप्पादे अलब्धनतो अनञ्जसाधारणो पटिवेधो अधिप्पेतो । एवञ्च कत्वा “महतो चक्खुस्सा”ति आदीसु पञ्जामहत्तादिकम्पि अनञ्जसाधारणमेव अधिप्पेतन्ति दट्टब्बं । तथा विज्जाविमुत्तिफलसच्छिकिरियादयोपि परेसं तब्भावावहा दट्टब्बा । या काचि धातुयो लोकिया लोकुत्तरा वा, सब्बा ता इमाहेव सङ्गहिता, एत्थेव अन्तोगधाति वुत्तं — “**इमाव अट्टारस धातुयो नानासभावतो नानाधातुयो**”ति । स्वायमत्थो अनेकधातुनानाधातुजाणविभङ्गेन (विभ० ७५१) दीपेतब्बो । “सच्छिकिरिया”ति वुत्तत्ता “**विज्जाति फले जाण**”न्ति वुत्तं ।

१८७. यस्मा चक्कति अपरापरं परिवत्ततीति **चक्कं**, तस्मा इरियापथापि अपरापरं परिवत्तनट्टेन चक्कसदिसत्ता **चक्कन्ति** वुत्ता, तथा पतिरूपदेसवासदिसम्पत्तियो । **ततो पट्टाय धम्मचक्कं अभिनीहरति नामाति** एत्थ तदा महासत्तो अत्तानं अभिनीहारयोगं करोन्तो “धम्मचक्कं अभिनीहरति नामा”ति वुत्तो ततो पट्टाय धम्मचक्काभिनीहारविबन्धकरधम्मानुप्पज्जनतो । **अभिनीहटं नामाति** एत्थपि अयमेव नयो । **अरहत्तमग्गं पटिविज्जन्तोपि धम्मचक्कं उप्पादेतियेव नाम** तदत्थं जाणं परिपाचेतीति कत्वा । **अरहत्तफलक्खणे धम्मचक्कं उप्पादितं नाम** तस्मिं खणे धम्मचक्कस्स उप्पादनाय कातब्बकिच्चस्स कस्सचि अभावा । पटिवेधजाणहि इध “धम्मचक्क”न्ति अधिप्पेतं । इदानि देसनाजाणवसेन धम्मचक्कं दस्सेतुं — “**कदा पवत्तेति नामा**”ति आदिमाह । न केवलं थेरस्सेव, अथ खो सब्बेसम्पि सासनिकानं धम्मकथा भगवतो धम्मदेसना चतुन्नं अरियसच्चानं चतुन्नञ्च एकत्तादिनयानं अविराधनतोति दस्सेतुं — “**यो हि कोचि भिक्खु वा**”ति आदि आरद्धं । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

एकपुग्गलवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१४. एतदग्गवग्गो

(१४) १. पठमएतदग्गवग्गो

एतदग्गपदवण्णना

१८८. एतदग्गोसु पठमवग्गस्स पठमे **आदिमिहि दिस्सतीति** एत्थ अग्गसद्दोति आनेत्वा योजेतब्बं । **अज्जतग्गेति** अज्जदिवसं आदिं कत्वाति अत्थो । **अङ्गुलग्गेनाति** अङ्गुलिकोटिया । **अम्बिलग्गन्ति** अम्बिलकोट्टासो । **कोटिभूताति** परमकोटिभूता तस्मिं ठाने तादिसानं अञ्जेसं अभावतो । ततो एव **सेट्टुभूतातिपि अग्गा** । **एतदग्गसन्निक्खेपोति** एतदग्गे ठपनं अट्टुप्पत्तिआदीहि चतूहिपि कारणेहि । महापञ्चताय थेरेन एतदग्गट्टानस्स लद्धभावं वित्थारतो दस्सेतुं — “**कथं**”न्ति आदिमाह । द्वे **पदन्तरानीति** कण्डम्बमूले युगन्धरपब्बतेति द्वीसु ठानेसु द्वे पदानि दस्सेत्वा । **मुण्डपीठकन्ति** यं सत्तङ्गं पञ्चङ्गं वा न होति, केवलं मुण्डकपीठं, तं सन्धायेतं वुत्तं । **अवत्थरित्वा निसीदीति** बुद्धानुभावेन अज्झोत्थरित्वा निसीदि । तेनाह — “**एवं निसीदन्तो**”ति आदि । **कायसक्खिं कत्वाति** नामकायेन देसनाय सम्पटिच्छनवसेन सक्खिभूतं कत्वा । **कुसला धम्मा अकुसला धम्मा अब्याकता धम्माति इति**-सद्दो आद्यत्थो, तेन सब्बं अभिधम्मदेसनं सङ्गणहाति ।

पाटिहारियद्धानेति यमकपाटिहारियस्स कतद्धाने । पस्सथाति तेसं बहुभावं सन्धाय वुत्तं । अस्साति मनुस्ससमूहस्स एकभावं । आकप्पन्ति आकारं । महाजनोति सदेवके लोके सब्बो महाजनो । यथा निरयदस्सनं संवेगजननत्थं, एवं देवलोकदस्सनम्पि संवेगजननत्थमेव “अनुपुब्बिकथायं सग्गकथा विय एवं सब्बसम्पत्तिसमुपेतोपि सग्गो अनिच्चो अब्हुवो चवनधम्मो”ति । सज्जेत्वाति समपण्णासाय मुच्छनाहि यथा कामेन निवादेतुं सक्का, एवं सज्जेत्वा ।

पुथुज्जनपञ्चकं पञ्हन्ति पुथुज्जनपञ्हं आदिं कत्वा पवत्तितं खीणासवपञ्हपरियन्तं पञ्हपञ्चकं । पठमं...पे०... पुच्छीति पुथुज्जनविसये पञ्हं पुच्छि । पटिसम्भिदा यथाभिनीहारं यथासकं विपस्सनाभिनीहारेण पठमभूमियादयो विय पवत्तितविसयाति वुत्तं — “ते अत्तनो अत्तनो पटिसम्भिदाविसये ठत्वा कथयिंसू”ति । बुद्धविसये पञ्हं पुच्छीति —

“ये च सङ्घातधम्मासे, ये च सेखा पुथू इध ।

तेसं मे निपको इरियं, पुट्टो पब्रूहि मारिसा”ति ॥ (सु० नि० १०४४) —

इदं पञ्हं पुच्छि । तत्थ सङ्घातधम्माति सङ्घाता जाता चतुसच्चधम्मा, ये च सङ्घातधम्मा चतूहि मग्गेहि पटिविद्धचतुसच्चधम्माति अत्थो । इमिना असेक्खा कथिता । पुथु-सद्दो उभयत्थपि योजेतब्बो “ये पुथू सङ्घातधम्मा, ये च पुथू सेखा”ति । तेसन्ति तेसं द्विन्नं सेक्खासेक्खपुग्गलानं मे पुट्टोति योजेतब्बं, मया पुट्टोति अत्थो । इरियन्ति सेक्खासेक्खभूमिया आगमनप्पटिपदं । इरियति गच्छति सेक्खभूमिं असेक्खभूमिञ्च एतायाति इरिया, तं तेसं इरियं आगमनप्पटिपदं मया पुट्टो पब्रूहि कथेहीति अत्थो । एवं भगवा बुद्धविसये पञ्हं पुच्छित्वा “इमस्स नु खो, सारिपुत्त, संखित्तेन भासितस्स कथं वित्थारेण अत्थो दट्टब्बो”ति आह । थेरो पञ्हं ओलोकेत्वा “सत्था मं सेक्खासेक्खानं भिक्खून् आगमनप्पटिपदं पुच्छती”ति पञ्हे निक्कङ्खो हुत्वा “आगमनप्पटिपदा नाम खन्धादिवसेन बहूहिपि मुखेहि सक्का कथेतुं, कतराकारेण नु खो कथेन्तो सत्थु अज्झासयं गण्हितुं सक्खिस्सामी”ति अज्झासये कङ्खि, तं सन्धयेतं वुत्तं — “धम्मसेनापति...पे०... न सक्कोती”ति । पुच्छितपञ्हं विस्सज्जेतुं पटिभाने असति दिसाविलोकनं सत्तानं सभावोति दस्सेन्तो, “पुरत्थिम...पे०... नासक्खी”ति आह । तत्थ पञ्हुप्पत्तिद्धानन्ति पञ्हुप्पत्तिकारणं ।

थेरस्स किलमनभावं जानित्वाति “सारिपुत्तो पञ्हे निक्कङ्खो, अज्झासये मे कङ्खमानो किलमती”ति थेरस्स किलमनभावं जत्वा । चतुमहाभूतिककायपरिग्गहन्ति एतेण खन्धमुखेण नामरूपपरिग्गहो वुत्तो । “भूतमिदन्ति, सारिपुत्त, समनुपस्ससी”ति हि वदन्तेन भगवता खन्धवसेन नामरूपपरिग्गहो दस्सितो । एवं किरस्स भगवतो अहोसि “सारिपुत्तो मया नये अदिन्ने कथेतुं न सक्खिस्सति, दिन्ने पन नये ममज्झासयं गहेत्वा खन्धवसेन कथेस्सती”ति । थेरस्स सह नयदानेन सो पञ्हो नयसतेन नयसहस्सेन उपट्टासि । तेनाह — “अज्जातं भगवा, अज्जातं सुगता”ति ।

अरूपावचरे पटिसन्धि नाम न होतीति बोधिसम्भारसम्भरणस्स अनोकासभावतो वुत्तं । तेनाह — “अभब्बद्धानत्ता”ति, लब्धव्याकरणानं बोधिसत्तानं उप्पत्तिया अभब्बदेसत्ताति अत्थो । रूपावचरे निब्बत्तीति कम्मवसितासम्भवतो अरूपावचरे अनिब्बत्तित्वा रूपावचरे निब्बत्ति ।

परोसहस्सन्ति आदिना परोसहस्सजातकं दस्सेति । तत्थ परोसहस्सम्पीति अतिरेकसहस्सम्पि । समागतानन्ति सन्निपतितानं भासितस्स अत्थं जानितुं असक्कोन्तानं बालानं । कन्देय्युं ते वस्ससतं अपज्जाति ते एवं समागता अपज्जा इमे बालत्ता ससा विय वस्ससतम्पि वस्ससहस्सम्पि रोदेय्युं परिदेवेय्युं । रोदमानापि पन अत्थं वा कारणं वा नेव जानेय्युन्ति दीपेति । एकोव सेय्यो पुरिसो सपज्जोति एवरूपानं बालानं परोसहस्सतोपि एको पण्डितपुरिसोव सेय्यो वरतरोति अत्थो ।

कीदिसो सपञ्जोति आह — “यो भासितस्स विजानाति अत्थ”न्ति, अयं जेद्वन्तेवासिको विय यो भासितस्स अत्थं जानाति, सो तादिसो सपञ्जो वरतरति अत्थो । दुतिये परोसतजातके ज्ञायेय्युन्ति याथावतो अत्थं जानितुं समाहिता हुत्वा चिन्तेय्युं । सेसमेत्थ वुत्तनयमेव ।

ततियजातके ये सञ्जिनोति ठपेत्वा नेवसञ्जानासञ्जायतनलाभिनो अवसेसचित्तकसत्ते दस्सेति । तेपि दुग्गताति तस्सा नेवसञ्जानासञ्जायतनसमापत्तिया अलाभतो तेपि दुग्गता दुक्खं उपगता सञ्जीभवे । “सञ्जा रोगो सञ्जा गण्डो सञ्जा सल्ल”न्ति (म० नि० ३.२४) हि ते सञ्जाय आदीनवदस्सिनो । येपि असञ्जिनोति असञ्जीभवे निब्बत्ते अचित्तकसत्ते दस्सेति । तेपि इमिस्सायेव समापत्तिया अलाभतो दुग्गतायेव । ज्ञानसुखं अनङ्गणं निद्वोसं यथावुत्तदोसाभावतो । बलवचित्तेकग्गतासभावेनपि तं अनङ्गणं नाम जातं । नेवसञ्जी नासञ्जीति आहाति अतीते किर बाराणसियं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो अरञ्जायतने कालं करोन्तो अन्तेवासिकेहि पुट्टो “नेवसञ्जी नासञ्जी”ति आह । पुरिमजातके वुत्तनयेनेव तापसा जेद्वन्तेवासिकस्स कथं न गण्हंसु । बोधिसत्तो आभस्सरतो आगन्त्वा आकासे उत्त्वा इमं गाथमाह । तेन वुत्तं — “सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्ब”न्ति ।

चतुत्थजातके (जा० १.१.१३५) चन्दस्स विय आभा एतस्साति चन्दाभं, ओदातकसिणं । सूरियाभन्ति सूरियस्स विय आभा एतस्साति सूरियाभं, पीतकसिणं । योध पञ्जाय गाधतीति यो पुग्गलो इध सत्तलोके इदं कसिणद्वयं पञ्जाय गाधति, आरम्मणं कत्वा अनुप्पविसति, तत्थ वा पतिट्ठहति । अवितक्केन दुतियज्ज्ञानेन आभस्सरूपगो होतीति सो पुग्गलो तथा कत्वा पटिलद्धेन दुतियेन ज्ञानेन आभस्सरब्रह्मलोकूपगो होति । सेसं पुरिमनयेनेव वेदितब्बन्ति इमिना इमं दस्सेति (जा० अट्ट० १.१.१३५ चन्दाभजातकवण्णना) — अतीते बाराणसियं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो अरञ्जायतने कालं करोन्तो अन्तेवासिकेहि पुच्छितो “चन्दाभं सूरियाभ”न्ति वत्त्वा आभस्सरे निब्बत्तो । तापसा जेद्वन्तेवासिकस्स न सद्दहंसु । बोधिसत्तो आगन्त्वा आकासे ठितो इमं गाथं अभासि ।

पञ्चमजातके आसीसेथेवाति आसाच्छेदं अकत्वा अत्तनो कम्मेसु आसं करेय्येव । न निब्बिन्देय्याति न निब्बेदं उप्पादेय्य, न उक्कण्ठेय्याति अत्थो । वोति निपातमत्तं । यथा इच्छिन्ति अहज्झि सट्ठिहत्था नरका उट्टानं इच्छिं, सोमिह तथेव जातो, ततो उट्टितोयेवाति दीपेति ।

अतीते (जा० अट्ट० ४.१३.सरभमिगजातकवण्णना) किर बाराणसियं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो सरभमिगयोनियं निब्बत्तित्वा अरञ्जे पटिवसति । राजा मिगवित्तको अहोसि थामसम्पन्नो । एकदिवसं गन्त्वा अमच्चे आह — “यस्स पस्सेन मिगो पलायति, तेनेव सो दातब्बो”ति । अथेकदिवसं सरभमिगो उट्टाय रञ्जो ठितट्टानेन पलायि । अथ नं अमच्चा उप्पण्डेसुं । राजा चिन्तेसि — “इमे मं परिहासन्ति, मम पमाणं न जानन्ती”ति गाळ्हं निवासेत्वा पत्तिकोव खग्गं आदाय “सरभं गण्हिस्सामी”ति वेगेन पक्खन्दि । अथ नं दिस्वा तीणि योजनानि अनुबन्धि । सरभो अरञ्जं पाविसि । राजापि पाविसियेव । तत्थ सरभमिगस्स गमनमग्गे सट्ठिहत्थमत्तो महापूतिपातनरकआवाटो अत्थि, सो तिसहत्थमत्तं उदकेन पुण्णो तिणेहि च पटिच्छन्नो । सरभो उदकगन्धं घायित्वाव आवाटभावं जत्वा थोकं ओसक्कित्वा गतो । राजा पन उजुकमेव आगच्छन्तो तस्मिं पति ।

सरभो तस्स पदसद्वं असुणन्तो निवत्तित्वा तं अपस्सन्तो “नरकआवाटे पतितो भविस्सती”ति जत्वा आगन्त्वा ओलोकेन्तो तं गम्भीरे उदके अप्पतिट्ठे किलमन्तं दिस्वा तेन कतापराधं हृदये अकत्वा सञ्जातकारुञ्जो “मा मयि पस्सन्ते वराको नस्सतु, इमम्हा तं दुक्खा मोचेस्सामी”ति आवाटतीरे ठितो “मा भायि, महाराज, अहं तं दुक्खा मोचेस्सामी”ति

वत्वा अत्तनो पियपुत्तं उद्धरितुं उस्साहं करोन्तो विय तस्सुद्धरणत्थाय सिलाय योग्गं कत्वा “विज्झिस्सामी”ति आगतं राजानं सद्धिहत्था नरका उद्धरित्वा अस्सासेत्वा पिट्ठिं आरोपेत्वा अरञ्जा नीहरित्वा सेनाय अविदूरे ओतारेत्वा ओवादमस्स दत्त्वा पञ्चसु सीलेसु पतिट्ठापेसि । राजा सेनङ्गपरिवृतो नगरं गन्त्वा “इतो पट्ठाय सकलरट्ठवासिनो पञ्च सीलानि रक्खन्तू”ति धम्मभेरिं चरापेसि । महासत्तेन पन अत्तनो कतगुणं कस्सचि अकथेत्वा सायं नानग्गरसभोजनं भुज्जित्वा अलङ्कृतसयने सयित्वा पच्चूसकाले महासत्तस्स गुणं सरित्वा उट्ठाय सयनपिट्ठे पल्लङ्केन निसीदित्वा पीतिपुण्णेन हृदयेन उदानं उदानेन्तो “आसीसेथेव पुरिसो”ति आदिना इमा छ गाथा अभसि ।

तत्थ **अहिता हिता चाति** दुक्खफस्सा सुखफस्सा च, मरणफस्सा, जीवितफस्सातिपि अत्थो । सत्तानज्झि मरणफस्सो अहितो, जीवितफस्सो हितो । तेसं अचिन्तितो मरणफस्सो आगच्छतीति दस्सेति । **अचिन्तितम्पी**ति मया “आवाटे पतिस्सामी”ति न चिन्तितं, “सरभं मारेस्सामी”ति **चिन्तितं** । इदानि पन मे चिन्तितं नट्ठं, अचिन्तितमेव जातन्ति उदानवसेन वदति । **भोगाति** यसपरिवारा, एते चिन्तामया न होन्ति । तस्मा जाणवता वीरियमेव कातब्बन्ति वदति । वीरियवतो हि अचिन्तितम्पि होतियेव ।

तस्सेतं उदानं उदानेन्तस्सेव अरुणं उट्ठहि । पुरोहितो पातोव सुखसेय्यपुच्छन्तथं आगन्त्वा द्वारे ठितो तस्स उदानगीतसद्वं सुत्वा चिन्तेसि — “राजा हिय्यो म्मिगवं अगमासि, तत्थ सरभमिगं विद्धो भविस्सति, तेन मञ्जे उदानं उदानेती”ति । एवं ब्राह्मणस्स रञ्जो परिपुण्णव्यञ्जनं उदानं सुत्वा सुमज्जिते आदासे मुखं ओलोकेन्तस्स छाया विय रञ्जा च सरभेन च कतकारणं पाकटं अहोसि, सो नखग्गेन द्वारं आकोटेसि । राजा “को एसो”ति पुच्छि । अहं, देव, पुरोहितोति । अथस्स द्वारं विवरित्वा “इतो एहाचरिया”ति आह । सो पविसित्वा राजानं जयापेत्वा एकमन्तं ठितो “अहं, महाराज, तथा अरञ्जे कतकारणं जानामि, त्वं एकं सरभमिगं अनुबन्धन्तो नरके पतितो, अथ नं सो सरभो सिलाय योग्गं कत्वा नरकतो उद्धरि, सो त्वं तस्स गुणं सरित्वा उदानं उदानेसी”ति वत्वा “**सरभं गिरिदुग्गस्मि**”न्ति आदिना द्वे गाथा अभसि ।

तत्थ **अनुसरीति** अनुबन्धि । **विक्कन्तन्ति** उद्धरणत्थाय कतपरक्कमं । **अनुजीवसीति** उपजीवसि, तस्सानुभावेन तथा जीवितं लद्धन्ति अत्थो । **समुद्धरीति** उद्धरणं अकासि । **सिलाय योग्गं सरभो करित्वाति** सिलाय सोपानसदिसाय नरकतो उद्धरणयोग्गतं करित्वा । **अलीनचित्तन्ति** सङ्कोचं अप्पत्तचित्तं । **त म्मिगं वदेसीति** सुवण्णसरभमिगं इध सिरिसयने निपन्नो वण्णेसि । तं सुत्वा राजा, “अयं मया सद्धिं न म्मिगवं आगतो, सब्बञ्च पवत्तिं जानाति, कथं नु खो जानाति, पुच्छिस्सामि न”न्ति चिन्तेत्वा — “**किं त्वं नु तत्थेवा**”ति नवमगाथमाह । तत्थ **भिसरूपन्ति** किं नु ते जाणं बलवजातिकं, तेनेतं जानासीति वदति । ब्राह्मणो “नाहं सब्बञ्जुबुद्धो, व्यञ्जनं अमक्खेत्वा तथा कथितगाथाय पन मय्हं अत्थो उपट्ठाती”ति दीपेन्तो “**न चेवह**”न्ति दसमगाथमाह । तत्थ **सुभासितानन्ति** व्यञ्जनं अमक्खेत्वा सुट्ठु भासितानं । **अत्थं तदानेन्तीति** यो तेसं अत्थो, तं आनेन्ति उपधारेन्तीति अत्थो । तदा पुरोहितो धम्मसेनापति अहोसि । तेनेवाह — “**अतीतेपी**”ति आदि । सेसं उत्तानत्थमेव ।

अञ्जासिकोण्डञ्जत्थेरवत्थु

अञ्जासिकोण्डञ्जत्थेरादयोति आदीसु पन **याथावसरसगुणवसेनाति** यथासभावगुणवसेन । पब्बज्जावसेन पटिवेधवसेन सुचिरं सुनिपुणं रत्तिन्दिवपरिच्छेदजाननवसेन च रत्तञ्जुता वेदितब्बाति तं दस्सेन्तो “**ठपेत्वा हि सम्मासम्बुद्ध**”न्ति आदिमाह । **पाकटोव होतीति** सतिपञ्जावेपुल्लप्पत्तिको पाकटो विभूतो होति । **अञ्जासिकोण्डञ्जोति** सावकेसु सब्बपठमं चत्तारि अरियसच्चानि जातकोण्डञ्जो । **सब्बेसुपि एतदग्गेसूति** सब्बेसुपि एतदग्गसुत्तेसु, सब्बेसु वा

एतदगदृपनेसु ।

धुरपत्तानीति पत्तानं पमुखभूतानि बाहिरपत्तानि । **नवुतिहत्थानीति** मज्झिमपुरिसस्स हत्थेन नवुतिरतनानि । पदुमेनेव तं तं पदेसं उत्तरति अतिक्कमतीति **पदुमुत्तरो**, भगवा । **गन्धदाममालादामादीहीति** आदिसद्देन पत्तदामादिं सङ्गण्हाति । तत्थ गन्धदामेहि कतमाला **गन्धदामं** । लवङ्गतक्कोलजातिपुष्पादीहि कतमाला **मालादामं** । तमालपत्तादीहि कतमाला **पत्तदामं** । **वङ्गपट्टेति** वङ्गदेसे उप्पन्नघनसुखुमवत्थे । **उत्तमसुखुमवत्थन्ति** कासिकवत्थमाह ।

तेपरिवट्टधम्मचक्कप्पवत्तनसुत्तन्तपरियोसानेति एत्थ “इदं दुक्खं अरियसच्च”न्तिआदिना सच्चवसेन, “दुक्खं अरियसच्चं परिज्जेय्य”न्तिआदिना किच्चवसेन, “दुक्खं अरियसच्चं परिज्जात”न्तिआदिना कतवसेन च तीहि आकारेहि परिवट्टेत्वा चतुन्नं सच्चानं देसितत्ता तयो परिवट्टा एतस्स अत्थीति तिपरिवट्टं, तिपरिवट्टमेव तेपरिवट्टं, तेपरिवट्टञ्च तं धम्मचक्कप्पवत्तनञ्चाति **तेपरिवट्टधम्मचक्कप्पवत्तनं**, तदेव सुत्तन्तं, तस्स परियोसानेति अत्थो ।

सालिगब्भं फालेत्वा आदायाति सालिगब्भं फालेत्वा तत्थ लब्भमानं सालिखीररसं आदाय । **अनुच्छविकन्ति** बुद्धानं अनुच्छविकं खीरपायसं पचापेम । वेणियो पुरिसभाववसेन बन्धित्वा कलापकरणे **कलापगंगं** । खले कलापानं ठपनदिवसे **खलगंगं** । महित्वा वीहीनं रासिकरणदिवसे **खलभण्डगंगं** । कोट्टेसु हि धञ्जस्स पक्खिपनदिवसे **कोट्टगंगं** ।

द्वे गतियोति द्वे एव निष्फत्तियो, द्वे निट्ठाति अत्थो । **तस्मिं कुमारे सब्बञ्जुतं पत्तेति** कोण्डञ्जमाणवस्सेव लद्धियं ठत्वा इतरेपि छ जना पुत्ते अनुसांसिंसु । बोधिरुक्खमूले पाचीनपस्सं **अचलट्टानं** नाम, यं “वजिरासन”न्तिपि वुच्चति । महतं महतियो वहतीति “पाचीनमुखो”ति अवत्वा “**पाचीनलोकधातुअभिमुखो**”ति वुत्तं । मंसचक्खुपि लोकनाथस्स अप्पटिघातं महाविसयञ्चाति । **चतुरङ्गसमन्नागतन्ति** “कामं तचो च न्हारु च, अट्ठि च अवसिस्सतू”तिआदिना (म० नि० २.१८४; सं० नि० २.२२, २३७; अ० नि० २.५; महानि० १९६) वुत्तचतुरङ्गसमन्नागतं ।

इदं पन सब्बमेवाति “कस्स नु खो अहं पठमं धम्मं देसेस्सामी”तिआदिनयप्पवत्तं (म० नि० १.२८४; २.३४१; महाव० १०) सब्बमेव । **परिवितक्कमत्तमेव** तथा अत्थसिद्धिया अभावतो । **पुष्फितफलितं कत्वाति** अभिज्जापटिसम्भिदाहि सब्बपालिफुल्लं, मग्गफलेहि सब्बसो फलभारभरितञ्च करोन्तो पुष्फितं फलितं कत्वा । **अपक्कमितुकामो हुत्वाति** द्वेपि अग्गसावके अत्तनो निपच्चकारं करोन्ते दिस्वा तेसं गुणातिरेकतं बहु मञ्जन्तो बुद्धानं सन्तिका अपक्कमितुकामो हुत्वा । **तत्थेवाति** छद्दन्तदहतीरेयेव ।

सारिपुत्त-मोगल्लानत्थेरवत्थु

१८९-१९०. दुतियततियेसु **इद्धिमन्तानन्ति** एत्थ **मन्त-**सद्दो अतिसयत्थविसयोति थेरस्स अतिसयिकइद्धितं दस्सेतुं — “**इद्धिया सम्पन्नानं**”न्ति वुत्तं । सह पंसूहि कीळिसूति **सहपंसुकीळिता** । **इधलोकत्तभावमेवाति** दिट्ठधम्मिकअत्तभावमेव । **सोळस पञ्जा पटिविज्जित्वा ठितोति** मज्झिमनिकाये **अनुपदसुत्तन्तदेसनाय** “महापञ्जो, भिक्खवे, सारिपुत्तो, पुथुपञ्जो, भिक्खवे, सारिपुत्तो, हासपञ्जो, भिक्खवे, सारिपुत्तो, जवनपञ्जो, भिक्खवे, सारिपुत्तो, तिक्खपञ्जो, भिक्खवे, सारिपुत्तो, निब्बेधिकपञ्जो, भिक्खवे, सारिपुत्तो”ति (म० नि० ३.९३) एवमागता महापञ्जादिका छ, तस्मिंयेव सुत्ते आगता नवानुपुब्बविहारसमापत्तिपञ्जा, अरहत्तमग्गपञ्जाति इमा सोळसविधा पञ्जा पटिविज्जित्वा सच्छिकत्वा ठितो ।

पञ्चसाकच्छन्ति पञ्चस्स पुच्छनवसेन विस्सज्जनवसेन च साकच्छं करोति । **अत्थिकेहि उपज्जातं मग्गन्ति** एतं अनुबन्धनस्स कारणवचनं । इदञ्चि वुत्तं होति — यंनूनाहं इमं भिक्खुं पिड्डितो पिड्डितो अनुबन्धेय्यं । कस्मा? यस्मा इदं पिड्डितो पिड्डितो अनुबन्धनं नाम अत्थिकेहि उपज्जातं मग्गं, जातो चेव उपगतो च मग्गोति अत्थो । अथ वा अत्थिकेहि अम्हेहि मरणे सति अमतेनपि भवितव्वन्ति एवं केवलं अत्थीति उपज्जातं, अनुमानजाणेन उपगन्त्वा जातं निब्बानं नाम अत्थि, तं मग्गन्तो परियेसन्तोति एवम्पेत्य अत्थो दट्ठव्वो ।

नेसं परिसायाति द्विन्नं अग्गसावकानं परिवारभूतपरिसाय । **द्वे अग्गसावकेति** सारिपुत्तमोग्गल्लाने द्वे महानुभावे सावके । **ठानन्तरेति** अग्गसावकत्तसज्जिते ठानन्तरे ठपेसि । कस्मा पनेत्थ “अग्गसावके”ति अवत्वा “महासावके”ति वुत्तं । यदि अज्जेपि महाथेरा अभिज्जातादिगुणविसेसयोगेन “महासावका”ति वत्तव्वतं लभन्ति, इमेयेव पन सावकेसु अनज्जसाधारणभूता विसेसतो “महासावका”ति वत्तव्वति दस्सनत्थं “**द्वेपि महासावके**”ति वुत्तं ।

महाकस्सपत्थेरवत्थु

१९१. चतुत्थे यस्मा धुतवादधुतधम्मधुतङ्गानि धुतमूलकानि, तस्मा “**धुतो वेदितव्वो**”ति आरद्धं, तत्थ किलेसे धुनि धुतवाति **धुतो**, धुतकिलेसो पुग्गलो, किलेसधुननो वा धम्मो, **किलेसधुननो धम्मो**ति च सपुब्बभागो अरियमग्गो दट्ठव्वो । तं धुतसज्जितं किलेसधुननधम्मं वदति, परे तत्थ पतिट्ठापेतीति **धुतवादो** । चतुक्कज्जेत्थ सम्भवतीति तं दस्सेतुं — “**एत्थ पना**”तिआदि आरद्धं । **तयिदन्ति** निपातो, तस्स सो अयन्ति अत्थो । धुतभूतस्स धुतभूता धम्मा **धुतधम्मा** । **अप्पिच्छता सन्तुट्ठिता** हेट्ठा वुत्ता एव । किलेसे सम्मा लिखति तच्छतीति सल्लेखो, किलेसजेगुच्छी, तस्स भावो **सल्लेखता** । द्वीहिपि कामेहि विविच्चतीति पविवेको, योनिसोमनसिकारबहुलो पुग्गलो, तस्स भावो **पविवेकता** । इमिना सरीरट्ठपनमत्तेन अत्थीति इदमट्ठि त्थ-कारस्स ट्ठ-कारं कत्वा, तस्स भावो **इदमट्ठिता**, इमेहि वा कुसलधम्मेहि अत्थि इदमट्ठि, येन जाणेन “पब्बजितेन नाम पंसुकूलिकङ्गादीसु पतिट्ठितेन भवितव्व”न्ति यथानुसिट्ठं धुतगुणे समादियति चेव परिहरति च, तं जाणं **इदमट्ठिता** । तेनाह — “**इदमट्ठिता जाणमेवा**”ति । **धुतधम्मा नामाति** धुतङ्गसेवनाय पटिपक्खभूतानं पापधम्मानं धुननवसेन पवत्तिया धुतोति लद्धनामाय धुतङ्गचेतनाय उपकारका धम्माति कत्वा धुतधम्मा नाम । **अनुपतन्तीति** तदन्तोगधा तप्परियापन्ना होन्ति तदुभयस्सेव पवत्तिविसेसभावतो । **पटिक्खेपवत्थूसूति** धुतङ्गसेवनाय पटिक्खपितव्ववत्थूसु पहातव्ववत्थूसु ।

पंसुकूलिकङ्गं...पे०... नेसज्जिकङ्गन्ति उद्वेसोपि पेय्यालनयेन दस्सितो । यदेत्थ वत्तव्वं, तं सब्बं **विसुद्धिमग्गे** (विसुद्धि० १.२२ आदयो) वित्थारतो वुत्तं । धुतवादग्गहणेनेव थेरस्स धुतभावोपि गहितो होतीति “**धुतवादान**”न्तेव वुत्तं । **अयं महाति** अभिनीहारादिमहन्ततायपि सासनस्स उपकारितायपि अयं थेरो महा, गुणमहन्तताय पसंसावचनमेव वा एतं थेरस्स यदिदं महाकस्सपोति यथा “महामोग्गल्लानो”ति ।

सत्थु धम्मदेसनाय वत्थुत्तये सज्जातप्पसादताय उपासकभावे ठितत्ता वुत्तं — “**उपोसथङ्गानि अधिट्ठाय**”तिआदि । एतस्स अग्गभावस्साति योजेतव्वं । **सच्चकारोति** सच्चभावावहो कारो, अविस्वादनवसेन वा तदत्थसाधनोति अत्थो । **कोलाहलन्ति** कुतूहलविष्कारो । सत्था सत्तमे सत्तमे संवच्छरे धम्मं कथेन्तो सत्तानं सवनयोग्गं कालं सल्लक्खेन्तो दिवा सायन्हसमयं कथेति, रत्तियं सकलयामं । तेनाह — “**ब्राह्मणो ब्राह्मणे आह — भोति किं रत्तिं धम्मं सुणिस्ससि दिवा**”ति । **विस्सासिकोति** विस्सासिकभावो । “ततो पट्ठाय सो”ति वा पाठो ।

द्वे असङ्ख्येय्यानि पूरितपारमिस्साति इदं सा परम्पराय सोतपतितं अत्थं गहेत्वा आह । अदिन्नविपाकस्साति अविपक्कविपाकस्स । भद्दके कालेति युत्ते काले । नक्खत्तन्ति नक्खत्तेन लक्खितं छणं । तस्मिं तस्मिञ्चि नक्खत्ते अनुभवितब्बछणानि नक्खत्तानि नाम, इतरानि पन छणानि नाम । सम्पापतितदुक्खतो विमोचनेन ततो निय्यानावहताय इच्छितत्थस्स लभापनतो च निय्यानिकं । तेसन्ति सुवण्णपदुमानं । ओलम्बकाति सुवण्णरतनविचित्ता रतनदामा । पुञ्जनियामेनाति पुञ्जानुभावसिद्धेन नियामेन । स्वस्स बाराणसिरज्जं दातुं कतोकासो । फुस्सरथन्ति मङ्गलरथं । सेतच्छत्तउण्हीसवालबीजनिखग्गमणिपादुकानि पञ्चविधं राजककुधभण्डन्ति वदन्ति । इध पन सेतच्छत्तं विसुं गहितन्ति सीहासनं पञ्चमं कत्वा वदन्ति । पारुपनकण्णन्ति पारुपनवत्थस्स दसन्तं । दिब्बवत्थदायिपुञ्जानुभावचोदितो “ननु ताता थूल”न्ति आह । अहो तपस्सीति अहो कपणो अहं राजाति अत्थो । बुद्धानं सद्दहित्वाति बुद्धानं सासनं सद्दहित्वा । चङ्कमनसतानीति इति-सद्दो आद्यत्थो । तेन हि अगिसालादीनि पब्बजितसारुप्पानि ठानानि सङ्गण्हाति ।

साधुकीळितन्ति अरियानं परिनिब्बुतद्धाने कातब्बसक्कारं वदति । नप्पमज्जि, निरोगा अय्याति पुच्छिताकारदस्सनं । परिनिब्बुता देवाति देवी पटिवचनं अदासि । पटियादेत्वाति निय्यातेत्वा । समणकपब्बज्जन्ति समितपापेहि अरियेहि अनुद्दातब्बपब्बज्जं । सो हि राजा पच्चेकबुद्धानं वेसस्स दिट्ठत्ता “इदमेव भद्दक”न्ति तादिसंयेव लिङ्गं गण्णिह । तत्थेवाति ब्रह्मलोके एव । वीसतिमे वस्से सम्पत्तेति आहरित्वा सम्बन्धो । ब्रह्मलोकतो चवित्वा निब्बत्तत्ता, ब्रह्मचरियाधिकारस्स च चिरकालसम्भूतत्ता “एवरूपं कथं मा कथेथा”ति आह । वीसति धरणानि निक्खन्ति वदन्ति, पञ्चपलं निक्खन्ति अपरे । इत्थाकरोति इत्थिरतनस्स उप्पत्तिद्धानं । अय्यधीताति अम्हाकं अय्यस्स धीता, भद्दकापिलानीति अत्थो । समानपण्णन्ति सदिसपण्णं सदिसलेखं कुमारस्स कुमारिकाय च युत्तं पण्णलेखं । ते पुरिसा समागतद्धानतो मगधरट्ठे महातित्थगामं मद्दरट्ठे सागलनगरज्ज उद्विस्स अपक्कमन्ता अज्जमज्जं विस्सज्जन्ता नाम होन्तीति “इतो च एतो च पेसेसु”न्ति वुत्ता ।

पुप्फदामन्ति हत्थिहत्थप्पमाणं पुप्फदामं । तानीति तानि उभोहि गन्थापितानि द्वे पुप्फदामानि । तेति उभो भद्दा चेव पिप्पलिकुमारो च । लोकामिसेनाति कामस्सादेन । असंसद्दाति न संयुत्ता घटे जलन्तेन विय पदीपेन अज्झासये समुज्जलन्तेन विमोक्खबीजेन समुस्साहितचित्तत्ता । यन्तबद्धानीति सस्ससम्पादनत्थं तत्थ तत्थ द्वारकवाटयोजनवसेन बद्धानि निक्खमनतुम्बानि । कम्मन्तोति कसिकम्मकरणद्धानं । दासिकगामाति दासानं वसनगामा । ओसारेत्वाति पक्खिपित्वा । आकप्पकुत्तवसेनाति आकारवसेन किरियावसेन । अननुच्छविकन्ति पब्बजितभावस्स अननुरूपं । तस्स मत्थकेति द्वेधापथस्स द्विधाभूतद्धाने । एतेसं सङ्गहं कातुं वट्टतीति निसीदतीति सम्बन्धो । सा पन तत्थ सत्थु निसज्जा एदिसीति दस्सेतुं – “निसीदन्तो पना”तिआदि वुत्तं । तत्थ या बुद्धानं अपरिमितकालसम्भूताचन्तेय्यापरिज्जेय्यपुञ्जसम्भारूपचयनिब्बत्ता रूपप्पभावबुद्दगुणविज्जोतिता द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणअसीतिअनुब्यज्जनसमुज्जलिता ब्यामप्पभाकेतुमालालङ्कता सभावसिद्धिताय अकित्तिमा रूपकायसिरी, तंयेव महाकस्सपस्स अदिट्ठपुब्बप्पसादसंवद्दनत्थं अनिग्गूहित्वा निसिन्नो भगवा “बुद्दवेसं गहेत्वा... पे०... निसीदी”ति वुत्तो । असीतिहत्थप्पदेसं ब्यापेत्वा पवत्तिया असीतिहत्थाति वुत्ता । सतसाखोति बहुसाखो अनेकसाखो । सुवण्णवण्णोव अहोसि निरन्तरं बुद्दरस्मीहि समन्ततो समोकिण्णभावतो ।

तीसु ठानेसूति दूरतो नातिदूरे आसन्नेति तीसु ठानेसु । तीहि ओवादेहीति “तस्मातिह ते, कस्सप, एवं सिक्खितब्बं ‘तिब्बं मे हिरोत्तप्पं पच्चुपट्टितं भविस्सति थरेसु नवेसु मज्झिमेसू”ति । एवञ्चि ते, कस्सप, सिक्खितब्बं । तस्मातिह ते, कस्सप, एवं सिक्खितब्बं ‘यं किञ्चि धम्मं सुणिस्सामि कुसलूपसंहितं, सब्बं तं अट्ठिं कत्वा मनसि करित्वा सब्बं चेतसा

समन्नाहरित्वा ओहितसोतो धम्मं सुणिस्सामी'ति, एवञ्चि ते, कस्सप, सिक्खितब्बं । तस्मातिह ते, कस्सप, एवं सिक्खितब्बं 'सातसहगता च मे कायगतासति न विजहिस्सती'ति, एवञ्चि ते, कस्सप, सिक्खितब्बं'न्ति (सं० नि० २.१५४) इमेहि तीहि ओवादेहि । एत्थ हि भगवा पठमं ओवादं थेरस्स ब्राह्मणजातिकत्ता जातिमानप्पहानत्थमभासि, दुतियं बाहुसच्चं निस्साय उप्पज्जनकअहंकारप्पहानत्थं, ततियं उपधिसम्पत्तिं निस्साय उप्पज्जनकअत्तसिनेहप्पहानत्थं । **मुदुका खो त्यायन्ति मुदुका खो ते अयं । कस्मा पन भगवा एवमाह? थेरेन सह चीवरं परिवत्तेतुकामताय । कस्मा परिवत्तेतुकामो जातोति? थेरं अत्तनो ठाने ठपेतुकामताय । किं सारिपुत्तमोग्गल्लाना नत्थीति? अत्थि, एवं पनस्स अहोसि "इमेन चिरं ठस्सन्ति, कस्सपो पन वीसतिवस्ससतायुको, सो मयि परिनिब्बुते सत्तपण्णिगुहायं वसित्वा धम्मविनयसङ्गहं कत्वा मम सासनं पञ्चवस्ससहस्सपरिमाणकालप्पवत्तनकं करिस्सतीति अत्तनो ठाने ठपेसि । एवं भिक्खू कस्सपस्स सुस्सूसितब्बं मज्जिस्सन्ती'ति । तस्मा एवमाह ।**

चन्दूपमोति चन्दुसदिसो हुत्वा । किं परिमण्डलताय? नो, अपिच खो यथा चन्दो गगनतलं पक्खन्दमानो न केनचि सद्धिं सन्थवं वा सिनेहं वा आलयं वा करोति, न च न होति महाजनस्स पियो मनापो, अयम्पि एवं केनचि सद्धिं सन्थवादीनं अकरणेन बहुजनस्स पियो मनापो चन्दूपमो हुत्वा खत्तियकुलादीनि चत्तारि कुलानि उपसङ्कमतीति अत्थो । **अपकस्सेव कायं अपकस्स चित्तन्ति** तेनेव सन्थवादीनं अकरणेन कायञ्च चित्तञ्च अपकड्ढित्वा, अपनेत्वाति अत्थो । **निच्चं नवोति** निच्चनवकोव, आगन्तुकसदिसो हुत्वाति अत्थो । आगन्तुको हि पटिपाटिया सम्पत्तगेहं पविसित्वा सचे नं घरसामिका दिस्वा "अम्हाकम्पि पुत्तभातरो विप्पवासं गन्त्वा एवं विचरिंसू'ति अनुकम्पमाना निसीदापेत्वा भोजेन्ति, भुत्तमत्तोयेव "तुम्हाकं भाजनं गण्हा"ति उट्ठाय पक्कमति, न तेहि सद्धिं सन्थवं वा करोति, किच्चकरणीयानि वा संविदहति, एवमयम्पि पटिपाटिया सम्पत्तं घरं पविसित्वा यं इरियापथे पसन्ना मनुस्सा देन्ति, तं गहेत्वा छिन्नसन्थवो तेसं किच्चकरणीये अब्यावटो हुत्वा निक्खमतीति दीपेति ।

अप्पगब्भोति नप्पगब्भो, अट्टुट्टानेन कायपागब्भियेन, चतुट्टानेन वचीपागब्भियेन, अनेकट्टानेन मनोपागब्भियेन च विरहितोति अत्थो । अट्टुट्टानं कायपागब्भियं नाम सङ्गणपुग्गलभोजनसालजन्ताघरनहानतित्थिभिक्खाचारमग्गेसु अन्तरघरपवेसने च कायेन अप्पतिरूपकरणं । चतुट्टानं वचीपागब्भियं नाम सङ्गणपुग्गलअन्तरघरेसु अप्पतिरूपवाचानिच्छारणं । अनेकट्टानं मनोपागब्भियं नाम तेसु तेसु ठानेसु कायवाचाहि अज्झाचारं अनापज्जित्वापि मनसा कामवितक्कादीनं वितक्कनं । सब्बेसम्पि इमेसं पागब्भियानं अभावेन अप्पगब्भो हुत्वा कुलानि उपसङ्कमतीति अत्थो । कस्सपसंयुत्तेन च चन्दूपमप्पटिपदादिथेरस्स धुतवादेसु अगगभावस्स बोधितत्ता वुत्तं "एतदेव कस्सपसंयुत्तं अट्टुप्पत्तिं कत्वा'ति ।

अनुरुद्धत्थेरवत्थु

१९२. पञ्चमे भोजनपपञ्चमत्तन्ति गोचरगामे पिण्डाय चरणाहारपरिभोगसज्जितं भोजनपपञ्चमत्तं । **दीपरुक्खानन्ति** लोहदन्तकट्टमयानं महन्तानं दीपरुक्खानं । लोहमयेसुपि हि तेसु दीपाधारेसु दीपरुक्खकाति रुळिहरेसा दट्टब्बा । ओलम्बकदीपमण्डलदीपसञ्चरणदीपादिका **सेसदीपा** ।

अनुपरियायि पदक्खिणकरणवसेन । **अहं तेनाति** येन तुय्हं अत्थो, अहं तेन पवारेमि, तस्मा तं आहरापेत्वा गण्हाति अत्थो । **सुवण्णपातियंयेवस्स भत्तं उप्पज्जीति** देवतानुभावेन उप्पज्जि, न किञ्चि पचनकिच्चं अत्थि । **सत्त महापुरिसवितक्के वितक्केसीति** "अप्पिच्छस्सायं धम्मो, नायं धम्मो महिच्छस्सा"तिआदिके सत्त महापुरिसवितक्के

वितक्केसि । अट्टमेति “निप्पपञ्चारामस्सायं धम्मो, नायं धम्मो पपञ्चारामस्सा”ति एतस्मिं पुरिसवितक्के ।

मम सङ्कप्पमञ्जायाति “अप्पिच्छस्सायं धम्मो, नायं धम्मो महिच्छस्सा”तिआदिना (दी० नि० ३.३५८; अ० नि० ८.३०) महापुरिसवितक्कवसेन आरद्धमत्तं मत्थकं पापेतुं असमत्थभावेन ठितं मम सङ्कप्पं जानित्वा । **मनोमयेनाति** मनोमयेन विय मनसा निम्मितसदिसेन, परिणामितेनाति अत्थो । **इद्धियाति** “अयं कायो इदं चित्तं विय होतू”ति एवं पवत्ताय अधिट्टानिद्धिया ।

यदा मे अहु सङ्कप्पोति यस्मिं काले मय्हं “कीदिसो नु खो अट्टमो महापुरिसवितक्को”ति परिवितक्को अहोसि, यदा मे अहु सङ्कप्पो, ततो मम सङ्कप्पमञ्जाय इद्धिया उपसङ्कमि, उत्तरि देसयीति योजना । **उत्तरि देसयीति** “निप्पपञ्चारामस्सायं धम्मो निप्पपञ्चरतिनो, नायं धम्मो पपञ्चारामस्स पपञ्चरतिनो”ति (दी० नि० ३.३५८; अ० नि० ८.३०) इमं अट्टमं महापुरिसवितक्कं पूरेन्तो उपरि देसयि । तं पन देसितं दस्सेन्तो आह — “**निप्पपञ्चरतो बुद्धो, निप्पपञ्चमदेसयी**”ति, पपञ्चा नाम रागादयो किलेसा, तेसं वूपसमनताय तदभावतो च लोकुत्तरधम्मा निप्पपञ्चा नाम । यथा तं पापुणाति, तथा धम्मं देसेसि, सामुक्कंसिकं चतुसच्चदेसनं अदेसयीति अत्थो ।

तस्साहं धम्ममञ्जायाति तस्स सत्थु देसनाधम्मं जानित्वा । **विहासिन्ति** यथानुसिद्धं पटिपज्जन्तो विहरिं । **सासने रतोति** सिक्खत्तयसङ्गहे सासने अभिरतो । **तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ताति** पुब्बेनिवासजाणं, दिब्बचक्खुजाणं, आसवक्खयजाणन्ति इमा तिस्सो विज्जा मया अनुप्पत्ता सच्छिकता । ततो एव **कतं बुद्धस्स सासनं**, अनुसिद्धि ओवादो अनुट्टितोति अत्थो ।

भदियत्थेरवत्थु

१९३. छट्ठे उच्च-सद्देन समानत्थो उच्चा-सद्दोति आह — “**उच्चाकुलिकानन्ति उच्चे कुले जातान**”न्ति । **काळी सा देवीति** काळवण्णताय काळी सा देवी । कुलानुक्कमेन रज्जानुप्पत्ति महाकुलिनस्सेवाति वुत्तं — “**सोयेव चा**”तिआदि ।

लकुण्डकभदियत्थेरवत्थु

१९४. सत्तमे **रित्तकोति** देय्यवत्थुरहितो । **गुणे आवज्जेत्वाति** भगवतो रूपगुणे चैव आकप्पसम्पदादिगुणे च अत्तनो अधिप्पायं जत्वा अम्बपक्कस्स पटिग्गहणं परिभुज्जनन्ति एवमादिके यथाउपट्टिते गुणे आवज्जेत्वा ।

पिण्डोलभारद्वाजत्थेरवत्थु

१९५. अट्टमे अभीतनादभावेन सीहस्स विय नादो सीहनादो, सो एतेसं अत्थीति सीहनादिका, तेसं **सीहनादिकानं** । गरहितब्बपसंसितब्बधम्मे याथावतो जानन्तस्सेव गरहा पसंसा च युत्तरूपाति आह — “**बुद्धा च नामा**”तिआदि । **खीणा जातीति**आदीहि पच्चवेक्खणजाणस्स भूमिं दस्सेति । तेन हि जाणेन अरियसावको पच्चवेक्खन्तो “**खीणा जाती**”तिआदिं पजानाति । कतमा पनस्स जाति खीणा, कथञ्च पजानातीति? न तावस्स अतीता खीणा पुब्बेव खीणत्ता, न अनागता अनागते वायामाभावतो, न पच्चुप्पन्ना विज्जमानत्ता । या पन मग्गस्स अभावितत्ता उप्पज्जेय्य एकचतुपञ्चवोकारभवेसु एकचतुपञ्चक्खन्धप्पभेदा जाति, सा मग्गस्स भावितत्ता अनुप्पादधम्मतं आपज्जनेन खीणा । तं सो मग्गभावनाय पहीनकिलेसे पच्चवेक्खित्वा “**किलेसाभावे विज्जमानम्पि कम्मं आर्यातिं अप्पटिसन्धिकं होती**”ति जानन्तो पजानाति ।

वुसितन्ति वुडुं परिवुडुं, कतं चरितं निड्डितन्ति अत्थो । **ब्रह्मचरियन्ति** मग्गब्रह्मचरियं । पुथुज्जनकल्याणकेन हि सद्धिं सत्त सेक्खा मग्गब्रह्मचरियं वसन्ति नाम, खीणासवो वुडुवासो । तस्मा अरियसावको अत्तनो ब्रह्मचरियवासं पच्चवेक्खन्तो “वुसितं ब्रह्मचरियं”न्ति पजानाति । **कतं करणीयन्ति** चतूसु सच्चेसु चतूहि मग्गेहि परिज्जापहानसच्छिकिरियाभावनाभिसमयवसेन सोळसविधं किच्चं निट्ठापितन्ति अत्थो । पुथुज्जनकल्याणकादयो हि तं किच्चं करोन्ति, खीणासवो कतकरणीयो । तस्मा अरियसावको अत्तनो करणीयं पच्चवेक्खन्तो “कतं करणीयं”न्ति पजानाति । **नापरं इत्थत्तायाति** इदानि पुन इत्थभावाय एवं सोळसविधकिच्चभावाय, किलेसक्खयाय वा मग्गभावनाय किच्चं मे नत्थीति पजानाति । अथ वा **इत्थत्तायाति** इत्थभावतो इमस्मा एवंपकारा इदानि वत्तमानक्खन्धसन्ताना अपरं खन्धसन्तानं मय्हं नत्थि, इमे पन पच्चक्खन्धा परिज्जाता तिड्डन्ति छिन्नमूलका रुक्खा विय, ते चरिमकविज्जाणनिरोधेन अनुपादानो विय जातवेदो निब्बायिस्सन्तीति पजानाति ।

मन्ताणिपुत्तपुण्णत्थेरवत्थु

१९६. नवमे अट्टारससुपि विज्जाट्टानेसु निप्फत्तिं गतत्ता “**सब्बसिप्पेसु कोविदो हुत्वा**”ति वुत्तं । अभिदयाअब्भज्जावहस्सेव धम्मस्स तत्थ उपलब्धनतो “**मोक्खधम्मं अदिस्वा**”ति वुत्तं । तेनाह — “**इदं वेदत्तयं नामा**”तिआदि । तथा हि अनेन दुग्गतिपरिमुच्चनम्पि दुल्लभं, अभिज्जापरिवारानं अट्टन्नं समापत्तीनं लाभिताय सयं एकदेसेन उपसन्तो परमुक्कंसगतं उत्तमदमथसमथं अनज्जसाधारणं भगवन्तं सम्भावेन्तो “**अयं पुरिसो**”तिआदिमाह । **पिटकानि गहेत्वा आगच्छन्तीति** फलभाजनानि गहेत्वा अस्सामिकाय आगच्छन्ति । **बुद्धानन्ति** गारववसेन बहुवचननिद्वेसो कतो । **परिभुज्जीति** देवताहि पक्खित्तदिब्बोजं वनमूलफलाफलं परिभुज्जि । पत्ते पतिट्ठापितसमनन्तरमेव हि देवता तत्थ दिब्बोजं पक्खिपिंसु । **सम्मसित्वाति** पच्चवेक्खित्वा, परिवत्तेत्वाति च वदन्ति । **अरहत्तं पापुणिसूति** महादेवत्थेरस्स अनुमोदनकथाय अनुपुब्बिकथासक्खिकाय सुविसोधितचित्तसन्ताना अरहत्तं पापुणिसु ।

दसहि कथावत्थूहीति अप्पिच्छकथा सन्तुड्डिकथा पविवेककथा असंसग्गकथा वीरियारम्भकथा सीलसम्पदाकथा समाधिसम्पदाकथा पज्जासम्पदाकथा विमुत्तिसम्पदाकथा विमुत्तिजाणदस्सनसम्पदाकथाति इमेहि दसहि कथावत्थूहि । **जातिभूमिरट्टवासिनोति** जातिभूमिवन्तदेसवासिनो, सत्थु जातदेसवासिनोति अत्थो । **सीसानुलोकिकोति** पुरतो गच्छन्तस्स सीसं अनु अनु पस्सन्तो । **ओकासं सल्लक्खेत्वाति** साकच्छाय अवसरं सल्लक्खेत्वा । **सत्तविसुद्धिक्कमं पुच्छीति** “किं नु खो, आवुसो, सीलविसुद्धत्थं भगवति ब्रह्मचरियं वुस्सती”तिआदिना (म० नि० १.२५७) सत्त विसुद्धियो पुच्छि । **धम्मकथिकानं अग्गट्टाने ठपेसि** सविसेसेन दसकथावत्थुलाभिताय ।

महाकच्चानत्थेरवत्थु

१९७. दसमे संखित्तेन कथितधम्मस्साति मधुपिण्डकसुत्तन्तदेसनासु विय सङ्खेपेन देसितधम्मस्स । **तं देसनं वित्थारेत्वाति** तं सङ्खेपदेसनं आयतनादिवसेन वित्थारेत्वा । **अत्थं विभजमानानन्ति** तस्सा सङ्खेपदेसनाय अत्थं विभजित्वा कथेन्तानं । **अत्थवसेन वाति** “एत्तका एतस्स अत्था”ति अत्थवसेन वा देसनं पूरेतुं सक्कोन्ति । **ब्यज्जनवसेन वाति** “एत्तकानि एत्थ ब्यज्जनानि देसनावसेन वत्तब्बानी”ति ब्यज्जनवसेन वा पूरेतुं सक्कोन्ति । **अयं पन महाकच्चानत्थेरो उभयवसेनपि सक्कोति** तस्स सङ्खेपेन उट्टिड्डस्स वित्थारेन सत्थु अज्झासयानुरूपं देसनतो, तस्मा तत्थ अग्गोति वुत्तो । **वुत्तनयेनेवाति** “पातोव सुभोजनं भुज्जित्वा उपोसथङ्गानि अधिट्ठाया”तिआदिना हेट्ठा वुत्तनयेनेव । **अज्जेहीति** अज्जासं इत्थीनं केसेहि अतिविय दीघा । न केवलज्च दीघा एव, अथ खो सिनिद्धनीलमुदुकज्जिका च ।

निक्केसीति अप्पकेसी यथा “अनुदरा कञ्जा”ति ।

पणियन्ति विक्केतब्बभण्डं । आवज्जेत्वाति उपनिस्सयं केसानं पकतिभावापत्तिञ्च आवज्जेत्वा । गारवेनाति मुण्डसीसापि थेरे गारवेन एकवचनेनेव आगन्त्वा । निमन्तेत्वाति स्वातनाय निमन्तेत्वा । इमिस्सा इत्थियाति यथावुत्तसेट्ठिधीतरमाह । दिट्ठधम्मिकोवाति अवधारणं अट्टानपयुत्तं, दिट्ठधम्मिको यसपटिलाभोव अहोसीति अत्थो । यसपटिलाभोति च भवसम्पत्तिपटिलाभो । सत्तसु हि जवनचेतनासु पठमा दिट्ठधम्मवेदनीयफला, पच्छिमा उपपज्जवेदनीयफला, मज्जे पञ्च अपरापरियवेदनीयफला, तस्मा पठमं एकं चेतनं ठपेत्वा सेसा यथासकं परिपुण्णफलदायिनो होन्ति, पठमचेतनाय पन दिट्ठधम्मिको यसपटिलाभोव अहोसि ।

पठमएतदग्गवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१४. एतदग्गवग्गो

(१४) २. दुतियएतदग्गवग्गवण्णना

चूळपन्थकत्थेरवत्थु

१९८-२००. दुतियस्स पठमे मनेन निब्बत्तितन्ति अभिञ्जामनेन उप्पादितं । मनेन कतकायोति अभिञ्जाचित्तेन देसन्तरं पत्तकायो । मनेन निब्बत्तितकायोति अभिञ्जामनसा निम्मितकायो “अञ्जं कायं अभिनिम्मिनाती”ति आदीसु (दी० नि० १.२३६-२३७; पटि० म० ३.१४) विय । एकसदिसेयेवाति अत्तसदिसेयेव । एकविधमेवाति अत्तना कतप्पकारमेव । एतप्परमो हि येभ्येन सावकानं इद्धिनिम्मानविधि । अग्गो नाम जातो एकदेसेन सत्थु इद्धिनिम्मानानुविधानतो ।

लाभितायाति एत्थ लाभीति ईकारो अतिसयत्थो । तेन थेरस्स चतुन्नं रूपावचरज्झानानं अतिसयेन सविसेसलाभितं दस्सेति । अरूपावचरज्झानानं लाभितायाति एत्थापि एसेव नयो । न केवलञ्चेता चेतोसञ्जाविवट्टकुसलता रूपावचरज्झानलाभिताय एव, अथ खो इमेहिपि कारणेहीति दस्सेतुं — “चूळपन्थको चा”ति आदि वुत्तं । चेतोति चेत्य चित्तसीसेन समाधि वुत्तो, तस्मा चेतसो समाधिस्स विवट्टनं चेतोविवट्टो, एकस्मिंयेवारम्मणे समाधिचित्तं विवट्टेत्वा हेट्ठिमस्स हेट्ठिमस्स उपरूपरि हापनतो रूपावचरज्झानलाभी चेतोविवट्टकुसलो नाम । “सब्बसो रूपसञ्जान”न्ति आदिना (ध० स० २६५) वुत्तसञ्जा अतिक्कमित्वा “आकासानञ्चायतनसञ्जासहगतं...पे०... नेवसञ्जानासञ्चायतनसञ्जासहगतं”न्ति (ध० स० २६५-२६८) सञ्जासीसेन वुत्तज्झानानं विवट्टकुसलो, तथा इत्थिपुरिसादिसञ्जा निच्चसञ्जादितो चित्तं विवट्टेत्वा केवले रूपावचरज्झानलाभी चेतोविवट्टकुसलो, तथा सुञ्जतानुपस्सनाबहुलो सञ्जाविवट्टकुसलो । समाधिकुसलताय चेतोविवट्टकुसलता तब्बहुलविहारिताय । तथा विपस्सनाकुसलताय सञ्जाविवट्टकुसलता । एकोति चूळपन्थकत्थेरं वदति । समाधिलक्खणेति सवितक्कसविचारादिसमाधिसभावे । पुन एकोति महापन्थकत्थेरमाह । विपस्सनालक्खणेति सत्तअनुपस्सना अट्टारसमहाविपस्सनादिविपस्सनासभावे । समाधिगाळ्होति समाधिस्मिं ओगाळ्हचित्तो सुभावितभावनता । अङ्गसंखित्तेति चतुरङ्गिकतिवङ्गिकादिवसेन ज्ञानङ्गानं सङ्खिपने । आरम्मणसंखित्तेति कसिणुग्घाटिमाकासादिनिब्बत्तनेन कसिणादिआरम्मणानं संखिपने । अङ्गववत्थापनेति वितक्कादीनं ज्ञानङ्गानं ववत्थापने । आरम्मणववत्थापनेति

पथवीकसिणादिज्ज्ञानारम्मणानं ववत्थापने ।

ज्ञानङ्गेहीति रूपावचरज्ज्ञानङ्गेहि, ज्ञानङ्गानेव ज्ञानं । पुन **ज्ञानङ्गेहीति** अरूपावचरज्ज्ञानङ्गेहि । **भाताति** जेडुभाता । **अस्साति** कुटुम्बियस्स । **सुवण्णपूजन्ति** सोवण्णमयं पुप्फपूजं कत्वा । **देवपुरेति** तावतिसभवने सुदस्सनमहानगरे । **अगगद्वारेनाति** तस्मिं दिवसे अगगं सब्बपठमं विवटेन नगरद्वारेन निक्खमित्वा ।

कोकनदन्ति पदुमविसेसनं यथा “कोकासक”न्ति । तं किर बहुपत्तं वण्णसम्पन्नं अतिसुगन्धञ्च होति । “कोकनदं नाम सेतपदुम”न्तिपि वदन्ति । **पातोति** पगेव । अयञ्हेत्थ अत्थो — यथा कोकनदसङ्घातं पदुमं पातो सूरियुगमनवेलायं फुल्लं विकसितं अवीतगन्धं सिया विरोचमानं, एवं सरीरगन्धेन गुणगन्धेन च सुगन्धं सरदकाले अन्तलिक्खे आदिच्चमिव अत्तनो तेजसा तपन्तं अङ्गेहि निच्छरणकजुतिया अङ्गीरसं सम्मासम्बुद्धं पस्साति ।

चूळपन्थको किर कस्सपसम्मासम्बुद्धकाले पब्बजित्वा पञ्जवा हुत्वा अञ्जतरस्स दन्धभिक्खुनो उद्देसगहणकाले परिहासकेळिं अकासि । सो भिक्खु तेन परिहासेन लज्जितो नेव उद्देसं गण्हि, न सज्जायमकासि । तेन कम्मेनायं पब्बजित्वाव दन्धो जातो, तस्मा गहितगहितपदं उपरिउपरिपदं गण्हन्तस्स नस्सति । **इद्धिया अभिसङ्घरित्वा सुद्धं चोळखण्डं अदासीति** तस्स पुब्बहेतुं दिस्वा तदनुरूपे कम्मद्वाने नियोजेन्तो सुद्धं चोळखण्डं अदासि । सो किर पुब्बे राजा हुत्वा नगरं पदक्खिणं करोन्तो नलाटतो सेदे मुच्चन्ते परिसुद्धेन साटकेन नलाटं पुञ्छि, साटको किलिद्धो अहोसि । सो “इमं सरीरं निस्साय एवरूपो परिसुद्धसाटको पकतिं जहित्वा किलिद्धो जातो, अनिच्चा वत सङ्घारा”ति अनिच्चसज्जं पटिलभि । तेन कारणेनस्स रजोहरणमेव पच्चयो जातो ।

लोमानीति चोळखण्डतन्तगतअंसुके वदति । “**किलिद्धातुकानी**”ति किलिद्धसभावानि । **एवंगतिकमेवाति** इदं चित्तम्पि भवङ्गवसेन पकतिया पण्डरं परिसुद्धं रागादिसम्पयुत्तधम्मवसेन संकिलिद्धं जातन्ति दस्सेति । **नक्खत्तं समानेत्वाति** नक्खत्तं समन्नाहरित्वा, आवज्जेत्वाति अत्थो । **बिळारस्सत्थायाति** बिळारस्स गोचरत्थाय । **जलपथकम्मिकेनाति** समुद्धकम्मिकेन । **चारिन्ति** खादितब्बतिणं । **सच्चकारन्ति** सच्चभावावहं कारं, “अत्तना गहिते भण्डे अञ्जेसं न दातब्ब”न्ति वत्त्वा दातब्बलज्जन्ति वुत्तं होति । **ततियेन पटिहारेनाति** ततियेन सासनेन । **पत्तिका हुत्वाति** सामिनो हुत्वा ।

अप्यकेनपीति थोकेनपि परित्तेनपि । **मेधावीति** पञ्जवा । **पाभतेनाति** भण्डमूलेन । **विचक्खणोति** वोहारकुसलो । **समुद्धापेति** अत्तानन्ति महन्तं धनं यसञ्च उप्पादेत्वा तत्थ अत्तानं सण्ठपेति पतिद्धापेति । यथा किं? **अणुं अग्गिव सन्धमं**, यथा पण्डितो पुरिसो परित्तकं अग्गिं अनुक्कमेन गोमयचुण्णादीनि पक्खिपित्वा मुखवातेन धमेन्तो समुद्धापेति वड्ढेति, महन्तं अग्गिक्खन्धं करोति, एवमेव पण्डितो थोकम्पि पाभतं लभित्वा नानाउपायेहि पयोजेत्वा धनञ्च यसञ्च वड्ढेति, वड्ढेत्वा पुन तत्थ अत्तानं पतिद्धापेति । ताय एव वा पन धनस्स महन्तताय अत्तानं समुद्धापेति, अभिज्जातं पाकटं करोतीति अत्थो ।

सुभूतित्थेरवत्थु

२०१-२०२. ततिये **रणाति** हि रागादयो किलेसा वुच्चन्तीति “सरणा धम्मा”ति आदीसु (ध० स० १०० दुकमातिका) रागादयो किलेसा “रणा”ति वुच्चन्ति । रणन्ति एतेहीति **रणा** । येहि अभिभूता सत्ता नानप्पकारेन कन्दन्ति परिदेवन्ति, तस्मा ते रागादयो “रणा”ति वुत्ता । **देसितनियामतो अनोक्कमित्वाति** देसितानोक्कमनतो अनुपगन्त्वा

देसेति, सत्थारा देसितनियामेनेव अनोदिस्सकं कत्वा धम्मं देसेतीति वुत्तं होति । एवन्ति एवं मेत्ताज्ञानतो वुट्ठाय भिक्खागहणे सति । **भिक्खादायकानं महप्फलं भविस्सतीति** इदं **चूळच्छरासङ्घातसुत्तेन** (अ० नि० १.५१ आदयो) दीपेतब्बं । अच्छरासङ्घातमत्तम्पि हि कालं मेत्तचित्तं आसेवन्तस्स भिक्खुनो दिन्नदानं महप्फलं होति महानिसंसं, तेन च सो अमोघं रट्ठपिण्डं भुञ्जतीति अयमत्थो तत्थ आगतोयेव । **निमित्तं गण्हित्वाति** आकारं सल्लक्खेत्वा ।

खदिरवनियरेवतत्थेरवत्थु

२०३. पञ्चमे **वनसभागन्ति** सभागं वनं, **सभागन्ति** च सप्पायन्ति अत्थो । यच्चि पकतिविरुद्धं ब्याधिविरुद्धञ्च न होति, तं “सभाग”न्ति वुच्चति । **उदकसभागन्ति** आदीसुपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । **कल्याणकम्मायूहनक्खणोति** कल्याणकम्पूपचयस्स ओकासो । **तिण्णं भातिकानन्ति** उपतिस्सो, चुन्दो, उपसेनोति इमेसं तिण्णं जेट्टुभातिकानं । **तिस्सन्नञ्च भगिनीनन्ति** चाला, उपचाला, सीसुपचालाति इमेसं तिस्सन्नं जेट्टुभगिनीनं । एत्थ च सारिपुत्तत्थेरो सयं पब्बजित्वा चाला, उपचाला, सीसुपचालाति तिस्सो भगिनियो, चुन्दो उपसेनोति इमे भातरो पब्बाजेसि, रेवतकुमारो एकोव गेहे अवसिस्सति । तेन वुत्तं — “**अम्हाकं...पे०... पब्बाजेन्ती**”ति । **महल्लकतराति** वुद्धतरा । इदञ्च कुमारिकाय चिरजीवितं अभिकङ्कमाना आहंसु । सा किर तस्स अय्यिका वीसतिवस्ससतिका खण्डदन्ता पलितकेसा वलित्तचा तिलकाहतगत्ता गोपानसिवङ्का अहोसि । **विधावनिकन्ति** विधावनकीळिकं । **तिस्सन्नं सम्पत्तीनन्ति** अनुस्सववसेन मनुस्सदेवमोक्खसम्पत्तियो सन्धाय वदति, मनुस्सदेवब्रह्मसम्पत्तियो वा । **सीवलिस्स पुञ्जं वीमंसिस्सामाति** “सीवल्लिना कतपुञ्जस्स विपाकदानट्टानमिद”न्ति जत्वा एवमाह । **सभागट्टानन्ति** समं देसं ।

तं **भूमिरामणेय्यकन्ति** किञ्चापि अरहन्तो गामन्ते कायविवेकं न लभन्ति, चित्तविवेकं पन लभन्तेव । तेसच्चि दिब्बप्पटिभागानिपि आरम्मणानि चित्तं चालेतुं न सक्कोन्ति, तस्मा गामो वा होतु अरञ्जादीनं वा अञ्जतरं, ‘यत्थ अरहन्तो विहरन्ति, तं भूमिरामणेय्यकं’, सो भूमिप्पदेसो रमणीयो एवाति अत्थो ।

कङ्कारेवतत्थेरवत्थु

२०४. छट्ठे **अकप्पियो, आवुसो, गुळोति** एकदिवसं थेरो अन्तरामग्गे गुळकरणं ओक्कमित्वा गुळे पिट्टम्पि छारिकम्पि पक्खित्ते दिस्वान “अकप्पियो गुळो, सामिसो न कप्पति गुळो विकाले परिभुञ्जितु”न्ति कुक्कुच्चायन्तो एवमाह । **अकप्पिया मुग्गाति** एकदिवसं अन्तरामग्गे वच्चे मुग्गं जातं दिस्वा “अकप्पिया मुग्गा, पक्कापि मुग्गा जायन्ती”ति कुक्कुच्चायन्तो एवमाह । सेसमेत्थ सब्बं उत्तानमेव ।

सोणकोळिविसत्थेरवत्थु

२०५. सत्तमे **हापेतब्बमेव अहोसि** अच्चारद्धवीरियत्ता । **उदकेन समुपब्यूळहेति** उदकेन थलं उस्सारेत्वा तत्थ तत्थ रासिकते । **हरितूपलित्तायाति** गोमयपरिभण्डकताय । **तिविधेन उदकेन पोसेन्तीति** खीरोदकं गन्धोदकं केवलोदकन्ति एवं तिविधेन उदकेन पोसेन्ति परिपालेन्ति । **परिस्सावेत्वाति** परिसोधेत्वा गहिते तण्डुलेति योजेतब्बं । **देवो मञ्जेति** देवो विय । **वीणोवादेनाति** “तं किं मञ्जसि, सोण, यदा ते वीणाय तन्तियो अच्चायता होन्ति, अपि नु ते वीणा तस्मिं समये सरवती वा होति कम्मञ्जा वाति? नो हेतं, भन्तेति । एवमेव खो, सोण, अच्चारद्धवीरियं उद्धच्चाय संवत्तति, अतिसिथिलवीरियं कोसज्जाय संवत्तति । तस्मातिह त्वं, सोण, वीरियसमतं अधिद्ध, इन्द्रियानञ्च समतं पटिविज्झा”ति (महाव० २४३) एवं

वीणं उपमं कत्वा पवत्तितेन वीणोपमोवादेन । वीरियसमथयोजनत्थायाति वीरियस्स समथेन योजनत्थाय ।

सोणकुटिकण्णत्थेरवत्थु

२०६. अट्टमे कुटिकण्णोति वुच्चतीति “कोटिकण्णो”ति वत्तब्बे “कुटिकण्णो”ति वोहरीयति । कुलघरे भवा कुलघरिका । सा किर अवन्तिरट्टे कुलघरे महाविभवस्स सेट्टिस्स भरिया । दसबलस्स धम्मकथं सुत्वा सोतापत्तिफले पतिट्ठाय चिन्तेसीति इदं अङ्गुत्तरभाणकानं मतेन वुत्तं । सुत्तनिपातट्ठकथायं पन “सपरिसो भगवन्तं उपसङ्गम्मे धम्मदेसनं अस्सोसि, न च कञ्चि विसेसं अधिगञ्छि । कस्मा? सो हि धम्मं सुणन्तो हेमवतं अनुस्सरित्वा ‘आगतो नु खो मे सहायको, नो’ति दिसादिसं ओलोकेत्वा तं अपस्सन्तो ‘वञ्चितो मे सहायो, यो एवं विचित्तप्पटिभानं भगवतो देसनं न सुणाती’ति विक्खित्तचित्तो अहोसी”ति वुत्तं ।

यस्मा पटिसन्धिजातिअभिनिक्खमनबोधिपरिनिब्बानेस्वेव द्वात्तिस पुब्बनिमित्तानि हुत्वाव पटिविगच्छन्ति, न चिरट्ठित्तिकानि होन्ति, धम्मचक्कप्पवत्तने (सं० नि० ५.१०८१; पटि० म० २.३०) पन तानि सविसेसानि हुत्वा चिरतरं ठत्वा निरुञ्जन्ति, तस्मा वुत्तं — “तियोजनसहस्सं हिमवन्तं अकालपुप्फितं दिस्वा”तिआदि । अग्गबलकायाति सब्बपुरतो गच्छन्ता बलकाया । केन पुप्फितभावं जानासीति केन कारणेन हिमवन्तस्स पुप्फितभावं जानासीति, येन कारणेन इमं अकालपुप्फपाटिहारियं जातं, तं जानासीति वुत्तं होति । तस्स पवत्तित्थेवन्ति तस्स धम्मचक्कस्स भगवता पवत्तित्थेवन्ति । सद्दे निमित्तं गण्हीति सद्दे आकारं सल्लक्खेसि । ततोति “अहं ‘एतं अमतधम्मं तम्पि जानापेस्सामी’ति तव सन्तिकं आगतोस्मी”ति यं वुत्तं, तदनन्तरन्ति अत्थो ।

सातागिरो हेमवतस्स बुद्धुप्पादं कथेत्वा तं भगवतो सन्तिकं आनेतुकामो “अज्ज पन्नरसो”तिआदिगाथमाह । तत्थ (सु० नि० अट्ट० १.१५३) अज्जाति अयं रत्तिन्दिवो पक्खगणनतो पन्नरसो, उपवसितब्बतो उपोसथो । तीसु वा उपोसथेसु अज्ज पन्नरसो उपोसथो, न चातुहसिउपोसथो, न सामग्गीउपोसथो । दिवि भवानि दिब्बानि, दिब्बानि एत्थ अत्थीति दिब्बानि । कानि तानि? रूपानि । तज्जि रत्तिं देवानं दससहस्सिलोकधातुतो सन्निपतितानं सरीरवत्थाभरणविमानप्पभाहि अब्भादिउपक्किलेसविरहिताय चन्दप्पभाय च सकलजम्बुदीपो अलङ्कतो अहोसीति अतिविय अलङ्कतो च परिविसुद्धिदेवस्स भगवतो सरीरप्पभाय । तेनाह — “दिब्बा रत्ति उपट्ठिता”ति ।

एवं रत्तिगुणवण्णनापदेसेनपि सहायस्स चित्तं पसादं जनेन्तो बुद्धुप्पादं कथेत्वा आह — “अनोमनामं सत्थारं, हन्द पस्साम गोतमं”न्ति । तत्थ अनोमेहि अलामकेहि सब्बाकारपरिपूरेहि गुणेहि नामं अस्साति अनोमनामो । तथा हिस्स “बुज्झिता सच्चानीति बुद्धो, बोधेता पजायाति बुद्धो”तिआदिना (महानि० १९२; चूळनि० पारायनत्थुतिगाथानिद्देसो ९७; पटि० म० १.१६२) नयेन बुद्धोति अनोमेहि गुणेहि नामं । “भग्गरागोति भगवा, भग्गदोसोति भगवा”तिआदिना (महानि० ८४) नयेन भगवाति अनोमेहि गुणेहि नामं । एस नयो “अरहं सम्मासम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो”तिआदीसु । दिट्ठधम्मिकादिअत्थेहि देवमनुस्से अनुसासति “इमं पजहथ, इमं समादाय वत्तथा”ति सत्था । तं अनोमनामं सत्थारं । हन्दाति वचसायत्थे निपातो । पस्सामाति तेन अत्तानं सह सङ्गहेत्वा पच्चुप्पन्नबहुवचनं । गोतमन्ति गोतमगोत्तं । इदं वुत्तं होति — “सत्था, न सत्था”ति मा विमत्तिं अकासि, एकन्तव्यवसितो हुत्वाव एहि पस्साम गोतमन्ति ।

एवं वुत्ते हेमवतो “अयं सातागिरो ‘अनोमनामं सत्थारं’न्ति भणन्तो तस्स सब्बज्जुतं पकासेति, सब्बज्जुनो च दुल्लभा लोके, सब्बज्जुपटिज्जेहि पूरणादिसदिसेहेव लोको उपट्टतो । सो पन यदि सब्बज्जू अद्दा तादिलक्खणं पत्तो भविस्सति, तेन

एवं गहेस्सामी'ति चिन्तेत्वा तादिलक्खणं पुच्छन्तो आह — “कच्चि मनो”तिआदि । तत्थ कच्चीति पुच्छा । मनोति चित्तं । सुपणिहितोति सुट्ठु ठपितो अचलो असम्पवेधी । सब्बेसु भूतेसु सब्बभूतेसु । तादिनोति तादिलक्खणं पत्तस्सेव सतो । पुच्छा एव वा अयं “सो तव सत्था सब्बभूतेसु तादी, उदाहु नो”ति । इट्ठे अनिट्ठेचाति एवरूपे आरम्मणे । सङ्कप्पाति वितक्का । वसीकताति वसं गमिता । इदं वुत्तं होति — यं तं सत्थारं वदसि, तस्स ते सत्थुनो कच्चि तादिलक्खणं सम्पत्तस्स सतो सब्बभूतेसु मनो सुपणिहितो, उदाहु याव पच्चयं न लभति, ताव सुपणिहितो विय खायति । सो वा ते सत्था कच्चि सब्बभूतेसु सत्तेसु तादी, उदाहु नो, ये च इट्ठानिट्ठेसु आरम्मणेसु रागदोसवसेन सङ्कप्पा उप्पज्जेय्युं, त्यास्स कच्चि वसीकता, उदाहु कदाचि तेसम्पि वसेन वत्ततीति ।

तीणि वस्सानीति सोणस्स पब्बजितदिवसतो पट्टाय तीणि वस्सानि । तदा किर भिक्खू येभ्य्येन मज्झिमदेसेयेव वसिंसु, तस्मा तत्थ कतिपया एव अहेसुं । ते च एकस्मिं निगमे एको द्वेति एवं विसुं विसुं वसिंसु, थेरानञ्च कतिपये भिक्खू आनेत्वा अज्जेसु आनीयमानेसु पुब्बं आनीता केनचिदेव करणीयेन पक्कमिंसु, कच्चि कालं आगमेत्वा पुन तेसु आनीयमानेसु इतरे पक्कमिंसु, एवं पुनप्पुनं आनयनेन सन्निपातो चिरेनेव अहोसि, थेरो च तदा एकविहारी अहोसि । तेन वुत्तं — “तीणि वस्सानि गणं परियेसित्वा”ति । तीणि वस्सानीति च अच्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं । सत्थु अधिप्पायं जत्वाति अत्तनो आणापनेनेव “इमिना सद्धिं एकगन्धकुटियं वसितुकामो भगवा”ति सत्थु अधिप्पायं जानित्वा । भगवा किर येन सद्धिं एकगन्धकुटियं वसितुकामो, तस्स सेनासनपञ्चत्तियं आनन्दत्थेरं आणापेति ।

अज्झोकासे वीतिनामेत्वाति अज्झोकासे निसज्जाय वीतिनामेत्वा । यस्मा भगवा आयस्मतो सोणस्स समापत्तिसमापज्जनेन पटिसन्थारं करोन्तो सावकसाधारणा सब्बा समापत्तियो अनुलोमप्पटिलोमं समापज्जन्तो बहुदेव रत्तिं अज्झोकासे निसज्जाय वीतिनामेत्वा पादे पक्खालेत्वा विहारं पाविसि, तस्मा आयस्मापि सोणो भगवतो अधिप्पायं जत्वा तदनुरूपं सब्बा ता समापत्तियो समापज्जन्तो बहुदेव रत्तिं अज्झोकासे निसज्जाय वीतिनामेत्वा पादे पक्खालेत्वा विहारं पाविसीति वदन्ति । पविसित्वा च भगवता अनुज्जातो चीवरतिरोकरणियं कत्वा भगवतो पादपस्से निसज्जाय वीतिनामेसि । अज्झेसीति आणापेसि । पटिभातु तं भिक्खु धम्मो भासितुन्ति भिक्खु तुय्हं धम्मो भासितुं उपट्टातु, जाणमुखं आगच्छतु, यथासुतं यथापरियत्तं धम्मं भणाहीति अत्थो । अट्टकवग्गियानीति अट्टकवग्गभूतानि कामसुत्तादिसोळससुत्तानि (महानि० १) । सुग्गहितोति सम्मा उग्गहितो । सब्बे वरे याचीति विनयधरपञ्चमेन गणेन उपसम्पदा धुवन्हानं चम्मत्थरणं गणङ्गणूपाहनं चीवरविप्पवासोति इमे पञ्च वरे याचि । सुत्ते आगतमेवाति उदानपाळियं आगतसुत्तं सन्धाय वदति ।

सीवलित्थेरवत्थु

२०७. नवमे साकच्छित्त्वा साकच्छित्त्वाति रज्जा सद्धिं पटिविरुज्जनवसेन पुनप्पुनं साकच्छं कत्वा । गुळदधित्ति पत्थिन्नं गुळसदिसं कठिनदधिं । अतिअञ्चित्तुन्ति अतिविय आकट्ठित्तुं । कच्चियं वाहेत्वाति दधिमत्थुं पवाहेत्वा, परिस्सावेत्वाति अत्थो । “दधितो कच्चियं गहेत्वा”तिपि पाठो । नन्ति सुप्पवासं । बीजपच्छिं फुसापेन्तीति इमिना सम्बन्धो । याव न उक्कट्ठन्तीति याव दाने न उक्कट्ठन्ति, दातुकामाव होन्तीति अधिप्पायो महादुक्खं अनुभोसीति पसवनिबन्धनं महन्तं दुक्खं अनुभोसि । सामिकं आमन्तेत्वाति सत्ताहं मूळहगम्भा तिब्बाहि खराहि दुक्खवेदनाहि फुट्टा “सम्मासम्बुद्धो वत सो भगवा, यो इमस्स एवरूपस्स दुक्खस्स पहानाय धम्मं देसेति । सुप्पटिपन्नो वत तस्स भगवतो सावकसङ्घो, यो इमस्स एवरूपस्स दुक्खस्स पहानाय पटिपन्नो । सुसुखं वत निब्बानं, यत्थिदं एवरूपं दुक्खं न संविज्जती”ति (उदा० १८)

इमेहि तीहि वितक्केहि तं दुक्खं अधिवासेन्ती सत्थु सन्निकं पेसेतुकामताय सामिकं आमन्तेत्वा । **पुरे मरणाति** मरणतो पुरेतरमेव । **इङ्गितन्ति** आकारं । **जीवितभत्तन्ति** जीवितसंसये दातब्बभत्तं । **सब्बकम्मखमो** अहोसीति सत्तवस्सिकेहि दारकेहि कातब्बं यं किञ्चि कम्मं कातुं समत्थताय सब्बस्स कम्मस्स खमो अहोसि । तेनेव सो सत्ताहं महादाने दीयमाने जातदिवसतो पट्टाय धम्मकरणं आदाय सङ्गस्स उदकं परिस्सावेत्वा अदासि ।

योमन्ति आदिगाथाय “यो भिक्खु इमं रागपलिपथञ्चेव किलेसदुग्गञ्च संसारवट्टञ्च चतुन्नं सच्चानं अप्पटिविज्जनकमोहञ्च अतीतो चत्तारो ओघे तिण्णो हुत्वा पारं अनुप्पत्तो, दुविधेन ज्ञानेन **झायी**, तण्हाय अभावेन **अनेजो**, कथं कथाय अभावेन **अकथं कथी**, उपादानानं अभावेन **अनुपादियित्वा** किलेसनिब्बानेन निब्बुतो, तमहं ब्राह्मणं वदामी”ति अत्थो ।

सब्बेसंयेव पन केसानं ओरोपनञ्च अरहत्तसच्छिकिरिया च अपच्छाअपुरिमा अहोसीति इमिना थेरस्स खुरग्गेयेव अरहत्तुप्पत्ति दीपिता । एकच्चे पन आचरिया एवं वदन्ति “हेट्ठा वुत्तनयेन धम्मसेनापतिना ओवादे दिन्ने ‘यं मया कातुं सक्का, तमहं जानिस्सामी”ति पब्बजित्वा विपस्सनाकम्मट्टानं गहेत्वा तं दिवसंयेव अञ्जतरं विचित्तं कुटिकं दिस्वा पविसित्वा मातुकुच्छियं सत्त वस्सानि अत्तना अनुभूतदुक्खं अनुस्सरित्वा तदनुसारेण अतीतानागते जाणं नेन्तस्स आदित्ता विय तयो भवा उपट्टहिंसु । जाणस्स परिपाकं गतत्ता विपस्सनावीथिं ओतरित्वा तावदेव मग्गप्पटिपाटिया सब्बेपि आसवे खेपेन्तो अरहत्तं पापुणी”ति । उभयथापि थेरस्स अरहत्तुप्पत्तियेव पकासिता, थेरो पन पभिन्नप्पटिसम्भिदो छळभिज्जो अहोसि ।

वक्कलित्थेरवत्थु

२०८. दसमे **आहारकरणवेलन्ति** भोजनकिच्चवेलं । **अधिगच्छे पदं सन्तन्ति** सङ्घारूपसमं सुखन्ति लद्धनामं सन्तं पदं निब्बानं अधिगच्छेय्य । **पठमपादेन पब्बते ठितोयेवाति** पठमेन पादेन गिज्झकूटे पब्बते ठितोयेव । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

दुतियएतदग्गवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१४. एतदग्गवग्गो

(१४) ३. ततियएतदग्गवग्गवण्णना

राहुल-रट्टपालत्थेरवत्थु

२०९-२१०. ततियस्स पठमदुतियेसु **तिस्सो सिक्खाति** अधिसीलअधिचित्तअधिपज्जासङ्घाता तिस्सो सिक्खा । **चुद्दस भत्तच्छेदे कत्वाति** सत्ताहं निराहारताय एकेकस्मिं दिवसे द्विन्नं भत्तच्छेदानं वसेन चुद्दस भत्तच्छेदे कत्वा ।

तेसन्ति तेसं तापसानं । **लाबुभाजनादिपरिक्खारं संविधायाति** लाबुभाजनादितापसपरिक्खारं संविदहित्वा । **सपरिळाहकायधातुकोति** उस्सन्नपित्तताय सपरिळाहकायसभावो । **सतसहस्साति** सतसहस्सपरिमाणा । सतसहस्सं परिमाणं एतेसन्ति सतसहस्सा उत्तरपदलोपेन यथा “रूपभवो रूप”न्ति, अत्थिअत्थे वा अकारपच्चयो दट्टब्बो ।

पाणातिपातादिकुसलधम्मसमुदाचारसङ्घातो आमगन्धो कुणपगन्धो नत्थि एतेसन्ति निरामगन्धा,
यथावुत्तकिलेससमुदाचाररहिताति अत्थो । किलेससमुदाचारो हेत्थ “आमगन्धो”ति वुत्तो । किंकारणा? अमनुञ्जत्ता,
किलेसअसुचिमिस्सत्ता, सब्धि जिगुच्छितत्ता, परमदुग्गन्धभाववहत्ता च । तथा हि ये ये उस्सन्नकिलेसा सत्ता, ते ते
अतिदुग्गन्धा होन्ति । तेनेव निक्किलेसानं मतसरीरम्पि दुग्गन्धं न होति । **दानग्गपरिवहनके**ति दानग्गधुरवहनके ।
मापकोति दिवसे दिवसे परिमितपरिब्बयदानवसेन धञ्जमापको ।

पाळियन्ति विनयपाळियं । **मिगजातकं आहरित्वा कथेसी**ति अतीते किर बोधिसत्तो मिगयोनिं निब्बत्तित्वा
मिगगणपरिवुत्तो अरञ्जे वसति । अथस्स भगिनी अत्तनो पुत्तकं उपनेत्वा “भातिक इमं भागिनेय्यं मिगमायं सिक्खापेही”ति
आह । बोधिसत्तो “साधू”ति पटिस्सुणित्वा “गच्छ तात, असुकवेलायं नाम आगन्त्वा सिक्खेय्यासी”ति आह । सो मातुलेन
वुत्तवेलं अनतिक्कमित्वा तं उपसङ्कमित्वा मिगमायं सिक्खि । सो एकदिवसं वने विचरन्तो पासेन बद्धो बद्धरवं विरवि ।
मिगगणो पलायित्वा “पुत्तो ते पासेन बद्धो”ति तस्स मातुया आरोचेसि । सा भातु सन्तिकं गन्त्वा “भातिक भागिनेय्यो ते
मिगमायं सिक्खापितो”ति पुच्छि । बोधिसत्तो “मा त्वं पुत्तस्स किञ्चि पापकं आसङ्कि, सुग्गहिता तेन मिगमाया, इदानि तं
हासयमानो आगच्छिस्सती”ति वत्वा “**मिगं तिपल्लत्थ**”न्तिआदिमाह ।

तत्थ **मिगन्ति** भागिनेय्यमिगं । तिपल्लत्थं वुच्चति सयनं, उभोहि पस्सेहि उजुकमेव च निपन्नकवसेन तीहाकारेहि
पल्लत्थं अस्स, तीणि वा पल्लत्थानि अस्साति तिपल्लत्थो, तं **तिपल्लत्थं** । **अनेकमायन्ति** बहुमायं बहुवञ्चनं ।
अट्टकखुरन्ति एकेकस्मिं पादे द्विन्नं द्विन्नं वसेन अट्टहि खुरेहि समन्नागतं । **अट्टरत्तापपायिन्ति** पुरिमयामं अतिक्कमित्वा
मज्झिमयामे अरञ्जतो आगम्म पानीयस्स पिवनतो अट्टरत्ते आपं पिवतीति अट्टरत्तापपायी । “अट्टरत्ते आपपायि”न्तिपि
पाठो । मम भागिनेय्यं मिगं अहं साधुकं मिगमायं उग्गणहापेसिं । कथं? यथा एकेन सोतेन छमायं अस्ससन्तो छहि कलाहि
अतिभोति भागिनेय्यो । इदं वुत्तं होति — अयञ्चि तव पुत्तं तथा उग्गणहापेसिं, यथा एकस्मिं उपरिमनासिकासोतेन वातं
सन्निरुम्भित्वा पथवियं अल्लीनेन एकेन हेट्टिमनासिकासोतेन तथेव छमायं अस्ससन्तो छहि कलाहि लुद्धकं अतिभोति,
छहि कोट्टासेहि अज्झोत्थरति वञ्चेतीति अत्थो । कतमेहि छहि? चत्तारो पादे पसारेत्वा एकेन पस्सेन सेय्याय, खुरेहि
तिणपंसुखणनेन, जिक्खानिन्नामनेन, उदरस्स उद्धुमातभावकरणेन, उच्चारपस्सावविस्सज्जनेन, वातस्स निरुम्भनेनाति ।
अथ वा तथा नं उग्गणहापेसिं, यथा एकेन सोतेन छमायं अस्ससन्तो । **छही**ति हेट्टा वुत्तेहि छहि कारणेहि । **कलाही**ति
कलायिस्सति, लुद्धकं वञ्चेस्सतीति अत्थो । **भोती**ति भगिनिं आलपति । **भागिनेय्यो**ति एवं छहि कारणेहि वञ्चकं
भागिनेय्यं निहिसति ।

एवं बोधिसत्तो भागिनेय्यस्स मिगमायं साधुकं उग्गहितभावं वदन्तो भगिनिं समस्सासेसि । सोपि मिगपोतको पासे
बद्धो अनिबन्धित्वायेव भूमियं महाफासुकपस्सेन पादे पसारेत्वा निपन्नो पादानं आसन्नद्वाने खुरेहि एव पहरित्वा पंसुञ्च
तिणानि च उप्पाटेत्वा उच्चारपस्सावं विस्सज्जेत्वा सीसं पातेत्वा जिक्खं निन्नामेत्वा सरीरं खेळकिलिन्नं कत्वा वातग्गहणेन
उदरं उद्धुमातकं कत्वा अक्खीनि परिवत्तेत्वा हेट्टानासिकासोतेन वातं सञ्चरापेन्तो उपरिमनासिकासोतेन वातं
सन्निरुम्भित्वा सकलसरीरं थद्धभावं गाहापेत्वा मतकाकारं दस्सेसि, नीलमक्खिकापि नं सम्परिवारेसुं, तस्मिं तस्मिं ठाने
काका निलीयिंसु । लुद्धो आगन्त्वा उदरे हत्थेन पहरित्वा “पातोव बद्धो भविस्सति, पूतिको जातो”ति तस्स बन्धनरञ्जुं
मोचेत्वा “एत्थेव दानि नं उक्कन्तित्वा मंसं आदाय गमिस्सामी”ति निरासङ्को हुत्वा साखापलासं गहेत्तुं आरद्धो ।
मिगपोतकोपि उट्टाय चतूहि पादेहि ठत्वा कायं विधुनित्वा गीवं पसारेत्वा महावातेन छिन्नवलाहको विय वेगेन मातु सन्तिकं
अगमासि । सत्था “न, भिक्खवे, राहुलो इदानेव सिक्खाकामो, पुब्बेपि सिक्खाकामोयेवा”ति एवं मिगजातकं आहरित्वा

कथेसि ।

अम्बलद्वियराहुलोवादं देसेसीति “पस्ससि नो त्वं, राहुल, इमं परित्तं उदकावसेसं उदकादाने ठपितन्ति? एवं, भन्ते । एवं परित्तकं खो, राहुल, तेसं सामञ्जं, येसं नत्थि सम्पजानमुसावादे लज्जा”ति एवमादिना **अम्बलद्वियराहुलोवादं** (म० नि० २.१०७ आदयो) कथेसि । **गेहसितं वितक्कं वितक्केन्तस्साति** आयस्मा किर राहुलो भगवतो पिड्डितो पिड्डितो गच्छन्तोव पादतलतो याव उपरि केसन्ता तथागतं ओलोकेसि, सो भगवतो बुद्धवेसविलासं दिस्वा “सोभति भगवा द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणविचित्तसरीरो ब्यामप्पभापरिक्खित्तताय विप्पकिण्णसुवण्णचुण्णमज्झगतो विय विज्जुलतापरिक्खित्तो कनकपब्बतो विय यन्तसमाकड्डितरतनविचित्तसुवण्णअग्घिकं विय पंसुकूलचीवरप्पटिच्छन्नोपि रत्तकम्बलपरिक्खित्तकनकपब्बतो विय पवाळलतापटिमण्डितसुवण्णघटिकं विय चीनपिड्डुचुण्णपूजितसुवण्णचेतियं विय लाखारसानुलित्तो कनकथूपो विय रत्तवलाहकन्तरगतो तद्धुण्णमुगतपुण्णचन्दो विय अहो समत्तिसपारमितानुभावेन सज्जितस्स अत्तभावस्स सिरिसम्पत्ती”ति चिन्तेसि । ततो अत्तानम्पि ओलोकेत्वा “अहम्पि सोभामि, सचे भगवा चतूसु महादीपेसु चक्कवत्तिरज्जं अकरिस्स, मय्हं परिणायकट्टानन्तरमदस्स, एवं सन्ते अतिविय जम्बुदीपतलं अतिसोभिस्सा”ति अत्तभावं निस्साय गेहसितं छन्दरागं उप्पादेसि । तं सन्थायेतं वुत्तं — “सत्थु चेव अत्तनो च रूपसम्पत्तिं दिस्वा गेहसितं वितक्कं वितक्केन्तस्सा”ति ।

भगवापि पुरतो गच्छन्तोव चिन्तेसि — “परिपुण्णच्छविमंसलोहितो दानि राहुलस्स अत्तभावो, रजनीयेसु रूपारम्मणादीसु चित्तस्स पक्खन्दनकालो जातो, निप्फलताय नु खो राहुलो वीतिनामेती”ति । अथ सहावज्जनेनेव पसन्ने उदके मच्छं विय परिसुद्धे आदासमण्डले मुखनिमित्तं विय च तस्स तं चित्तुप्पादं अद्दस, दिस्वा च “अयं राहुलो मय्हं अत्रजो हुत्वा मम पच्छतो आगच्छन्तो ‘अहं सोभामि, मय्हं वण्णायतनं पसन्’न्ति अत्तभावं निस्साय गेहसितं छन्दरागं उप्पादेति, अतित्थे पक्खन्दो, उप्पथं पटिपन्नो, अगोचरे चरति, दिसामूळ्हअद्धिको विय अगन्तब्बं दिसं गच्छति, अयं खो पनस्स किलेसो अब्भन्तरे वड्डन्तो अत्तत्थम्पि यथाभूतं पस्सितुं न दस्सिस्सति परत्थम्पि उभयत्थम्पि, ततो निरयेपि पटिसन्धिं गण्हापेस्सति, तिरच्छानयोनियम्पि पेत्तिसयेपि असुरकायेपि सम्बाधेपि मातुकुच्छिस्मिन्ति अनमतग्गे संसारवट्टे परिपातेस्सति । यथा खो पन अनेकरतनपूरा महानावा भिन्नफलकन्तरेन उदकं आदियमाना मुहुत्तम्पि न अज्झुपेक्खित्तब्बा होति, वेगेन वेगेनस्सा विवरं पिदहितुं वड्डति, एवमेव अयम्पि न अज्झुपेक्खित्तब्बो । यावस्स अयं किलेसो अब्भन्तरे सीलरतनादीनि न विनासेति, तावदेव नं निग्गण्हिस्सामी”ति अज्झासयं अकासि । ततो राहुलं आमन्तेत्वा “यं किञ्चि, राहुल, रूपं अतीतानागतपच्चुप्पन्नं अज्झत्तं वा बहिद्धा वा ओळारिकं वा सुखुमं वा हीनं वा पणीतं वा यं दूरे सन्तिके वा, सब्बं रूपं ‘नेतं मम, नेसोहमस्मि, न मेसो अत्ता’ति एवमेतं यथाभूतं सम्पप्पज्जाय दड्डुब्बन्ति । रूपमेव नु खो भगवा रूपमेव नु खो सुगताति । रूपम्पि राहुल, वेदनापि राहुल, सज्जापि राहुल, सङ्खारापि राहुल, विज्जाणम्पि राहुला”ति **महाराहुलोवादसुत्तं** (म० नि० २.११३ आदयो) अभासि । तं दस्सेतुं — “यं किञ्चि राहुल...पे०... कथेसी”ति वुत्तं ।

संयुत्तके पन राहुलोवादोति राहुलसंयुत्ते वुत्तराहुलोवादं सन्थाय वदन्ति । तत्थ “साधु मे, भन्ते, भगवा संखित्तेन धम्मं देसेतु, यमहं, भन्ते, भगवतो धम्मं सुत्वा एको वूपकट्टो अप्पमतो आतापी पहितत्तो विहरेय्य”न्ति थेरेन याचितो “तं किं मज्जसि, राहुल, चक्खु निच्चं वा अनिच्चं वाति? अनिच्चं, भन्ते । यं पनानिच्चं, दुक्खं वा तं सुखं वाति? दुक्खं, भन्ते । यं पनानिच्चं दुक्खं विपरिणामधम्मं, कल्लं नु तं समनुपस्सितुं ‘एतं मम, एसोहमस्मि, एसो मे अत्ता’”तिआदिना **राहुलोवादं** (सं० नि० २.१८८ आदयो) आरभि । **थेरस्स विपस्सनाचारोयेव**, न पन महाराहुलोवादो विय वितक्कूपच्छेदाय वुत्तोति अधिप्पायो ।

अथस्स सत्था जाणपरिपाकं जत्वातिआदीसु भगवतो किर रहोगतस्स पटिसल्लीनस्स एवं चेतसो परिवितक्को उदपादि “परिपक्का खो राहुलस्स विमुत्तिपरिपाचनीया धम्मा, यन्नूनाहं राहुलं उत्तरि आसवानं खये विनेय्य”न्ति? अथस्स भगवा पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय सावत्थियं पिण्डाय चरित्वा पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिक्कन्तो आयस्मन्तं राहुलं आमन्तेसि — “गण्हाहि, राहुल, निसीदनं, येन अन्धवनं तेनुपसङ्कमिस्साम दिवाविहाराया”ति । “एवं, भन्ते”ति खो आयस्सा राहुलो भगवतो पटिस्सुत्वा निसीदनं आदाय भगवतो पिड्डितो पिड्डितो अनुबन्धि । तेन खो पन समयेन अनेकानि देवतासहस्सानि भगवन्तं अभिवन्दित्वा अनुबन्धिता होन्ति “अज्ज भगवा आयस्मन्तं राहुलं उत्तरि आसवानं खये विनेस्सती”ति । अथ खो भगवा अन्धवनं अज्जोगाहेत्वा अज्जतरस्मिं रुक्खमूले पज्जत्ते आसने निसीदि । आयस्सापि राहुलो भगवन्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदि । अथ आयस्मन्तं राहुलं आमन्तेत्वा “तं किं मज्जसि, राहुल, चक्खु निच्चं वा अनिच्चं वाति? अनिच्चं, भन्ते । यं पनानिच्चं, दुक्खं वा तं सुखं वाति? दुक्खं, भन्ते । यं पनानिच्चं दुक्खं विपरिणामधम्मं, कल्लं नु तं समनुपस्सितुं ‘एतं मम, एसोहमस्मि, एसो मे अत्ता’”तिआदिना राहुलोवादं (सं० नि० ४.१२१) अदासि । तं सन्धायेतं वुत्तं — “अन्धवने निसिन्नो चूळराहुलोवादं कथेसी”ति ।

कोटिसतसहस्सदेवताहीति आयस्मता राहुलेन पदुमुत्तरस्स भगवतो पादमूले पथविन्धरराजकाले पत्थनं ठपेन्तेन सद्धिं पत्थनं ठपितदेवतायेवेता । तासु पन काचि भूमद्दुदेवता, काचि अन्तलिक्खद्दुका, काचि चातुमहाराजिकादिदेवलोके, काचि ब्रह्मलोके निब्बत्ता, इमस्मिं पन दिवसे सब्बा एकट्टाने अन्धवनस्मियेव सन्निपतिता ।

आभिदोसिकन्ति पारिवासिकं एकरत्तातिक्कन्तं पूतिभूतं । एकरत्तातिक्कन्तस्सेव हि नामसज्जा एसा, यदिदं आभिदोसिकोति । अयं पनेत्थ वचनत्थो — पूतिभावदोसेन अभिभूतोति अभिदोसो, अभिदोसोयेव आभिदोसिको । कुम्मासन्ति यवकुम्मासं । अधिवासेत्वाति “तेन हि, तात रट्टपाल, अधिवासेहि स्वातनाय भत्त”न्ति पितरा निमन्तितो स्वातनाय भिक्खं अधिवासेत्वा । एत्थ च थेरो पकतिया उक्कट्टसपदानचारिको स्वातनाय भिक्खं नाम नाधिवासेति, मातु अनुग्गहेन पन अधिवासेति । मातु किरस्स थेरं अनुस्सरित्वा अनुस्सरित्वा महासोको उप्पज्जति, रोदनेनेव दुक्खी विय जाता, तस्मा थेरो “सचाहं तं अपस्सित्वा गमिस्सामि, हदयम्पिस्सा फलेय्या”ति अनुग्गहेन अधिवासेसि । पण्डिता हि भिक्खू मातापितून् आचरियुपज्झायानं वा कातब्बं अनुग्गहं अज्जुपेक्खित्वा धुतङ्गसुद्धिका न भवन्ति ।

अलङ्कतपटियत्ते इत्थिजनेति पितरा उय्योजिते इत्थिजने । पिता किरस्स दुतियदिवसे सकनिवेसने महन्तं हिरज्जसुवण्णस्स पुज्जं कारापेत्वा किलज्जेहि पटिच्छादापेत्वा आयस्मतो रट्टपालस्स पुराणदुतियिकायो “एथ तुम्हे वधू, येन अलङ्कारेण अलङ्कता पुब्बे रट्टपालस्स कुलपुत्तस्स पिया होथ मनापा, तेन अलङ्कारेण अलङ्करोथा”ति आणापेत्वा पणीतं खादनीयं भोजनीयं पटियादापेत्वा काले आरोचिते आगन्त्वा पज्जत्ते आसने निसिन्नं “इदं ते, रट्टपाल, मत्तिकं धनं, अज्जं पेतिकं, अज्जं पितामहं; सक्का, तात रट्टपाल, भोगे च भुज्जितुं, पुज्जानि च कातुं? एहि त्वं, तात रट्टपाल, सिक्खं पच्चक्खाय हीनायावत्तित्वा भोगे च भुज्जस्सु, पुज्जानि च करोही”ति याचित्वा तेन पटिक्खित्वा धम्मे देसिते “अहं इमं उप्पब्बाजेस्सामी”ति आनयिं, सो “दानि मे धम्मकथं कातुं आरद्धो, अलं मे वचनं न करिस्सती”ति उट्ठाय गन्त्वा तस्स ओरोधानं द्वारं विवरापेत्वा “अयं वो सामिको, गच्छथ, यं किञ्चि कत्वान गण्हितुं वायमथा”ति उय्योजेसि । तीसु वयेसु ठिता नाटकित्थियो थेरं परिवारयिंसु । तासु अयं असुभसज्जं उप्पादेसि । तेन वुत्तं — “अलङ्कतपटियत्ते इत्थिजने असुभसज्जं उप्पादेत्वा”ति ।

ठितकोव धम्मं देसेत्वाति —

“पस्स चित्तकतं बिम्बं, अरुकायं समुस्सितं ।
आतुरं बहुसङ्कप्पं, यस्स नत्थि धुवं ठिति ॥

“पस्स चित्तकतं रूपं, मणिना कुण्डलेन च ।
अट्ठिं तचेन ओनद्धं, सह वत्थेहि सोभति ॥

“अलत्तककता पादा, मुखं चुण्णकमक्खितं ।
अलं बालस्स मोहाय, नो च पारगवेसिनो ॥

“अट्टापदकता केसा, नेत्ता अञ्जनमक्खिता ।
अलं बालस्स मोहाय, नो च पारगवेसिनो ॥

“अञ्जनीवण्णवा चित्ता, पूतिकायो अलङ्कतो ।
अलं बालस्स मोहाय, नो च पारगवेसिनो ॥

“ओदहि मिगवो पासं, नासदा वागुरं मिगो ।
भुत्वा निवापं गच्छामि, कन्दन्ते मिगबन्धके”ति ॥ (म० नि० २.३०२; थेरगा० ७६९-७७४) —

इमाहि गाथाहि धम्मं देसेत्वा ।

आकासं उप्पतित्वाति आकासं पक्खन्दित्वा । कस्मा पन थेरो आकासेन गतो? पिता किरस्स सेट्ठि सत्तसु द्वारकोट्टकेसु अग्गळानि दापेत्वा मल्ले आणापेसि “सचे निक्खमित्वा गच्छति, हत्थपादेसु नं गहेत्वा कासायानि हरित्वा गिहिवेसं गण्हापेथा”ति । तस्मा थेरो “एते मादिसं महाखीणासवं हत्थे वा पादे वा गहेत्वा अपुञ्जं पसवेय्युं, तं नेसं मा अहोसी”ति चिन्तेत्वा आकासेन अगमासि । **मिगचीरन्ति** एवंनामकं उय्यानं । **चतुपारिजुञ्जपटिमण्डितन्ति** जरापारिजुञ्जं, ब्याधिपारिजुञ्जं, भोगपारिजुञ्जं, जातिपारिजुञ्जन्ति इमेहि चतूहि पारिजुञ्जेहि पटिमण्डितं । **पारिजुञ्जन्ति** च परिहानीति अत्थो । सेसमेत्थ सुविञ्जेय्यमेव ।

कुण्डधानत्थेरवत्थु

२११. ततिये सलाकं गणहन्तीति **सलाकगाहका** । सुनापरन्तजनपदं गच्छन्तोपि पठममेव सलाकं गण्हीति सम्बन्धो । **छब्बस्सन्तरे**ति छन्नं वस्सानं अब्भन्तरे । **मेत्ती**ति मित्तभावो । **भेदके सती**ति भेदकरणे सति । **गुम्बसभागतो**ति गुम्बसमीपतो, अयमेव वा पाठो । **इत्थी हुत्वा**ति इत्थी विय हुत्वा, मनुस्सित्थिवण्णं मापेत्वाति अत्थो । **दीघरत्तानुगतो**ति दीघकालं अनुबन्धो । **एत्तकं अब्धानन्ति** एत्तकं कालं । **हन्दावुसो**ति गण्हावुसो । **अत्थं गहेत्वा**ति भूतत्थं गहेत्वा, अयमेव वा पाठो । **कोण्डो जातो**ति धुत्तो जातो ।

मावोच फरुसं कञ्चीति कञ्चि एकपुग्गलं फरुसं मा अवोच । **वुत्ता पटिवदेय्यु** तन्ति तथा परे दुस्सीलाति वुत्ता तम्पि तथेव पटिवदेय्युं । **दुक्खा हि सारम्भकथा**ति एसा कारणुत्तरा युगग्गाहकथा नाम दुक्खा । **पटिदण्डा फुसेय्यु** तन्ति कायदण्डादीहि परं पहरन्तस्स तादिसाव पटिदण्डा तव मत्थके पतेय्युं ।

सचे नेरेसि अत्तानन्ति सचे अत्तानं निच्चलं कातुं सक्खिस्ससि । कंसो उपहतो यथाति मुखवट्टियं छिन्दित्वा तलमत्तं कत्वा ठपितं कंसतालं विय । तादिसज्जि हत्थेहि पादेहि दण्डेन वा पहतम्पि सद्धं न करोति । एस पत्तोसि निब्बानन्ति सचे एवरूपो भवितुं सक्खिस्ससि, इमं पटिपदं पूरयमानो एसो त्वं इदानि अप्पत्तोपि निब्बानं पत्तोसि नाम । सारम्भो ते न विज्जतीति “एवञ्च सति त्वं दुस्सीलो, अहं सुसीलो”ति एवमादिको उत्तरिकरणवाचालक्खणो सारम्भो ते न विज्जति, न भविस्सतियेवाति अत्थो । परिविकलेसेनाति संकिलेसहेतुना ।

वङ्गीसत्थेरवत्थु

२१२. चतुत्थे सम्पन्नपटिभानानन्ति परिपुण्णपटिभानानं । चुत्तिं यो वेदि...पे०... सब्बसोति यो सत्तानं चुत्तिञ्च पटिसन्धिञ्च सब्बाकारेण पाकटं कत्वा जानाति, तं अहं अलग्गनताय असत्तं, पटिपत्तिया सुट्ठु गतत्ता सुगतं, चतुन्नं सच्चानं सम्बुद्धत्ता बुद्धं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो । यस्स गतिन्ति यस्सेते देवादयो गतिं न जानन्ति, तमहं आसवानं खीणताय खीणासवं, किलेसेहि आरकत्ता अरहन्तं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

उपसेनवङ्गन्तपुत्तत्थेरवत्थु

२१३. पञ्चमे सब्बपासादिकानन्ति सब्बसो पसादं जनेन्तानं । किन्तायन्ति किं ते अयं । अतिलहुन्ति अतिसीघं । यस्स तस्मिं अत्तभावे उप्पज्जनारहानं मग्गफलानं उपनिस्सयो नत्थि, तं बुद्धा “मोघपुरिसो”ति वदन्ति अरिड्डलाळुदायिआदिके विय । उपनिस्सये सतिपि तस्मिं खणे मग्गे वा फले वा असति “मोघपुरिसा”ति वदन्तियेव धनियत्थेरादिके विय । इमस्सपि तस्मिं खणे मग्गफलानं अभावतो “मोघपुरिसा”ति आह, तुच्छमनुस्साति अत्थो । बाहुल्लयाति परिसबाहुल्लाय । अनेकपरियायेनाति अनेककारणेन ।

इच्छामहं, भिक्खवेति भगवा किर तं अद्धमासं न कञ्चि बोधनेय्यसत्तं अद्दस, तस्मा एवमाह, एवं सन्तेपि तन्तिवसेन धम्मदेसना कत्तब्बा सिया । यस्मा पनस्स एतदहोसि — “मयि ओकासं कारेत्वा पटिसल्लीने भिक्खू अधम्मिकं कतिकवत्तं करिस्सन्ति, तं उपसेनो भिन्दिस्सति, अहं तस्स पसीदित्वा भिक्खूनं दस्सनं अनुजानिस्सामि । ततो मं पस्सितुकामा बहू भिक्खू धुतङ्गानि समादियिस्सन्ति, अहञ्च तेहि उज्झितसन्थतपच्चया सिक्खापदं पञ्जपेस्सामी”ति, तस्मा एवमाह । थेरस्साति उपसेनत्थेरस्स । मनापानि ते भिक्खु पंसुकूलानीति “भिक्खु तव इमानि पंसुकूलानि मनापानि अत्तनो रुचिया खन्तिया गहितानी”ति पुच्छति । न खो मे, भन्ते, मनापानि पंसुकूलानीति, भन्ते, न मया अत्तनो रुचिया खन्तिया गहितानि, गलग्गाहेन विय मत्थकताळनेन विय च गाहितो मयाति दस्सेति । पाळियं आगतमेवाति विनयपाळिं सन्धाय वदति ।

दब्बत्थेरवत्थु

२१४. छट्ठे अट्टारससु महाविहारेसूति राजगहस्स समन्ततो ठितेसु अट्टारससु महाविहारेसु । उपविज्ज्जाति आसन्नपसूतिकाला । रहोगतोति रहसि गतो । सङ्गस्स वेय्यावच्चकरणे कायं योजेतुकामो चिन्तेसीति थेरो किर अत्तनो कतिकच्चभावं दिस्वा “अहं इमं सरीरं धारेमि, तञ्च खो वातमुखे ठितपदीपो विय अनिच्चतामुखे ठितं नचिरस्सेव निब्बायनधम्मं याव न निब्बायति, ताव किं नु खो अहं सङ्गस्स वेय्यावच्चं करेय्य”न्ति चिन्तेन्तो इति पटिसज्जिक्खति “तिरोरट्टेसु बहू कुलपुत्ता भगवन्तं अदिस्वाव पब्बजन्ति, ते ‘भगवन्तं पस्सिस्साम चेव वन्दिस्सामा’ति च दूरतोपि

आगच्छन्ति, तत्र येसं सेनासनं नप्पहोति, ते सिलापत्तकेपि सेय्यं कप्पेन्ति । प्होमि खो पनाहं अत्तनो आनुभावेन तेसं तेसं कुलपुत्तानं इच्छावसेन पासादविहारअड्डुयोगादीनि मञ्चपीठत्थरणानि निम्मिनित्वा दातुं? पुनदिवसे चेत्य एकच्चे अतिविय किलन्तरूपा होन्ति, ते गारवेन भिक्खूनां पुरतो ठत्वा भत्तानिपि न उद्दिसापेन्ति, अहं खो पन तेसं भत्तानिपि उद्दिसितुं प्होमी”ति । इति पटिसञ्चिक्खन्तो “यंनूनाहं सङ्गस्स सेनासनञ्च पञ्जपेय्यं, भत्तानि च उद्दिसेय्य”न्ति चिन्तेसि । **सभागसभागानन्ति** सुत्तन्तिकादिगुणवसेन सभागानं, न मित्तसन्थववसेन । थेरो हि यावतिका सुत्तन्तिका होन्ति, ते उच्चिनित्वा उच्चिनित्वा एकतो तेसं अनुरूपमेव सेनासनं पञ्जपेति । वेनयिकाभिधम्मिककम्मट्टानिककायदळ्हबहुलेसुपि एसेव नयो । तेनेव **पाळियं** (पारा० ३८०) वुत्तं — “येते भिक्खू सुत्तन्तिका, तेसं एकज्झं सेनासनं पञ्जपेती”तिआदि ।

अङ्गुलिया जलमानायाति तेजोकसिणचतुत्थज्झानं समापज्जित्वा वुट्टाय अभिञ्जाजाणेन अङ्गुलिजलनं अधिद्वित्वा तेनेव तेजोधातुसमापत्तिजनितेन अग्गिजालेन अङ्गुलिया जलमानाय । **अयं मञ्चोति**आदीसु पन थेरे “अयं मञ्चो”तिआदिं वदन्ते निम्मितापि अत्तनो अत्तनो गतट्टाने “अयं मञ्चो”तिआदिं वदन्ति । अयञ्हि निम्मितानं धम्मता ।

“एकस्मिं भासमानस्मिं, सब्बे भासन्ति निम्मिता ।

एकस्मिं तुण्हमासिने, सब्बे तुण्ही भवन्ति ते”ति ॥ (दी० नि० २.२८६) ।

यस्मिं पन विहारे मञ्चपीठादीनि न परिपूरेन्ति, तत्थ अत्तनो आनुभावेन पूरेन्ति, तेन निम्मितानं अवत्थुकं वचनं न होति सब्बत्थ मञ्चपीठादीनं सब्भावतो । सब्बविहारेसु च गमनमग्गे समप्पमाणे कत्वा अधिद्विताति । कतिकसण्ठानादीनं पन नानप्पकारत्ता तस्मिं तस्मिं विहारे कतिकवत्तानि विसुं विसुं कथापेतीति वेदितब्बं । अनियमेत्वा निम्मितानञ्हि “एकस्मिं भासमानस्मिं”न्तिआदिधम्मता वुत्ता । तथा हि ये वण्णवयसरीरावयवपरिक्खारकिरियाविसेसादीहि नियमं अकत्वा निम्मिता होन्ति, ते अनियमेत्वा निम्मितत्ता इद्धिमता सदिसाव होन्ति । ठाननिसज्जादीसु भासिततुण्हीभावादीसु वा यं यं इद्धिमा करोति, तं तदेव करोन्ति । सचे पन नानप्पकारे कातुकामो होति, केचि पठमवये, केचि मज्झिमवये, केचि पच्छिमवये, तथा दीघकेसे उपड्डुमुण्डे मिस्सककेसे उपड्डुरत्तचीवरे पण्डुकचीवरे, पदभाणधम्मकथासरभञ्जपञ्चपुच्छनपञ्चविस्सज्जनरजनपचनचीवरसिब्बनधोवनादीनि करोन्ते, अपरेपि वा नानप्पकारे कातुकामो होति, तेन पादकज्झानतो वुट्टाय “एत्तका भिक्खू पठमवया होन्तू”तिआदिना नयेन परिकम्मं कत्वा पुन समापज्जित्वा वुट्टाय अधिद्विते अधिद्वानचित्तेन सद्धिं इच्छित्तिच्छित्तप्पकारायेव होन्ति । **पुन अत्तनो वसनट्टानमेव आगच्छतीति** तेहि सद्धिं जनपदकथं कथेन्तो अनिसीदित्वा अत्तनो वसनट्टानं वेळुवनमेव पच्चागच्छति । **पाळियन्ति** विनयपाळियं ।

पिलिन्दवच्छत्थेरवत्थु

२१५. सत्तमे **पियानन्ति** पियायितब्बानं । **मनापानन्ति** मनवड्डुकानं । **पिलिन्दोति** पनस्स गोत्तं, **वच्छोति** नामन्ति एत्थ वुत्तविपरियायेनपि वदन्ति “पिलिन्दोति नामं, वच्छोति गोत्तं”न्ति । तेनेव आचरियधम्मपालत्थेरेन **थेरगाथासंवण्णनाय** (थेरगा० अट्ट० १.८ पिलिन्दवच्छत्थेरगाथावण्णना) वुत्तं — “पिलिन्दोतिस्स नामं अकंसु, वच्छोति पन गोत्तं । तेन सो अपरभागे पिलिन्दवच्छोति पञ्जायित्था”ति । **संसन्देत्वाति** एकतो कत्वा ।

सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वाति इदं अङ्गुत्तरभाणकानं कथामग्गेन वुत्तं । अपरे पन भणन्ति — अनुप्पन्नेयेव अम्हाकं भगवति सावत्थियं ब्राह्मणगेहे निब्बत्तित्वा पिलिन्दवच्छोति पञ्जातो संसारे संवेगबहुलताय

परिब्बाजकपब्बज्जं पब्बजित्वा चूळगन्धारं नाम विज्जं साधेत्वा आकासचारी परचित्तविदू च हुत्वा राजगहे लाभगयसग्गप्पत्तो पटिवसति । अथ यदा अम्हाकं भगवा अभिसम्बुद्धो हुत्वा अनुक्कमेन राजगहं उपगतो, ततो पट्टाय बुद्धानुभावेन तस्स सा विज्जा न सम्पज्जति, अत्थकिच्चं न साधेति । सो चिन्तेसि — “सुतं खो पन मेतं ‘आचरियपाचरियानं भासमानानं यत्थ महागन्धारविज्जा धरति, तत्थ चूळगन्धारविज्जा न सम्पज्जती’ति । समणस्स पन गोतमस्स आगतकालतो पट्टाय नायं मम विज्जा सम्पज्जति, निस्संसयं समणो गोतमो महागन्धारविज्जं जानाति, यन्नूनाहं तं पथिरुपासित्वा तस्स सन्तिके विज्जं परियापुणेय्य”न्ति । सो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा एतदवोच — “अहं, महासमण, तव सन्तिके एकं विज्जं परियापुणितुकामो, ओकासं मे करोही”ति । भगवा “तेन हि पब्बजा”ति आह । सो “विज्जाय परिकम्मं पब्बज्जा”ति मज्जमानो पब्बजीति । **परवम्भनवसेना**ति परेसं गरहनवसेन ।

अकक्कसन्ति अफरुसं । **विज्जापनिन्ति** अत्थविज्जापनिं । **सच्चन्ति** भूतत्थं । **नाभिसजेति** याय गिराय अज्जं कुज्जापनवसेन न लगापेय्य, खीणासवो नाम एवरूपमेव गिरं न भासेय्य, तस्मा तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

अनुविचिन्तित्वाति अनुविचारेत्वा । **चण्डिकतं गच्छन्ति** सीघगतिया गच्छन्तं ।

बाहियदारुचीरियत्थेरवत्थु

२१६. अट्टमे **एकरत्तिवासेन गन्त्वा**ति देवतानुभावेन गन्त्वा । “बुद्धानुभावेना”तिपि वदन्ति । एवं गतो च विहारं पविसित्वा सम्बहुले भिक्खू भुत्तपातरासे कायालसियविमोचनत्थाय अब्भोकासे चङ्गमन्ते दिस्वा “कहं एतरहि सत्था”ति पुच्छि । भिक्खू “सावत्थियं पिण्डाय पविट्ठो”ति वत्वा तं पुच्छंसु — “त्वं पन कुतो आगतो”ति? सुप्पारका आगतोम्हीति । कदा निक्खन्तोसीति? हिय्यो सायं निक्खन्तोम्हीति । दूरतो आगतो, तव पादे धोवित्वा तेलेन मक्खेत्वा थोकं विस्समाहि, आगतकाले सत्थारं दक्खिस्सतीति । अहं, भन्ते, सत्थु वा अत्तनो वा जीवितन्तरायं न जानामि, एकरत्तेनेवम्हि कत्थचि अट्टत्वा अनिसीदित्वा वीसयोजनसतिकं मग्गं आगतो, सत्थारं पस्सित्वाव विस्समिस्सामीति । सो एवं वत्वा तरमानरूपो सावत्थियं पविसित्वा भगवन्तं अनोपमाय बुद्धसिरिया पिण्डाय चरन्तं दिस्वा “चिरस्सं वत मे दिट्ठो सम्मासम्बुद्धो”ति दिट्ठानतो पट्टाय ओणतसरीरो गन्त्वा अन्तरवीथियमेव पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा गोप्फकेसु दळ्हं गहेत्वा एवमाह — “देसेतु मे, भन्ते, भगवा धम्मं, देसेतु मे सुगतो धम्मं, यं ममस्स दीघरत्तं हिताय सुखाया”ति ।

अथ नं सत्था “अकालो खो ताव, बाहिय, अन्तरघरं पविट्ठोम्हि पिण्डाया”ति पटिक्खिपि । तं सुत्वा बाहियो, “भन्ते, संसारे संसरन्तेन कबळीकाराहारो न नो लद्धपुब्बो, तुम्हाकं वा मय्हं वा जीवितन्तरायं न जानामि, देसेथ मे धम्म”न्ति । सत्था दुतियम्पि पटिक्खिपियेव । एवं किरस्स अहोसि “इमस्स मं दिट्ठकालतो पट्टाय सकलसरीरं पीतिया निरन्तरं अज्झोत्थटं होति, बलवपीतिवेगेन धम्मं सुत्वापि न सक्खिस्सति पटिविज्जित्तुं, मज्जत्तुपेक्खा ताव तिट्ठतु, एकरत्तेनेव वीसयोजनसतं मग्गं आगतत्ता दरथोपिस्स बलवा, सोपि ताव पटिप्पस्सम्भू”ति । तस्मा द्विक्खत्तुं पटिक्खिपित्वा ततियं याचितो अन्तरवीथियं ठितोव “तस्मातिह ते, बाहिय, एवं सिक्खितब्बं दिट्ठे दिट्ठमत्तं भविस्सती”ति आदिना (उदा० १०) नयेन धम्मं देसेति । इममत्थं संखिपित्वा दस्सेन्तो “**सत्थारं पिण्डाय पविट्ठु**”न्ति आदिमाह । तत्थ **अन्तरघरे**ति अन्तरवीथियं ।

अपरिपुण्णपत्तचीवरताय पत्तचीवरं परियेसन्तोति सो किर वीसतिवस्ससहस्सानि समणधम्मं करोन्तो “भिक्खुना नाम अत्तनो पच्चये लभित्वा अज्जं अनोलोकेत्वा सयमेव भुज्जित्तुं वट्टती”ति एकभिक्खुस्सपि पत्तेन वा चीवरेन वा सङ्गहं

नाकासि । तेनस्स “इद्धिमयपत्तचीवरं न उप्पज्जिस्सती”ति जत्वा एहिभिक्षुभावेन पब्बज्जं न अदासि । तावदेव च पब्बज्जं याचितो “परिपुण्णं ते पत्तचीवर”न्ति पुच्छित्वा “अपरिपुण्ण”न्ति वुत्ते “तेन हि पत्तचीवरं परियेसाही”ति वत्वा पक्कामि । तस्मा सो पत्तचीवरं परियेसन्तो सङ्कारट्टानतो चोळखण्डानि संकट्टति ।

सहस्समपीति परिच्छेदवचनं । एकसहस्सं द्वेसहस्सानीति एवं सहस्सेन चे परिच्छिन्ना गाथा होन्ति, ता च **अनत्थपदसंहिता** आकासवण्णपब्बतवण्णादीनि पकासकेहि अनिब्बानदीपकेहि अनत्थकेहि पदेहि संहिता याव बहुका होन्ति, ताव पापिका एवाति अत्थो । **एकं गाथापदं सेय्योति** “अप्पमादो अमतपदं... पे० ... यथा मता”ति (ध० प० २१) एवरूपा एकगाथापि सेय्योति अत्थो ।

कुमारकस्सपत्थेरवत्थु

२१७. नवमे **एकं बुद्धन्तरं सम्पत्तिं अनुभवमानोति** सावकबोधिया नियतताय पुज्जसम्भारस्स च सातिसयत्ता विनिपातं अगन्त्वा एकं बुद्धन्तरं देवेसु च मनुस्सेसु च सम्पत्तिं अनुभवमानो । “**एकिस्सा कुलदारिकाय कुच्छिम्हि उप्पन्नो**”ति वत्वा तमेवस्स उप्पन्नभावं मूलतो पट्टाय दस्सेतुं — “**सा चा**”तिआदि वुत्तं । तत्थ साति कुलदारिका । **च-**सद्वो ब्यतिरेकत्थो । तेन वुच्चमानं विसेसं जोतयति । **कुलघरन्ति** पतिकुलगेहं । **गब्भनिमित्तन्ति** गब्भस्स सण्ठितभावविग्गहं । सतिपि विसाखाय सावत्थिवासिकुलपरियापन्नत्ते तस्सा तत्थ पधानभावदस्सनत्थं “**विसाखञ्चा**”तिआदि वुत्तं यथा “ब्राह्मणा आगता, वासिड्डोपि आगतो”ति । भगवता एवं गहितनामत्ताति योजना । यस्मा राजपुत्ता लोके “कुमारा”ति वोहरीयन्ति, अयञ्च रज्जो किच्चिमपुत्तो, तस्मा आह — “**रज्जो... पे०... सज्जानिसू**”ति ।

पञ्चदस पञ्हे अभिसङ्खरित्वाति “भिक्षु, भिक्षु, अयं वम्मिको रत्तिं धूपायति, दिवा पज्जलती”तिआदिना **वम्मिकसुत्ते** (म० नि० १.२४९) आगतनयेन पञ्चदस पञ्हे अभिसङ्खरित्वा । **पायासिरज्जोति** “नत्थि परलोको, नत्थि सत्ता ओपपातिका, नत्थि सुकतदुक्कटानं कम्मानं फलं विपाको”ति (दी० नि० २.४१०, ४१२) एवंलद्धिकस्स पायासिराजस्स । राजा हि तदा अनभिसित्तो हुत्वा पसेनदिना कोसलेन दिन्नसेतब्यनगरं अज्झावसन्तो इमं दिट्ठिं गण्हि । **पञ्चदसहि पञ्हेहि पटिमण्डेत्वाति** “तं किं मज्जसि, राजज्ज, इमे चन्दिमसूरिया इमस्मिं वा लोके परस्मिं वा देवा वा ते मनुस्सा”ति एवमादीहि (दी० नि० २.४११) पञ्चदसहि पञ्हेहि पटिमण्डितं कत्वा । **सुत्तन्तेति** पायासिसुत्तन्ते (दी० नि० २.४०६ आदयो) ।

महाकोट्टिकत्थेरवत्थु

२१८. दसमं उत्तानत्थमेव ।

ततियएतदग्गवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१४. एतदग्गवग्गो

(१४) ४. चतुत्थएतदग्गवग्गवण्णना

आनन्दत्थेरवत्थु

२१९-२२३. चतुर्थवग्गस्स पठमे हेट्ठा वुत्तप्पमाणन्ति हेट्ठा कोण्डज्जत्थेरस्स वत्थुम्हि “तस्स धुरपत्तानि नवुत्तिहत्थानि होन्ति, केसरं तिसहत्थं, कण्णिका द्वादसहत्था, पादेन पतिट्ठितट्ठानं एकादसहत्थ”न्ति एवं वुत्तप्पमाणं । रज्जो पेसेसीति पच्चन्तस्स कुपितभावं आरोचेत्वा पेसेसि । थेरगाथासंवण्णनायं (थेरगा० अट्ठ० २.१०१६ आनन्दत्थेरगाथावण्णना) पन “पच्चन्तस्स कुपितभावं रज्जो अनारोचेत्वा सयमेव तं वूपसमेसि, तं सुत्वा राजा तुट्ठमानसो पुत्तं पक्कोसापेत्वा ‘वरं ते, सुमन, दम्मि, गण्हाही’ति आहा”ति वुत्तं । न मेतं चित्तं अत्थीति मम एवरूपं चित्तं नत्थि । अवज्झन्ति अतुच्छं । अज्जं वरेहीति अज्जं पत्थेहि, अज्जं गण्हाहीति वुत्तं होति । उदकं अधिट्ठयाति “उदकं होतू”ति अधिट्ठहित्वा । गतेनाति गमनेन । न आमिसचक्खुकाति चीवरादिपच्चयसङ्घातं आमिसं न ओलोकेन्ति ।

वसनट्ठानसभागेयेवाति वसनट्ठानसमीपेयेव । एकन्तवल्लभोति उपट्ठाकट्ठाने एकन्तेन वल्लभो । एतस्सेवाति एतस्सेव भिक्खुस्स । द्वेज्झकथा न होन्तीति द्विधाभूतकथा न होन्ति, अनेकन्तिककथा न होन्तीति वुत्तं होति । अनिबद्धाति अनियता । लोहितेन गलन्तेनाति इत्थम्भूतक्खाने करणवचनं, गलन्तेन लोहितेन युत्तोति अत्थो । अन्वासत्तोति अनुगतो । उट्ठेहि, आवुसो आनन्द, उट्ठेहि, आवुसो आनन्दाति तुरिते इदमामेडितवचनं । दुविधेन उदकेनाति सीतुदकेन उण्हुदकेन च । तिविधेन दन्तकट्टेनाति खुदकं महन्तं मज्झिमन्ति एवं तिप्पकारेन दन्तकट्टेन । नव वारे अनुपरियायतीति सत्थरि पक्कोसन्ते पटिवचनदानाय थिनमिद्धविनोदनत्थं नवक्खत्तुं अनुपरियायति । तेनेवाह — “एवज्झिस्स अहोसी”तिआदि । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

उरुवेलकस्सपत्थेरवत्थु

२२४. दुतिये यं वत्तब्बं, तं वित्थारतो विनयपाळियं आगतमेव ।

काळुदायित्थेरवत्थु

२२५. ततिये गमनाकप्पन्ति गमनाकारं । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

बाकुलत्थेरवत्थु

२२६. चतुर्थे निराबाधानन्ति आबाधरहितानं । यथा “द्वावीसति द्वत्तिसा”तिआदिम्हि वत्तब्बे “बावीसति बात्तिसा”तिआदीनि वुच्चन्ति, एवमेवं द्वे कुलानि अस्साति द्विकुलो, द्वेकुलोति वा वत्तब्बे बाकुलोति वुत्तन्ति आह — “बाकुलोति द्वीसु कुलेसु वड्ढितत्ता एवंलद्धनामो”ति । उपयोगेनाति आनुभावेन । फासुककालेति अरोगकाले । गहुहनमत्तम्पीति गोदुहनमत्तम्पि कालं । इध पन न सकलो गोदुहनक्खणो अधिप्पेतो, अथ खो गाविं थने गहेत्वा एकखीरबिन्दुदुहनकालमत्तं अधिप्पेतं । आरोग्यसालन्ति आतुरानं अरोगभावकरणत्थाय कतसालं ।

निमुज्जनमुज्जनवसेनाति जाणुप्पमाणे उदके थोकंयेव निमुज्जनमुज्जनवसेन । छड्ढेत्वा पलायीति मच्छस्स मुखसमीपेयेव छड्ढेत्वा पलायि । दारकस्स तेजेनाति दारकस्स पुज्जतेजेन । मारियमानाव मरन्तीति दण्डादीहि पोथेत्वा मारियमानाव मरन्ति, न जालेन बद्धतामत्तेन अमारियमाना । नीहटमत्तोव मतोति नीहटक्खणेयेव मतो । तेनस्स मारणत्थं उपक्कमो न कतो, येन उपक्कमेन दारकस्स आबाधो सिया । तन्ति मच्छं । सकलमेवाति अविक्कलमेव परिपुण्णावयवमेव । न केळायतीति न नन्दति, किस्मिञ्चि न मज्जति । पिट्ठितो फालेन्तीति दारकस्स पुज्जतेजेन पिट्ठितो फालेन्ती । भेरिं चरापेत्वाति “पुत्तं लभि”न्ति उग्घोसनवसेन भेरिं चरापेत्वा । पकतिं आचिकखीति अत्तनो पुत्तभावं

कथेसि । कुच्छिया धारितत्ता अमाता कातुं न सक्काति जननीभावतो अमाता कातुं न सक्का । मच्छं गणहन्तापीति मच्छं विक्किणित्वा गणहन्तापि । तथा गणहन्ता च तप्परियापन्नं सब्बं गणहन्ति नामाति आह — “वक्कयकनादीनि बहि कत्वा गणहन्ता नाम नत्थी”ति । अयम्पि अमाता कातुं न सक्काति दिन्नपुत्तभावतो न सक्का ।

सोभितत्थेरवत्थु

२२७. पञ्चमं उत्तानत्थमेव ।

उपालित्थेरवत्थु

२२८. छट्ठे भारुकच्छकवत्थुन्ति अज्जतरो किर भारुकच्छदेसवासी भिक्खु सुपिनन्ते पुराणदुतियिकाय मेथुनं धम्मं पटिसेवित्वा “अस्समणो अहं विब्भमिस्सामी”ति भारुकच्छं गच्छन्तो अन्तरामग्गे आयस्मन्तं उपालिं पस्सित्वा एतमत्थं आरोचेसि । आयस्मा उपालि, एवमाह — “अनापत्ति, आवुसो, सुपिनन्तेना”ति । यस्मा सुपिनन्ते अविस्सयत्ता एवं होति । तस्मा उपालित्थेरो भगवता अविनिच्छित्तपुब्बम्पि इमं वत्थुं नयग्गाहेन एवं विनिच्छिनि । गहपतिनो द्वे दारका होन्ति पुत्तो च भागिनेय्यो च । अथ सो गहपति गिलानो हुत्वा आयस्मन्तं अज्जुकं एतदवोच — “इमं, भन्ते, ओकासं यो इमेसं दारकानं सद्धो होति पसन्नो, तस्स आचिक्खेय्यासी”ति । तेन च समयेन तस्स च गहपतिनो भागिनेय्यो सद्धो होति पसन्नो । अथायस्मा अज्जुको तं ओकासं तस्स दारकस्स आचिक्खि । सो तेन सापतेय्येन कुटुम्बज्ज्व सण्ठपेसि, दानज्ज्व पट्टपेसि । अथ तस्स गहपतिनो पुत्तो आयस्मन्तं आनन्दं एतदवोच — “को नु खो, भन्ते आनन्द, पितुनो दायज्जो पुत्तो वा भागिनेय्यो वा”ति । पुत्तो खो, आवुसो, पितुनो दायज्जोति । आयस्मा, भन्ते, अय्यो अज्जुको अम्हाकं सापतेय्यं अम्हाकं मेथुनकस्स आचिक्खीति । अस्समणो, आवुसो, सो अज्जुकोति । अथायस्मा अज्जुको आयस्मन्तं आनन्दं एतदवोच — “देहि मे, आवुसो आनन्द, विनिच्छय”न्ति । ते उभोपि उपालित्थेरस्स सन्तिकं अगमंसु । अथायस्मा उपालि, आयस्मन्तं आनन्दं एतदवोच — “यो नु खो, आवुसो आनन्द, सामिकेन ‘इमं ओकासं इत्थन्नामस्स आचिक्खा’ति वुत्तो, तस्स आचिक्खति, किं सो आपज्जती”ति? न, भन्ते, किञ्चि आपज्जति अन्तमसो दुक्कटमत्थम्पीति । अयं, आवुसो, आयस्मा अज्जुको सामिकेन “इमं ओकासं इत्थन्नामस्स आचिक्खा”ति वुत्तो तस्स आचिक्खति, अनापत्ति, आवुसो, आयस्मतो अज्जुकस्साति । भगवा तं सुत्वा “सुकथितं, भिक्खवे, उपालिना”ति वत्वा साधुकारमदासि, तं सन्धायेतं वुत्तं । कुमारकस्सपवत्थु (अ० नि० अट्ठ० १.१.२१७) पन हेट्ठा आगतमेव ।

छन्नं खत्तियानन्ति भद्वियो सक्थराजा अनुरुद्धो आनन्दो भगु किमिलो देवदत्तोति इमेसं छन्नं खत्तियानं । पसाधकोति मण्डयिता । पाळियन्ति सङ्गभेदक्खन्धकपाळियन्ति (चूळव० ३३० आदयो) ।

नन्दकत्थेरवत्थु

२२९. सत्तमे एकसमोधानेति एकस्मिं समोधाने, एकस्मिं सन्निपातेति अत्थो । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

नन्दत्थेरवत्थु

२३०. अट्ठमे न तं चतुसम्पज्जवसेन अपरिच्छिन्दित्वा ओलोकेतीति

सात्थकसप्पायगोचरअसम्मोहसम्पजञ्जसङ्घातानं चतुन्नं सम्पजञ्जानं वसेन अपरिच्छिन्दित्वा तं दिसं न ओलोकेति । सो हि आयस्मा “यमेवाहं इन्द्रियेषु अगुत्तद्वारतं निस्साय सासने अनभिरतिआदिविप्पकारप्पत्तो, तमेव सुदु निग्गहेस्सामी”ति उस्साहजातो बलवहिरोत्तप्पो, तत्थ च कताधिकारत्ता इन्द्रियसंवरो उक्कंसपारमिप्पत्तो चतुसम्पजञ्जं अमुञ्चित्वाव सब्बदिसं आलोकेति । वुत्तञ्चेतं भगवता —

“सचे, भिक्खवे, नन्दस्स पुरत्थिमा दिसा आलोकेतब्बा होति, सब्बं चेतसो समन्नाहरित्वा नन्दो पुरत्थिमं दिसं आलोकेति ‘एवं मे पुरत्थिमं दिसं आलोकयतो नाभिज्झादोमनस्सा पापका अकुसला धम्मा अन्वासविस्सन्ती’ति । इतिह तत्थ सम्पजानो होति । सचे, भिक्खवे, नन्दस्स पच्छिमा दिसा, उत्तरा दिसा, दक्खिणा दिसा, उद्धं, अधो, अनुदिसा अनुविलोकेतब्बा होति, सब्बं चेतसो समन्नाहरित्वा नन्दो अनुदिसं अनुविलोकेति ‘एवं मे अनुदिसं अनुविलोकयतो...पे०... सम्पजानो होती’”ति (अ० नि० ८.९) ।

अभिसेकगेहपवेसनआवाहमङ्गलेसु वत्तमानेसूति इध तीणि मङ्गलानि वुत्तानि, विनयट्टकथायं पन “तं दिवसमेव नन्दकुमारस्स केसविस्सज्जनं, पट्टबन्धो, घरमङ्गलं, छत्तमङ्गलं, आवाहमङ्गलन्ति पञ्च मङ्गलानि होन्ती”ति वुत्तं । तत्थ कुलमरियादवसेन केसोरोपनं **केसविस्सज्जनं** । युवराजपट्टबन्धनं **पट्टबन्धो** । अभिनवघरप्पवेसनमहो **घरमङ्गलं** । विवाहकरणमहो **आवाहमङ्गलं** । युवराजछत्तमहो **छत्तमङ्गलं** ।

नन्दकुमारं अभिसेकमङ्गलं न तथा पीळेसि, यथा जनपदकल्याणिया वुत्तवचनन्ति अज्झाहरितब्बं । तदेव पन वचनं सरूपतो दस्सेतुं — “**पत्तं आदाय गमनकाले**”तिआदि वुत्तं । **जनपदकल्याणी**ति जनपदमिह कल्याणी उत्तमा छ सरीरदोसरहिता पञ्च कल्याणसमन्नागता । सा हि यस्मा नातिदीघा नातिरस्सा नातिकिसा नातिथूला नातिकाळी नाच्चोदाताति अतिक्कन्ता मानुसवण्णं, असम्पत्ता दिब्बवण्णं, तस्मा **छ सरीरदोसरहिता** । छविकल्याणं मंसकल्याणं न्हारुकल्याणं अट्टिकल्याणं वयकल्याणन्ति इमेहि पन कल्याणोहि समन्नागतत्ता **पञ्च कल्याणसमन्नागता** नाम । तस्सा हि आगन्तुकोभासकिच्चं नत्थि, अत्तनो सरीरोभासेनेव द्वादसहत्थे ठाने आलोकं करोति, पियङ्गुसामा वा होति सुवण्णसामा वा, अयमस्सा **छविकल्याणता** । चत्तारो पनस्सा हत्थपादा मुखपरियोसानञ्च लाखारसपरिकम्मकतं विय रत्तपवाळरत्तकम्बलसदिसं होति, अयमस्सा **मंसकल्याणता** । वीसति पन नखपत्तानि मंसतो अमुत्तट्टाने लाखारसपूरितानि विय, मुत्तट्टाने खीरधारासदिसानि होन्ति, अयमस्सा **न्हारुकल्याणता** । द्वत्तिस दन्ता सुफुसिता सुधोतवजिरपन्ति विय खायन्ति, अयमस्सा **अट्टिकल्याणता** । वीसंवस्ससतिकापि समाना सोळसवस्सुद्देसिका विय होति निष्पलितेन, अयमस्सा **वयकल्याणता** । इति इमेहि पञ्चहि कल्याणोहि समन्नागतत्ता “जनपदकल्याणी”ति वुच्चति । **तुवटन्ति** सीधं ।

इमस्मिं ठाने निवत्तेस्सति, इमस्मिं ठाने निवत्तेस्सतीति चिन्तेन्तमेवाति सो किर तथागते गारववसेन “पत्तं वो, भन्ते, गण्हथा”ति वत्तुं अविस्सहन्तो एवं चिन्तेसि — “सोपानसीसे पत्तं गण्हिस्सती”ति । सत्था तस्मिम्पि ठाने न गण्हि । इतरो “सोपानपादमूले गण्हिस्सती”ति चिन्तेसि । सत्था तत्थापि न गण्हि । इतरो “राजङ्गणे गण्हिस्सती”ति चिन्तेसि । सत्था तत्थापि न गण्हि । एवं “इध गण्हिस्सति, एत्थ गण्हिस्सती”ति चिन्तेन्तमेव सत्था विहारं नेत्वा पब्बाजेसि ।

महाकप्पिनत्थेरवत्थु

२३१. नवमे सुतवित्तकोति धम्मस्सवनपियो । पटिहारकस्साति दोवारिकस्स । सच्चकारेनाति सच्चकिरियाय । सत्था “उप्पलवण्णा आगच्छतू”ति चिन्तेसि । थेरी आगन्त्वा सब्बा पब्बाजेत्वा भिक्खुनीउपस्सयं गताति इदं

अङ्कुत्तरभाणकानं कथामगं दस्सेन्तेन वुत्तं । तेनेव धम्मपदट्टकथायं (ध० प० अट्ट० १.महाकप्पिनत्थेरवत्थु) वुत्तं —

“ता सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं ठिता पब्बज्जं याचिसु । एवं किर वुत्ते सत्था उप्पलवण्णाय आगमनं चिन्तेसीति एकच्चे वदन्ति । सत्था पन ता उपासिकायो आह — ‘सावत्थिं गन्त्वा भिक्खुनीउपस्सये पब्बाजेथा’ति । ता अनुपुब्बेन जनपदचारिकं चरमाना अन्तरामगगे महाजनेन अभिहटसक्कारसम्माना पदसाव वीसयोजनसत्तिकं मगं गन्त्वा भिक्खुनीउपस्सये पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणिसू’ति ।

धम्मपीतीति धम्मपायको, धम्मं पिवन्तोति अत्थो । धम्मो च नामेस न सक्का भाजनेन यागुआदीनि विय पातुं, नवविधं पन लोकुत्तरधम्मं नामकायेन फुसन्तो आरम्मणतो सच्छिकरोन्तो परिज्जाभिसमयादीहि दुक्खादीनि अरियसच्चानि पटिविज्जन्तो धम्मं पिवति नाम । **सुखं सेतीति** देसनामत्तमेतं, चतूहिपि इरियापथेहि सुखं विहरतीति अत्थो । **विप्पसन्नेनाति** अनाविलेन निरुपक्किलेसेन । **अरियप्पवेदितेति** बुद्धादीहि अरियेहि पवेदिते सतिपट्टानादिभेदे बोधिपक्खियधम्मे । **सदा रमतीति** एवरूपो धम्मपीति विप्पसन्नेन चेतसा विहरन्तो पण्डित्त्वेन समन्नागतो सदा रमति अभिरमति । बाहितपापत्ता “**ब्राह्मणा**”ति थेरं आलपति ।

सागतत्थेरवत्थु

२३२. दसमे छब्बगियानं वचनेनाति कोसम्बिका किर उपासका आयस्मन्तं सागतं उपसङ्कमित्वा अभिवादेत्वा एकमन्तं ठिता एवमाहंसु — “किं, भन्ते, अय्यानं दुल्लभज्ज मनापज्ज, किं पटियादेमा”ति? एवं वुत्ते छब्बगिया भिक्खु कोसम्बिके उपासके एतदवोचुं — “अत्थावुसो कापोतिका, नाम पसन्ना भिक्खूनं दुल्लभा च मनापा च, तं पटियादेथा”ति । अथ कोसम्बिका उपासका घरे घरे कापोतिकं पसन्नं पटियादेत्वा आयस्मन्तं सागतं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा एतदवोचुं — “पिवतु, भन्ते, अय्यो सागतो कापोतिकं पसन्नं, पिवतु, भन्ते, अय्यो सागतो कापोतिकं पसन्नं”न्ति । अथायस्मा सागतो घरे घरे कापोतिकं पसन्नं पिवित्वा नगरम्हा निक्खमन्तो नगरद्वारे पति । तेन वुत्तं — “**छब्बगियानं वचनेन सब्बगेहेसु कापोतिकं पसन्नं पटियादेत्वा**”तिआदि । तत्थ **कापोतिका** नाम कपोतपादसमानवण्णा रत्तोभासा । **पसन्नाति** सुरामण्डस्सेतं अधिवचनं । **विनये समुट्टित्ति** सुरापानसिक्खापदे (पाचि० ३२६ आदयो) आगतं ।

राधत्थेरवत्थु

२३३. एकादसमे सत्था सारिपुत्तत्थेरस्स सज्जं अदासीति ब्राह्मणं पब्बाजेतुं सज्जं अदासि, आणापेसीति वुत्तं होति । भगवा किर तं ब्राह्मणं पब्बज्जं अलभित्वा किसं लूखं दुब्बण्णं उप्पण्डुप्पण्डुकजातं दिस्वा भिक्खू आमन्तेसि — “को, भिक्खवे, तस्स ब्राह्मणस्स अधिकारं सरती”ति । एवं वुत्ते आयस्मा सारिपुत्तो भगवन्तं एतदवोच — “अहं खो, भन्ते, तस्स ब्राह्मणस्स अधिकारं सरामी”ति । किं पन त्वं, सारिपुत्त, ब्राह्मणस्स अधिकारं सरसीति । इध मे, भन्ते, सो ब्राह्मणो राजगहे पिण्डाय चरन्तस्स कटच्छुभिक्खं दापेसि, इमं खो अहं, भन्ते, तस्स ब्राह्मणस्स अधिकारं सरामी”ति । साधु साधु, सारिपुत्त । कतज्जुनो हि, सारिपुत्त, सप्पुरिसा कतवेदिनो, तेन हि त्वं, सारिपुत्त, तं ब्राह्मणं पब्बाजेहि उपसम्पादेहीति । **अट्टुप्पत्तियं आगतोति** अलीनचित्तजातकस्स (जा० १.२.११-१२) अट्टुप्पत्तियं (जा० अट्ट० २.२.अलीनचित्तजातकवण्णना) आगतो ।

निधीनन्ति तत्थ तत्थ निदहित्वा ठपितानं हिरज्जसुवण्णादिपूरानं निधिकुम्भीनं । **पवत्तारन्ति** किच्छजीविके

दुग्गतमनुस्से अनुकम्पं कत्वा “एहि, ते सुखेन जीवणुपायं दस्सेस्सामी”ति निधिद्वानं नेत्वा हत्थं पसारेत्वा “इमं गहेत्वा सुखं जीवा”ति आचिक्खितारं विय। **वज्जदस्सिनन्ति** द्वे वज्जदस्सिनो “इमिना नं असारुप्पेन वा खलितेन वा सङ्गमज्झे निग्गण्हिस्सामी”ति रन्धगवेसको च, अनज्जातं जापनत्थाय जातं अनुग्गणहनत्थाय सीलादीनमस्स वुद्धिकामताय तं तं वज्जं ओलोकनेन उल्लुम्पनसभावसण्ठितो च। अयं इध अधिप्पेतो। यथा हि दुग्गतमनुस्सो “इमं गण्हाही”ति तज्जेत्वापि पोथेत्वापि निधिं दस्सेन्ते कोपं न करोति, पमुदितोव होति, एवमेवं एवरूपे पुग्गले असारुप्पं वा खलितं वा दिस्वा आचिक्खन्ते कोपो न कातब्बो, तुट्टेनेव भवितब्बं। “भन्ते, महन्तं वो कम्मं कतं मय्हं आचरियुपज्जायद्वाने ठत्वा ओवदन्तेहि, पुनपि मं वदेय्याथा”ति पवारेतब्बमेव।

निग्गय्हवादिन्ति एकच्चो हि सद्धिविहारिकादीनं असारुप्पं वा खलितं वा दिस्वा “अयं मे मुखोदकदानादीहि सक्कच्चं उपट्टहति, सचे नं वक्खामि, न मं उपट्टहिस्सति, एवं मे परिहानि भविस्सती”ति तं वत्तुं अविसहन्तो न निग्गय्हवादी नाम होति, सो इमस्सिं सासने कचवरं आकिरति। यो पन तथारूपं वज्जं दिस्वा वज्जानुरूपं तज्जेन्तो पणामेन्तो दण्डकम्मं करोन्तो विहारा नीहरन्तो सिक्खापेति, अयं निग्गय्हवादी नाम सेय्यथापि, सम्मासम्बुद्धो। वुत्तज्हेतं — “निग्गय्ह निग्गय्हहं, आनन्द, वक्खामि, पवय्ह पवय्ह, आनन्द, वक्खामि, यो सारो, सो ठस्सती”ति (म० नि० ३.१९६)। **मेधाविन्ति** धम्मोजपज्जाय समन्नागतं। **तादिसन्ति** एवरूपं **पण्डितं भजेय्य** पयिरुपासेय्य। तादिसज्हि आचरियं **भजमानस्स** अन्तेवासिकस्स **सेय्यो होति न पापियो**, वड्डियेव होति, नो परिहानीति।

मोघराजत्थेरवत्थु

२३४. द्वादसमे **कट्टवाहननगरे**ति कट्टवाहनेन गहितत्ता एवंलद्धनामके नगरे। अतीते किर बाराणसिवासी एको रुक्खवड्डुकी सके आचरियके अदुतियो। तस्स सोळस सिस्सा एकमेकस्स सहस्सं अन्तेवासिका। एवं ते सत्तरसाधिका सोळस सहस्सा आचरियन्तेवासिका सब्बेपि बाराणसिं उपनिस्साय जीविकं कप्पेन्ता पब्बतसमीपं गन्त्वा रुक्खे गहेत्वा तत्थेव नानापासादविकतियो निट्टापेत्वा कुल्लं बन्धित्वा गङ्गाय बाराणसिं आनेत्वा सचे राजा अत्थिको होति, रज्जो एकभूमकं वा सत्तभूमकं वा पासादं योजेत्वा देन्ति। नो चे, अज्जेसम्पि विक्किणित्वा पुत्तदारं पोसेन्ति। अथ नेसं एकदिवसं आचरियो “न सक्का वड्डुकिक्कम्मेन निच्चं जीवितुं, दुक्करज्जि जराकाले एतं कम्म”न्ति चिन्तेत्वा अन्तेवासिके आमन्तेसि — “ताता, उदुम्बरादयो अप्पसाररुक्खे आनेथा”ति। ते “साधू”ति पटिस्सुणित्वा आनयिंसु। सो तेहि कट्टसकुणं कत्वा तस्सब्भन्तरं पविसित्वा वातेन यन्तं पूरेसि। कट्टसकुणो सुवण्णहंसराजा विय आकासे लङ्घित्वा वनस्स उपरि चरित्वा अन्तेवासीनं पुरतो ओरुहि।

अथाचरियो सिस्से आह — “ताता ईदिसानि कट्टवाहनानि कत्वा सक्का सकलजम्बुदीपे रज्जे गहेतुं, तुम्हेपि ताता एतानि करोथ, रज्जं गहेत्वा जीविस्साम, दुक्करं वड्डुकिसिप्पेन जीवितुं”न्ति। ते तथा कत्वा आचरियस्स पटिवेदेसुं। ततो ने आचरियो आह — “कतमं ताता रज्जं गण्हामा”ति? बाराणसिरज्जं आचरियाति। अलं ताता, मा एतं रुचित्थ, मयज्जि तं गहेत्वापि “वड्डुकिराजा, वड्डुकियुवराजा”ति वड्डुकिवादा न मुच्चिस्साम, महन्तो जम्बुदीपो, अज्जत्थ गच्छामाति। ततो सपुत्तदारका कट्टवाहनानि अभिरुहित्वा सज्जावुधा हुत्वा हिमवन्ताभिमुखा गन्त्वा हिमवति अज्जतरं नगरं पविसित्वा रज्जो निवेसनेयेव पच्चुट्टंसु। ते तत्थ रज्जं गहेत्वा आचरियं रज्जे अभिसिज्चिंसु। सो “कट्टवाहनो राजा”ति पाकटो अहोसि, तं नगरं तेन गहितत्ता “कट्टवाहननगर”न्तेव नामं लभि।

तपचारन्ति तपचरणं। **पासाणचेतिये पिट्टिपासाणे निसीदीति** पासाणकचेतियन्ति लद्धवोहारे पिट्टिपासाणे सक्केन

मापिते महामण्डपे निसीदि । तत्थ किर महतो पासाणस्स उपरि पुब्बे देवद्वानं अहोसि, उप्पन्ने पन भगवति विहारो जातो, सो तेनेव पुरिमवोहारेण “पासाणचेतिय”न्ति वुच्चति ।

तेन पुच्छिते दुतियो हुत्वा सत्थारं पज्जं पुच्छीति —

“मुद्धं मुद्धाधिपातञ्च, बावरी परिपुच्छति ।
तं व्याकरोहि भगवा, कङ्खं विनय नो इसे”ति ॥ (सु० नि० १०३१) —

एवं तेन पज्जे पुच्छिते भगवता च —

“अविज्जा मुद्धाति जानाहि, विज्जा मुद्धाधिपातिनी ।
सद्धासतिसमाधीहि, छन्दवीरियेण संयुता”ति ॥ (सु० नि० १०३२) —

पज्जे विस्सज्जिते दुतियो हुत्वा पज्जं पुच्छि ।

अथस्स... पे०... पज्जं कथेसीति —

“कथं लोकं अवेक्खन्तं, मच्चुराजा न पस्सती”ति ॥ (सु० नि० ११२४) —

तेन पज्जे पुच्छिते —

“सुज्जतो लोकं अवेक्खस्सु, मोघराज सदा सतो ।
अत्तानुदिट्ठिं ऊहच्च, एवं मच्चुतरो सिया ।
एवं लोकं अवेक्खन्तं, मच्चुराजा न पस्सती”ति ॥ (सु० नि० ११२५) —

पज्जं विस्सज्जेसि ।

सेसजनाति तस्मिं समागमे सन्निपतिता सेसजना । न कथीयन्तीति “एत्तका सोतापन्ना”ति आदिना न वुच्चन्ति ।
एवं पारायने वत्थु समुद्धितन्ति पारायनवग्गे इदं वत्थु समुद्धितं ।

चतुत्थएतदग्गवग्गवण्णना निद्धिता ।

थेरपाळिसंवण्णना निद्धिता ।

१४. एतदग्गवग्गो

(१४) ५. पञ्चमएतदग्गवग्गवण्णना

महापजापतिगोतमीथेरीवत्थु

२३५. धेरिपाळिसंवण्णनाय पठमे यदिदं महागोतमीति एत्थ “यदिदं महापजापति गोतमी”ति च पठन्ति । तत्थ गोतमीति गोत्तं । नामकरणदिवसे पनस्सा लद्धसक्कारा ब्राह्मणा लक्खणसम्पत्तिं दिस्वा “सचे अयं धीतरं लभिस्सति, चक्कवत्तिरज्जो महेसी भविस्सति । सचे पुत्तं लभिस्सति, चक्कवत्तिराजा भविस्सती”ति उभयथापि “महतीयेवस्सा पजा भविस्सती”ति ब्याकरिंसु, तस्मा पुत्तपजाय च धीतुपजाय च महन्तताय “महापजापती”ति वोहरिंसु । तदुभयं पन संसन्देत्वा “महापजापतिगोतमी”ति वुत्तं । वारभिक्खन्ति वारेन दातब्बं भिक्खं । नामं अकंसूति गोत्तयेव नामं अकंसु । मातुच्छन्ति चूळमातरं । मातुभगिनी हि मातुच्छाति वुच्चति । कलहविवादसुत्तपरियोसानेति “कुतोपहूता कलहा विवादा”तिआदिना सुत्तनिपाते आगतस्स कलहविवादसुत्तस्स (सु० नि० ८६८ आदयो) परियोसाने । इदञ्च अङ्गुत्तरभाणकानं कथामग्गानुसारेण वुत्तं । अपरे पन “तस्मिंयेव सुत्तनिपाते ‘अत्तदण्डाभयं जातं’न्तिआदिना आगतस्स अत्तदण्डसुत्तस्स (सु० नि० ९४१ आदयो) परियोसाने”ति वदन्ति । निक्खमित्वा पब्बजितानन्ति एत्थ एहिभिक्खुपब्बज्जाय एते पब्बजिताति वदन्ति । तेनेव सुत्तनिपाते अत्तदण्डसुत्तसंवण्णनाय (सु० नि० अट्ट० २.९४२ आदयो) वुत्तं — “देसनापरियोसाने पञ्चसता साकियकुमारा कोळियकुमारा च एहिभिक्खुपब्बज्जाय पब्बजिता । ते गहेत्वा भगवा महावनं पाविसी”ति । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

खेमाथेरीवत्थु

२३६. दुतिये परपरियापन्ना हुत्वाति परेसं दासी हुत्वा । सुवण्णरसपिञ्जरो अहोसीति सुवण्णरसपिञ्जरो विय अहोसि ।

मक्कटकोव जालन्ति यथा नाम मक्कटको सुत्तजालं कत्वा मज्झद्वाने नाभिमण्डले निपन्नो परियन्ते पतितं पटङ्गं वा मक्खिकं वा वेगेण गन्त्वा विज्झित्वा तस्स रसं पिपित्वा पुनागन्त्वा तस्मिंयेव ठाने निपज्जति, एवमेव ये सत्ता रागरत्ता दोसपदुट्ठा मोहमूळहा सयंकतं तण्हासोतं अनुपतन्ति, ते तं समतिककमितुं न सक्कोन्ति, एवं दुरतिककमं । एतम्पि छेत्वान वजन्ति धीराति पण्डिता एतं बन्धनं छिन्दित्वा अनपेक्खिनो निरालया हुत्वा अरहत्तमग्गेण सब्बं दुक्खं पहाय वजन्ति गच्छन्तीति अत्थो ।

उप्पलवण्णाथेरीवत्थु

२३७. ततियं उत्तानत्थमेव ।

पटाचाराथेरीवत्थु

२३८. चतुत्थे पटिहारसतेनपीति द्वारसतेनपि । पटिहारसद्वो हि द्वारे दोवारिके च दिस्सति । कुलसभागन्ति अत्तनो गेहसमीपं ।

ताणायाति ताणभावाय पतिद्वानत्थाय । बन्धवाति पुत्ते च पितरो च ठपेत्वा अवसेसा जातिसुहज्जा । अन्तकेनाधिपन्नस्साति मरणेण अभिभूतस्स । पवत्तियज्झि पुत्तादयो अन्नपानादिदानेण च उप्पन्नकिच्चनित्थरणेण च ताणा हुत्वापि मरणकाले केनचि उपायेण मरणं पटिबाहितुं असमत्थताय ताणत्थाय लेणत्थाय न सन्ति नाम । तेनेव वुत्तं — “नत्थि जातीसु ताणता”ति ।

एतमत्थवसन्ति एतं तेसं अज्जमज्जस्स ताणं भवितुं असमत्थभावसङ्घातं कारणं जानित्वा पण्डितो चतुपारिसुद्धिसीलेन संवृतो रक्खितगोपितो हुत्वा निब्बानगमनं अट्टङ्गिकं मग्गं सीघं सोधेय्याति अत्थो ।

धम्मदिन्नाथेरीवत्थु

२३९. पञ्चमे परायत्तट्टानेति परेसं दासिट्टाने । सुजातत्थेरस्स अधिकारकम्मं कत्वाति सा किर अत्तनो केसे विक्किणित्वा सुजातत्थेरस्स नाम अग्गसावकस्स दानं दत्त्वा पत्थनं अकासि । तं सन्थायेतं वुत्तं । हत्थे पसारितेति तस्स हत्थावलम्बनत्थं पुब्बाचिण्णवसेन हत्थे पसारिते । सो किर अनागामी हुत्वा गेहं आगच्छन्तो यथा अज्जेसु दिवसेसु इतो चितो च ओलोकेन्तो सितं कुरुमानो हसमानो आगच्छति, एवं अनागन्त्वा सन्तिन्द्रियो सन्तमानसो हुत्वा अगमासि । धम्मदिन्ना सीहपञ्जरं उग्घाटेत्वा वीथिं ओलोकयमाना तस्स आगमनाकारं दिस्वा “किं नु खो एतं”न्ति चिन्तेत्वा तस्स पच्चुग्गमनं कुरुमाना सोपानसीसे ठत्वा ओलम्बनत्थं हत्थं पसारेसि । उपासको अत्तनो हत्थं समिज्जेसि । सा “पातरासभोजनकाले जानिस्सामी”ति चिन्तेसि । उपासको पुब्बे ताय सद्धिं एकतो भुज्जति । तं दिवसं पन तं अनपलोकेत्वा योगावचरभिव्खु विय एककोव भुज्जि । तेनाह — “भुज्जमानोपि इमं देथ, इमं हरथाति न ब्याहरी”ति । तत्थ इमं देथाति इमं खादनीयं वा भोजनीयं वा देथ । इमं हरथाति इमं खादनीयं वा भोजनीयं वा अपहरथ । सन्थववसेनाति किलेससन्थववसेन । चिरकालपरिभाविताय घटदीपजालाय विय अब्भन्तरे दिब्बमानाय हेतुसम्पत्तिया चोदियमाना आह — “एवं सन्ते...पे०... मय्हं पब्बज्जं अनुजानाथा”ति ।

अयं ताव सेट्ठि घरमज्जे ठितोव दुक्खस्सन्तं अकासीति सा किर “धम्मदिन्ने तुय्हं दोसो नत्थि, अहं पन अज्ज पट्टाय सन्थववसेन...पे०... कुलघरं गच्छा”ति वुत्ते एवं चिन्तेसि — “पकतिपुरिसो एवं वत्ता नाम नत्थि, अब्धा एतेन लोकुत्तरधम्मो नाम पटिविद्धो”ति । तेनस्सा अयं सङ्कप्पो अहोसि “अयं ताव सेट्ठि घरमज्जे ठितोव दुक्खस्सन्तं अकासी”ति । मज्झिमनिकायट्टकथायं (म० नि० अट्ट० १.४६०) पन “अथ कस्मा मया सद्धिं यथापकतिया आलापसल्लापमत्तम्पि न करोथाति सो चिन्तेसि — ‘अयं लोकुत्तरधम्मो नाम गरु भारियो न पकासेतब्बो; सचे खो पनाहं न कथेस्सामि, अयं हदयं फालेत्वा एत्थेव कालं करेय्या’ति तस्सा अनुग्गहत्थाय कथेसि — ‘धम्मदिन्ने अहं सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा लोकुत्तरधम्मं नाम अधिगतो, तं अधिगतस्स एवरूपा लोकियकिरिया न वट्टती’”ति वुत्तं ।

पञ्चक्खन्धादिवसेन पज्हे पुच्छीति “सक्कायो सक्कायोति अय्ये वुच्चति, कतमो नु खो अय्ये सक्कायो वुत्तो भगवता”तिआदिना चूळवेदल्लसुत्ते (म० नि० १.४६० आदयो) आगतनयेन पुच्छि । पुच्छितं पुच्छितं विस्सज्जेसीति “पञ्च खो इमे, आवुसो विसाख, उपादानक्खन्धा सक्कायो वुत्तो भगवता”तिआदिना (म० नि० १.४६० आदयो) तत्थेव आगतनयेन विस्सज्जेसि । सूरभावन्ति तिक्खभावं । अनधिगतअरहत्तमग्गस्स उग्गहेन विना तत्थ पज्हो न उपट्टातीति आह — “उग्गहवसेन अरहत्तमग्गेपि पुच्छी”ति । तं निवत्तेन्तीति “विमुत्तिया पनाय्ये किं पटिभागो”ति पुच्छिते “विमुत्तिया खो, आवुसो विसाख, निब्बानं पटिभागो”ति (म० नि० १.४६६) वुत्ते “निब्बानस्स, पनाय्ये, किं पटिभागो”ति पुन पुच्छिते तं निवत्तेन्ती “अच्चसरावुसो विसाखा”तिआदिमाह । तत्थ अच्चसराति अपुच्छितब्बं पुच्छन्तो पज्हं अतिक्कामिता अहोसीति अत्थो । नासक्खि पज्हानं परियन्तं गहेतुन्ति पज्हानं परिच्छेदप्पमाणं गहेतुं नासक्खि । पज्हानज्हि परिच्छेदं गहेतुं युत्तट्टाने अट्टत्वा ततो परं पुच्छन्तो नासक्खि पज्हानं परियन्तं गहेतुं । अप्पटिभागधम्मस्स च पटिभागं पुच्छि । निब्बानं नामेतं अप्पटिभागं, न सक्का नीलं वा पीतकं वाति केनचि धम्मेन सद्धिं पटिभागं कत्वा दस्सेतुं, तज्ज त्वं इमिना अधिप्पायेन पुच्छसीति अत्थो । निब्बानोगधन्ति निब्बानं ओगाहेत्वा ठितं, निब्बानन्तो गधं निब्बानं अनुप्पविट्टन्ति अत्थो ।

निब्बानपरायणन्ति निब्बानं परं अयनमस्स परागति, न ततो परं गच्छतीति अत्थो । निब्बानं परियोसानं अवसानं अस्साति निब्बानपरियोसानं ।

पुरेति अतीतेसु खन्धेसु । पच्छति अनागतेसु खन्धेसु । मज्जेति पच्चुप्पन्नेसु खन्धेसु । अकिञ्चनन्ति यस्स एतेसु तीसु तण्हागाहसङ्घातं किञ्चनं नत्थि, तमहं रागकिञ्चनादीहि अकिञ्चनं कस्सचि गहणस्स अभावेन अनादानं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

पण्डिताति धातुआयतनादिकुसलतासङ्घातेन पण्डिच्चेन समन्नागता । वुत्तज्हेतं —

“कित्तावता नु खो, भन्ते, पण्डितो होति? यतो खो, आनन्द, भिक्खु धातुकुसलो च होति आयतनकुसलो च पटिच्चसमुप्पादकुसलो च ठानाट्टानकुसलो च, एत्तावता खो, आनन्द, भिक्खु पण्डितो होती”ति ।

महापज्जाति महन्ते अत्थे महन्ते धम्मे महन्ता निरुत्तियो महन्तानि पटिभानानि परिग्गहणे समत्थाय पज्जाय समन्नागता । इमिस्सा हि थेरिया असेक्खप्पटिसम्भिदाप्पत्ताय पटिसम्भिदायो पूरेत्वा ठितताय पज्जामहत्तं । यथा तं धम्मदिन्नायाति यथा धम्मदिन्नाय भिक्खुनिया ब्याकतं, अहं एवमेव ब्याकरेय्यन्ति अत्थो । तन्ति निपातमत्थं ।

नन्दाथेरीवत्थु

२४०. छट्ठे अज्जं मगं अपस्सन्तीति अज्जं उपायं अपस्सन्ती । विस्सत्थाति निरासङ्का । इत्थिनिमित्तन्ति इत्थिया सुभनिमित्तं, सुभाकारन्ति वुत्तं होति । धम्मपदे गाथं वत्वाति —

“अट्ठीनं नगरं कतं, मंसलोहितलेपनं ।

यत्थ जरा च मच्चु च, मानो मक्खो च ओहितो”ति ॥ (ध० प० १५०) —

इमं गाथं वत्वा । तत्रायमधिप्पायो — यथेव हि पुब्बण्णापरण्णादीनं ओदहनत्थाय कट्टानि उस्सापेत्वा वल्लीहि बन्धित्वा मत्तिकाय विलिम्पित्वा नगरसङ्घातं बहिद्धा गेहं करोन्ति, एवमिदं अज्जत्तिकम्पि तीणि अट्ठिसतानि उस्सापेत्वा न्हारुविनद्धं मंसलोहितलेपनं तचपटिच्छन्नं जीरणलक्खणाय जराय मरणलक्खणस्स मच्चुनो आरोग्यसम्पदादीनि पटिच्च उप्पज्जनलक्खणस्स मानस्स सुकतकारणविनासनलक्खणस्स मक्खस्स च ओदहनत्थाय नगरं कतं । एवरूपो एव हि एत्थ कायिकचेतसिको आबाधो ओहितो, इतो उद्धं किञ्चि गय्हूपगं नत्थीति ।

सुत्तं अभासीति —

“चरं वा यदि वा तिट्ठं, निसिन्नो उद वा सयं ।

समिज्जेति पसारेति, एसा कायस्स इज्जना ॥

“अट्ठिनहारुसंयुत्तो, तचमंसावलेपनो ।

छविया कायो पटिच्छन्नो, यथाभूतं न दिस्सती”ति ॥ (सु० नि० १९५-१९६) —

आदिना सुत्तमभासि ।

सोणाथेरीवत्थु

२४१. सत्तमे सब्बेपि विसुं विसुं घरावासे पतिट्ठापेसीति एत्थ सब्बेपि विसुं विसुं घरावासे पतिट्ठापेत्वा “पुत्ताव मं पटिजगिस्सन्ति, किं मे विसुं कुट्टुम्बेना”ति सब्बं सापतेय्यम्पि विभजित्वा अदासीति वेदितब्बं । तेनेव हि ततो पट्ठाय “अयं अम्हाकं किं करिस्सती”ति अत्तनो सन्तिकं आगतं “माता”ति सञ्जम्पि न करिंसु । तथा हि नं कतिपाहच्चयेन जेट्ठपुत्तस्स भरिया “अहो अम्हाकं अयं जेट्ठपुत्तो मेति द्वे कोट्ठासे दत्त्वा विय इममेव गेहं आगच्छती”ति आह । सेसपुत्तानं भरियायोपि एवमेवं वदिंसु । जेट्ठधीतरं आदिं कत्त्वा तासं गेहं गतकाले तापि नं एवमेव वदिंसु । सा अवमानप्पत्ता हुत्वा “किं मे इमेसं सन्तिके वुत्थेन, भिक्खुनी हुत्वा जीविस्सामी”ति भिक्खुनीउपस्सयं गन्त्वा पब्बज्जं याचि, ता नं पब्बाजेसुं । इममेव वत्थुं दस्सेन्तो “बहुपुत्तिकसोणा तेसं अत्तनि अगारवभावं अत्त्वा ‘घरावासेन किं करिस्सामी’ति निक्खमित्त्वा पब्बजी”ति आह ।

विहारं गच्छन्तियोति भिक्खुविहारं गच्छन्तियो । धम्ममुत्तमन्ति नवविधलोकुत्तरधम्मं । सो हि उत्तमधम्मो नाम यो हि तं न पस्सति, तस्स वस्ससतम्पि जीवनतो तं धम्मं पस्सन्तस्स पटिविज्झन्तस्स एकाहम्पि एकक्खणम्पि जीवितं सेय्यो । आगन्तुकजनोति विहारगतं भिक्खुनीजनं सन्धाय वदति । अनुपधारेत्वाति असल्लक्खेत्वा ।

बकुलाथेरीवत्थु

२४२. अट्टमं उत्तानत्थमेव ।

कुण्डलकेसाथेरीवत्थु

२४३. नवमे चतुक्केति वीथिचतुक्के । चतुन्नं समाहारो चतुक्कं । चारकतोति बन्धनागारतो । उब्बट्टेत्वाति उद्भरित्वा ।

मुहुत्तमपि चिन्तयेति मुहुत्तं तद्ध्वणम्पि ठानुप्पत्तिकपञ्जाय तद्ध्वणानुरूपं अत्थं चिन्तितुं सक्कुण्येय्य । सहस्समपि चे गाथा, अनत्थपदसंहिताति अयं गाथा दारुचीरियत्थेरस्स भगवता भासिता, इधापि च सायेव गाथा दस्सिता । थेरिगाथासंवण्णनायं आचरियधम्मपालत्थेरेनपि कुण्डलकेसित्थेरिया वत्थुम्हि अयमेव गाथा वुत्ता । धम्मपदट्टकथायं पन कुण्डलकेसित्थेरिया वत्थुम्हि —

“यो च गाथासतं भासे, अनत्थपदसंहिता ।

एकं धम्मपदं सेय्यो, यं सुत्वा उपसम्मती”ति ॥ (ध० प० अट्ट० १.१०२) —

अयं गाथा आगता । तंतंभाणकानं कथामग्गानुसारेण तत्थ तत्थ तथा वुत्तन्ति न इध आचरियस्स पुब्बापरविरोधो सङ्कितब्बो ।

भद्दाकापिलानीथेरी-भद्दाकच्चानाथेरीवत्थु

२४४-२४५. दसमं एकादसमञ्च उत्तानत्थमेव ।

किसागोतमीथेरीवत्थु

२४६. द्वादसमे तीहि लूखेहीति वत्थलूखसुत्तलूखरजनलूखसङ्घातेहि तीहि लूखेहि । सिद्धत्थकन्ति सासपबीजं ।

तं पुत्तपसुसम्मत्तन्ति तं रूपबलादिसम्पन्ने पुत्ते च पसू च लभित्वा “मम पुत्ता अभिरूपा बलसम्पन्ना पण्डिता सब्बकिच्चसमत्था, मम गोणो अरोगो अभिरूपो महाभारवहो, मम गावी बहुखीरा”ति एवं पुत्तेहि च पसूहि च सम्मत्तं नरं । ब्यासत्तमनसन्ति चक्खुविज्जेय्यादीसु आरम्भणेषु हिरञ्जसुवण्णादीसु पत्तचीवरादीसु वा यं यं लद्धं होति, तत्थ तत्थेव लग्गनाय सत्तमानसं । सुत्तं गामन्ति निद्वं उपगतं सत्तकायं । महोघोवाति यथा एवरूपं गामं गम्भीरतो वित्थारतो च महन्तो महानदिओघो अन्तमसो सुनखम्पि असेसेत्वा सब्बं आदाय गच्छति, एवं वुत्तप्पकारं नरं मच्चु आदाय गच्छतीति अत्थो । अमतं पदन्ति मरणरहितं कोट्टासं, अमतं महानिब्बानन्ति अत्थो । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

सिङ्गालकमाताथेरीवत्थु

२४७. तेरसमं उत्तानत्थमेव ।

(पञ्चमएतदग्गवग्गवण्णना निड्डिता ।)

थेरिपाळिसंवण्णना निड्डिता ।

१४. एतदग्गवग्गो

(१४) ६. छट्टएतदग्गवग्गवण्णना

तपुस्स-भल्लिकवत्थु

२४८. उपासकपाळिसंवण्णनाय पठमे सब्बपठमं सरणं गच्छन्तानन्ति सब्बेसं पठमं हुत्वा सरणं गच्छन्तानं । इतो परन्ति सत्तसत्ताहतो परं । गमनूपच्छेदं अकासीति गमनविच्छेदं अकासि । यथा ते गोणा धुरं छट्टेत्वा पोथियमानापि न गच्छन्ति, तथा अकासीति अत्थो । तेसन्ति तपुस्सभल्लिकानं । अधिमुच्चित्वाति आविसित्वा । यक्खस्स आवट्टो यक्खावट्टो । एवं सेसेसुपि । अतीतबुद्धानं आचिण्णं ओलोकेसीति अतीतबुद्धा केन भाजनेन पटिग्गणिहंसूति बुद्धाचिण्णं ओलोकेसि । द्वेवाचिके सरणे पतिट्टायाति सङ्घस्स अनुप्पन्नत्ता बुद्धधम्मवसेन द्वेवाचिके सरणे पतिट्टहित्वा । चेतियन्ति पूजनीयवत्थुं । जीवकेसधातुयाति जीवमानस्स भगवतो केसधातुया ।

अनाथपिण्डिकसेट्टिवत्थु

२४९. दुतिये तेनेव गुणेनाति तेनेव दायकभावसङ्घातेन गुणेन । सो हि सब्बकामसमिद्धताय विगतमच्छेरताय करुणादिगुणसमङ्गिताय च निच्चकालं अनाथानं पिण्डमदासि । तेन सब्बकालं उपट्टितो अनाथानं पिण्डो एतस्स अत्थीति अनाथपिण्डिकोति सङ्घं गतो । योजनिकविहारे कारेत्वाति योजने योजने एकमेकं विहारं कारेत्वा । “एवरूपं दानं पवत्तेसी”ति वत्वा तमेव दानं विभजित्वा दस्सेन्तो “देवसिकं पञ्च सलाकभत्तानि होन्ती”तिआदिमाह । तत्थ सलाकाय गाहेतब्बं भत्तं सलाकभत्तं । एकस्मिं पक्खे एकदिवसं दातब्बं भत्तं पक्खिकभत्तं । धुरगेहे ठपेत्वा दातब्बं भत्तं

धुरभक्तं । आगन्तुकानं दातव्वं भक्तं आगन्तुकभक्तं । एवं सेसेसुपि । पञ्च आसनसतानि गेहे निच्चपञ्जत्तानेव होन्तीति गेहे निसीदापेत्वा भुञ्जन्तानं पञ्चन्नं भिक्खुसतानं पञ्च आसनसतानि निच्चपञ्जत्तानि होन्ति ।

चित्तगहपतिवत्थु

२५०. ततिये मिगा एव मिगरूपानि । भिक्खं समादापेत्वाति, “भन्ते, मय्हं अनुग्गहं करोथ, इध निसीदित्वा भिक्खं गण्हथा”ति भिक्खागहणत्थं समादापेत्वा । विवट्टं उद्विस्स उपचितं निब्बेधभागियकुसलं उपनिस्सयो । सळायतनविभत्तिमेव देसेसीति सळायतनविभागप्पटिसंयुत्तमेव धम्मकथं कथेसि । थेरेनाति तत्थ सन्निहितानं सब्बेसं जेट्ठेन महाथेरेन । पञ्हं विस्सज्जेतुं असक्कोन्तेनाति चित्तेन गहपतिना “या इमा, भन्ते थेर, अनेकविहिता दिट्ठियो लोके उप्पज्जन्ति, ‘सस्सतो लोको’ति वा, ‘असस्सतो लोको’ति वा, ‘अन्तवा लोको’ति वा, ‘अनन्तवा लोको’ति वा, ‘तं जीवं तं सरीरं’न्ति वा, ‘अज्जं जीवं अज्जं सरीरं’न्ति वा, ‘होति तथागतो परं मरणा’ति वा, ‘न होति तथागतो परं मरणा’ति वा, ‘होति च न होति च तथागतो परं मरणा’ति वा, ‘नेव होति न न होति तथागतो परं मरणा’ति वा यानि चिमानि द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि ब्रह्मजाले गणितानि, इमा नु खो, भन्ते, दिट्ठियो किस्मिं सति होन्ति, किस्मिं असति न होन्ती”ति एवमादिना (सं० नि० ४.३४५) पञ्हे पुट्ठे तं पञ्हं विस्सज्जेतुं असक्कोन्तेन । इमं किर पञ्हं यावततियं पुट्ठो महाथेरो तुण्ही अहोसि । अथ इसिदत्तथेरो चिन्तेसि — “अयं थेरो नेव अत्तना ब्याकरोति, न अज्जं अज्झेसति, उपासको च भिक्खुसङ्गं विहेसति, अहमेतं ब्याकरित्वा फासुविहारं कत्वा दस्सामी”ति । एवं चिन्तेत्वा च आसनतो वुट्ठाय थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा “ब्याकरोमहं, भन्ते, चित्तस्स गहपतिनो एतं पञ्हं”न्ति (सं० नि० ४.३४५) आह । एवं वुत्ते थेरो “ब्याकरोहि त्वं, आवुसो इसिदत्त, चित्तस्स गहपतिनो एतं पञ्हं”न्ति इसिदत्तं अज्झेसि । तेन वुत्तं — “पञ्हं विस्सज्जेतुं असक्कोन्तेन अज्झिट्ठो”ति ।

पञ्हं विस्सज्जेत्वाति “या इमा, गहपति, अनेकविहिता दिट्ठियो लोके उप्पज्जन्ति ‘सस्सतो लोको’ति वा, ‘असस्सतो लोको’ति वा...पे०... यानि चिमानि द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि ब्रह्मजाले गणितानि, इमा खो, गहपति, दिट्ठियो सक्कायदिट्ठिया सति होन्ति, सक्कायदिट्ठिया असति न होन्ती”ति आदिना नयेन पञ्हं विस्सज्जेत्वा । गिहिसहायकभावे जातेति थेरस्स गिहिसहायकभावे चित्तेन गहपतिना जाते । चित्तो किर, गहपति, तस्स पञ्हेवय्याकरणे तुट्ठो “कुतो, भन्ते, अय्यो इसिदत्तो आगच्छती”ति वत्वा “अवन्तिया खो अहं, गहपति, आगच्छामी”ति वुत्तो “अत्थि, भन्ते, अवन्तिया इसिदत्तो नाम कुलपुत्तो अम्हाकं अदिट्ठसहायो पब्बजितो, दिट्ठो सो आयस्मता”ति पुच्छि । थेरो च “एवं, गहपती”ति वत्वा “कहं नु खो, भन्ते, सो आयस्मा एतरहि विहरती”ति पुन पुट्ठो तुण्ही अहोसि । अथ चित्तो गहपति “अय्यो नो, भन्ते, इसिदत्तो”ति पुच्छित्वा “एवं, गहपती”ति वुत्ते अत्तनो गिहिसहायभावं अज्जासि ।

तेजोसमापत्तिपाटिहारियं दस्सेत्वाति एकस्मिं किर दिवसे चित्तो गहपति “साधु मे, भन्ते, अय्यो उत्तरिमनुस्सधम्मा इद्धिपाटिहारियं दस्सेतू”ति महाथेरं याचि । थेरो “तेन हि त्वं, गहपति, आळिन्दे उत्तरासङ्गं पञ्जापेत्वा तत्थ तिणकलापं ओकिरा”ति वत्वा तेन च तथा कते सयं विहारं पविसित्वा च घटिकं दत्वा तथारूपं इद्धाभिसङ्गारं अभिसङ्गारेसि, यथा ताळच्छिग्गळेन च अग्गळन्तरिकाय च अच्चि निक्खमित्वा तिणानि ज्ञापेति, उत्तरासङ्गं न ज्ञापेति । अथ चित्तो गहपति उत्तरासङ्गं पप्फोटेत्वा संविग्गो लोमहट्टजातो एकमन्तं ठितो थेरं बहि निक्खमन्तं दिस्वा “अभिरमतु, भन्ते, अय्यो मच्छिकासण्डे, रमणीयं अम्बाटकवनं, अहं अय्यस्स उस्सुक्कं करिस्सामि चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारान”न्ति आह । ततो थेरो “न दानि इध वसितुं सक्का”ति तम्हा

विहारा पक्कामि । तं सन्धायेतं वुत्तं — “तेजोसमापत्ति पाटिहारियं दस्सेत्वा ‘इदानि इध वसितुं न युत्तं’न्ति यथासुखं पक्कामी”ति । द्वे अग्गसावकातिआदीसु यं वत्तब्बं, तं वित्थारतो विनयपाळियं आगतमेव ।

सद्धोति लोकियलोकुत्तराय सद्धाय समन्नागतो । सीलेनाति अगारियसीलं अनगारियसीलन्ति दुविधं सीलं, तेसु इध अगारियं सीलं अधिप्पेतं, तेन समन्नागतोति अत्थो । यसोभोगसमप्पितोति यादिसो अनाथपिण्डिकादीनं पञ्चउपासकसतपरिवारसङ्घातो अगारियो यसो, तादिसेनेव यसेन, यो च धनधञ्जादिको चेव सत्तविधअरियधनसङ्घातो चाति दुविधो भोगो, तेन च समन्नागतोति अत्थो । यं यं पदेसन्ति पुरत्थिमादीसु दिसासु एवरूपो कुलपुत्तो यं यं पदेसं भजति, तत्थ तत्थ एवरूपेन लाभसक्कारेन पूजितोव होतीति अत्थो ।

हत्थकआळवकवत्थु

२५१. चतुत्थे चतुब्बिधेन सङ्गहवत्थुनाति दानपियवचनअत्थचरियासमानत्ततासङ्घातेन चतुब्बिधेन सङ्गहवत्थुना । “स्वे भत्तचाटिया सिद्धिं आळवकस्स पेसेतब्बो अहोसी”ति वुत्तमत्थं पाकटं कत्वा दस्सेतुं — “तत्रायं अनुपुब्बिकथा”तिआदिमाह । मिगवत्थाय अरञ्जं गन्त्वाति आळवको राजा विविधनाटकूपभोगं छड्ढेत्वा चोरप्पटिबाहनत्थञ्च पटिराजनिसेधनत्थञ्च ब्यायामकरणत्थञ्च सत्तमे सत्तमे दिवसे मिगवं गच्छन्तो एकदिवसं बलकायेन सिद्धिं “यस्स पस्सेन मिगो पलायति, तस्सेव सो भारो”ति कतकतिकवत्तो मिगवत्थाय अरञ्जं गन्त्वा । एकं मिगन्ति अत्तनो ठितट्टानेन पलातं एणिमिगं । अनुबन्धित्वाति तियोजनमग्गं एककोव अनुबन्धित्वा । जवसम्पन्नो हि राजा धनुं गहेत्वा पत्तिकोव तियोजनं तं मिगमनुबन्धि । घातेत्वाति यस्मा एणिमिगा तियोजनवेगा एव होन्ति, तस्मा परिक्खिणजवं तं मिगं उदकं पविसित्वा ठितं घातेत्वा । द्विधा छेत्वा धनुकोटियं लगेत्वा निवत्तेत्वा आगच्छन्तोति अनत्थिकोपि मंसेन “नासक्खि मिगं गहेतु”न्ति अपवादमोचनत्थं द्विधा छिन्नं धनुकोटियं लगेत्वा आगच्छन्तो । सन्दच्छायन्ति घनच्छायं बहलपत्तपलासं ।

रुक्खे अधिवत्था देवताति आळवकं यक्खं सन्धाय वदति । सो हि महाराजूनं सन्तिका वरं लभित्वा मज्झन्हिकसमये तस्स रुक्खस्स छायाय फुट्टोकासं पविट्टे पाणिनो खादन्तो तत्थ पटिवसति । आळवकस्स निसीदनपल्लङ्के निसीदीति यत्थ अभिलक्खितेसु मङ्गलदिवसादीसु आळवको निसीदित्वा सिरिं अनुभोति, तस्मिंयेव दिब्बरतनपल्लङ्के निसीदि । अत्तनो गमने असम्पज्जमाने “किं नु खो कारणं”न्ति आवज्जेन्ताति तदा किर सातागिरहेमवता भगवन्तं जेतवनेयेव वन्दित्वा “यक्खसमागमं गमिस्सामा”ति सपरिवारा नानायानेहि आकासेन गच्छन्ति, आकासे च यक्खानं न सब्बत्थ मग्गो अत्थि, आकासट्टानि विमानानि परिहरित्वा मग्गट्टानेनेव मग्गो होति, आळवकस्स पन विमानं भूमट्टं सुगुत्तं पाकारपरिक्खित्तं सुसंविहितद्वारट्टालकगोपुरं उपरि कंसजालसञ्चन्नमञ्जूसासदिसं तियोजनं उब्बेधेन, तस्स उपरि मग्गो होति, ते तं पदेसमागम्म गन्तुमसमत्था अहेसुं । बुद्धानज्हि निसिन्नोकासस्स उपरिभागेन याव भवग्गा कोचि गन्तुमसमत्थो, तस्मा अत्तनो गमने असम्पज्जमाने “किं नु खो कारणं”न्ति आवज्जेसुं । तेसं कथं सुत्वा चिन्तेसीति यस्मा अस्सद्धस्स सद्धाकथा दुक्कथा होति दुस्सीलादीनं सीलकथादयो विय, तस्मा तेसं यक्खानं सन्तिका भगवतो पसंसं सुत्वा एव अग्गिम्हि पक्खित्तलोणसक्खरा विय अब्भन्तरे उप्पन्नकोपेन पटपटायमानहदयो हुत्वा चिन्तेसि । पब्बतकूटन्ति केलासपब्बतकूटं ।

इतो पट्टाय आळवकयुद्धं वित्थारेतब्बन्ति सो किर मनोसिलातले वामपादेन ठत्वा “पस्सथ दानि तुम्हाकं वा सत्था महानुभावो, अहं वा”ति दक्खिणपादेन सट्टियोजनमत्तं केलासकूटपब्बतं अक्कमि, तं अयोकूटप्पहतो विय

निद्धन्तअयपिण्डो पपटिकायो मुञ्चि । सो तत्र ठत्वा “अहं आळवको”ति उग्घोसेसि, सकलजम्बुदीपं सद्दो फरि । तियोजनसहस्सवित्थतहिमवापि सम्पकम्मि यक्खस्सानुभावेन । सो वातमण्डलं समुट्ठापेसि “एतेनेव समणं पलापेस्सामी”ति । ते पुरत्थिमादिभेदा वाता समुट्ठहित्वा अट्ठयोजनयोजनद्वियोजनतियोजनप्पमाणानि पब्बतकूटानि पदालेत्वा वनगच्छरुक्खादीनि उम्मूलेत्वा आळविनगरं पक्खन्दा जिण्णहत्थिसालादीनि चुण्णेन्ता छदनिट्टुका आकासे भमेन्ता । भगवा “मा कस्सचि उपरोधो होतू”ति अधिट्ठासि । ते वाता दसबलं पत्वा चीवरकण्णमत्तम्मि चालेतुं नासक्खिंसु । ततो महावस्सं समुट्ठापेसि “उदकेन अज्झोत्थरित्वा समणं मारेस्सामी”ति । तस्सानुभावेन उपरूपरि सतपटलसहस्सपटलादिभेदा वलाहका उट्ठहित्वा पवस्सिंसु । वुट्ठिधारावेगेन पथवी छिद्दा अहोसि । वनरुक्खादीनं उपरि महोघो आगन्त्वा दसबलस्स चीवरे उस्सावबिन्दुमत्तम्मि तेमेतुं नासक्खि । ततो पासाणवस्सं समुट्ठापेसि । महन्तानि महन्तानि पब्बतकूटानि धूमायन्तानि पज्जलन्तानि आकासेनागन्त्वा दसबलं पत्वा दिब्बमालागुळानि सम्पज्जिंसु । ततो पहरणवस्सं समुट्ठापेसि । एकतोधारा उभतोधारा असिसत्तिखुरप्पादयो धूमायन्ता पज्जलन्ता आकासेनागन्त्वा दसबलस्स पादमूले दिब्बपुप्फानि अहेसुं ।

ततो अङ्गारवस्सं समुट्ठापेसि । किंसुकवण्णा अङ्गारा आकासेनागन्त्वा दसबलस्स पादमूले दिब्बपुप्फानि हुत्वा विकिरिंसु । ततो कुक्कुळवस्सं समुट्ठापेसि । अच्चुण्हो कुक्कुळो आकासेनागन्त्वा दसबलस्स पादमूले चन्दनचुण्णं हुत्वा निपति । ततो वालिकवस्सं समुट्ठापेसि । अतिसुखुमा वालिका धूमायन्ता पज्जलन्ता आकासेनागन्त्वा दसबलस्स पादमूले दिब्बपुप्फानि हुत्वा निपतिंसु । ततो कललवस्सं समुट्ठापेसि । तं धूमायन्तं पज्जलन्तं आकासेनागन्त्वा दसबलस्स पादमूले दिब्बगन्धं हुत्वा निपति । ततो अन्धकारं समुट्ठापेसि “भिसेत्वा समणं पलापेस्सामी”ति । चतुरङ्गसमन्नागतं अन्धकारसदिसं हुत्वा दसबलं पत्वा सूरियप्पभाविहतमिवन्धकारं अन्तरधायि । एवं यक्खो इमाहि नवहि वातवस्सपासाणपहरणङ्गारकुक्कुळवालिककललन्धकारवुट्ठीहि भगवन्तं पलापेतुमसक्कोन्तो नानाविधप्पहरणहत्थअनेकप्पकाररूपभूतगणसमाकुलाय चतुरङ्गिनिया सेनाय सयमेव भगवन्तं अभिगतो । ते भूतगणा अनेकप्पकारविकारे कत्वा “गण्हथ हनथा”ति भगवतो उपरि आगच्छन्ता विय च होन्ति । अपिच खो निद्धन्तलोहपिण्डं विय मक्खिका भगवन्तं अल्लीयितुमसमत्था एव अहेसुं ।

एवं सब्बरत्तिं अनेकप्पकारविभिंसाकारदस्सनेनपि भगवन्तं चालेतुमसक्कोन्तो आळवको चिन्तेसि — “यंनूनाहं केनचि अजेय्यं दुस्सावुधं मुञ्चेय्य”न्ति । सचे हि सो दुट्ठो आकासे तं दुस्सावुधं मुञ्चेय्य, द्वादस वस्सानि देवो न वस्सेय्य । सचे पथवियं मुञ्चेय्य, सब्बरुक्खतिणादीनि सुस्सित्वा द्वादसवस्सन्तरं न पुन रुहेय्युं । सचे समुट्ठे मुञ्चेय्य, तत्तकपाले उदकबिन्दु विय सब्बं सुस्सेय्य । सचे सिनेरुपब्बते मुञ्चेय्य, खण्डाखण्डं हुत्वा विकिरेय्य । सो एवमहानुभावं दुस्सावुधं उत्तरिसाटकं मुञ्चित्वा अगहेसि । येभुय्येन दससहस्सिलोकधातुदेवता वेगेन सन्निपतिंसु “अज्ज भगवा आळवकं दमेस्सति, तत्थ धम्मं सोस्सामा”ति । युद्धदस्सनकामापि देवता सन्निपतिंसु । एवं सकलम्मि आकासं देवताहि परिपुण्णं अहोसि । अथाळवको भगवतो समीपे उपरूपरि विचरित्वा वत्थावुधं मुञ्चि । तं असनिचक्कं विय आकासे भेरवसदं करोन्तं धूमायन्तं पज्जलन्तं भगवन्तं पत्वा यक्खस्स मानमद्वन्तं पादपुञ्चनचोळं हुत्वा पादमूले निपति । आळवको तं दिस्वा छिन्नविसाणो विय उसभो, उट्ठटदाठो विय सप्पो नित्तेजो निम्मदो निपातितमानद्धजो अहोसि । एवमिदं आळवकयुद्धं वित्थारेतब्बं ।

अट्ठ पञ्हे पुच्छीति —

“किं सूध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठं,
किं सु सुचिण्णं सुखमावहाति ।
किं सु हवे सादुतरं रसानं,
कथं जीविं जीवितमाहु सेट्ठ”न्ति ॥ (सं० नि० १.२४६; सु० नि० १८३) —

आदिना अट्ट पञ्हे पुच्छि । सत्था विस्सज्जेसीति —

“सद्धीध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठं,
धम्मो सुचिण्णो सुखमावहाति ।
सच्चं हवे सादुतरं रसानं,
पज्जाजीविं जीवितमाहु सेट्ठ”न्ति ॥ (सं० नि० १.२४६; सु० नि० १८४) —

आदिना विस्सज्जेसि । विक्कन्दमानायाति अच्चन्तं परिदेवमानाय ।

महानामसक्कवत्थु

२५२. पञ्चमे सत्था ततो परं पटिञ्जं नादासीति संवच्छरतो परं सिक्खापदपञ्जत्तिया पच्चयप्पवारणासादियनस्स वारितत्ता “पटिञ्जं नादासी”ति वुत्तं । तथा हि भगवा ततियवारेपि महानामेन सक्केन “इच्छामहं, भन्ते, सङ्घं यावजीवं भेसज्जेन पवारेतु”न्ति (पाचि० ३०४-३०५) वुत्ते “साधु साधु, महानाम, तेन हि त्वं, महानाम, सङ्घं यावजीवं भेसज्जेन पवारेही”ति पटिञ्जं अदासियेव । एवं पटिञ्जं दत्त्वा पच्छा छब्बगियेहि भिक्खूहि महानामस्स सक्कस्स विहेठितभावं सुत्वा छब्बगिये भिक्खू विगरहित्वा सिक्खापदं पञ्जपेसि “अगिलानेन भिक्खुना चातुमासप्पच्चयपवारणा सादितब्बा अञ्जत्र पुनप्पवारणाय अञ्जत्र निच्चप्पवारणाय । ततो चे उत्तरि सादियेय्य, पाचित्तिय”न्ति । तस्मा पठमं अनुजानित्वापि पच्छा सिक्खापदबन्धनेन वारितत्ता “पटिञ्जं नादासी”ति वुत्तं ।

उग्गहपत्यादिवत्थु

२५३-२५६. छट्ठसत्तमअट्टमनवमानि सुविञ्जेय्यानेव ।

नकुलपितुगहपतिवत्थु

२५७. दसमे सुसुमारगिरिनगरेति एवंनामके नगरे । तस्स किर नगरस्स वत्थुपरिग्गहदिवसे अविदूरे उदकरहदे सुसुमारो सद्धमकासि, गिरं निच्छारेसि । अथ नगरे अनन्तरायेन मापिते तमेव सुसुमारगिरकरणं सुभनिमित्तं कत्वा “सुसुमारगिरी”त्वेवस्स नामं अकंसु । केचि पन “सुसुमारसण्ठानत्ता सुसुमारो नाम एको गिरि, सो तस्स नगरस्स समीपे, तस्मा तं सुसुमारगिरि एतस्स अत्थीति सुसुमारगिरीति वुच्चती”ति वदन्ति । भेसकळावनेति भेसकळानामके वने । “भेसकलावने”तिपि पाठो । कथं पन भगवति नेसं पुत्तसञ्जा पतिट्ठासीति आह — “अयं किरा”तिआदि । दहरस्सेव दहरा आनीताति मे दहरस्सेव सतो दहरा आनीताति अत्थो । अतिचरिताति अतिक्कमित्त्वा चरन्तो ।

(छट्ठएतदग्गवग्गवण्णना निट्ठिता ।)

उपासकपाळिसंवण्णना निड्ढिता ।

१४. एतदग्गवग्गो

(१४) ७. सत्तमएतदग्गवग्गवण्णना

सुजातावत्थु

२५८. उपासिकापाळिसंवण्णनाय पठमं सुविज्जेय्यमेव ।

विसाखावत्थु

२५९. दुतिये महालतापसाधनस्साति महालतापिळन्धनस्स । तस्मिञ्च पिळन्धने चतस्सो वजिरनाळियो उपयोगं अगमंसु । मुत्तानं एकादस नाळियो, पवाळस्स द्वावीसति नाळियो, पदुमरागमणीनं तेत्तिस नाळियो । इति एतेहि च अज्जेहि च इन्दनीलादीहि नीलपीतलोहितोदातमज्जिड्डुसामकबरवण्णवसेन सत्तवण्णेहि वररतनेहि निट्ठानं अगमासि, तं सीसे पटिमुक्कं याव पादपिट्ठिया भस्सति, पच्चन्नं हत्थीनं बलं धारयमानाव नं इत्थी धारेतुं सक्कोति । अन्तोअग्गि बहि न नीहरितब्बोतिआदीनं अत्थो उपरि आवि भविस्सति । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

खुज्जुत्तरा-सामावतीवत्थु

२६०-२६१. ततियचतुत्थेसु पायासस्साति बहलतरस्स पायासस्स । तं पायासं भुज्जन्तेसूति तं बहलतरं गरुसिनिद्धं पायासं भुज्जन्तेसु । जीरापेतुं असक्कोन्तोति अन्तरामग्गे अप्पाहारताय मन्दगहणिकत्ता जीरापेतुं असक्कोन्तो । वाळमिगट्ठानेति वाळमिगेहि अधिड्ढितट्ठाने । अनुविज्जन्तोति विचारेन्तो । सालाति नळकारसाला । मुधा न करिस्सतीति मूल्यं विना न करिस्सति । आलिम्पेसीति अग्गिं अदासि, अग्गिं जालेसीति अत्थो । पेक्खाति आगमेहि । उपधिसम्पदाति सरीरसम्पत्ति । वटरुक्खं पत्त्वाति निग्रोधरुक्खं पत्त्वा । सुवण्णकटकेति सुवण्णवलये । अब्भुं मेति मे अवड्डीति अत्थो । अन्तो असोधेत्त्वाति पण्णसालाय अन्तो कस्सचि अत्थिभावं वा नत्थिभावं वा अनुपधारेत्त्वा । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

उत्तरानन्दमातावत्थु

२६२. पच्चमे उपनिस्सयं दिस्वाति इमिना यथा विसेसाधिगमस्स सतिपि पच्चुप्पन्नपच्चयसमवाये अवस्सं उपनिस्सयसम्पदा इच्छितब्बा, एवं दिट्ठधम्मवेदनीयभावेन विपच्चनकस्स कम्मस्सपि पच्चुप्पन्नसमवायो विद्य उपनिस्सयसम्पदापि सविसेसा इच्छितब्बाति दस्सेति । तथा हि उक्कंसगतसप्पुरिसूपनिस्सययोनिसोमनसिकारेसु लब्भमानेसुपि उपनिस्सयरहितस्स विसेसाधिगमो न सम्पज्जतेवाति । कप्पियं कत्त्वाति यथा कप्पियं होति, तथा कत्त्वा । पत्ते पतिट्ठपेय्याति आहारं दानमुखे विस्सज्जेय्य । तीहि चेतनाहीति पुब्बभागमुच्चअनुमोदनाचेतनाहि । वुत्तज्हेतं —

“पुब्बेव दाना सुमनो, ददं चित्तं पसादये ।

दत्त्वा अत्तमनो होति, एसा पुज्जस्स सम्पदा”ति ॥ (अ० नि० ६.३७; पे० व० ३०५) ।

तव मनं सन्धारेहीति “अज्ज भत्तं चिरायित”न्ति कोधतो तव चित्तं सन्धारेहि, मा कुज्झीति अत्थो ।

ओलोकितोलोकितद्वानं...पे०... सम्परिकिण्णं विय अहोसीति तेन कसितद्वानं सब्बं सुवण्णभावापत्तिया महाकोसातकिपुप्फेहि सञ्चन्नं विय अहोसि । तादिसेति तथा सदिसे । न कोपेमीति न विनासेमि, जातिया न हीळेमि । पूजं करोतीति सम्मासम्बुद्धस्स पूजं करोति । अन्तरवत्थुन्ति गेहङ्गणं । भोति सम्बोधने निपातो । जेति अवज्जालपनं । सयं अरियसाविकाभावतो सत्थुवसेन “सपितिका धीता”ति वत्वा सत्थु सम्मुखा धम्मस्सवनेन तस्सा विसेसाधिगमं पच्चासीसन्ती “दसबले खमन्तेयेव खमिस्सामी”ति आह । कदरियन्ति थद्धमच्छरिं ।

सुप्पवासावत्थु

२६३. छट्ठे पणीतदायिकानन्ति पणीतरसवत्थूनं दायिकानं । आयुनो ठितिहेतुं भोजनं देन्ती आयुं देति नाम । एस नयो वण्णं देतीतिआदीसु । तेनाह — “पञ्च ठानानी”ति । कम्मसरिक्खकञ्चेतं फलन्ति दस्सेन्तो “आयुं खो पन दत्त्वा”तिआदिमाह । तत्थ दत्त्वाति दानहेतु । भागिनीति भागवती लद्धं भब्बा ।

सुप्पियावत्थु

२६४. सत्तमे ऊरुमंसं छिन्दित्वा दासिया अदासीति आगतफला विज्जातसासना अरियसाविका अत्तनो सरीरदुक्खं अचिन्तेत्वा तस्स भिक्खुनो रोगवूपसममेव पच्चासीसन्ती अत्तनो ऊरुमंसं छिन्दित्वा दासिया अदासि । सत्थापि तस्सा तथापवत्तं अज्झासयसम्पत्तिं दिस्वा “मम सम्मुखीभावूपगमनेनेवस्सा वणो रुहित्वा सञ्चवि जायति, फासुभावो होती”ति च दिस्वा “पक्कोसथ न”न्ति आह । सा चिन्तेसीति “सब्बलोकस्स हितानुकम्पको सत्था न मं दुक्खापेतुं पक्कोसति, अत्थेत्थ कारण”न्ति चिन्तेसि । अत्तना कतकारणं सब्बं कथेसीति बुद्धानुभावविभावनत्थं कथेसि, न अत्तनो दळ्ळज्झासयताय विभावनत्थं । गिलानुपट्टाकीनं अग्गट्टाने ठपेसीति अगणितत्तदुक्खा गिलानानं भिक्खूनं गेलज्जवूपसमने युत्तप्पयुत्ताति गिलानुपट्टाकीनं अग्गट्टाने ठपेसीति ।

कातियानीवत्थु

२६५. अट्टमे अवेच्चप्पसन्नानन्ति रतनत्तयगुणे याथावतो जत्वा पसन्नानं, सो पनस्स पसादो मग्गेनागतत्ता केनचि अकम्पनीयो । अधिगतेनाति मग्गाधिगमेनेव अधिगतेन । “अविगतेना”ति वा पाठो, तस्सत्थो “कदाचि अविगच्छन्तेना”ति । सो अप्पधंसियो च होति, तस्मा वुत्तं — “अधिगतेन अचलप्पसादेना”ति । तत्थ कायसक्खिं कत्त्वाति पमुखं कत्वा, वचनत्थतो पन नामकायेन देसनाय सम्पटिच्छनवसेन सक्खिभूतं कत्त्वाति अत्थो । उम्मगं खनित्वाति घरसन्धिच्छेदनेन अन्तोपविसनमगं खनित्वा । दुल्लभस्सवनन्ति दुल्लभसद्धम्मस्सवनं । महापथवी पविसितब्बा भवेय्याति अवीचिप्पवेसनं वदति ।

नकुलमातावत्थु

२६६. नवमे विस्सासकथनेनेव नकुलमाता नकुलपिता च सत्थुविस्सासिका नाम जाताति वुत्तं — “विस्सासिकानन्ति विस्सासकथं कथेन्तीनं उपासिकान”न्ति । गहपतानीति गेहसामिनी । वुत्तमेवाति उपासकपाळियं नकुलपितुकथायं वुत्तनयमेव ।

काळीकुररघरिकावत्थु

२६७. दसमे अनुस्सवनेवाति पच्चक्खतो रूपदस्सेनेन सत्थु सम्मुखा धम्मस्सवनेन च विना केवलं अनुस्सवनेनेव परस्स वचनं अनुगतस्सवनेनेव उप्पन्नेन पसादेन । अनुस्सविकप्पसादन्ति अनुस्सवतो आगतप्पसादं ।

(सत्तमएतदग्गवग्गवण्णना निट्ठिता ।)

उपासिकापाळिसंवण्णना समत्ता ।

निट्ठिता च मनोरथपूरणिया

अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

एतदग्गवग्गवण्णनाय अनुत्तानत्थदीपना ।

१५. अट्ठानपाळि (पठमवग्ग)

(१५) १. अट्ठानपाळि-पठमवग्गवण्णना

२६८. अट्ठानपाळिवण्णनायं अविज्जमानं ठानं अट्ठानं, नत्थि ठानन्ति वा अट्ठानं । अनवकासोति एत्थापि एसेव नयो । तदत्थनिगमनमेव हि “नेतं ठानं विज्जती”ति वचनन्ति । तेनाह — “उभयेनपी”तिआदि । यन्ति कारणत्थे पच्चत्तवचनं । हेतुअत्थो चेत्य कारणत्थोति आह — “यन्ति येन कारणेना”ति । उक्कट्टुनिद्वेसेनेत्थ दिट्ठिसम्पत्ति वेदितब्बाति वुत्तं — “मग्गदिट्ठिया सम्पन्नो”ति । कुतो पनायमत्थो लब्धतीति? लिङ्गतो, लिङ्गं चेतस्स निच्चतो उपगमनप्पटिक्खेपो । चतुभूमकेसूति इदं चतुत्थभूमकसङ्घारानं अरियसावकस्स विसयभावूपगमनतो वुत्तं, न पन ते आरम्भ निच्चतो उपगमनसम्भावतो । वक्खति हि “तदभावे चतुत्थभूमकसङ्घारा पना”तिआदिना । अभिसङ्घत्तसङ्घारअभिसङ्घरणकसङ्घारानं सप्पदेसत्ता निप्पदेससङ्घारग्गहणत्थं “सङ्घत्तसङ्घारेसू”ति वुत्तं, लोकुत्तरसङ्घारानं पन निवत्तने कारणं सयमेव वक्खति । एतं कारणं नत्थीति तथा उपगमने सेतुघातो नत्थि । तेजुस्सदत्ताति संकिलेसविधमनतेजस्स अधिकभावतो । तथा हि ते गम्भीरभावेन दुदुसा अकुसलानं आरम्भणं न होन्तीति । इदं पन पकरणवसेन वुत्तं । अप्पहीनविपल्लासानञ्चि सन्तानेसु कुसलधम्मानम्पि ते आरम्भणं न होन्ति ।

२६९. असुखे सुखन्ति विपल्लासो च इध सुखतो उपगमनस्स ठानन्ति दस्सेन्तो “एकन्त... पे०... अत्तदिट्ठिवसेना”ति पधानदिट्ठिमाह । गूथन्ति गूथट्ठानं, दिट्ठिया निब्बानस्स अविसयभावो हेट्ठा वुत्तो एवाति कसिणादिपण्णत्तिसङ्गहत्थन्ति वुत्तं ।

२७०. परिच्छेदोति परिच्छिन्दनं परिच्छिज्ज तस्स गहणं । स्वायं येसु निच्चादितो उपगमनं सम्भवति, तेसं वसेनयेव कातब्बोति दस्सेन्तो “सब्बवारेसु वा”तिआदिमाह । सब्बवारेसूति “निच्चतो उपगच्छेय्या”तिआदिना आगतेसु सब्बेसु सुत्तपदेसु । पुथुज्जनो हीति हि-सद्धो हेतुअत्थो । यस्मा यं यं सङ्घारं पुथुज्जनो निच्चादिवसेन गण्हाति, तं तं अरियसावको अनिच्चादिवसेन गण्हन्तो याथावतो जानन्तो तं गाहं तं दिट्ठिं विस्सज्जेति, तस्मा यत्थ गाहो, तत्थ विस्सज्जनाति चतुभूमकसङ्घारा इध सङ्घारग्गहणेन न गय्हन्तीति अत्थो ।

२७१. पुत्रसम्बन्धेन मातृपितृसमञ्जा दत्तकित्तिमादिवसेनपि पुत्रवोहारो लोके दिस्सति, सो च खो परियायेनाति निष्परियायेन सिद्धं तं दस्सेतुं — “जनिकाव माता, जनकोव पिता”ति वुत्तं । तथा आनन्तरियकम्मस्स अधिप्पेतत्ता “मनुस्सभूतोव खीणासवो अरहाति अधिप्पेतो”ति वुत्तं । “अट्टानमेत”न्तिआदिना “मातुआदीनंयेव जीविता वोरोपने अरियसावकस्स अभब्बभावदस्सनतो तदञ्जं अरियसावको जीविता वोरोपेतीति इदं अत्थतो आपन्नमेवा”ति मञ्जमानो वदति — “किं पन अरियसावको अञ्जं जीविता वोरोपेय्या”ति? “अट्टानमेतं अनवकासो, यं दिट्ठिसम्पन्नो पुग्गलो सञ्चिच्च पाणं जीविता वोरोपेय्य, नेतं ठानं विज्जती”ति वचनतो “एतम्पि अट्टान”न्ति वुत्तं । तेनेवाह — “सचे ही”तिआदि । एवं सन्ते कस्मा “मातर”न्तिआदिना विसेसेत्वा वुत्तन्ति आह — “पुथुज्जनभावस्स पना”तिआदि । तत्थ बलदीपनत्थन्ति सद्भादिबलसमन्नागमदीपनत्थं । अरियमग्गेनागतसद्भाधिबलवसेन हि अरियसावको तादिसं सावज्जं न करोति ।

२७५. पञ्चहि कारणेहीति इदमेत्थ निष्फादकानि तेसं पुब्बभागियानि च कारणानि कारणभावसामञ्जेन एकज्जं गहेत्वा वुत्तं, न पन सब्बेसं समानयोगक्खमत्ता । आकारेहीति कारणेहि । अनुस्सावनेनाति अनुरूपं सावनेन । भेदस्स अनुरूपं यथा भेदो होति, एवं भिन्दितब्बानं भिक्खूनं अत्तनो वचनस्स सावनेन विज्जापनेन । तेनाह — “ननु तुम्हे”तिआदि । कण्णमूले वचीभेदं कत्वाति एतेन पाकटं कत्वा भेदकरवत्थुदीपनं वोहारो, तत्थ अत्तनो निच्छित्तमत्थं रहस्सवसेन विज्जापनं अनुस्सावनन्ति दस्सेति ।

कम्ममेव उद्देशो वा पमाणन्ति तेहि सङ्गभेदसिद्धितो वुत्तं, इतरे पन तेसं सम्भारभूता । तेनाह — “वोहारा”तिआदि । तत्थाति वोहरणे । चुतिअनन्तरं फलं अनन्तरं नाम, तस्मिं अनन्तरे नियुत्तानि, तन्निब्वत्तनेन अनन्तरकरणसीलानि, अनन्तरप्पयोजनानि चाति आनन्तरियानि, तानि एव कम्मानीति आनन्तरियकम्मनि ।

कम्मतोति “एवं आनन्तरियकम्मं होति, एवं आनन्तरियकम्मसदिस”न्ति एवं कम्मविभागतो । द्वारतोति कायद्वारतो । कप्पट्टितियतोति “इदं कप्पट्टितियविपाकं, इदं न कप्पट्टितियविपाक”न्ति एवं कप्पट्टितियविभागतो । पाकसाधारणादीहीति “इदमेत्थ विपच्चति, इदं न विपच्चती”ति विपच्चनविभागतो, गहट्टुपब्बजितानं साधारणासाधारणतो, आदि-सद्देन वेदनादिविभागतो च ।

कम्मतो ताव विनिच्छयो वुच्चतीति सम्बन्धो । यस्मा मनुस्सत्तभावे ठितस्सेव कुसलधम्मानं तिक्खविसदभावापत्ति, यथा तिण्णं बोधिसत्तानं बोधित्तयनिब्वत्तियं, एवं मनुस्सभावे ठितस्सेव एदिसानं अकुसलधम्मानम्पि तिक्खविसदभावापत्तीति आह — “मनुस्सभूतस्सेवा”ति । पाकतिकमनुस्सानम्पि च कुसलधम्मानं विसेसप्पत्ति विमानवत्थुअट्टकथायं वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । यथावुत्तो च अत्थो समानजातियस्स विकोपने गरुतरो, न तथा विजातियस्साति वुत्तं — “मनुस्सभूतं मातरं वा पितरं वा”ति । लिङ्गपरिवत्ते च सो एव एककम्मनिब्वत्तो भवङ्गप्पबन्धो जीवितिन्द्रियपबन्धो च, न अञ्जोति आह — “अपि परिवत्तलिङ्ग”न्ति । अरहत्तं पत्तेपि एसेव नयो । तस्स विपाकन्तिआदि कम्मस्स आनन्तरियभावसमत्थनं । चतुक्कोटियञ्चेत्थ सम्भवति । तत्थ पठमा कोटि दस्सिता, इतरासु विसङ्केतभावं दस्सेतुं — “यो पना”तिआदि वुत्तं । यदिपि तत्थ विसङ्केतो, कम्मं पन गरुतरं आनन्तरियसदिसं भायितब्बन्ति आह — “भारियं...पे०... तिट्ठती”ति । अयं पञ्चोति जापनिच्छानिब्वत्ता कथा ।

अभिसन्धिनाति अधिप्पायेन । आनन्तरियं फुसतीति मरणाधिप्पायेनेव आनन्तरियवत्थुनो विकोपितत्ता वुत्तं । आनन्तरियं न फुसतीति आनन्तरियवत्थुअभावतो आनन्तरियं न होति । सब्बत्थ हि पुरिमं अभिसन्धिचित्तं अप्पमाणं,

वधकचित्तं पन तदारम्भणं जीवितिन्द्रियञ्च आनन्तरियभावे पमाणन्ति ददुब्बं । सङ्गामचतुक्कं सम्पत्तवसेन योजेतब्बं । यो हि परसेनाय अञ्जञ्च योधं पितरञ्च कम्मं करोन्ते दिस्वा योधस्स उसुं खिपति “एतं विज्झित्वा मम पितरं विज्झिस्सती”ति, यथाधिप्पायं गते पितुघातको होति । “योधे विद्धे मम पिता पलायिस्सती”ति खिपति, उसुं अयथाधिप्पायं गन्त्वा पितरं मारेति, वोहारवसेन पितुघातकोति वुच्चति, आनन्तरियं पन नत्थीति । चोरचतुक्कं पन यो “चोरं मारेस्सामी”ति चोरवसेन गच्छन्तं पितरं मारेति, आनन्तरियं फुसतीतिआदिना योजेतब्बं । **तेनेवाति** तेनेव पयोगेन । **अरहन्तघातको होतियेवाति** अरहतो मारितत्ता वुत्तं, **पुथुज्जनस्सेव तं दिन्नं होतीति** एत्थायमधिप्पायो — यथा वधकचेतना पच्चुप्पन्नारम्भणापि पबन्धविच्छेदनवसेन जीवितिन्द्रियं आरम्भणं कत्वा पवत्तति, न एवं चागचेतना । सा हि चजितब्बवत्थुं आरम्भणं कत्वा चजनमत्तमेव होति, अञ्जसन्तकभावकरणञ्च तस्स चजनं, तस्मा यस्स तं सन्तकं कतं, तस्सेव दिन्नं होतीति ।

लोहितं समोसरतीति अभिघातेन पकुप्पमानं सञ्चितं होति । **महन्तरन्ति** गरुतरं । **सरीरप्पटिजग्गने वियाति** सत्थुरूपकायप्पटिजग्गने विय ।

असन्निपतितेति इदं सामग्गियदीपनं । **भेदो च होतीति** सङ्घस्स भेदो च होति । **वट्टतीति सञ्जायाति** “ईदिसं करणं सङ्घभेदाय न होती”ति सञ्जाय । **तथा नवतो ऊनपरिसायाति** नवतो ऊनपरिसाय करोन्तस्स तथाति योजेतब्बं । **तथाति** च इमिना “न आनन्तरियकम्म”न्ति इमं आकडुति, न पन “भेदोव होती”ति इदं । हेट्टिमन्तेन हि नवन्नमेव वसेन सङ्घभेदो । **धम्मवादिनो अनवज्जाति** यथाधम्मं अनवट्टानतो । सङ्घभेदस्स पुब्बभागो **सङ्घराजि** ।

कायद्वारमेव पूरेन्ति कायकम्मभावेनेव लक्खितब्बतो । **सण्ठहन्तेहि कप्पे...पे... मुच्चतीति** इदं **कप्पटुकथाय** (कथा० ६५४ आदयो) न समेति । तत्थ हि **अट्टुकथाय** (कथा० अट्टु० ६५४-६५७) वुत्तं — “आपायिकोति इदं सुत्तं यं सो एकं कप्पं असीतिभागे कत्वा ततो एकभागमत्तं कालं तिट्ठेय्य, तं आयुकप्पं सन्धाय वुत्त”न्ति । **कप्पविनासेयेवाति** च आयुकप्पविनासे एवाति अत्थे सति नत्थि विरोधो । एत्थ च **सण्ठहन्तेति** इदम्पि “स्वेव विनस्सिस्सती”ति विय अभूतपरिकप्पवसेन वुत्तं । **एकदिवसमेव निरये पच्चति**, ततो परं कप्पाभावे आयुकप्पस्सपि अभावतोति अविरोधतो अत्थयोजना ददुब्बा । **सेसानीति** सङ्घभेदतो अञ्जानि आनन्तरियकम्मानि ।

यदि तानि अहोसिकम्मसङ्घं गच्छन्ति, एवं सति कथं नेसं आनन्तरियता चुतिअनन्तरं विपाकदानाभावतो । अथ सति फलदाने चुतिअनन्तरो एव एतेसं फलकालो, न अञ्जाति फलकालनियमेन नियतता इच्छिता, न फलदाननियमेन । एवम्पि नियतफलकालानं अञ्जेसम्पि उपपज्जवेदनीयानं दिट्ठधम्मवेदनीयानञ्च नियतता आपज्जेय्य, तस्मा विपाकधम्मधम्मानं पच्चयन्तरविकलतादीहि अविपच्चमानानम्पि अत्तनो सभावेन विपाकधम्मता विय बलवता आनन्तरियेन विपाके दिन्ने अविपच्चमानानम्पि आनन्तरियानं फलदाने नियतसभावा आनन्तरियसभावा च पवत्तीति अत्तनो सभावेन फलदाननियमेनेव नियता आनन्तरियता च वेदितब्बा । अवस्सञ्च आनन्तरियसभावा ततो एव नियतसभावा च तेसं पवत्तीति सम्पटिच्छित्तब्बमेतं, अञ्जस्स बलवतो आनन्तरियस्स अभावे सति चुतिअनन्तरं एकन्तेन फलदानतो ।

ननु एवं अञ्जेसम्पि उपपज्जवेदनीयानं अञ्जस्मिं विपाकदायके असति चुतिअनन्तरमेव एकन्तेन फलदानतो नियतसभावा आनन्तरियसभावा च पवत्ति आपज्जतीति? नापज्जति असमानजातिकेन चेतोपणिधिवसेन उपघातकेन च निवत्तेतब्बविपाकत्ता अनन्तरे एकन्तफलदायकत्ताभावा, न पन आनन्तरियानं पठमज्झानादीनं दुतियज्झानादीनि विय असमानजातिकं फलनिवत्तकं अत्थि सब्बानन्तरियानं अवीचिफलत्ता, न च हेट्टूपपत्तिं इच्छतो सीलवतो चेतोपणिधि विय

उपरूपपत्तिजनककम्मफलं आनन्तरियफलं निवत्तेतुं समत्थो चेतोपणिधि अत्थि अनिच्छन्तस्सेव अवीचिपातनतो, न च आनन्तरियोपघातकं किञ्चि कम्मं अत्थि, तस्मा तेसंयेव अनन्तरे एकन्तविपाकजनकसभावा पवत्तीति । अनेकानि च आनन्तरियानि कतानि एकन्तेन विपाके नियतसभावत्ता उपरताविपच्चनसभावासङ्कत्ता निच्छितानि सभावतो नियतानेव । तेसु पन समानसभावेषु एकेन विपाके दिन्ने इतरानि अत्तना कत्तब्बकिच्चस्स तेनेव कतत्ता न दुतियं ततियम्पि च पटिसन्धिं करोन्ति, न समत्थताविघातत्ताति नत्थि तेसं आनन्तरियकतानिवत्ति, गरुगरुतरभावो पन तेसं लब्भतेवाति सङ्घभेदस्स सिया गरुतरभावोति “**येन...पे... विपच्चती**”ति आह । एकस्स पन अञ्जानि उपत्थम्भकानि होन्तीति दट्टब्बानि । **पटिसन्धिवसेन विपच्चती**ति वचनेन इतरेसं पवत्तिविपाकदायिता अनुञ्जाता विय दिस्सति । **नो वा तथा सीलवती**ति यथा पिता सीलवा, तथा सीलवती नो वा होतीति योजना । सचे माता सीलवती, मातुघातो पटिसन्धिवसेन विपच्चतीति योजना ।

पकतत्तोति अनुक्खित्तो । **समानसंवासको**ति अपाराजिको । **समानसीमायन्ति** एकसीमायं ।

२७६. सत्थु किच्चं कातुं असमत्थोति यं सत्थारा कातब्बकिच्चं अनुसासनादि, नं कातुं असमत्थोति भगवन्तं पच्चक्खाय । **अञ्जं तित्थकरन्ति** अञ्जं सत्थारं । वुत्तज्हेतं —

“तित्थं जानितब्बं, तित्थकरो जानितब्बो, तित्थिया जानितब्बा, तित्थियसावका जानितब्बा । तत्थ **तित्थं** नाम द्वासट्ठि दिट्ठियो । एत्थ हि सत्था तरन्ति उप्पवन्ति उम्मुज्जनिमुज्जं करोन्ति, तस्मा तित्थन्ति वुच्चन्ति । तादिसानं दिट्ठिनं उप्पादेता **तित्थकरो** नाम पूरणकस्सपादिको । तस्स लद्धिं गहेत्वा पब्बजिता **तित्थिया** नाम । ते हि तित्थे जाताति तित्थिया । यथावुत्तं वा दिट्ठिगतसङ्घातं तित्थं एतेसं अत्थीति तित्थिका, तित्थिका एव तित्थिया । तेसं पच्चयदायका **तित्थियसावका**ति वेदितब्बा”ति (म० नि० अट्ट० १.१४०) ।

२७७. अभिजातिआदीसु पकम्पनदेवतूपसङ्कमनादिना जातचक्कवाळेन समानयोगक्खमं दससहस्सपरिमाणं चक्कवाळं **जातिखेत्तं** । सरसेनेव आणापवत्तनट्टानं **आणाखेत्तं** । विसयभूतं ठानं **विसयखेत्तं** । **दससहस्सी लोकधातू**ति इमाय लोकधातुया सद्धिं इमं लोकधातुं परिवारेत्वा ठिता दससहस्सी लोकधातु । तत्तकानंयेव जातिखेत्तभावो धम्मतावसेन वेदितब्बो । “परिग्गहवसेना”ति केचि, “सब्बेसंयेव बुद्धानं तत्तकंयेव जातिखेत्तं तन्निवासीनंयेव देवतानं धम्माभिसमयो”ति च वदन्ति । मातुकुच्छि ओक्कमनकालादीनं छन्नं एव गहणं निदस्सनमत्तं महाभिनीहारादिकालेपि तस्स पकम्पनस्स लब्भनतो । **आणाखेत्तं नाम** यं एकज्झं संवट्टति विवट्टति च, **आणा पवत्तति** आणाय तन्निवासिदेवतानं सिरसा सम्पटिच्छनेन, तज्ज खो केवलं बुद्धानं आनुभावेनेव, न अधिप्पायवसेन । अधिप्पायवसेन पन “यावता वा पन आकङ्खेय्या”ति (अ० नि० ३.८१) वचनतो ततो परम्पि आणा वत्तेय्येव ।

न उप्पज्जन्तीति पन अत्थीति “न मे आचरियो अत्थि, सदिसो मे न विज्जती”तिआदिं (म० नि० १.२८५; महाव० ११; कथा० ४०५) इमिस्सा लोकधातुया ठत्वा वदन्तेन भगवता “किं पनावुसो, सारिपुत्त, अत्थेतरहि अञ्जे समणा वा ब्राह्मणा वा भगवता समसमा सम्बोधियन्ति, एवं पुट्टो अहं, भन्ते, ‘नो’ति वदेय्य’न्ति (दी० नि० ३.१६१) वत्वा तस्स कारणं दस्सेतुं — “अट्टानमेतं अनवकासो, यं एकिस्सा लोकधातुया द्वे अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा अपुब्बं अचरिमं उप्पज्जेय्यु”न्ति इमं **सुत्तं** (अ० नि० १.२७७; विभ० ८०९; म० नि० ३.१२९; मि० प० ५.१.१) आहरन्तेन धम्मसेनापतिना च बुद्धखेत्तभूतं इमं लोकधातुं ठपेत्वा अञ्जत्थ अनुप्पत्ति वुत्ता होतीति अधिप्पायो ।

एकतोति सह, एकस्मिं कालेति अत्थो, सो पन कालो कथं परिच्छिन्नोति चरिमभवे पटिसन्धिग्गहणतो पट्टाय याव धातुपरिनिब्बानाति दस्सेन्तो, “तत्था”तिआदिमाह । अनच्छरियत्ताति द्वीसुपि उप्पज्जमानेसु अच्छरियत्ताभावतोति अत्थो । द्वीसुपि उप्पज्जमानेसु अनच्छरियता, किमङ्गं पन बहूसूति दस्सेन्तो, “यदि चा”तिआदिमाह । बुद्धा नाम मज्झे भिन्नसुवण्णं विय एकसदिसाति तेसं देसनापि एकरसा एकधाति आह — “देसनाय च विसेसाभावतो”ति । एतेनपि अनच्छरियत्तमेव सार्धेति । विवादभावतोति एतेन विवादाभावत्थं द्वे बुद्धा एकतो न उप्पज्जन्तीति दस्सेति । एतं कारणन्ति एतं अनच्छरियतादिकारणं । तत्थाति मिलिन्दपञ्चे ।

एकं एव बुद्धं धारेतीति एकबुद्धधारणी । एतेन एवंसभावा एते बुद्धगुणा, येन दुतियबुद्धगुणे धारेतुं असमत्था अयं लोकधातूति दस्सेति । पच्चयविसेसनिष्फन्नानज्झि गुणधम्मनं भारियो विसेसो महापथवियापि दुस्सहोति सक्का विज्जातुं । तथा हि अभिसम्बोधिसमये उपगतस्स लोकनाथस्स गुणभारं बोधिरुक्खस्स तीसुपि दिसासु महापथवी सन्धारेतुं नासक्खि । तस्मा “न धारेय्या”ति वत्वा तमेव अधारणं परियायन्तरेहि पकासेन्तो “चलेय्या”तिआदिमाह । तत्थ चलेय्याति परिष्फन्देय्य । कम्पेय्याति पवेधेय्य । नमेय्याति एकपस्सेन नमेय्य । ओनमेय्याति ओसीदेय्य । विनमेय्याति विविधं इतो चितो च नमेय्य । विकिरेय्याति वातेन थुसमुट्ठि विय विष्पकिरेय्य । विधमेय्याति विनस्सेय्य । विद्धंसेय्याति सब्बसो विद्धस्ता भवेय्य । तथाभूता च न कत्थचि तिट्ठेय्याति आह — “न ठानमुपगच्छेय्या”ति ।

इदानि तत्थ निदस्सनं दस्सेन्तो, “यथा, महाराजा”तिआदिमाह । तत्थ एके पुरिसेति एकस्मिं पुरिसे । समुपादिकाति समं उद्धं पज्जति पवत्ततीति समुपादिका, उदकस्स उपरि समं गामिनीति अत्थो । “समुप्पादिका”तिपि पठन्ति, अयमेवत्थो । वण्णेनाति सण्ठानेन । पमाणेनाति आरोहेन । किसथूलेनाति किसथूलभावेन, परिणाहेनाति अत्थो । द्विन्नम्पीति द्वेपि, द्विन्नम्पि वा सरीरभारं ।

छादेन्तन्ति रोचेन्तं रुचिं उप्पादेन्तं । तन्दिकतोति तेन भोजनेन तन्दिभूतो । अनोनमितदण्डजातोति यावदत्थं भोजनेन ओनमितुं असक्कुण्येय्यताय अनोनमनदण्डो विय जातो । सकिं भुत्तो वमेय्याति एकम्पि आलोपं अज्झोहरित्त्वा वमेय्याति अत्थो ।

अतिधम्मभारेन पथवी चलतीति धम्मेन नाम पथवी तिट्ठेय्य । सा किं तेनेव चलति विनस्सतीति अधिप्पायेन पुच्छति । पुन थेरो “रतनं नाम लोके कुटुम्बं सन्धारेन्तं अभिमतञ्च लोकेन अत्तनो गरुसभावताय सकटभङ्गस्स कारणं अतिभारभूतं दिट्ठं । एवं धम्मो च हितसुखविसेसेहि तंसमङ्गीनं धारेन्तो अभिमतो च विज्जूनं गम्भीरप्पमेय्यभावेन गरुसभावत्ता अतिभारभूतो पथवीचलनस्स कारणं होती”ति दस्सेन्तो, “इध, महाराज, द्वे सकटा”तिआदिमाह । एतेनेव तथागतस्स मातुकुच्छिओक्कमनादिकाले पथवीकम्पनकारणं संवण्णितन्ति दट्ठब्बं । एकस्साति एकस्मा, एकस्स वा सकटस्स रतनं, तस्मा सकटा गहेत्वाति अत्थो ।

ओसारितन्ति उच्चारितं, वुत्तन्ति अत्थो । अग्गोति सब्बसत्तेहि अग्गो । जेट्ठोति वुद्धतरो । सेट्ठोति पसत्थतरो । विसिट्ठेहि सीलादीहि गुणेहि समन्नागतत्ता विसिट्ठो । उगततमोति उत्तमो । पवरोति तस्सेव वेवचनं । नत्थि एतस्स समोति असमो । असमा पुब्बबुद्धा, तेहि समोति असमसमो । नत्थि एतस्स पटिसमो पटिपुग्गलोति अप्पटिसमो । नत्थि एतस्स पटिभागोति अप्पटिभागो । नत्थि एतस्स पटिपुग्गलोति अप्पटिपुग्गलो ।

सभावपकतिकीति सभावभूता अकित्तिमा पकति । कारणमहन्तत्ताति कारणानं महन्तताय, महन्तेहि बुद्धकरधम्मोहि

पारमिसङ्घातेहि कारणेहि बुद्धगुणानं निब्वत्तितोति वुत्तं होति । पथवीआदीनि महन्तानि वत्थूनि, महन्ता चक्कवाळादयो अत्तनो अत्तनो विसये एकेकाव, एवं सम्मासम्बुद्धोपि महन्तो अत्तनो विसये एको एव । को च तस्स विसयो? बुद्धभूमि, यावतकं वा जेय्यं । “आकासो विय अनन्तविसयो भगवा एको एव होती”ति वदन्तो परचक्कवाळेसुपि दुतियस्स बुद्धस्स अभावं दस्सेति ।

इमिनाव पदेनाति “एकिस्सा लोकधातुया”ति इमिना एव पदेन । **दस चक्कवाळसहस्सानि गहितानीति** जातिखेत्तापेक्खाय गहितानि । **एकचक्कवाळेनेवाति** इमिना एव एकचक्कवाळेन, न येन केनचि । यथा “इमस्मिंयेव चक्कवाळे उप्पज्जन्ती”ति वुत्ते इमस्मिम्पि चक्कवाळे जम्बुदीपे एव, तत्थापि मज्झिमदेसे एवाति परिच्छिन्दितुं वट्टति, एवं “एकिस्सा लोकधातुया”ति जातिखेत्ते अधिप्पेतेपि इमिनाव चक्कवाळेन परिच्छिन्दितुं वट्टति ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१५. अट्टानपाळि (दुतियवग्ग)

(१५) २. अट्टानपाळि-दुतियवग्गवण्णना

२७८. विवादुपच्छेदतोति विवादुपच्छेदकारणा । द्वीसु उप्पन्नेसु यो विवादो भवेय्य, तस्स अनुप्पादोयेवेत्थ विवादुपच्छेदो । **एकस्मिं दीपेति** आदिना दीपन्तरेपि एकज्झं न उप्पज्जति, पगेव एकदीपेति दस्सेति । **सोपि परिहायेथाति** चक्कवाळस्स पदेसे एव पवत्तितब्बत्ता परिहायेय्य ।

२७९-२८०. मनुस्सत्तन्ति मनुस्सभावो तस्सेव पब्बज्जादिगुणानं योग्गभावतो । **लिङ्गसम्पत्तीति** पुरिसभावो । हेतूति मनोवचीपणिधानपुब्बिका हेतुसम्पदा । **सत्थारदस्सनन्ति** सत्थुसम्मुखीभावो । **पब्बज्जाति** कम्मकिरियवादीसु तापसेसु, भिक्खूसु वा पब्बज्जा । **गुणसम्पत्तीति** अभिज्जादिगुणसम्पदा । **अधिकारोति** बुद्धे उद्दिस्स अधिको कारो, सविसेसा उपकारकिरिया अधिको सक्कारोति वुत्तं होति । छन्दोव **छन्दता**, सम्मासम्बोधिं उद्दिस्स सातिसयो कत्तुकम्यताकुसलच्छन्दो । **अट्टधम्मसमोधानाति** एतेसं अट्टन्नं धम्मनं समायोगेन । **अभिनीहारोति** कायपणिधानं । **समिज्जतीति** निप्फज्जति । अयमेत्थ सङ्केपो, वित्थारो पन परमत्थदीपिनिया **चरियापिटकवण्णनाय** (चरिया० अट्ट० पकिण्णककथा) वुत्तनयेन वेदितब्बो । **सब्बाकारपरिपूरमेवाति** परिपुण्णलक्खणताय सत्तुत्तमादीहि सब्बाकारेन सम्पन्नमेव । न हि इत्थिया कोसोहितवत्थगुहतादि सम्भवति । दुतियपकति च नाम पठमपकतितो निहीना एव । तेनेवाह — अनन्तरवारे “**यस्मा**”तिआदि ।

२८१. इध पुरिसस्स तत्थ निब्वत्तनतोति इमस्मिं मनुस्सलोके पुरिसभूतस्स तत्थ ब्रह्मलोके ब्रह्मत्तभावेन निब्वत्तनतो । तेन असतिपि पुरिसलिङ्गे पुरिसाकारा ब्रह्मानो होन्तीति दस्सेति । तंयेव च पुरिसाकारं सन्धाय वुत्तं भगवता “यं पुरिसो ब्रह्मतं कारेय्या”ति । तेनेवाह — “**समानेपी**”तिआदि । यदि एवं इत्थियो ब्रह्मलोके न उप्पज्जेय्युन्ति आह — “**ब्रह्मत्त**”न्तिआदि ।

२९०-२९५. “कायदुच्चरितस्सा”तिआदिपाळिया कम्मनियामो नाम कथितो । समज्जनं समङ्गो, समन्नागमो, सो एतस्स अत्थीति समङ्गी, समन्नागतो, समज्जनसीलो वा समङ्गी, पुब्बभागे उपकरणसमुदायतो पभुति आयूहनवसेन

आयूहनसमङ्गीता, सन्निष्ठापकचेतनावसेन चेतनासमङ्गीता । चेतनासन्ततिवसेन वा आयूहनसमङ्गीता, तंतंचेतनाक्खणवसेन चेतनासमङ्गीता । कतूपचितस्स अविपक्कविपाकस्स कम्मस्स वसेन कम्मसमङ्गीता । कम्मे पन विपच्चित्तुं आरद्धे विपाकप्पवत्तिवसेन विपाकसमङ्गीता । कम्मादीनं उपट्टानकालवसेन उपट्टानसमङ्गीता । कुसलाकुसलकम्मायूहनक्खणेति कुसलकम्मस्स अकुसलकम्मस्स च समीहनक्खणे । तथाति इमिना कुसलाकुसलकम्मपदं आकट्टति । यथा कतं कम्मं फलदानसमत्थं होति, तथा कतं उपचितं । विपाकारहन्ति दुतियभवादीसु विपच्चनारहं । उप्पज्जमानानं उपपत्तिनिमित्तं उपट्टातीति योजना । उपपत्तिया उप्पज्जनस्स निमित्तं कारणन्ति उपपत्तिनिमित्तं, कम्मं, कम्मनिमित्तं, गतिनिमित्तञ्च । अट्टकथायं पन गतिनिमित्तवसेनेव योजना दस्सिता । कम्मकम्मनिमित्तानम्पि उपट्टानं यथारहं दट्टब्बं । “यानिस्स तानि पुब्बे कतानि कम्मनि, तानिस्स तस्मिं समये ओलम्बन्ति अज्जोलम्बन्ति अभिलम्बन्ति”ति (म० नि० ३.२४८) वचनतो सायन्हे महन्तानं पब्बतकूटानं छाया विय आसन्नमरणस्स सत्तस्स चित्ते सुपिने विय विपच्चित्तुं कतोकासं कम्मं, तस्स निमित्तं गतिनिमित्तं उपतिट्टतेव । चलतीति परिवत्तति । एकेन हि कम्मुना तज्जे निमित्ते उपट्टिते पच्चयविसेसवसेन ततो अज्जेन कम्मुना तदज्जस्स निमित्तस्स उपट्टानं परिवत्तनं । सेसा निच्चला अवसेसा चतुब्बिधापि समङ्गीता निच्चला अपरिवत्तनतो ।

सुनखवाजिकोति सुनखेहि मिगवाजवसेन वजनसीलो, सुनखलुद्धकोति अत्थो । तलसन्थरणपूजन्ति भूमितलस्स पुप्फेहि सन्थरणपूजं । आयूहनचेतना कम्मसमङ्गीतावसेनाति कायदुच्चरितस्स अपरापरं आयूहनेन सन्निष्ठापकचेतनाय तस्सेव पकप्पने कम्मक्खयकरजाणेन अखेपितत्ता यथूपचितकम्मुना च समङ्गीभावस्स वसेन ।

कम्मन्ति अकुसलकम्मं । तस्मिंयेव खणेति आयूहनक्खणेयेव । तस्साति कम्मसमङ्गिनो पुग्गलस्स सग्गो वारितो, तज्जे कम्मं विपाकवारं लभेय्याति अधिप्पायो । सग्गो वारितोति च निदस्सनमत्तं । मनुस्सलोकोपिस्स वारितोवाति । अपरे पन पुरिमेहि विपाकावरणस्स अनुद्धटत्ता “तस्मिंयेव खणे”ति च अविसेसेन वुत्तत्ता तं दोसं परिहरितुं “आयूहितकम्मं नामा”तिआदिमाह । यदा कम्मं विपाकवारं लभतीति इदं कतोकासस्स अप्पटिबाहियत्ता वुत्तं । तथा हि भगवा ततियपाराजिकवत्थुस्मिं (पारा० १६२ आदयो) पटिसल्लीयि, इमस्मिं सुत्ते “कायदुच्चरितसमङ्गी”ति आगतत्ता विपाकूपट्टानसमङ्गीता न लब्धन्ति ।

(दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।)

अट्टानपाळिवण्णनायं अनुत्तानत्थदीपना निट्ठिता ।

१६. एकधम्मपाळि

(१६) १. एकधम्मपाळि-पठमवग्गवण्णना

२९६. एकधम्मपाळिवण्णनायं इध धम्म-सद्दो सभावत्थो “कुसला धम्मा”तिआदीसु वियाति आह — “एकसभावो”ति । एकन्तेनाति एकंसेन, अवस्सन्ति अत्थो । वट्टेति संसारवट्टे । निब्बिन्दनत्थायाति अनभिरमनत्थाय । विरज्जनत्थायाति अरज्जनत्थाय । विरज्जनायाति पलुज्जनाय । तेनेवाह — “विगमाया”ति । रागादीनं निरोधायाति मग्गजाणेन रागादीनं निरोधनत्थाय । मग्गजाणेन निरोधनं नाम अच्चन्तं अप्पवत्तिकरणन्ति आह — “अप्पवत्तिकरणत्थाया”ति । यथा खादनीयस्स मुखे कत्वा खादनं नाम यावदेव अज्जोहरणत्थं, एवं रागादीनं निरोधनं

वट्टनिरोधनत्थमेवाति वुत्तं — “**वट्टस्सेव वा निरुज्झनत्थाया**”ति । यस्मा किलेसेसु खीणेषु इतरं वट्टद्वयम्पि खीणमेव होति, तस्मा मूलमेव गणहन्तो “**उपसमायाति किलेसवूपसमनत्थाया**”ति आह । सङ्घतधम्मानं अभिजाननं नाम तत्थ लक्खणत्तयारोपनमुखेनेवाति आह — “**अनिच्चादि...पे०... अभिजाननत्थाया**”ति । सम्बुज्झितब्बानि नाम चत्तारि अरियसच्चानि तब्बिनिमुत्तस्स जेय्यस्स अभावतो । “**चतुन्नं सच्चानं बुज्झनत्थाया**”ति वत्त्वा तयिदं बुज्झनं यस्स जाणस्स वसेन इज्झति, तस्स जाणस्स वसेन दस्सेतुं — “**बोधि वुच्चती**”तिआदि वुत्तं । **अप्पच्चयनिब्बानस्साति** अमतधातुया ।

उस्साहजननत्थन्ति कम्मट्टाने अभिरुचिउत्पादनाय । **विसकण्टकोति** गुळस्स वाणिजसमज्जा । “**किस्मिञ्चि देसे देसभासा**”ति केचि । उच्छुरसो समपाकपक्को चुण्णादीहि मिस्सेत्वा पिण्डीकतो **गुळो**, अपिण्डीकतो **फाणितं** । पाकविसेसेन खण्डखण्डसदितो **खण्डो**, मलाभावं आपन्नो **सक्करा** ।

सरतीति सति । अनु अनु सरतीति **अनुस्सति**, अनु अनुरूपा सतीतिपि **अनुस्सति** । **दुविधं होतीति** पयोजनवसेन दुविधं होति । **चित्तसम्पहंसनत्थन्ति** पसादनीयवत्थुस्मिं पसादुत्पादनेन भावनाचित्तस्स परितोसनत्थं । **विपस्सनत्थन्ति** विपस्सनासुखत्थं । उपचारसमाधिना हि चित्ते समाहिते विपस्सनासुखेन इज्झति । **चित्तुत्पादोति** भावनावसेन पवत्तो चित्तुत्पादो । **उपहज्जति** पतिहज्जति पटिकूलत्ता आरम्मणस्स । ततो एव **उक्कण्ठति**, कम्मट्टानं रिज्जति, **निरस्सादो होति** भावनस्सादस्स अलब्भनतो । **पसीदति** बुद्धगुणानं पसादनीयत्ता । तथा च कङ्खादिचेतोखिलाभावेन **विनीवरणो होति** । **दमेत्वाति** नीवरणनिराकरणेन निब्बिसेवनं कत्वा । एवं कम्मट्टानन्तरानुयुज्जनेन चित्तपरिदमनस्स उपमं दस्सेन्तो, “**कथ**”न्तिआदिमाह ।

को अयं...पे०... अनुस्सरीति को अयं मम अब्भन्तरे ठत्वा अनुस्सरि । **परिगगहन्तोति** बाहिरकपरिकप्पितस्स अनुस्सरकस्स सब्बसो अभावदस्सनमेतं । तेनाह — “**न अज्जो कोची**”ति । **दिस्वाति** परियेसननयेन वुत्तप्पकारं चित्तमेव अनुस्सरीति दिस्वा **सब्बम्पेतन्ति** एतं हृदयवत्थुआदिप्पभेदं सब्बम्पि । **इदञ्च रूपं पुरिमञ्च अरूपन्ति** इदं रूपनसभावत्ता रूपं, पुरिमं अतंसभावत्ता अरूपन्ति सङ्घेपतो रूपारूपं ववत्थपेत्वा । पञ्चकखन्धे ववत्थपेत्वाति योजना । **सम्भाविकाति** समुट्टापिका । **तस्साति** समुदयसच्चस्स । **निरोधोति** निरोधनिमित्तं । **अप्पनावारोति** यथारद्भाय देसनाय निगमनवारो ।

२९७. एसेव नयोति इमिना ख्यायं “**तं पनेत**”न्तिआदिना अत्थनयो बुद्धानुस्सतियं विभावितोति अतिदिसति, स्वायं अतिदेसो पयोजनवसेन नवसुपि अनुस्सतीसु साधारणवसेन वुत्तोपि आनापानस्सतिआदीसु तीसु विपस्सनत्थानेव होन्तीति इमिना अपवादेन निवत्तितोति तासं एकप्पयोजनताव दट्टब्बा । धम्मे अनुस्सति धम्मानुस्सतीति समासपदविभागदस्सनम्पि वचनत्थदस्सनपक्खिकमेवाति आह — “**अयं पनेत्थ वचनत्थो**”ति । **धम्मं आरब्भाति** हि धम्मस्स अनुस्सतिया विसयभावदस्सनमेतं । एस नयो सेसेसुपि । **सीलं आरब्भाति** अत्तनो पारिसुद्धिसीलं आरब्भ । **चागं आरब्भाति** अत्तनो चागगुणं आरब्भ । **देवता आरब्भाति** एत्थ देवतागुणसदिसताय अत्तनो सद्भासीलसुतचागपज्जासु देवतासमज्जा । भवति हि तंसदिसेपि तब्बोहारो यथा “**तानि ओसधानि, एस ब्रह्मदत्तो**”ति च । तेनाह — “**देवता सक्खिट्टाने ठपेत्वा**”तिआदि । तत्थ **देवता सक्खिट्टाने ठपेत्वाति** “**यथारूपाय सद्भाय समन्नागता ता देवता इतो चुता तत्थ उपपन्ना, मय्हम्पि तथारूपा सद्भा संविज्जति । यथारूपेन सीलेन, यथारूपेन सुतेन, यथारूपेन चागेन, यथारूपाय पज्जाय समन्नागता ता देवता इतो चुता तत्थ उपपन्ना, मय्हम्पि तथारूपा पज्जा संविज्जती**”ति एवं देवता सक्खिट्टाने ठपेत्वा । **अस्सासपस्सासनिमित्तं** नाम

तत्थ लद्धब्बप्पटिभागनिमित्तं । गताति आरम्मणकरणवसेन उपगता पवत्ता ।

उपसम्मति एत्थ दुक्खन्ति उपसमो, निब्बानं । अच्चन्तमेव एत्थ उपसम्मति वट्टत्तयन्ति **अच्चन्तूपसमो**, निब्बानमेव । खिणोति खेपेति किलेसेति खयो, अरियमग्गो । ते एव उपसमेतीति उपसमो, अरियमग्गो एव । खयो च सो उपसमो चाति **खयूपसमो** । तत्रचायं उपसमो धम्मो एवाति धम्मानुस्सतिया उपसमानुस्सति एकसङ्गहोति? सच्चं एकसङ्गहो धम्मभावसामञ्जे अधिप्पेते, सङ्खतधम्मतो पन असङ्खतधम्मो सातिसयो उळारतमपणीततमभावतोति दीपेतुं विसुं नीहरित्वा वुत्तं । इममेव हि विसेसं सन्धाय भगवा — “धम्मानुस्सती”ति वत्त्वापि उपसमानुस्सतिं अवोच अनुस्सरन्तस्स सविसेसं सन्तपणीतभावेन उपट्टानतो । एवञ्च कत्वा इध खयूपसमग्गहणम्मि समत्थितन्ति दट्टब्बं । यथेव हि समानेपि लोकुत्तरधम्मभावे “यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्खता वा असङ्खता वा, विरागो तेसं अग्गमक्खायती”ति आदिवचनतो (इतिवु० ९०) मग्गफलधम्मेहि निब्बानधम्मो सातिसयो, एवं फलधम्मतो मग्गधम्मो किलेसप्पहानेन अच्छरियधम्मभावतो, तस्मा अच्चन्तूपसमेन सद्धिं खयूपसमोपि गहितोति दट्टब्बं । **विपस्सनत्थानेव होन्तीति** कस्मा वुत्तन्ति? “एकन्तनिब्बिदायाति आदिवचनतो”ति केचि, तं अकारणं बुद्धानुस्सति आदीसुपि तथा देसनाय आगतत्ता । यथा पन बुद्धानुस्सति आदीनि कम्मट्टानानि विपस्सनत्थानि होन्ति, निमित्तसम्पहंसनत्थानिपि होन्ति, न एवमेतानि, एतानि पन विपस्सनत्थानेवाति तथा वुत्तं ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१६. एकधम्मपाळि

(१६) २. एकधम्मपाळि-दुतियवग्गवण्णना

२९८. मिच्छा पस्सति ताय, सयं वा मिच्छा पस्सति, मिच्छादस्सनमेव वा तन्ति **मिच्छादिट्ठि**, यं किञ्चि विपरीतदस्सनं । तेनाह — “**द्वासट्ठिविधाया**”ति आदि । मिच्छादिट्ठि एतस्साति मिच्छादिट्ठिको । तस्स **मिच्छादिट्ठिकस्स** ।

२९९. सम्मा पस्सति ताय, सयं वा सम्मा पस्सति, सम्मादस्सनमत्तमेव वा तन्ति **सम्मादिट्ठि** । **पञ्चविधायाति** कम्मस्सकताज्ञानविपस्सनामग्गफलवसेन पञ्चविधाय । तत्थ ज्ञानचिन्तुप्पादपरियापन्नं ज्ञाणं **ज्ञानसम्मादिट्ठि**, विपस्सनाज्ञाणं **विपस्सनासम्मादिट्ठि** ।

३०२. पञ्चसु खन्धेसु “निच्च”न्ति आदिना पवत्तो **अनुपायमनसिकारो** ।

३०३. “अनिच्च”न्ति आदिना पवत्तो **उपायमनसिकारो** । याव **नियामोक्कमनाति** याव मिच्छत्तनियामोक्कमना । मिच्छत्तनियामोक्कमननयो पन सामञ्जफलसुत्तवण्णनायं तट्ठीकाय च वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

३०४. **अयं तिविधा सग्गावरणा चेव होतीति** कम्मपथप्पत्तिया महासावज्जभावतो वुत्तं । सग्गावरणाय होन्तिया मग्गविबन्धकभावे वत्तब्बमेव नत्थीति वुत्तं — “**मग्गावरणा चा**”ति । “सस्सतो लोको”ति आदिका **दसवत्थुका अन्तग्गाहिका मिच्छादिट्ठि** । **मग्गावरणाव होति** विपरीतदस्सनभावतो, **न सग्गावरणा** अकम्मपथपत्तितोति अधिप्पायो । **इदं पन विधानं पटिक्खिपित्वाति** विपरीतदस्सनञ्च न मग्गावरणञ्चाति विरुद्धमेतं उद्धम्मभावतो । तथा हि सति अप्पहीनाय एव सक्कायदिट्ठिया मग्गाधिगमेन भवितब्बन्ति अधिप्पायेन यथावुत्तविधानं पटिक्खिपित्वा । “न

सग्गावरणा”ति सग्गूपपत्तिया अविबन्धकत्तं वदन्तेहि दिट्ठिया सग्गावहतापि नाम अनुज्जाता होतीति तं वादं पटिक्खिपन्तेन “दिट्ठि नाम सग्गं उपनेतुं समत्था नाम नत्थी”ति वुत्तं । कस्मा? एकन्तगरुतरसावज्जभावतो । तेनाह — “एकन्तं निरयस्मिंयेव निमुज्जापेती”तिआदि ।

३०५. वट्टं विद्धंसेतीति मग्गसम्मादिट्ठि किलेसवट्टं कम्मवट्टञ्च विद्धंसेति । विपाकवट्टं का नु विद्धंसेति नाम । एवं पन अत्तनो कारणेन विद्धस्तभवं फलसम्मादिट्ठि पटिबाहतीति वुत्तं अवसरदानतो । **इच्चेतं कुसलन्ति** अरहत्तं पापेतुं सचे सक्कोति, एवमेतं विपस्सनाय पटिसन्धिअनाकड्डुनं कुसलं अनवज्जं । **सत्त भवे देतीति** सोतापत्तिमग्गस्स पच्चयभूता विपस्सनासम्मादिट्ठि तस्स पुग्गलस्स सत्त भवे देति । **एवमयन्ति** पच्चविधम्पि सम्मादिट्ठिं सन्धाय वुत्तं । तेनाह — “**लोकियलोकुत्तरा सम्मादिट्ठि कथिता**”ति । **इमस्मिं पनत्थेति** “नाहं, भिक्खवे, अज्जं एकधम्मम्पि समनुपस्सामी”तिआदिना वुत्ते गतिमग्गसङ्घाते अत्थे । “सुगतिं सग्गं लोकं उपपज्जन्ती”ति वुत्तत्ता “**लोकिका भवनिष्कादिकाव वेदितब्बा**”ति वुत्तं ।

३०६. यथादिट्ठीति अत्थब्यापनिच्छायं यथा-सद्दो, तेन उत्तरपदत्थप्पधानो समासोति आह — “**या या दिट्ठी**”ति । तस्सा तस्सा अनुरूपन्ति तंतंदिट्ठिअनुरूपन्ति अत्थो । **समत्तन्ति** अनवसेसं । तेनाह — “**परिपुण्ण**”न्ति । **समादिन्नन्ति** आदिमज्झपरियोसानेसु समं एकसदिसं कत्वा आदिन्नं गहितं अनिस्सट्टं । **तदेतन्ति** यदेतं “यज्जेव कायकम्म”न्तिआदिना वुत्तं, तदेतं कायकम्मं । **यथादिट्ठियं ठितकायकम्मन्ति** या पन दिट्ठि “नत्थि ततोनिदानं पाप”न्तिआदिना पवत्ता, तस्सं दिट्ठियं ठितकस्स ठितमत्तस्स अनिस्सट्टस्स तंदिट्ठिकस्स कायकम्मं । **दिट्ठिसहजातं कायकम्मन्ति** तस्स यथादिट्ठिकस्स परेसं हत्थमुद्दादिना विज्जापनकाले ताय दिट्ठिया सहजातं कायकम्मं । न चेत्थ वचीकम्मासङ्का उप्पादेतब्बा पाणघातादीनंयेव अधिप्पेतत्ता । **दिट्ठानुलोमिकं कायकम्मन्ति** यथा परेसं पाकटं होति, एवं दिट्ठिया अनुलोमिकं कत्वा पवत्तितं कायकम्मं । तेनाह — “**समादिन्नं गहितं परामट्ट**”न्ति । तत्थातिआदि सुविज्जेय्यमेव । **एसेव नयोति** इमिना यथावुत्ताय दिट्ठिया ठितवचीकम्मं, दिट्ठिसहजातं वचीकम्मं, दिट्ठानुलोमिकं वचीकम्मन्ति तिविधं होतीति एवमादि अतिदिसति । **मिच्छादिट्ठिकस्साति** कम्मपथप्पत्ताय मिच्छादिट्ठिया मिच्छादिट्ठिकस्स । “याय कायचि मिच्छादिट्ठिया मिच्छादिट्ठिकस्स सतो”ति अपरे ।

दिट्ठिसहजाताति यथावुत्ताय दिट्ठिया सहजाता चेतना । एस नयो सेसपदेसुपि । **पत्थनाति** “इदं नाम करेय्य”न्ति तण्हापत्थना । **चेतनापत्थनानं वसेनाति** यथावुत्तदिट्ठिगतनिस्सितचेतसिकनिकामनानं वसेन । **चित्तट्टपनाति** चित्तस्स पणिदहना । **फस्सादयोति** चेतनादिट्ठितण्हादिविनिमुत्ता फस्सादिधम्मा । यस्मा दिट्ठि पापिका, तस्मा तस्स पुग्गलस्स सब्बे ते धम्मा अनिड्ढाय...पे०... संवत्तन्तीति योजना । **पुरिमस्सेवाति** तित्तकपदस्सेव । तित्तकं कटुकन्ति च उभयं इध अनिट्टपरियायं दट्टब्बं “पच्छा ते कटुकं भविस्सती”तिआदीसु विय ।

अम्बोयन्ति अम्बो अयं । **तमेव पूजन्ति** तमेव पुब्बे लद्धपरिसिञ्चनदानादिपूजं । **निवेसरेति** पविसिंसु । **असातसन्निवासेनाति** अमधुरनिम्बमूलसंसग्गेन ।

तं पन पटिक्खिपित्वा...पे०... वुत्तन्ति सब्बापि मिच्छादिट्ठि एकन्तसावज्जत्ता अनिड्ढाय दुक्खाय संवत्ततीति अधिप्पायेन वुत्तं । **अनन्तरसुत्तेति** दसमसुत्ते । **योजेत्वा वेदितब्बानीति** नवमसुत्ते विय योजेत्वा वेदितब्बानि । **चित्तट्टपनाव पत्थनाति** एत्थ पणिधि चाति वत्तब्बं ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१६. एकधम्मपाळि

(१६) ३. एकधम्मपाळि-ततियवग्गवण्णना

३०८. ततियस्स पठमे अयाथावदिट्ठिकोति अनिच्चादिभावेसु धम्मोसु निच्चातिआदिना उप्पन्नदिट्ठिको । तेनाह — “तायेव मिच्छादिट्ठिया विपरीतदस्सनो”ति सद्धम्माति एत्थ सन्तो पसत्थो सुन्दरो धम्मो, यो मनुस्सधम्मोतिपि वुच्चति । ततो हि मिच्छादिट्ठिको परं वुट्ठापेय्य, न अरियधम्मतो । तेनाह — “दसकुसलकम्मपथधम्मतो”ति । एवरूपाति इमिना पाथिकपुत्तादिके सङ्गहाति ।

३०९. सब्बज्जुबोधिसत्तोति सब्बज्जुभागी बोधिसत्तो । आदि-सद्देन पूरितपारमिका पच्चेकबोधिसत्ता एकच्चसावकबोधिसत्ता च सङ्गहन्ति ।

३१०. परमाति महासावज्जभावेन परमा, उक्कंसगताति अत्थो । तेसन्ति आनन्तरियकम्मानं । परिच्छेदोति विपाकवसेन परियोसानं । वट्टस्स मूलं, ततो तंसमङ्गीपुग्गलो वट्टस्स खाणूति वुच्चति । तेनाह — “ताया”तिआदि । तज्जे गाहं न विस्सज्जेति, तस्स पुनपि तब्भावावहत्ता वुत्तं — “भवतो वुट्ठानं नत्थी”ति, न पन सब्बसो वुट्ठानस्स अभावतो । यादिसे हि पच्चये पटिच्च अयं तं दस्सनं ओक्कन्तो पुन कदाचि तप्पटिपक्खे पच्चये पटिच्च ततो सीसुक्खिपनमस्स न होतीति न वत्तब्बं । अकुसलज्झि नामेतं अबलं दुब्बलं, न कुसलं विय महाबलं । अज्जथा सम्मतनियामो विय मिच्छत्तनियामोपि अच्चन्तिको सिया, न च मिच्छत्तनियामो अच्चन्तिको । तेनेव पपञ्चसूदनियं (म० नि० अट्ठ० २.१००)

—
“किं पनेस एकस्मियेव अत्तभावे नियतो होति, उदाहु अज्जस्मिम्पीति? एकस्मियेव नियतो, आसेवनवसेन भवन्तरेपि तं दिट्ठिं रोचेति एवा”ति —

वुत्तं । ततोयेव च सुमङ्गलविलासिनियम्पि (दी० नि० अट्ठ० १.१७०-१७२) वुत्तं —

“ये वा पन तेसं लद्धिं गहेत्वा रत्तिट्ठाने दिवाट्ठाने निसिन्ना सज्झायन्ति वीमंसन्ति, तेसं ‘करोतो न करीयति पापं, नत्थि हेतु, नत्थि पच्चयो, मतो उच्छिज्जती’ति तस्मिं आरम्मणे मिच्छासति सन्तिट्ठति, चित्तं एकगं होति, जवनानि जवन्ति । पठमजवने सतेकिच्छा होन्ति, तथा दुतियादीसु । सत्तमे बुद्धानम्पि अतेकिच्छा अनिवत्तिनो अरिट्ठकण्टकसदिसा, तत्थ कोचि एकं दस्सनं ओक्कमति, कोचि द्वे, कोचि तीणिपि, एकस्मिं ओक्कन्तेपि द्वीसु तीसु ओक्कन्तेसुपि नियतमिच्छादिट्ठिकोव होति । पत्तो सग्गमग्गावरणज्जेव मोक्खमग्गावरणज्ज, अभब्बो तस्सत्तभावस्स अनन्तरं सग्गम्पि गन्तुं, पगेव मोक्खं, वट्टखाणु नामेस सत्तो पथविगोपको, येभुय्येन एवरूपस्स भवतो वुट्ठानं नत्थी”ति ।

पिट्ठिचक्कवाळेति ज्ञायमानचक्कवाळस्स परतो एकस्मिं ओकासे । यं ज्ञायमानानं अज्झायमानानज्ज चक्कवाळानमन्तरं, यत्थ लोकन्तरिकनिरयसमज्जा, तादिसे एकस्मिं ओकासे । पच्चतियेवाति चक्कवाळे ज्ञायमाने अज्झायमानेपि अत्तनो कम्मबलेन पच्चतियेव ।

३११. चतुर्थे “मा खली”ति वचनं उपादाय एवंलद्धनामोति तं किर सकदमाय भूमिया तेलघटं गहेत्वा गच्छन्तं, “तात, मा खली”ति सामिको आह । सो पमादेन खलित्वा पतित्वा सामिकस्स भयेन पलायितुं आरद्धो । सामिको उपधावित्वा साटककण्णे अग्गहेसि । सो साटकं छड्ढेत्वा अचेलको हुत्वा पलातो पण्णेन वा तिणेन वा पटिच्छादेतुम्पि अजानन्तो जातरूपेनेव एकं गामं पाविसि । मनुस्सा तं दिस्वा “अयं समणो अरहा अप्पिच्छो, नत्थि इमिना सदिसो”ति पूवभत्तादीनि गहेत्वा उपसङ्गमित्वा “मय्हं साटकं अनिवत्थभावेन इदं उप्पन्न”न्ति ततो पट्टाय साटकं लभित्वापि न निवासेसि, तदेव च पब्बज्जं अग्गहेसि । तस्स सन्तिके अज्जेपि अज्जेपीति पच्चसता मनुस्सा पब्बजिंसु । तं सन्धायेतं वुत्तं – “मा खलीति वचनं उपादाय एवंलद्धनामो तित्थकरो”ति ।

समागतद्वानेति द्विन्नं नदीनं उदकप्पवाहस्स सन्निपातद्वाने । द्विन्नं उदकानन्ति द्विन्नं उदकप्पवाहानं । यथावुत्तद्वाने मच्छग्गहणत्थं खिपितब्बतो खिप्पं, कुमिनं, तदेव इध खिप्पन्ति वुत्तं । तेनाह – “कुमिन”न्ति । उच्छूहीति उदकउच्छूहि । तुच्छपुरिसो अरियधम्माभावतो । ज्ञानमत्तम्पि हि तस्स नत्थेव, कुतो अरियमग्गो । मनुस्सखिप्पं मज्जेति मनुस्सा पतित्वा व्यसनप्पत्तिअत्थं ओट्टितं कुमिनं विय । तेनाह – “महाजनस्सा”तिआदि ।

३१२. पच्चमादीसु बाहिरकसासनन्ति अविसेसेन वुत्तं – तस्स सब्बस्सपि अनिय्यानिकत्ता सत्थुपटिज्जस्सपि असब्बज्जुभावतो । तेनाह – “तत्थ ही”तिआदि । गणोति सावकगणो । तथाभावायाति आचरियेन वुत्ताकारताय समङ्गिभावत्थं । जङ्गसतन्ति बहू अनेके सत्ते । समकमेव अकुसलं पापुणातीति तेसं सब्बेसं एकज्जं समादपनेपि तेसं अकुसलेन समकमेव अकुसलं पापुणाति एकज्जं बहूनां समादपनेपि तथा उस्सहनस्स बलवभावतो । विसुं विसुं समादपने वत्तब्बमेव नत्थि । यथा हि धम्मचरियायं समकमेवाति वत्तब्बा कल्याणमित्तता, एवं अधम्मचरियायं अकल्याणमित्तताति ।

३१३. सुट्टु अक्खातेति एकन्ततो निय्यानिकभावेन अक्खाते । सत्था च सब्बज्जू होतीति असब्बज्जुनो निय्यानिकभावेन कथेतुं असक्कुण्येत्ता । धम्मो च स्वाक्खातो सम्मासम्बुद्धप्पवेदितत्ता । गणो च सुप्पटिपन्नो सत्थारा सुविनीतत्ता । समादपको हीतिआदि सुप्पटिपत्तिया निदस्सनं दट्टब्बं ।

३१४. पमाणं जानितब्बन्ति “अयं एत्तकेन यापेति, इमस्स एत्तकं दातुं युत्त”न्ति एवं पमाणं जानितब्बं । अतिरेके... पे०... निब्बानसम्पत्ति वा नत्थि दुरक्खातत्ता धम्मस्स । तस्साति पटिग्गाहकस्स । अप्पिच्छपटिपदा नाम नत्थि दुरक्खाते धम्मविनयेति अधिप्पायो ।

३१५. दायकस्स वसो नाम उळारुळारताभेदो अज्झासयो । देय्यधम्मस्स पन थोकबहुताव देय्यधम्मस्स वसो नाम । अत्तनो थामोति यापनप्पमाणं । यदि हीतिआदि “कथ”न्तिआदिना सङ्घेपतो वुत्तस्स अत्थस्स विवरणं । अनुप्पन्नस्साति अनुप्पन्नो अस्स पुग्गलस्स । चक्खुभूतो होतीति महाजनस्स चक्खु विय होति । सासनं चिरट्टितं करोतीति अनुप्पन्नलाभुप्पादनेन महाजनस्स पसादुप्पादनेन च चिरट्टितिकं करोति ।

कुटुम्बरियविहारेति कुटुम्बरियगामसन्निस्सितविहारे । भुज्जनत्थायाति तस्मिंयेव गेहे निसीदित्वा भुज्जनत्थाय । गहेत्वा गमनत्थायाति गेहतो बहि गहेत्वा गमनत्थाय । धुरभत्तानीति निच्चभत्तानि । चूलुपट्टाकन्ति वेय्यावच्चकरं । वीमंसित्वाति यथा उद्दिस्स कतं न होति, एवं वीमंसित्वा । महाजनो अप्पिच्छो भवितुं मज्जतीति महाजनो सयं अप्पिच्छो भवितुं मज्जति दिट्ठानुगतिं आपज्जनेन । महाजनस्साति बहुजनस्स । अवत्थरित्वाति वित्थारिकं कत्वा ।

३१६. पञ्चातपतप्पनं चतूसु पस्सेसु अगिसन्तापस्स उपरि सूरियसन्तापस्स च तप्पनं, तञ्च खो गिम्हकाले । छिन्नप्पपातपब्बतसिखरतो पतनं मरुप्पपातपतनं । पुब्बण्हादीसु आदिच्चाभिमुखावट्टनं आदिच्चानुपरिवत्तनं ।

३१७. अयम्पीति स्वाक्खाते धम्मविनये कुसीतोपि । सामञ्जन्ति तपचरणं । दुप्परामट्टन्ति मिच्छाचरितं संकिलिडं । निरयायुपकट्टतीति निरयदुक्खाय नं कट्टति ।

३१८. वुत्तप्पकारेति पञ्चातपतप्पनादिके वुत्तप्पकारे ।

३१९. एवन्ति वुत्तप्पकाराय चित्तप्पसादक्खयसुप्पटिपत्तिया । तेन समणधम्मकरणसुखञ्च सङ्गण्हाति ।

३२०. नवकनिपातेति इमस्मियेव अङ्गुत्तरनिकाये वक्खमानं नवकनिपातं सन्धायाह । नव पुग्गलाति सत्तक्खत्तुपरमकोलंकोलादयो नव पुग्गला । सब्बत्थाति इमस्मिं सुत्ते वुत्तावसिट्ठेसु सब्बेसु सुत्तेसु ।

ततियवग्गवण्णना निड्डिता ।

१६. एकधम्मपाळि

(१६) ४. एकधम्मपाळि-चतुत्थवग्गवण्णना

३२२. चतुत्थस्स पठमे सञ्जाणभूताति उपलक्खणभूता । पञ्चदसयोजनावट्टक्खन्धाति पञ्चदसयोजनक्खन्धपरिक्खेपा । यथा चाति च-सद्देन कदम्बरुक्खादीनं कप्पट्टायिभावं विय योजनसतुब्बेधादिभावं समुच्चिनोति, न पन जम्बुया जम्बुदीपस्स विय तेहि अपरगोयानादीनं सञ्जाणभावं । रामणेय्यकन्ति रमणीयभावं । सेसपदेसूति वनरामणेय्यकादिपदेसु । उगगतं कूलं उस्सितभावो एतस्साति उक्कूलं, विगतं अपगतं कूलं एतस्साति विकूलन्ति आह — “उन्नतट्टानं निन्नट्टान”न्ति च । नन्दियावट्टमच्छपिट्ठेनेवाति कुज्जककुलिसकमच्छसङ्घातपिट्ठेनेव ।

३२३. दुतियादीसु चत्तारो अपाया अञ्जत्र मनुस्सेहीति अधिप्पेता, न देवा अञ्जत्र मनुस्सेहीति हीनाय जातिया अधिप्पेतत्ता । उपादायुपादायापि मज्झिमदेसो लब्भति, यत्थ गति भिक्खूनं भिक्खुनीनं उपासकानं उपासिकानं अञ्जेसम्पि कम्मवादिक्किरियवादिक्खुजातिकानं, यो पतिरूपदेसोति वुच्चति । तेनाह — “सकलोपि ही”तिआदि ।

३२४. एळाति दोसो । तेनाह — “निद्दोसमुखाति अत्थो”ति ।

३२६. तथागतस्स गुणे जानित्वा चक्खुनापि दस्सनं दस्सनमेव, अजानित्वा पन दस्सनं तिरच्छानगतानम्पि होतियेवाति आह — “ये तथागतस्स गुणे जानित्वा”तिआदि ।

३२७. पकासेत्वा कथितन्ति सच्चानि पकासेत्वा कथितं ।

३२८. सुतानं धम्मानं असम्मोसो धारणन्ति आह — “धारेन्तीति न पम्मस्सन्ती”ति ।

३२९. अत्थानत्थं उपपरिक्खन्तीति “अयं इमिस्सा पाळिया अत्थो, अयं न अत्थो”ति अत्थानत्थं उपपरिक्खन्ति ।

अनत्यपरिहारेण हि अत्थगहणं यथा अधम्मपरिवज्जनेन धम्मपटिपत्ति ।

३३०. अनुलोमपटिपदन्ति निब्बानस्स अनुलोमिकं पटिपदं ।

३३१. संवेगजनकेसु कारणेसूति संवेगजनकेसु जातिआदीसु कारणेसु । संवेजनीयेसु ठानेसु सहोत्तप्पजाणं संवेगो ।

३३२. उपायेनाति येन उपायेन वट्टुपच्छेदो, तेन उपायेन । पधानवीरियं करोन्तीति सम्मपधानसङ्घातं वीरियं करोन्ति उप्पादेन्ति ।

३३३. ववस्सजीयन्ति विस्सज्जीयन्ति एत्थ सङ्घाराति ववस्सग्गो, असङ्घाता धातूति आह — “ववस्सग्गो वुच्चति निब्बान”न्ति ।

३३४. उत्तमन्नानन्ति उत्तमानं पञ्चन्नं भोजनानं । उत्तमरसानन्ति उत्तमानं रसानं । उञ्छाचारेनाति उञ्छाचरियाय कस्सचि अपरिग्गहभूतस्स किञ्चि अयाचित्वा गहणं उञ्छाचारो । एत्थ चातिआदिना अन्नादीनं अग्गभावो नाम मनापपरमो इच्छितक्खणलाभो, न तेसं लाभितामत्तन्ति दस्सेति । पटिलभन्तीति देन्ति पणीतभावेन । भत्तस्स एकपातीति एकपातिपूरं भत्तं । इदं किं नामाति “इदं अन्नगरसग्गं नाम होति, न होती”ति पुच्छति । उञ्छेन कपालाभतेनाति मिस्सकभत्तेन । यापेन्तेति यापनसीसेन यापनहेतुं भत्तं वदति । उपादाय अग्गरसं नामाति तं तं उपादायुपादाय अन्नगरसग्गं दट्टुब्बन्ति दस्सेति । चक्कवत्तिआहारतो हि चातुमहाराजिकानं आहारो अग्गोति एवं याव परनिम्मितवसवत्तिदेवा नेतब्बं ।

३३५. अत्थरसो नाम चत्तारि सामञ्जफलानि “अरियमग्गानं फलभूतो रसो”ति कत्वा । धम्मरसो नाम चत्तारो मग्गा “सामञ्जफलस्स हेतुभूतो रसो”ति कत्वा विमुत्तिरसो नाम अमतं निब्बानं “सब्बसङ्घारसमथो”ति कत्वा ।

चतुत्थवग्गवण्णना निट्ठिता ।

जम्बुदीपपेय्यालो निट्ठितो ।

१७. पसादकरधम्मवग्गवण्णना

३६६. अब्भिमिदन्ति सन्धिवसेन पाळियं रस्सं कत्वा वुत्तं, म-कारो पदसन्धिकरोति आह — “अब्धा इद”न्ति । एकंसो एसाति एकंसो हेतु एस लाभानं । पापकं नामाति अप्पकम्पि पापं नाम ब्यत्तं एकंसेन न करोति । तथस्साति तथा सम्मापटिपज्जमानस्स अस्स । आरज्जिकत्तं...पे०... तेचीवरिकत्तन्ति इमेसं धुतधम्मानं गहणेनेव इतरेसम्पि तंसभागानं गहितभावो दट्टुब्बो । थावरप्पत्तभावोति सासने थिरभावप्पत्ति थेरभावो । आकप्पस्स सम्पत्तीति “अब्जो मे आकप्पो करणीयो”ति एवं वुत्तस्स आकप्पस्स सम्पत्ति । कोलपुत्तीति कोलपुत्तियन्ति आह — “कुलपुत्तभावो”ति । सम्पन्नरूपताति उपधिसम्पदा । वचनकिरियायाति वचनप्पयोगस्स मधुरभावो मञ्जुस्सरता । तेनस्स लाभो उप्पज्जतीति इदं न लाभुप्पादनूपायदस्सनपरं, अथ खो एवं सम्मापटिपज्जमानस्स अनिच्छन्तस्सेव लाभो उप्पज्जतीति लाभस्स अब्यभिचारहेतुदस्सनपरं दट्टुब्बं । यथाह —

“आकङ्क्षेय्य चे, भिक्खवे, भिक्खु लाभी अस्सं
चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारानन्ति, सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी”ति (म० नि० १.६५) ।

पसादकरधम्मवग्गवण्णना निड्डिता ।

१८. अपरअच्छरासङ्घातवग्गवण्णना

३८२. इदम्पि सुत्तन्ति एत्थ पि-सदो हेट्ठा वुत्तचूळच्छरासङ्घातसुत्तं सम्पिण्डेति । चूळच्छरासङ्घातसुत्ते अप्पनं अप्पत्ताय मेत्ताय तावमहन्तो विपाको दस्सितो, किमङ्गं पन इमिस्सा अप्पनाप्पत्ताय मेत्तायाति दस्सेतुं — “अप्पनाप्पत्ताय ही”ति आदिमाह । विपाककथायेव नत्थीति विपाके कथायेव नत्थि, अयमेव वा पाठो । गणनानुपुब्बताति गणनानुपुब्बताय । पठमं उप्पन्नन्तिपि पठमं, पठमं समापज्जतीति इदं पन न एकन्तलक्खणं । चिण्णवसीभावो हि अट्टसमापत्तिलाभी आदितो पट्टाय मत्थकं पापेन्तोपि समापज्जितुं सक्कोति, मत्थकतो पट्टाय आदिं पापेन्तोपि, अन्तरन्तरा ओक्कन्तोपि समापज्जितुं सक्कोति एव । पुब्बुप्पत्तियट्ठेन पन पठमं नाम होति । विभङ्गेति ज्ञानविभङ्गे । विपस्सनं कथिरमानं लक्खणूपनिज्झानकिच्चं मग्गेन सिज्झति तग्गतसम्मोहविद्धंसनतो । अपिच विपस्सनाय लक्खणूपनिज्झानं मग्गेन उप्पन्नेन सिज्झति इतरथा परिवत्तनतो, तस्मा मग्गो लक्खणूपनिज्झानं, न अनिच्चादिलक्खणानं आरम्मणकरणतो । यथा फलं निब्बानस्स असङ्खतलक्खणं आरम्मणकरणवसेन उपनिज्झायति, एवं मग्गोपि । एवम्पिस्स लक्खणूपनिज्झानतं वेदितब्बं । वत्तब्बमेव नत्थि अरित्तज्झानताय । सेसं विसेसं, अरित्तज्झाना एवाति अत्थो ।

३८६-३८७. हितफरणन्ति सत्तेसु हितानुरूपं ज्ञानस्स फरित्वा पवत्तनं । चेतोपटिपक्खतो विमुच्चति एतायाति चेतोविमुत्ति, अप्पनाप्पत्ता मेत्ता । तेनाह — “इधा”ति आदि । एसेव नयोति इमिना करुणादीनम्पि अप्पनाप्पत्तं अतिदिसति । वट्टं होन्ति कम्मवट्टभावतो । वट्टपादा होन्तीति विपाकवट्टस्स कारणं होन्ति ।

३९०. अज्झत्तपरिकम्मवसेनाति अत्तनो केसादीसु परिकम्मकरणवसेन । अट्टारसविधेति अट्टारसप्पभेदे । कायेति रूपकाये । रूपकायो हि इध अङ्गपच्चङ्गानं केसादीनञ्च धम्मानं समूहट्टेन हत्थिकायरथकायादयो विय कायोति अधिप्पेतो । समूहविसयताय चस्स कायसद्वस्स समुदायूपादनताय च असुभाकारस्स “काये”ति एकवचनं । तथा आरम्मणादिविभागेन अनेकभेदभिन्नम्पि चित्तं चित्तभावसामञ्जेन एकज्झं गहेत्वा “चित्ते”ति एकवचनं कतं । कायानुपस्सीति इमस्स अत्थं दस्सेतुं — “तमेव कायं पञ्जाय अनुपस्सन्तो”ति आह । तमेव कायन्ति च अवधारणेन वेदनादिअनुपस्सनं निवत्तेति । तेन च पुन कायग्गहणस्स पयोजनं सूचितन्ति दट्टब्बं । “काये”ति हि वत्त्वापि पुन “कायानुपस्सी”ति दुतियं कायग्गहणं असम्मिस्सतो ववत्थानघनविनिब्भोगादिदस्सनत्थं कतं । तेन वेदनादयोपि एत्थ सिता, एत्थ पटिबद्धाति कायवेदनादिअनुपस्सनप्पसङ्केपि आपन्ने न काये वेदानुपस्सी चित्तानुपस्सी धम्मानुपस्सी वा । अथ खो कायानुपस्सीयेवाति कायसङ्घातवत्थुस्मिं कायानुपस्सनाकारस्सेव दस्सनेन असम्मिस्सतो ववत्थानं दस्सितं होति । तथा न काये अङ्गपच्चङ्गविनिमुत्तएकधम्मानुपस्सी, नापि केसलोमादिविनिमुत्तइत्थिपुरिसानुपस्सी । योपि चेत्थ केसलोमादिको भूतुपादायसमूहसङ्घातो कायो, कत्थपि न भूतुपादायविनिमुत्तएकधम्मानुपस्सी, अथ खो रथसम्भारानुपस्सको विय अङ्गपच्चङ्गसमूहानुपस्सी, नागरावयवानुपस्सको विय केसलोमादिसमूहानुपस्सी, कदलिक्खन्धपत्तवट्टिविनिब्भुज्जको रिक्तमुट्टिविनिवेठको विय च भूतुपादायसमूहानुपस्सीयेवाति नानप्पकारतो समूहवसेनेव कायसङ्घातस्स वत्थुनो दस्सनेन

घनविनिष्भोगो दस्सितो होति । न हेत्थ यथावुत्तसमूहविनिमुत्तो कायो वा इत्थी वा पुरिसो वा अञ्जो वा कोचि धम्मो दिस्सति, यथावुत्तधम्मसमूहमत्तेयेव पन तथा तथा सत्ता मिच्छाभिनिवेसं करोन्ति ।

अट्टारसविधेनाति अट्टारसविधा । **सतिपट्टानभावकस्साति** सतिपट्टानभावं भावेन्तस्स । तीसु भवेसु किलेसे आतपेतीति **आतापो**, वीरियस्सेतं नामं । यदिपि हि किलेसानं पहानं आतापनन्ति, तं सम्मादिट्ठिआदीनम्पि अत्थेव । आतपसद्दो विय पन आतापसद्दोपि वीरियेव निरुळ्हो । अथ वा पटिपक्खप्पहाने सम्पयुत्तधम्मानं अब्भुस्सहनवसेन पवत्तमानस्स वीरियस्स सातिसयं तदातापनन्ति वीरियमेव तथा वुच्चति, न अञ्जधम्मा, तस्मा आतापोति वीरियस्स नामं, सो अस्स अत्थीति **आतापी** । अयञ्च ईकारो पसंसाय अतिसयस्स वा दीपकोति आतापिग्गहणेन सम्मप्पधानसमङ्गितं दस्सेति । तेनेवाह — “**आतापीति...पे०... वीरियेन वीरियवा**”ति । **सम्पजानोति** सम्पजञ्जसङ्घातेन जाणेन समन्नागतो । तेनाह — “**अट्टारसविधेन...पे०... सम्मा पजानन्तो**”ति । अयं पनेत्थ वचनत्थो — सम्मा समन्ततो सामञ्च पजानन्तो **सम्पजानो**, असम्मिस्सतो ववत्थाने अञ्जधम्मानुपस्सिताभावेन सम्मा अविपरीतं सब्बाकारप्पजानेन समन्ततो उपरूपरिविसेसावहभावेन पवत्तिया सम्मा पजानन्तोति अत्थो ।

कायो च इध लुज्जनप्पलुज्जनट्टेन लोकोति अधिप्पेतोति आह — “**तस्मियेव कायसङ्घाते लोके**”ति । **पञ्चकामगुणिकतण्हन्ति** रूपादीसु पञ्चसु कामगुणेषु पवत्तमानं तण्हं । यस्मा पनेत्थ अभिज्झागहणेन कामच्छन्दो, दोमनस्सगहणेन ब्यापादो सङ्गहं गच्छति, तस्मा नीवरणपरियापन्नबलवधम्मद्वयदस्सनेन नीवरणप्पहानं वुत्तं होतीति वेदितब्बं । विसेसेन चेत्य अभिज्झाविनयेन कायसम्पत्तिमूलकस्स अनुरोधस्स, दोमनस्सविनयेन कायविपत्तिमूलकस्स विरोधस्स, अभिज्झाविनयेन च काये अभिरतिया, दोमनस्सविनयेन कायभावनाय अनभिरतिया, अभिज्झाविनयेन काये अभूतानं सुभसुखभावादीनं पक्खेपस्स, दोमनस्सविनयेन काये भूतानं असुभासुखभावादीनं अपनयनस्स च पहानं वुत्तं । तेन योगावचरस्स योगानुभावो योगसमत्थता च दीपिता होति । योगानुभावो हि एस, यदिदं अनुरोधविरोधविप्पमुत्तो अरतिरतिसहो अभूतपक्खेपभूतापनयनविरहितो च होति । अनुरोधविरोधविप्पमुत्तो चेस अरतिरतिसहो अभूतं अपक्खिपन्तो भूतञ्च अनपनेन्तो योगसमत्थो होतीति । **सुद्धरूपसम्मसनमेव कथितन्ति** केवलं कायानुपस्सनाभावतो वुत्तं ।

सुखादिभेदासु वेदनासूति सुखदुक्खअदुक्खमसुखसामिसनिरामिसभेदासु वेदनासु । तत्थ सुखयतीति **सुखा**, सम्पयुत्तधम्मे कायञ्च लद्धस्सादे करोतीति अत्थो । सुट्ठु वा खादति, खनति वा कायिकं चेतसिकञ्च आबाधन्ति **सुखा**, सुकरं ओकासदानं एतिस्साति वा **सुखा** । दुक्खयतीति **दुक्खा**, सम्पयुत्तधम्मे कायञ्च पीळेति विबाधतीति अत्थो । दुट्ठु वा खादति, खनति वा कायिकं चेतसिकञ्च सातन्ति **दुक्खा**, दुक्करं ओकासदानं एतिस्साति वा **दुक्खा** । दुक्खसुखप्पटिक्खेपेन **अदुक्खमसुखाति** उपेक्खा वुत्ता । वेदियति आरम्मणरसं अनुभवतीति **वेदना** । **वेदियमानोति** अनुभवमानो । **सुखं वेदनं वेदियामीति पजानातीति** कायिकं वा चेतसिकं वा सुखं वेदनं वेदियमानो “अहं सुखं वेदनं वेदियामी”ति पजानातीति अत्थो । तत्थ कामं उत्तानसेय्यकापि दारका थञ्जपिवनादिकाले सुखं वेदनं वेदियमाना “सुखं वेदनं वेदियामा”ति पजानन्ति, न पनेतं एवरूपं पजाननं सन्धाय वुत्तं । एवरूपज्झि जाननं सत्तुपलद्धिं न जहति, अत्तसञ्जं न उग्घाटेति, कम्मट्टानं वा सतिपट्टानभावना वा न होति । इमस्स पन भिक्खुनो जाननं सत्तुपलद्धिं जहति, अत्तसञ्जं उग्घाटेति, कम्मट्टानञ्चेव सतिपट्टानभावना च होति । इदज्झि “को वेदियति, तस्स वेदना, किं कारणा वेदना”ति एवं सम्पजानन्तस्स वेदियनं सन्धाय वुत्तं ।

तत्थ को वेदियतीति? न कोचि सत्तो वा पुग्गलो वा वेदियति । कस्स वेदनाति? न कस्सचि सत्तस्स वा पुग्गलस्स वा वेदना । किं कारणा वेदनाति? वत्थुआरम्मणा च पनस्स वेदनाति । तस्मा एस एवं पजानाति “तं तं सुखादीनं वत्थुभूतं रूपादिं आरम्मणं कत्वा वेदनाव वेदियति, तं पन वेदनापवत्ति उपादाय ‘अहं वेदियामी’ति वोहारमत्तं होती”ति । एवं “सुखादीनं वत्थुभूतं रूपादिं आरम्मणं कत्वा वेदनाव वेदियती”ति सल्लक्खेन्तो एस “सुखं वेदनं वेदियामी”ति पजानातीति वेदितब्बो ।

अथ वा **सुखं वेदनं वेदियामीति पजानातीति** सुखवेदनाक्खणे दुक्खाय वेदनाय अभावतो सुखं वेदनं वेदियमानो “सुखं वेदनंयेव वेदियामी”ति पजानाति । तेन या पुब्बे भूतपुब्बा दुक्खा वेदना, तस्सा इदानि अभावतो इमिस्सा च सुखाय वेदनाय इतो परं पठमं अभावतो “वेदना नाम अनिच्चा अद्दुवा विपरिणामधम्मा”ति इतिह तत्थ सम्पजानो होति । **दुक्खं वेदनं वेदियामीति पजानातीति** आदीसुपि एसेव नयो ।

सामिसं वा सुखन्ति आदीसु यस्मा किलेसेहि आमसितब्बतो आमिसा नाम पञ्च कामगुणा । आरम्मणकरणवसेन सह आमिसेहीति सामिसा, तस्मा **सामिसा सुखा** नाम पञ्चकामगुणामिसनिस्सिता छसु द्वारेसु उप्पन्ना छगेहस्सिता सोमनस्सवेदना । **सामिसा दुक्खा** नाम छगेहस्सिता दोमनस्सवेदना । सा च छसु द्वारेसु “इट्टारम्मणं नानुभविस्सामि नानुभवामी”ति वितक्कयतो उप्पन्ना कामगुणनिस्सिता दोमनस्सवेदना वेदितब्बा । **निरामिसा सुखा** नाम छनेक्खम्मस्सिता सोमनस्सवेदना । सा च छसु द्वारेसु इट्टारम्मणे आपाथगते अनिच्चादिवसेन विपस्सनं पट्टपेत्वा उस्सुक्कापेतुं सक्कोन्तस्स “उस्सक्किता मे विपस्सना”ति सोमनस्सजातस्स उप्पन्ना सोमनस्सवेदना दट्टब्बा ।

निरामिसा दुक्खा नाम छनेक्खम्मस्सिता दोमनस्सवेदना । सा पन छसु द्वारेसु इट्टारम्मणे आपाथगते अनुत्तरविमोक्खसङ्घातअरियफलधम्मेषु पिहं पट्टपेत्वा तदधिगमाय अनिच्चादिवसेन विपस्सनं पट्टपेत्वा उस्सुक्कापेतुं असक्कोन्तस्स “इमम्पि पक्खं इमम्पि मासं इमम्पि संवच्छरं विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरियभूमिं पापुणितुं नासक्खि”न्ति अनुसोचतो उप्पन्ना दोमनस्सवेदना ।

सामिसा अदुक्खमसुखा नाम छगेहस्सिता उपेक्खावेदना । सा च छसु द्वारेसु इट्टारम्मणे आपाथगते गुळपिण्डके निलीनमक्खिका विय रूपादीनि अनुवत्तमाना तत्थेव लग्गा लगिता हुत्वा उप्पन्ना कामगुणनिस्सिता उपेक्खावेदना । **निरामिसा अदुक्खमसुखा** नाम छनेक्खम्मस्सिता उपेक्खावेदना । सा पन छसु द्वारेसु इट्टादिआरम्मणे आपाथगते इट्टे अरज्जन्तस्स, अनिट्टे अदुस्सन्तस्स, असमपेक्खनेन अमुहन्तस्स उप्पन्ना विपस्सनाजाणसम्पयुत्ता उपेक्खावेदना । **एवं वुत्तन्ति** महासतिपट्टानसुत्ते वुत्तं । **साव वेदना वेदितब्बा**ति लुज्जनप्पलुज्जनट्टेन सा वेदना “लोको”ति वेदितब्बा ।

एवं वित्थारितेति “सरागं वा चित्तं सरागं चित्तन्ति पजानाति, वीतरागं वा चित्तं...पे०... सदोसं वा चित्तं, वीतदोसं वा चित्तं, समोहं वा चित्तं, वीतमोहं वा चित्तं, संखित्तं वा चित्तं, विक्खित्तं वा चित्तं, महग्गतं वा चित्तं, अमहग्गतं वा चित्तं, सउत्तरं वा चित्तं, अनुत्तरं वा चित्तं, समाहितं वा चित्तं, असमाहितं वा चित्तं, विमुत्तं वा चित्तं, अविमुत्तं वा चित्तन्ति पजानाती”ति एवं सतिपट्टानसुत्ते (दी० नि० २.३८१; म० नि० १.११४) वित्थारेत्वा दस्सिते सोळसविधे चित्ते ।

तत्थ **सरागन्ति** अट्टविधं लोभसहगतं । **वीतरागन्ति** लोक्कियकुसलाब्बाकतं । इदं पन यस्मा सम्मसनं न धम्मसमोधानं, तस्मा इध एकपदेपि लोक्कित्तरं न लब्भति । सेसानि चत्तारि अकुसलचित्तानि नेव पुरिमपदं, न पच्छिमपदं भजन्ति । **सदोसन्ति** दुविधं दोमनस्ससहगतं । **वीतदोसन्ति** लोक्कियकुसलाब्बाकतं । सेसानि दस अकुसलचित्तानि नेव

पुरिमपदं, न पच्छिमपदं भजन्ति । **समोहन्ति** विचिकिच्छासहगतञ्चेव उद्धच्चसहगतञ्चाति दुविधं । यस्मा पन मोहो सब्बाकुसलेसु उप्पज्जति, तस्मा सेसानिपि इध वत्तन्तियेव । इमस्मिञ्जेव हि दुके द्वादसाकुसलचित्तानि परियादिन्नानीति । **वीतमोहन्ति** लोकियकुसलाब्बाकतं ।

संखित्तन्ति थिनमिद्धानुपतितं । एतज्जि सङ्कुचितचित्तं नाम आरम्मणे सङ्कोचवसेन पवत्तनतो । **विकिखित्तन्ति** उद्धच्चसहगतं । एतज्जि पसटचित्तं नाम आरम्मणे सविसेसं विकखेपवसेन विसटभावेन पवत्तनतो । **महग्गतन्ति** रूपावचरं अरूपावचरञ्च । **अमहग्गतन्ति** कामावचरं । **सउत्तरन्ति** कामावचरं । **अनुत्तरन्ति** रूपावचरं अरूपावचरञ्च । तत्रापि सउत्तरं रूपावचरं, अनुत्तरं अरूपावचरमेव । **समाहितन्ति** यस्स अप्पनासमाधि वा उपचारसमाधि वा अत्थि । **असमाहितन्ति** उभयसमाधिविरहितं । **विमुत्तन्ति** तदङ्गविकखम्भनविमुत्तीहि विमुत्तं । **अविमुत्तन्ति** उभयविमुत्तिरहितं । समुच्छेदप्पटिप्पस्सद्धिनिस्सरणविमुत्तीनं पन इध ओकासोव नत्थि, ओकासाभावो च सम्मसनचारस्स अधिप्पेतत्ता वेदितब्बो ।

उपादानस्स खन्धा **उपादानकखन्धा**, उपादानस्स पच्चयभूता धम्मपुज्जा धम्मरासयोति अत्थो । उपादानेहि आरम्मणकरणादिवसेन उपादातब्बा वा खन्धा **उपादानकखन्धा** । **छ अज्झत्तिकबाहिरायतनानीति** चक्खु सोतं घानं जिह्वा कायो मनोति इमानि छ अज्झत्तिकायतनानि चेव, रूपं सद्दो गन्धो रसो फोडुब्बो धम्माति इमानि छ बाहिरायतनानि च । एत्थ पन लोकुत्तरधम्मा न गहेतब्बा सम्मसनचारस्स अधिप्पेतत्ता । **सत्त सम्बोज्झङ्गाति** सतिसम्बोज्झङ्गादयो सत्त सम्बोज्झङ्गा । सतिआदयो हि सम्बोधिस्स, सम्बोधिया वा अङ्गाति **सम्बोज्झङ्गा** । तथा हि सम्बुज्झति आरद्धविपस्सकतो पट्टाय योगावचरोति सम्बोधि, याय वा सो सतिआदिकाय सत्तधम्मसामग्गिया सम्बुज्झति, किलेसनिद्दातो उट्ठाति, सच्चानि वा पटिविज्झति, सा धम्मसामग्गी सम्बोधि, तस्स सम्बोधिस्स, तस्सा वा सम्बोधिया अङ्गाति **सम्बोज्झङ्गा** ।

चत्तारि अरियसच्चानीति “दुक्खं दुक्खसमुदयो दुक्खनिरोधो दुक्खनिरोधगामिनिपटिपदा”ति (सं० नि० ५.१०७१-१०७२) एवं वुत्तानि चत्तारि अरियसच्चानि । तत्थ पुरिमानि द्वे सच्चानि वट्टं पवत्तिहेतुभावतो । पच्छिमानि विवट्टं निवट्टतदधिगमूपायभावतो । तेषु भिक्खुनो वट्टे कम्मट्टानाभिनिवेशो होति सरूपतो परिग्गहसम्भवतो । विवट्टे नत्थि अभिनिवेशो अविषयत्ता अविषयत्ते च पयोजनाभावतो । **पञ्चधा वुत्तेसूति** सतिपट्टानसुत्ते वुत्तेसु । **सुद्धअरूपसम्मसनमेवाति** रूपेण अमिस्सितत्ता केवलं अरूपसम्मसनमेव । खन्धायतनसच्चकोट्टासानं पञ्चक्खन्धसङ्गहतो “**रूपारूपसम्मसन**”न्ति वुत्तं । पुब्बभागियानम्पि सतिपट्टानानं सङ्गहितत्ता “**लोकियलोकुत्तरमिस्सकानेव कथितानी**”ति आह ।

३१४. अनिब्बत्तानन्ति अजातानं । **पयोगं परक्कमन्ति** एत्थ भुसं योगो पयोगो, पयोगोव परक्कमो, पयोगसङ्घातं परक्कमन्ति अत्थो । **चित्तं उक्खिपतीति** कोसज्जपक्खे पतितुं अपदानवसेन उक्खिपति । **पधानवीरियन्ति** सम्मप्पधानलक्खणप्पत्तवीरियं । **लोकियाति** लोकियसम्मप्पधानकथा । **सब्बपुब्बभागेति** सब्बमग्गानं पुब्बभागे । **कस्सपसंयुत्तपरियायेनाति** कस्सपसंयुत्ते आगतसुत्तेन “उप्पन्ना मे पापका अकुसला धम्मा अप्पहीयमाना अनत्थाय संवत्तेय्यु”न्ति (सं० नि० २.१४५) आगतत्ता । सा लोकियाति वेदितब्बा ।

समथविपस्सनावाति अवधारणेन मग्गं निवत्तेत्वा तस्स निवत्तने कारणं दस्सेन्तो, “**मग्गो पना**”तिआदिमाह । **सकिं उप्पज्जित्वाति** इदं भूतकथनमत्तं । निरुद्धस्स पुन अनुप्पज्जनतो “न कोचि गुणो”ति आसङ्केय्याति आह — “**सो ही**”तिआदि । अनन्तरमेव यथा फलं उप्पज्जति, तथा पवत्तियेवस्स पच्चयदानं । **पुरिमस्मिप्पीति** “अनुप्पन्ना मे कुसला

धम्मा उप्पज्जमाना अनत्थाय संवत्तेय्यु'न्ति एत्थपि । वुत्तन्ति पोरानट्टकथायं । तं पन तथावुत्तवचनं न युत्तं दुतियस्मिं विय पुरिमस्मिं मग्गस्स अग्गहणे कारणाभावतो । पुरिमस्मिं अग्गहिते मग्गे अनुप्पज्जमानो मग्गो अनत्थाय संवत्तेय्याति आपज्जेय्य, न चेतं युत्तं आपज्जमाने तस्मिं पधानत्थसम्भवतो । चतुकिच्चसाधनवसेनाति अनुप्पन्नाकुसलानुप्पादनादिचतुकिच्चसाधनवसेन ।

वुत्तनयेनाति “असमुदाचारवसेन वा अननुभूतारम्मणवसेन वा”तिआदिना वुत्तनयेन । विज्जमानाति धरमानसभावा । खणत्तयपरियापन्नत्ता उप्पादादिसमङ्गिनो वत्तमानभावेन उप्पन्नं वत्तमानुप्पन्नं । तज्झि उप्पादतो पट्टाय याव भङ्गा उद्धं पन्नं पत्तन्ति निप्परियायतो “उप्पन्न”न्ति वुच्चति । अनुभवित्वा भवित्वा च विगतं भुत्वाविगतं । अनुभवनभवनानि हि भवनसामञ्जेन भुत्वा-सद्देन वुत्तानि । सामञ्जमेव हि उपसग्गेन विसेसीयति । इध विपाकानुभवनवसेन तदारम्मणं अविपक्कविपाकस्स सब्बथा अविगतत्ता भवित्वाविगतमत्तवसेन कम्मञ्च “भुत्वाविगतुप्पन्न”न्ति वुत्तं । न अट्टसालिनियं विय रज्जनादिवसेन अनुभूतापगतं जवनं उप्पज्जित्वा निरुद्धतावसेन भूतापगतञ्च सङ्गतं भूतापगतुप्पन्नन्ति । तस्मा इध ओकासकतुप्पन्नं विपाकमेव वदति, न तत्थ विय कम्मम्पि । अट्टसालिनियज्झि भूताविगतुप्पन्नं ओकासकतुप्पन्नञ्च अञ्जथा दस्सितं । वुत्तज्झि तत्थ (ध० स० अट्ट० १ कामावचरकुसलपदभाजनीय) —

“आरम्मणरसं अनुभवित्वा निरुद्धं अनुभूतापगतसङ्घातं कुसलाकुसलं, उपादादित्तयं अनुप्पत्वा निरुद्धं भूतापगतसङ्घातं सेससङ्घतञ्च भूतापगतुप्पन्नं नाम । ‘यानिस्स तानि पुब्बे कतानि कम्मानी’ति एवमादिना नयेन वुत्तं कम्मं अतीतम्पि समानं अञ्जं विपाकं पटिबाहित्वा अत्तनो विपाकस्सोकासं कत्वा ठितत्ता, तथाकतोकासञ्च विपाकं अनुप्पन्नम्पि समानं एवं कते ओकासे एकन्तेन उप्पज्जनतो ओकासकतुप्पन्नं नामा”ति ।

इध पन सम्मोहविनोदनियं वुत्तनयेनेव भुत्वाविगतुप्पन्नं ओकासकतुप्पन्नञ्च दस्सितं । वुत्तज्झि, सम्मोहविनोदनियं (विभ० अट्ट० ४०६) —

“कम्मे पन जहिते आरम्मणरसं अनुभवित्वा निरुद्धो विपाको भुत्वाविगतं नाम । कम्मं उप्पज्जित्वा निरुद्धं भुत्वाविगतं नाम । तदुभयम्पि भुत्वाविगतुप्पन्नन्ति सङ्ख्यं गच्छति । कुसलाकुसलं कम्मं अञ्जकम्मस्स विपाकं पटिबाहित्वा अत्तनो विपाकस्स ओकासं करोति । एवं कते ओकासे विपाको उप्पज्जमानो ओकासकरणतो पट्टाय उप्पन्नोति वुच्चति । इदं ओकासकतुप्पन्नं नामा”ति ।

तत्थ अट्टसालिनिया अयमधिप्पायो — “सतिपि सब्बेसम्पि चित्तुप्पादानं संवेदयितसभावा आरम्मणानुभवने सविपल्लासे पन सन्ताने चित्ताभिसङ्घारवसेन पवत्तितो अब्याकतेहि विसिद्धो कुसलाकुसलानं सातिसयो विसयानुभवनाकारो । यथा विकप्पग्गाहवसेन रागादीहि तब्बिपक्खेहि च अकुसलं कुसलञ्च निप्परियायतो आरम्मणरसं अनुभवति, न तथा विपाको कम्मवेगक्खित्तत्ता, नापि किरिया अहेतुकानं अतिदुब्बलताय, सहेतुकानञ्च खीणकिलेसस्स छळङ्गुपेक्खावतो उप्पज्जमानानं अतिसन्तवुत्तित्ता, तस्मा रज्जनादिवसेन आरम्मणरसानुभवनं सातिसयन्ति अकुसलं कुसलञ्च उप्पज्जित्वा निरुद्धतासामञ्जेन सेससङ्घतञ्च भूतापगत”न्ति वुत्तं । सम्मोहविनोदनिया पन विपाकानुभवनवसेन तदारम्मणं अविपक्कपाकस्स सब्बथा अविगतत्ता भवित्वाविगतमत्तवसेन कम्मञ्च भुत्वापगतन्ति वुत्तं । तेनेव तत्थ ओकासकतुप्पन्नन्ति विपाकमेवाह, न कम्मम्पि, तस्मा इधापि सम्मोहविनोदनियं वुत्तनयेनेव भुत्वापगतुप्पन्नं ओकासकतुप्पन्नञ्च विभत्तन्ति दट्टब्बं ।

पञ्चक्खन्धा पन विपस्सनाय भूमि नामाति सम्मसनस्स ठानभावतो वुत्तं । तेसूति अतीतादिभेदेसु । अनुसयितकिलेसाति अप्पहीना मग्गेन पहातब्बा अधिप्पेता । तेनाह — “अतीता वा...पे... न वत्तब्बा”ति । होन्तु ताव “अतीता”ति वा “पच्चुप्पन्ना”ति वा न वत्तब्बा, “अनागता”ति पन कस्मा न वत्तब्बा, ननु कारणलाभे उप्पज्जनारहा अप्पहीनट्टेन थामगता किलेसा अनुसयाति वुच्चन्तीति? सच्चमेतं, अनागतभावोपि नेसं न परिच्छिन्नो इतरानागतक्खन्धानं वियाति “अनागता वाति न वत्तब्बा”ति वुत्तं । यदि हि नेसं परिच्छिन्नो अनागतभावो सिया, ततो “पच्चुप्पन्ना, अतीता”ति च वत्तब्बा सियुं, पच्चयसमवाये पन उप्पज्जनारहतं उपादाय अनागतवोहारो तत्थ वेदितब्बो ।

इदं भूमिलद्धुप्पन्नं नामाति इदं यथावुत्तं किलेसजातं अप्पहीनट्टेन भूमिलद्धुप्पन्नं नाम कारणलाभे सति विज्जमानकिच्चकरणतो । तासु तासु भूमिसूति मनुस्सदेवादिअत्तभावसङ्घातेसु उपादानक्खन्धेसु । आरम्मणकरणवसेन हि भवन्ति एत्थ किलेसाति भूमियो, उपादानक्खन्धा । असमुग्घातगताति तस्मिं तस्मिं सन्ताने अनुप्पत्तिधम्मतं अनापादितताय समुग्घातं समुच्छेदं न गताति असमुग्घातगता । भूमिलद्धुप्पन्नं नामाति एत्थ लद्धभूमिकं भूमिलद्धन्ति वुत्तं अग्गिआहितो विय । ओकासकतुप्पन्नसद्देपि च अट्टसालिनियं (ध० स० अट्ट० १ कामावचरकुसलपदभाजनीय) आगतनयेन ओकासो कतो एतेन कुसलाकुसलकम्मेन, ओकासो कतो एतस्स विपाकस्साति च दुविधत्थेपि एवमेव कतसद्दस्स परनिपातो वेदितब्बो । इध पन ओकासकतुप्पन्नसद्देन विपाकस्सेव गहितत्ता “ओकासो कतो एतस्स विपाकस्सा”ति एवं विग्गहो दट्टब्बो ।

खणत्तयसमङ्गिताय समुदाचारप्पत्तं समुदाचारुप्पन्नं । तेनाह — “सम्पति वत्तमानंयेवा”ति । आरम्मणं अधिग्गह् दळ्हं गहेत्वा पवत्तं आरम्मणाधिग्गहितुप्पन्नं । विक्खम्भनप्पहानवसेन अप्पहीना अविक्खम्भिता । समुच्छेदप्पहानवसेन अप्पहीना असमुग्घातिता । निमित्तगाहवसेन आरम्मणस्स अधिग्गहितत्ता तं आरम्मणं अनुस्सरितानुस्सरितक्खणे किलेसुप्पत्तिहेतुभावेन उपतिट्टनतो अधिग्गहितमेव नामं होतीति आह — “आरम्मणस्स अधिग्गहितत्ता”ति । एत्थ च आहटखीररुक्खो विय निमित्तगाहवसेन अधिग्गहितं आरम्मणं, अनाहटखीररुक्खो विय अविक्खम्भितताय अन्तोगतकिलेसआरम्मणं दट्टब्बं । निमित्तगाहिका अविक्खम्भितकिलेसा वा पुग्गला वा आहटानाहटखीररुक्खसदिसा । पुरिमनयेनेवाति अविक्खम्भितुप्पन्ने वुत्तनयेनेव । वित्थारेतब्बन्ति “इमस्मिं नाम ठाने नुप्पज्जिस्सन्ती”ति न वत्तब्बा । कस्मा? असमुग्घातितत्ता । यथा किं? यथा सचे खीररुक्खं कुठारिया आहनेय्युं, इमस्मिं नाम ठाने खीरं न निक्खमेय्याति न वत्तब्बं, एवं । इदं असमुग्घातितुप्पन्नं नामाति एवं योजेत्वा वित्थारेतब्बं ।

इमेसु उप्पन्नेसूति यथावुत्तेसु अट्टसु उप्पन्नेसु । इदं न मग्गवज्झं अप्पहातब्बवत्थुत्ता । मग्गवज्झं मग्गेन पहेय्यवत्थुत्ता । रत्तोति रागेन समन्नागतो । एस नयो दुट्टो मूळ्होति एत्थापि । विनिबद्धोति मानसंयोजनेन विरूपं निबन्धितो । परामट्टोति दिट्ठिपरामासेन धम्मसभावं अतिक्कम्म परतो आमट्टो । अनिट्टुत्तोति निट्टुं अगतो, संसयापन्नोति अत्थो । थामगतोति अनुसयवसेन दळ्हतं उपगतो । युगनद्धाति पहातब्बप्पहायकयुगे नद्धा विय वत्तनका एककालिकत्ता । संकिलेसिकाति संकिलेसधम्मसहिता ।

पाळियन्ति पटिसम्भिदापाळियं (पटि० म० ३.२१) । तिकालिकेसुपि किलेसेसु वायामाभावदस्सनत्थं अजातफलतरुणरुक्खो पाळियं निदस्सितो, अट्टकथायं पन जातो सत्तो असमुदाहटकिलेसो नाम नत्थीति “जातफलरुक्खेन दीपेतब्ब”न्ति वत्वा तमत्थं विवरित्तुं “यथा ही”तिआदि वुत्तं । अथ वा मग्गेन पहीनकिलेसानमेव अतीतादिभेदेन तिधा नवत्तब्बतं पाकटं कातुं अजातफलरुक्खो उपमावसेन पाळियं आभतो, अतीतादीनं

अप्यहीनतादस्सनत्थमि “जातफलरुक्खेन दीपेतब्ब”न्ति अट्टकथायं वुत्तं । तत्थ यथा अच्छिन्ने रुक्खे निब्बत्तनारहानि फलानि छिन्ने अनुप्पज्जमानानि कदाचि ससभावानि अहेसुं, होन्ति, भविस्सन्ति वाति अतीतादिभावेन न वत्तब्बानि, एवं मग्गेन पहीनकिलेसा च दट्टब्बा मग्गे अनुप्पन्ने उप्पत्तिरहानं उप्पन्ने सब्बेन सब्बं अभावतो । यथा च छेदे असति फलानि उप्पज्जिस्सन्तीति छेदनस्स सात्थकता, एवं मग्गभावनाय च सात्थकता योजेतब्बा । **नापि न पजहतीति** उप्पज्जनारहानं पजहनतो वुत्तं । **उप्पज्जित्वाति** लक्खणे त्वा-सद्दो । मग्गस्स उप्पज्जनकिरियाय हि समुदयप्पहाननिब्बानसच्छिकरणकिरिया विय खन्धानं परिजाननकिरिया लक्खीयति ।

तेपि पजहतियेवाति ये तेहि किलेसेहि जनेतब्बा उपादिन्नक्खन्धा, तेपि पजहतियेव तन्निमित्तस्स अभिसङ्खारविज्जाणस्स निरोधनतो । तेनाह — “**वुत्तमि चेत**”न्तिआदि । **अभिसङ्खारविज्जाणस्स निरोधेनाति** कम्मविज्जाणस्स अनुप्पत्तिधम्मतापादनेन । **एत्थाति** एतस्मिं सोतापत्तिमग्गजाणे हेतुभूते । **एतेति** नामरूपसञ्जिता सङ्खारा । **सब्बभवेहि वुट्ठातियेवातिपि वदन्तीति** अरहत्तमग्गो सब्बभवेहि वुट्ठातियेवाति वदन्ति तदुप्पत्तितो उद्धं भवूपपत्तिया किलेसस्सपि अभावतो ।

एकचित्तक्खणिकत्ता मग्गस्साति अधिप्पायेन “**कथं अनुप्पन्नानं...पे०... ठितिया भावना होती**”ति पुच्छति । मग्गप्पवत्तियायेव उभयकिच्चसिद्धितो आह — “**मग्गप्पवत्तियायेवा**”ति । **मग्गो हीति**आदिना तमत्थं विवरति । अनुप्पन्नो नाम वुच्चति, तस्मा तस्स भावना अनुप्पन्नानं उप्पादाय भावना वुत्ताति योजेतब्बा । **वत्तुं वट्टतीति** यावता मग्गस्स पवत्तियेव ठिति, तत्तकानेव निब्बत्तितलोकुत्तरानि ।

३९८-४०१. कत्तुकम्यताछन्दं अधिपत्तिं करित्वा पटिलद्धसमाधि छन्दसमाधीति आह — “**छन्दं निस्साय पवत्तो समाधि छन्दसमाधी**”ति **पधानसङ्खाराति** चतुकिच्चसाधकस्स सम्मप्पधानवीरियस्सेतं अधिवचनं । तेनाह — “**पधानभूता सङ्खारा पधानसङ्खारा**”ति । तत्थ **पधानभूताति** वीरियभूता । सङ्खतसङ्खारादिनिवत्तनत्थं पधानग्गहणन्ति । अथ वा तं तं विसेसं सङ्खरोतीति **सङ्खारो**, सब्बं वीरियं । तत्थ चतुकिच्चसाधकतो सेसनिवत्तनत्थं पधानग्गहणन्ति, पधानभूता सेट्टभूताति अत्थो । चतुब्बिधस्स पन वीरियस्स अधिप्पेतत्ता बहुवचननिदेसो कतो । **तेहि धम्मेहीति** छन्दसमाधिना पधानसङ्खारेहि च । **इद्धिपादन्ति** एत्थ इज्झतीति इद्धि, समिज्झति निप्फज्जतीति अत्थो । इज्झन्ति वा एताय सत्ता इद्धा वुद्धा उक्कंसगता होन्तीतिपि इद्धि । पठमेनत्थेन इद्धि एव पादो **इद्धिपादो**, इद्धिकोट्टासोति अत्थो । दुतियेनत्थेन इद्धिया पादोति **इद्धिपादो**, पादोति पतिट्ठा, अधिगमूपायोति अत्थो । तेन हि यस्मा उपरूपरिविसेससङ्घातं इद्धिं पज्जन्ति पापुणन्ति, तस्मा पादोति वुच्चति । तेनाह — “**इद्धिया पादं, इद्धिभूतं वा पादं इद्धिपाद**”न्ति ।

अथ वा **इद्धिपादन्ति** निप्फत्तिपरियायेन इज्झनट्टेन, इज्झन्ति एताय सत्ता इद्धा वुद्धा उक्कंसगता होन्तीति इमिना वा परियायेन इद्धीति सङ्घं गतानं उपचारज्झानादिकुसलचित्तसम्पयुत्तानं छन्दसमाधिपधानसङ्खारानं अधिट्टानट्टेन पादभूतं सेसचित्तचेतसिकरासिन्ति अत्थो । तेनेव **इद्धिपादविभङ्गे** (विभ० ४३४-४३७) “**इद्धिपादोति तथाभूतस्स वेदनाक्खन्धो... पे०... विज्जाणक्खन्धो**”ति वुत्तं । सा एव च तथावुत्ता इद्धि यस्मा हेट्टिमा हेट्टिमा उपरिमाय उपरिमाय तयो छन्दसमाधिप्पधानसङ्खारा पादभूता अधिट्टानभूता, तस्मा वुत्तं “**इद्धिभूतं वा पाद**”न्ति । तथा हेट्टा धम्मा इद्धिपि होन्ति इद्धिपादापि, सेसा पन सम्पयुत्तका चत्तारो खन्धा इद्धिपादायेव । वीरियचित्तवीमंसासमाधिप्पधानसङ्खारसङ्घातापि तयो तयो धम्मा इद्धिपि होन्ति इद्धिपादापि, सेसा पन सम्पयुत्तका चत्तारो खन्धा इद्धिपादायेव ।

अपिच पुब्बभागो पुब्बभागो इद्धिपादो नाम, पटिलाभो पटिलाभो इद्धि नामाति वेदितब्बा । अयमत्थो उपचारेण वा

विपस्सनाय वा दीपेतब्बो । पठमज्झानपरिकम्मज्झि इद्धिपादो नाम, पठमज्झानं इद्धि नाम । दुतियज्झान... ततियज्झान... चतुत्थज्झान... आकासानज्जायतन... विज्जाणज्जायतन... आकिञ्चज्जायतन... नेवसज्जानासज्जायतनपरिकम्मं इद्धिपादो नाम, नेवसज्जानासज्जायतनं इद्धि नाम । सोतापत्तिमग्गस्स विपस्सना इद्धिपादो नाम, सोतापत्तिमग्गो इद्धि नाम । सकदागामि-अनागामि-अरहत्तमग्गस्स विपस्सना इद्धिपादो नाम, अरहत्तमग्गो इद्धि नाम । पटिलाभेनपि दीपेतुं वट्टितियेव । पठमज्झानज्झि इद्धिपादो नाम, दुतियज्झानं इद्धि नाम । दुतियज्झानं इद्धिपादो नाम, ततियज्झानं इद्धि नाम... पे०... अनागामिमग्गो इद्धिपादो नाम, अरहत्तमग्गो इद्धि नाम ।

सेसेसुपीति वीरियसमाधिआदीसुपि । तत्थ हि वीरियं, चित्तं, वीमंसं अधिपतिं करित्वा पटिलद्धसमाधि वीरियसमाधि, चित्तसमाधि, वीमंसासमाधीति अत्थो वेदितब्बो । **छन्दादीसु एकन्ति** छन्दादीसु चतूसु आदितो वुत्तत्ता आदिभूतं एकं पधानं छन्दन्ति अधिप्पायो । तेनेवाह — “**तदास्स पठमिद्धिपादो**”ति । **एवं सेसापीति** एतेन वीरियं चित्तं वीमंसं निस्साय विपस्सनं वट्टेत्वा अरहत्तं पापुणन्तानं वसेन दुतियवीरियिद्धिपादादयो योजेतब्बाति दस्सेति । इमिना हि सुत्तन्तेन चतुन्नं भिक्खुं मत्थकप्पत्तं कम्मट्ठानं दस्सितं । एको हि भिक्खु छन्दं अवस्सयति, कत्तुकम्यताकुसलधम्मच्छन्देन अत्थनिष्फत्तियं सति “अहं लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेस्सामि, नत्थि मय्हं एतस्स निब्बत्तने भारो”ति छन्दं जेट्टकं छन्दं धुरं छन्दं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेति । एको वीरियं अवस्सयति, एको चित्तं, एको पज्जं अवस्सयति, पज्जाय अत्थनिष्फत्तियं सति “अहं लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेस्सामि, नत्थि मय्हं एतस्स निब्बत्तने भारो”ति पज्जं जेट्टकं पज्जं धुरं पज्जं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेति ।

कथं? यथा हि चतूसु अमच्चपुत्तेसु ठानन्तरं पत्थेत्वा विचरन्तेसु एको उपट्टानं अवस्सयति, एको सूरभावं, एको जातिं, एको मन्तं । कथं? तेसु हि पठमो उपट्टाने अप्पमादकारिताय अत्थनिष्फत्तिया सति लब्भमानं “लच्छामेतं ठानन्तरं”न्ति उपट्टानं अवस्सयति । दुतियो उपट्टाने अप्पमादकारिताय अत्थनिष्फत्तिया सति लब्भमानं “एकच्चो सङ्गामे पच्चुपट्टिते सण्ठातुं न सक्कोति, अवस्सं पन रज्जो पच्चन्तो कुप्पिस्सति, तस्मिं कुप्पिते रथस्स पुरतो कम्मं कत्वा राजानं आराधेत्वा आहारापेस्सामेतं ठानन्तरं”न्ति सूरभावं अवस्सयति । ततियो “सूरभावेपि सति एकच्चो हीनजातिको होति, जातिं सोधेत्वा ठानन्तरं देन्तो मय्हं दस्सती”ति जातिं अवस्सयति । चतुत्थो “जातिमापि एको अमन्तनीयो होति, मन्तेन कत्तब्बकिच्चे उप्पन्ने आहारापेस्सामेतं ठानन्तरं”न्ति मन्तं अवस्सयति । ते सब्बेपि अत्तनो अत्तनो अवस्सयबलेन ठानन्तरानि पापुणिसु ।

तत्थ उपट्टाने अप्पमादकारिताय हुत्वा ठानन्तरं पत्तो विय छन्दं अवस्साय कत्तुकम्यताकुसलधम्मच्छन्देन “अत्थनिष्फत्तियं सति अहं लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेस्सामि, नत्थि मय्हं एतस्स निब्बत्तने सारो”ति छन्दं जेट्टकं छन्दं धुरं छन्दं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको दट्टब्बो **रट्टपालत्थेरो** (म० नि० २.२९३ आदयो) विय । सो हि आयस्सा “छन्दे सति कथं नानुजानिस्सन्ती”ति सत्ताहम्मि भत्तानि अभुज्जित्वा मातापितरो अनुजानापेत्वा पब्बजित्वा छन्दमेव अवस्साय लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेसि । सूरभावेन राजानं आराधेत्वा ठानन्तरं पत्तो विय वीरियं जेट्टकं वीरियं धुरं वीरियं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको दट्टब्बो **सोणत्थेरो** (महाव० २४३ आदयो) विय । सो हि आयस्सा वीरियं धुरं कत्वा लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेसि ।

जातिसम्पत्तिया ठानन्तरं पत्तोविय चित्तं जेट्टकं चित्तं धुरं चित्तं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको दट्टब्बो **सम्भूतत्थेरो** (थेरगा० अट्ट० २ सम्भूतत्थेरगाथावण्णना) विय । सो हि आयस्सा चित्तं जेट्टकं चित्तं धुरं चित्तं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेसि । मन्तं अवस्साय ठानन्तरं पत्तो विय वीमंसं जेट्टकं वीमंसं धुरं वीमंसं पुब्बङ्गमं कत्वा

लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको दट्टब्बो **थेरो मोघराजा** (सु० नि० ११२२ आदयो; चूळनि० मोघराजमाणवपुच्छानिद्देशो ८५) विय । सो हि आयस्मा वीमंसं जेट्टकं वीमंसं धुरं वीमंसं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेसि । तस्स हि भगवा “सुञ्जतो लोकं अवेक्खस्सू”ति (सु० नि० ११२५; चूळनि० मोघराजमाणवपुच्छानिद्देशो ८८) सुञ्जताकथं कथेसि । पञ्जानिस्सितमाननिग्गहत्थञ्च द्विक्खत्तुं पुच्छितो प्हं न कथेसि । एत्थ च पुनप्पुनं छन्दुप्पादनं तोसनं विय होतीति छन्दस्स उपट्टानसदिसता वुत्ता, थामभावतो वीरियस्स सूरत्तसदिसता, “छद्दाराधिपति राजा”ति (ध० प० अट्ट० २.एकपत्तनागराजवत्थु) वचनतो पुब्बङ्गमता चित्तस्स विसिट्टजातिसदिसता ।

४०२-४०६. अत्तनो सद्धानुधुरेति अत्तनो सद्भाकिच्चे सहहनकिरियाय । **इन्दुं कारेतीति** अनुवत्तनवसेन सम्पयुत्तधम्मेसु इन्दुं कारेति, तस्मा आधिपतेय्यट्टेन सद्भा एव इन्द्रियन्ति **सद्धिन्द्रियं** । तथा वीरियादीनं सकसककिच्चेसूति आह — “**वीरियिन्द्रियादीसुपि एसेव नयो**”ति । **विसोधेन्तोति** विपक्खविवज्जनसपक्खनिसेवनसरिक्खूपनिस्सयसङ्गहनलक्खणेहि तीहि कारणेहि विसोधनवसेन सोधेन्तो ।

अस्सद्धे पुग्गले परिवज्जयतोति बुद्धादीसु पसादसिनेहाभावेन सद्धारहिते लूखपुग्गले सब्बसो वज्जयतो । **सद्धे पुग्गले सेवतोति** बुद्धादीसु सद्भाधिमुत्ते वक्कलित्थेरसदिसे सेवतो । **पसादनीयेति** पसादावहे सम्पसादनीयसुत्तादिके (दी० नि० ३.१४१ आदयो) । **पच्चवेक्खतोति** पाळितो अत्थतो च पति पति अवेक्खन्तस्स चिन्तेन्तस्स । **विसुज्झतीति** पटिपक्खमलविगमतो पच्चयवसेन सभावसंसुद्धितो विसुद्धफलनिब्बत्तितो च सद्धिन्द्रियं विसुज्झति । एस नयो सेसेसुपि । **सम्मप्पधानेति** सम्मप्पधानप्पटिसंयुत्ते (सं० नि० ५.६५१-६६२ आदयो) सुत्तन्ते । एस नयो सेसेसुपि । **ज्ञानविमोक्खेति** पठमज्झानादिज्झानानि चैव पठमविमोक्खादिविमोक्खे च । कामञ्चेत्थ ज्ञानानियेव विमोक्खा, पवत्तिआकारवसेन पन विसुं गहणं ।

गम्भीरजाणचरियन्ति गम्भीरानं जाणानं पवत्तिट्टानं । तेनाह — “**सण्हसुखुमं**”न्तिआदि । **खन्धन्तरन्ति** सभावजातिभूमिआदिवसेन खन्धानं नानत्तं । एस नयो सेसेसुपि । **अकताभिनिवेसोति** पुब्बे अकतभावनाभिनिवेसो । **सद्धानुधुरादीसूति** सद्धानुधुरे पञ्जाधुरे च । **अवसानेति** भावनापरियोसाने । **विवट्टेत्वाति** सङ्घारारम्मणतो विवट्टेत्वा निब्बानं आरम्मणं कत्वा । **अरहत्तं गण्हातीति** मग्गपरम्पराय अरहत्तं गण्हाति । **अकम्पियट्टेनाति** पटिपक्खेहि अकम्पियभावेन । एतेनेवस्स सम्पयुत्तधम्मेसु थिरभावोपि विभावितो दट्टब्बो । न हि सम्पयुत्तधम्मेसु थिरभावेन विना पटिपक्खेहि अकम्पियता सम्भवति । सम्पयुत्तधम्मेसु थिरभावेनेव हि अकुसलानं अब्याकतानञ्च नेसं बलवभावूपपत्ति । **अस्सद्धियेति** अस्सद्धियहेतु । निमित्तत्थे हेतं भुम्मवचनं । एस नयो सेसेसुपि ।

४१८. आदिपदानन्ति सतिआदिपदानं । **सरणट्टेनाति** चिरकतचिरभासितानं अनुस्सरणट्टेन । **उपट्टानलक्खणाति** कायादीसु असुभाकारादिसल्लक्खणमुखेन तत्थ उपतिट्टनसभावा । उपतिट्टनञ्च आरम्मणं उपगन्त्वा ठानं, अविस्सज्जनं वा आरम्मणस्स । **अपिलापनलक्खणाति** असम्मुस्सनसभावा, उदके अलाबु विय आरम्मणे प्लवित्वा गन्तुं अप्पदानं, पासाणस्स विय निच्चलस्स आरम्मणस्स ठपनं सारणं असम्मुट्टकरणं अपिलापनं । **सापतेय्यन्ति** सन्तकं । अपिलापनं असम्मुट्टं करोति **अपिलापेति**, सायं पातञ्च राजानं इस्सरियसम्पत्तिं सल्लक्खापेति सारेतीति अत्थो । **कण्हसुक्कसप्पटिभागे धम्मेति** कण्हसुक्कसङ्घाते सप्पटिभागे धम्मे । कण्हो हि धम्मो सुक्केन, सुक्को च कण्हेन सप्पटिभागो । **वित्थार-**सद्दो आदिसद्दत्थो । तेन “इमे चत्तारो धम्मा सम्मप्पधाना, इमे चत्तारो इद्धिपादा, इमानि पञ्चिन्द्रियानि, इमानि पञ्च बलानि, इमे सत्त बोज्झङ्गा, अयं अरियो अट्टङ्गिको मग्गो, अयं समथो, अयं विपस्सना, अयं

विज्जा, अयं विमुत्ति, इमे लोकुत्तरधम्माति एवं खो, महाराज, अपिलापनलक्खणा सती'ति (मि० प० २.१.१३) इमं पाळिसेसं सङ्गहाति। **थेरेना**ति नागसेनत्थेरेन। सो हि धम्मानं किच्चं लक्खणं कत्वा अस्सेति “अपिलापनलक्खणा सति, आकोटनलक्खणो वितक्को”ति आदिना। एवञ्चि धम्मा सुबोधा होन्तीति। सम्मोसपच्चनीकं किच्चं असम्मोसो, न सम्मोसाभावमत्तन्ति आह — “**असम्मोसरसा वा**”ति। यस्स धम्मस्स बलेन सम्पयुत्तधम्मा आरम्मणाभिमुखा भवन्ति, सा सति। तस्मा सा तेसं आरम्मणाभिमुखभावं पच्चुपट्टापेसि, सयं वा आरम्मणाभिमुखभावेन पच्चुपतिट्टतीति वुत्तं — “**गोचराभिमुखीभावपच्चुपट्टाना**”ति। सम्मा पसत्थो बोज्झङ्गोति **सम्बोज्झङ्गो**। **बोधिया** वक्खमानाय धम्मसामगिया, **बोधिस्स वा** अरियसावकस्स अङ्गोति बोज्झङ्गो। **या** हीति आदिना तमेव सङ्केपतो वुत्तमत्थं विवरति। “या हि अयं धम्मसामग्गी”ति एतस्स “बोधीति वुच्चती”ति इमिना सम्बन्धो। **धम्मसामगिया**ति धम्मसमूहेन, याय धम्मसामगियाति सम्बन्धो। **पतिट्टानायूहना ओघतरणसुत्तवण्णनायं** (सं० नि० अट्ठ० १.१.१) “किलेसवसेन पतिट्टानं, अभिसङ्खारवसेन आयूहना। तण्हा दिट्ठिवसेन पतिट्टानं, अवसेसकिलेसाभिसङ्खारेहि आयूहना। तण्हावसेन पतिट्टानं, दिट्ठिवसेन आयूहना। सस्सतदिट्ठिया पतिट्टानं, उच्छेददिट्ठिया आयूहना। लीनवसेन पतिट्टानं, उद्धच्चवसेन आयूहना। कामसुखल्लिकानुयोगवसेन पतिट्टानं, अत्तकिलमथानुयोगवसेन आयूहना। सब्बाकुसलाभिसङ्खारवसेन पतिट्टानं, सब्बलोकियकुसलाभिसङ्खारवसेन आयूहना”ति एवं वुत्तेसु सत्तसु पकारेसु इध अवुत्तानं वसेन वेदितब्बा। **पटिपक्खभूताया**ति एत्थ लीनपतिट्टानकामसुखल्लिकानुयोगउच्छेदाभिनिवेशानं धम्मविचयवीरियपीतिप्पधाना धम्मसामग्गी पटिपक्खो, उद्धच्चायूहनअत्तकिलमथानुयोगसस्सताभिनिवेशानं पस्सद्धिसमाधिउपेक्खापधाना धम्मसामग्गी पटिपक्खो। सति पन उभयत्थापि इच्छितब्बा। तथा हि सा “सब्बत्थिका”ति वुत्ता।

किलेससन्ताननिदाय उट्टहतीति एतेन सिखाप्पत्तविपस्सनाय सहगतानम्पि सति आदीनं बोज्झङ्गभावं दस्सेति। वुट्टानगामिनिविपस्सना हि किलेसे निरोधेन्ती एव पवत्ततीति। **चत्तारि वा**ति आदिना पन मग्गफलसहगतानं बोज्झङ्गभावं दस्सेति। सत्तहि बोज्झङ्गेहि भावितेहि सच्चप्पटिवेधो होतीति कथमिदं जानितब्बन्ति चोदनं सन्धायाह — “**यथाहा**”ति आदि। **ज्ञानङ्गमग्गादयो विया**ति एतेन बोधिबोज्झङ्गसद्धानं समुदायावयवविसयतं दस्सेति। **सेनङ्गरथङ्गादयो विया**ति एतेन पुग्गलपञ्जत्तिया अविज्जमानपञ्जत्तिभावं दस्सेति।

बोधाय संवत्तन्तीति **बोज्झङ्गा**ति कारणत्थो अङ्गसद्दोति कत्वा वुत्तं। बुज्झन्तीति बोधियो, बोधियो एव अङ्गानि बोज्झङ्गानीति वुत्तं — “**बुज्झन्तीति बोज्झङ्गा**”ति। विपस्सनादीनं कारणादीनं बुज्झितब्बानञ्च सच्चानं अनुरूपं पच्चक्खभावेन पटिमुखं अविपरीतताय सम्मा च बुज्झन्तीति एवं अत्थविसेसदीपकेहि उपसग्गेहि “**अनुबुज्झन्ती**”ति आदि वुत्तं। बोधिसद्दो हि सब्बविसेसयुत्तबुज्झनं सामञ्जेन सङ्गहाति। सं-सद्दो पसंसायं सुन्दरभावे च दिस्सतीति आह — “**पसत्थो सुन्दरो च बोज्झङ्गो सम्बोज्झङ्गो**”ति।

धम्मे विचिनतीति **धम्मविचयो**। तत्थ धम्मेति चतुसच्चधम्मे तब्बिनिमुत्तस्स सभावधम्मस्स अभावतो। ततो एव सो **पविचयलक्खणो**। **ओभासनरसो**ति विसयोभासनरसो। असम्मुहनाकारेण पच्चुपतिट्टतीति **असम्मोहपच्चुपट्टानो**।

वीरस्स भावो, कम्मं वाति **वीरियं**। **ईरयितब्बतो**ति पवत्तेतब्बतो। **पग्गहलक्खणन्ति** कोसज्जपक्खे पतितुं अदत्त्वा सम्पयुत्तधम्मानं पग्गहलक्खणं। ततो एव सम्पयुत्तधम्मे **उपत्थम्भनरसं**। **अनोसीदनं** असंसीदनं।

पीणयतीति तप्पेति। पीणनकिच्चेन सम्पयुत्तधम्मानं विय तंसमुट्टानपणीतरूपेहि कायस्साव्यपनं। फरणपीतिवसेन हेतं लक्खणं वुत्तं, तथा **रसो**ति। उदग्गभावो ओदग्गं, तं पच्चुपट्टपेतीति **ओदग्गपच्चुपट्टाना**। उब्बेगपीतिवसेन चेतं वुत्तं।

कायचित्तदरथप्पस्सम्भनतोति कायदरथस्स चित्तदरथस्स च पस्सम्भनतो वूपसमनतो । तेनाह —
 “उपसमलक्खणा”ति, कायचित्तदरथानं वूपसमनलक्खणाति अत्थो । कायोति चेत्य वेदनादयो तयो खन्धा । दरथो
 सारम्भो, दुक्खदोमनस्सपच्चयानं उद्धच्चादिकानं किलेसानं, तथापवत्तानं वा चतुन्नं खन्धानमेतं अधिवचनं ।
 दरथनिम्मद्दनेन परिळाहपरिफ्फन्दनविरहितो सीतिभावो अपरिफ्फन्दनसीतिभावो ।

सम्मा चित्तस्स ठपनं समाधानं । अविक्खेपो सम्पयुत्तानं अविक्खित्ता । येन सम्पयुत्ता अविक्खित्ता होन्ति, सो
 धम्मो अविक्खेपो । अविसारो अत्तनो एव अविसरणभावो । अथ वा विक्खेपप्पटिपक्खताय अविक्खेपलक्खणो ।
 न्हाणीयचुण्णस्स उदकं विय सम्पयुत्तधम्मानं सम्पिण्डनकिच्चताय अविसारभावेन लक्खितब्बो अविसारलक्खणो ।
 निवाते दीपच्चिट्ठिति विय चेतसो ठितिभावेन पच्चुपतिट्ठतीति चित्तट्ठितिपच्चुपट्टानो ।

अज्झुपेक्खनतोति समप्पवत्तेसु अस्सेसु सारथि विय सम्पयुत्तधम्मानं अज्झुपेक्खनतो । पटिसङ्खानलक्खणाति
 मज्झत्तभावे ठत्वा वीमंसनसङ्घातप्पटिसङ्खानलक्खणा । समवाहितलक्खणाति समं अविसमं यथासककिच्चेषु
 सम्पयुत्तधम्मानं पवत्तनलक्खणा । उदासीनभावेन पवत्तमानापि सेससम्पयुत्तधम्मे यथासककिच्चेषु पवत्तेति, यथा राजा
 तुण्ही निसिन्नोपि अत्थकरणे धम्मट्ठे यथासकं किच्चेषु अप्पमत्तो पवत्तेति । अलीनानुद्धतप्पवत्तिपच्चयत्ता
 ऊनाधिकनिवारणरसा । पक्खपातुपच्छेदनरसाति “इदं निहीनकिच्चं होतु, इदं अतिरेकतरकिच्च”न्ति एवं
 पक्खपातनवसेन विय पवत्ति पक्खपातो, तं उपच्छिन्दन्ती विय होतीति पक्खपातुपच्छेदनरसा । सम्पयुत्तधम्मानं
 सकसककिच्चे मज्झत्तभावेन पच्चुपतिट्ठतीति मज्झत्तभावपच्चुपट्टानो । बोज्झङ्गानं उपरूपरि उप्पादनमेव ब्रूहनं
 वट्टनञ्चाति आह — “उप्पादेती”ति ।

सति च सम्पज्जञ्च सतिसम्पज्जं, सतिपधानं वा सम्पज्जं सतिसम्पज्जं । तं सब्बत्थ सतोकारिभावावहत्ता
 सतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय होति । यथा पच्चनीकधम्मप्पहानं अनुरूपधम्मसेवना च अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं
 उप्पादाय होति, एवं सतिरहितपुग्गलविवज्जना, सतोकारिपुग्गलसेवना, तत्थ च युत्तता सतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय
 होतीति इममत्थं दस्सेति, “सतिसम्पज्जं”न्तिआदिना । सत्तसु ठानेसूति “अभिव्वकन्ते पटिक्कन्ते सम्पजानकारी होति,
 आलोकिते विलोकिते सम्पजानकारी होति, समिञ्जिते पसारिते सम्पजानकारी होति, सङ्घाटिपत्तचीवरधारणे
 सम्पजानकारी होति, असिते पीते खायिते सायिते सम्पजानकारी होति, उच्चारपस्सावकम्मे सम्पजानकारी होति, गते ठिते
 निसिन्ने सुत्ते जागरिते भासिते तुण्हीभावे सम्पजानकारी होती”ति (दी० नि० २.३७६; म० नि० १.१०९) एवं वुत्तेसु
 अभिव्वकन्तादीसु सत्तसु ठानेसु । तिस्सदत्तत्थेरो नाम यो बोधिमण्डे सुवण्णसलाकं गहेत्वा “अट्टारससु भासासु
 कतरभासाय धम्मं कथेमी”ति परिसं पधारेसि । अभयत्थेरोति दत्ताभयत्थेरमाह । अभिनिवेसन्ति विपस्सनाभिनिवेसं ।

परिपुच्छकताति परियोगाहेत्वा पुच्छकभावो । आचरिये पयिरुपासित्वा पच्चपि निकाये सह अट्टकथाय
 परियोगाहेत्वा यं यं तत्थ गण्ठिद्वानभूतं, तं तं “इदं, भन्ते, कथं, इमस्स को अत्थो”ति खन्धायतनादिअत्थं पुच्छन्तस्स हि
 धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति । तेनाह — “खन्धधातु... पे०... बहुलता”ति ।

वत्थुविसदकिरियाति एत्थ चित्तचेतसिकानं पवत्तिद्वानभावतो सरीरं तप्पटिबद्धानि चीवरादीनि च वत्थूनीति
 अधिप्पेतानि । तानि यथा चित्तस्स सुखावहानि होन्ति, तथा करणं तेसं विसदकिरिया । तेनाह —
 “अज्झत्तिकबाहिरान”न्तिआदि । उस्सन्नदोसन्ति वातपित्तादिवसेन उपचितदोसं । सेदमलमक्खितन्ति सेदेन चेव
 जल्लिकासङ्घातेन सरीरमलेन च मक्खितं । च-सद्देन अज्जम्पि सरीरस्स पीळावहं अच्चासनादिं सङ्गण्हाति । सेनासनं

वाति वा-सद्देन मलग्गहितपत्तादीनं सङ्गहो दट्टब्बो । परिभण्डकरणादीहीति आदि-सद्देन पत्तपचनादीनं सङ्गहो दट्टब्बो । अविसदेति वत्थुम्हि अविसदे सति, विसयभूते वा । कथं भावनमनुयुत्तस्स तानि अञ्जत्तिकबाहिरवत्थूनि विसयो? अन्तरन्तरा पवत्तनकचित्तुप्पादवसेनेव वुत्तं । ते हि चित्तुप्पादा चित्तेकगताय अपरिसुद्धभावाय संवत्तन्ति । चित्तचेतसिकेसूति निस्सयादिपच्चयभूतेसु चित्तचेतसिकेसु । जाणम्पीति अपि-सद्दो सम्पिण्डनत्थो । तेन “न केवलं वत्थुयेव, अथ खो तस्मिं अपरिसुद्धे जाणम्पि अपरिसुद्धं होती”ति निस्सयापरिसुद्धिया तंनिस्सितापरिसुद्धि विय विसयस्स अपरिसुद्धताय विसयिनो अपरिसुद्धिं दस्सेति ।

समभावकरणन्ति किच्चतो अनूनाधिकभावकरणं । सद्धिन्द्रियं बलवं होति, सद्धेय्यवत्थुस्मिं पच्चयवसेन अधिमोक्खकिच्चस्स पटुतरभावेन पञ्जाय अविसदताय वीरियादीनञ्च सिथिलतादिना सद्धिन्द्रियं बलवं होति । तेनाह — “इतरानि मन्दानी”ति । ततोति तस्मा, सद्धिन्द्रियस्स बलवभावतो इतरेसञ्च मन्दत्ताति अत्थो । कोसज्जपक्खे पतितुं अदत्त्वा सम्पयुत्तधम्मानं पगगणहं अनुबलप्पदानं पगगहो । पगगहोव किच्चं पगगहकिच्चं । कातुं न सक्कोतीति आनेत्त्वा सम्बन्धितब्बं । आरम्मणं उपगन्त्वा ठानं, अनिस्सज्जनं वा उपट्टानं । विक्खेपप्पटिपक्खो, येन वा सम्पयुत्ता अविक्खित्ता होन्ति, सो अविक्खेपो । रूपगतं विय चक्खुना येन याथावतो विसयसभावं पस्सति, तं दस्सनकिच्चं कातुं न सक्कोति बलवता सद्धिन्द्रियेन अधिभूतत्ता । सहजातधम्मेसु हि इन्दट्टं कारेन्तानं सहपवत्तमानानं धम्मानं एकदेसतावसेनेव अत्थसिद्धि, न अञ्जथा । तस्माति वुत्तमेवत्थं कारणभावेन पच्चामसति । तन्ति सद्धिन्द्रियं । धम्मसभावपच्चवेक्खणेनाति यस्स सद्धेय्यस्स वत्थुनो उट्ठारतादिगुणे अधिमुच्चनस्स सातिसयप्पवत्तिया सद्धिन्द्रियं बलवं जातं, तस्स पच्चयपच्चयुप्पन्नतादिविभागतो याथावतो वीमंसनेन । एवञ्चि एवंधम्मतानयेन याथावसरसतो परिगगहमाने सविप्फारो अधिमोक्खो न होति “अयं इमेसं धम्मानं सभावो”ति परिजाननवसेन पञ्जाब्यापारस्स सातिसयत्ता । धुरियधम्मेसु हि यथा सद्भाय बलवभावे पञ्जाय मन्दभावो होति, एवं पञ्जाय बलवभावे सद्भाय मन्दभावो होति । तेन वुत्तं — “तं धम्मसभावपच्चवेक्खणेन हापेतब्ब”न्ति ।

तथा अमनसिकारेनाति येनाकारेन भावनमनुयुञ्जन्तस्स सद्धिन्द्रियं बलवं जातं, तेनाकारेन भावनाय अननुयुञ्जनतोति वुत्तं होति । इध दुविधेन सद्धिन्द्रियस्स बलवभावो अत्तनो वा पच्चयविसेसेन किच्चुत्तरियतो वीरियादीनं वा मन्दकिच्चताय । तत्थ पठमविकप्पे हापनविधि दस्सितो, दुतियविकप्पे पन यथा मनसिकरोतो वीरियादीनं मन्दकिच्चताय सद्धिन्द्रियं बलवं जातं, तथा अमनसिकारेन वीरियादीनं पटुकिच्चभावावहेन मनसिकारेन सद्धिन्द्रियं तेहि समरसं करोन्तेन हापेतब्बं । इमिना नयेन सेसिन्द्रियेसुपि हापनविधि वेदितब्बो ।

वक्कलित्थेरवत्थूति सो हि आयस्सा सद्भाधिमुत्तताय कताधिकारो सत्थु रूपदस्सनप्पसुतो एव हुत्वा विहरन्तो सत्थारा “किं ते, वक्कलि, इमिना पूतिकायेन दिट्ठेन, यो खो, वक्कलि, धम्मं पस्सति, सो मं पस्सती”तिआदिना (सं० नि० ३.८७) नयेन ओवदित्वा कम्मट्टाने नियोजितोपि तं अननुयुञ्जन्तो पणामितो अत्तानं विनिपातेतुं पपातट्टानं अभिरुहि । अथ नं सत्था यथानिसिन्नोव ओभासविस्सज्जनेन अत्तानं दस्सेत्वा —

“पामोज्जबहुलो भिक्खु, पसन्नो बुद्धसासने ।

अधिगच्छे पदं सन्तं, सङ्घारूपसमं सुखं”न्ति ॥ (ध० प० ३८१) —

गाथं वत्त्वा “एहि, वक्कली”ति आह । सो तेनेव अमतेन अभिसित्तो हट्टुट्टो हुत्वा विपस्सनं पट्टपेसि, सद्भाय पन बलवभावेन विपस्सनावीथिं न ओतरि । तं जत्त्वा भगवा तस्स इन्द्रियसमत्तप्पटिपादनाय कम्मट्टानं सोधेत्वा अदासि । सो

सत्थारा दिन्ननये ठत्वा विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा मग्गप्पटिपाटिया अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं — “**वक्कलित्थेरवत्थु चेत्थ निदस्सनं**”न्ति । एत्थाति सद्धिन्द्रियस्स अधिमत्तभावे सेसिन्द्रियानं सकिच्चाकरणे । इतरकिच्चभेदन्ति उपट्टानादिकिच्चविसेसं । **पस्सद्धादीति आदि-**सद्देन समाधिउपेक्खासम्बोज्झानं सङ्गहो । **हापेतब्बन्ति** यथा सद्धिन्द्रियस्स बलवभावो धम्मसभावपच्चवेक्खणेन हायति, एवं वीरियिन्द्रियस्स अधिमत्तता पस्सद्धिआदिभावनाय हायति समाधिपक्खयत्ता तस्सा । तथा हि समाधिन्द्रियस्स अधिमत्ततं कोसज्जपाततो रक्खन्ती वीरियादिभावना विय वीरियिन्द्रियस्स अधिमत्ततं उद्धच्चपाततो रक्खन्ती पस्सद्धादिभावना एकंसतो हापेति । तेन वुत्तं — “**पस्सद्धादिभावनाय हापेतब्बं**”न्ति ।

सोणत्थेरस्स वत्थुति सुखुमालसोणत्थेरस्स वत्थु । सो हि आयस्सा सत्थु सन्तिके कम्मट्टानं गहेत्वा सीतवने विहरन्तो “मम सरीरं सुखुमालं, न च सक्का सुखेनेव सुखं अधिगन्तुं, किलमेत्वापि समणधम्मो कातब्बो”ति ठानचङ्कममेव अधिद्वाय पधानमनुयुञ्जन्तो पादतलेसु फोटेसु उट्टितेसुपि वेदनं अज्झुपेक्खित्वा दळ्हवीरियं करोन्तो अच्चारद्धवीरियताय विसेसं निब्बत्तेतुं नासक्खि । सत्था तत्थ गन्त्वा वीणूपमोवादेन ओवदित्वा वीरियसमतायोजनविधिं दस्सेन्तो कम्मट्टानं विसोधेत्वा गिज्झकूटं गतो । थरोपि सत्थारा दिन्ननयेन वीरियसमतं योजेत्वा भावेन्तो विपस्सनम्पि उस्सुक्कापेत्वा अरहत्ते पतिट्ठासि । तेन वुत्तं — “**सोणत्थेरस्स वत्थु दस्सेतब्बं**”न्ति । **सेसेसुपी**ति सतिसमाधिपञ्चिन्द्रियेसुपि ।

समतन्ति सद्धापञ्जानं अज्जमज्जं अनूनाधिकभावं, तथा समाधिवीरियानं । यथा हि सद्धापञ्जानं विसुं धुरियधम्मभूतानं किच्चतो अज्जमज्जानतिवत्तनं विसेसतो इच्छितब्बं, यतो नेसं समधुरताय अप्पना सम्पज्जति, एवं समाधिवीरियानं कोसज्जुद्धच्चपक्खिकानं समरसताय सति अज्जमज्जूपत्थम्भनतो सम्पयुत्तधम्मानं अन्तद्वयपाताभावेन सम्मदेव अप्पना इज्जति । **बलवसद्धो**तिआदि ब्यतिरेकमुखेन वुत्तस्सेवत्थस्स समत्थनं । तस्सत्थो — यो बलवतिया सद्धाय समन्नागतो अविसदजाणो, सो मुधप्पसन्नो होति, न अवेच्चप्पसन्नो । तथा हि अवत्थुस्मिं पसीदति सेय्यथापि तित्थियसावका । **केराटिकपक्खन्ति** साठेय्यपक्खं भजति । सद्धाहीनाय पञ्जाय अतिधावन्तो “देय्यवत्थुपरिच्चागेन विना चित्तुप्पादमत्तेनपि दानमयं पुज्जं होती”तिआदीनि परिकप्पेति हेतुप्पटिरूपकेहि वज्जितो, एवंभूतो सुक्खतक्कविलुत्तचित्तो पण्डितानं वचनं नादियति, सज्जतिं न गच्छति । तेनाह — “**भेसज्जसमुट्टितो विय रोगो अतेकिच्छो होती**”ति । यथा चेत्थ सद्धापञ्जानं अज्जमज्जं समभावो अत्थावहो, अनत्थावहो विसमभावो, एवं समाधिवीरियानं अज्जमज्जं अविक्खेपावहो समभावो, इतरो विक्खेपावहो चाति **कोसज्जं अभिभवति**, तेन अप्पनं न पापुणातीति अधिप्पायो । **उद्धच्चं अभिभवती**ति एत्थापि एसेव नयो । तं **उभयन्ति** सद्धापञ्जाद्वयं समाधिवीरियद्वयञ्च । **समं कत्तब्बन्ति** समरसं कातब्बं ।

समाधिकम्मिकस्साति समथकम्मट्टानिकस्स । एवन्ति एवं सन्ते, सद्धाय थोकं बलवभावे सतीति अत्थो । **सद्दहन्तो**ति “पथवी पथवीति मनसिकरणमत्तेन कथं ज्ञानुप्पत्ती”ति अचिन्तेत्वा “अद्धा सम्मासम्बुद्धेन वुत्तविधि इज्जिस्सती”ति सद्दहन्तो सद्धं जनेन्तो । **ओकप्पेन्तो**ति आरम्मणं अनुप्पविसित्वा विय अधिमुच्चनवसेन अवकप्पेन्तो पक्खन्दन्तो । **एकगता बलवती वट्टति** समाधिप्पधानत्ता ज्ञानस्स । **उभिन्नन्ति** समाधिपञ्जानं । समाधिकम्मिकस्स समाधिना अधिमत्तता विय पञ्जाय अधिमत्ततापि इच्छितब्बाति आह — “**समतायपी**”ति, समभावेनपीति अत्थो । **अप्पना**ति लोकिअप्पना । तथा हि “**होतियेवा**”ति सासङ्कं वदति । लोकुत्तरप्पना पन तेसं समभावेनेव इच्छिता । यथाह — “समथविपस्सनं युगानद्धं भावेती”ति (अ० नि० ४.१७०; पटि० म० २.५) ।

यदि विसेसतो सद्भापञ्जानं समाधिवीरियानञ्च समताव इच्छिता, कथं सतीति आह — “**सति पन सब्बत्थ बलवती वट्टती**”ति । **सब्बत्था**ति लीनुद्धच्चपक्खिकेसु पञ्चसु इन्द्रियेसु । उद्धच्चपक्खिके गणहन्तो “**सद्भावीरियपञ्जान**”न्ति आह । अञ्जथापीति च गहेतब्बा सिया । तथा हि **कोसज्जपक्खिकेन च समाधिना**इच्चेव वुत्तं, न “पस्सद्विसमाधिउपेक्खाही”ति । **साति** सति । सब्बेसु राजकम्मेसु नियुत्तो **सब्बकम्मिको** । तेनाति तेन सब्बत्थ इच्छितब्बत्थेन कारणेन । **आह** अट्टकथायं । सब्बत्थ नियुत्ता **सब्बत्थिका** सब्बत्थ लीने उद्धते च चित्ते इच्छितब्बत्ता, सब्बेन वा लीनुद्धच्चपक्खियेन बोज्झङ्गणेन अत्थेतब्बाति सब्बत्था, साव **सब्बत्थिका** । **चित्तन्ति** कुसलचित्तं । तस्स हि **सतिपटिसरणं** परायणं अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय । तेनाह — “**आरक्खपच्चुपट्टाना**”तिआदि ।

खन्धादिभेदेसु अनोगाळहपञ्जानन्ति परियत्तिबाहुसच्चवसेनपि खन्धायतनादीसु अप्पत्तिट्टितबुद्धीनं । बहुस्सुतसेवना हि सुतमयजाणावहा । तरुणविपस्सनासमङ्गीपि भावनामयजाणे ठितत्ता एकंसतो पञ्जवा एव नाम होतीति आह — “**समपञ्जास...पे०... पुगलसेवना**”ति । जेय्यधम्मस्स गम्भीरभाववसेन तप्परिच्छेदकजाणस्स गम्भीरभावगगणन्ति आह — “**गम्भीरेसु खन्धादीसु पवत्ताय गम्भीरपञ्जाया**”ति । तज्जि जेय्यं तादिसाय पञ्जाय चरितब्बतो गम्भीरजाणचरियं । तस्सा वा पञ्जाय तत्थ पभेदतो पवत्ति गम्भीरजाणचरिया, तस्सा पच्चवेक्खणाति आह — “**गम्भीरपञ्जाय पभेदपच्चवेक्खणा**”ति ।

पञ्चविधबन्धनकम्मकारणं निरये निब्बत्तसत्तस्स येभुय्येन सब्बपठमं करोन्तीति देवदूतसुत्तादीसु आदितो वुत्तत्ता च आह — “**पञ्चविधबन्धनकम्मकारणतो पट्टाया**”ति । **सकटवहनादिकालेति आदि-**सद्देन तदज्जं मनुस्सेहि तिरच्छानेहि च विबाधितब्बकालं सङ्गण्हाति । **एकं बुद्धन्तरन्ति** इदं अपरापरेसु पेटेसुयेव उप्पज्जनकसत्तवसेन वुत्तं, एकच्चानं वा पेतानं एकच्चतिरच्छानानं विय दीघायुकता सियाति तथा वुत्तं । तथा हि काळो नागराजा चतुन्नं बुद्धानं सम्मुखीभावं लभित्वा ठितोपि मेत्तेय्यस्सपि भगवतो सम्मुखीभावं लभिस्सतीति वदन्ति, यतस्स कप्पायुकता वुत्ता ।

एवं आनिसंसदस्साविनोति वीरियायत्तो एव सब्बो लोकियो लोकुत्तरो च विसेसाधिगमोति एवं वीरिये आनिसंसदस्सनसीलस्स । **गमनवीथिन्ति** सपुब्बभागं निब्बानगामिनिपटिपदं, सह विपस्सनाय अरियमग्गप्पटिपाटि, सत्तविसुद्धिपरम्परा वा । सा हि “**भिक्षुनो वट्टनिय्यानाय गन्तब्बा पटिपज्जितब्बा पटिपदा**”ति कत्वा गमनवीथि नाम ।

कायदळ्हीबहुलोति यथा तथा कायस्स दळ्हीकम्मप्पसुतो । **पिण्डपातन्ति** रट्टपिण्डं । पच्चयदायकानं अत्तनि कारस्स अत्तनो सम्मापटिपत्तिया महप्फलभावस्स करणेन पिण्डस्स भिक्खाय पटिपूजना **पिण्डपातापचायनं** ।

नीहरन्तोति पत्तत्थविकतो नीहरन्तो । **तं सद्दं सुत्वाति** तं उपासिकाय वचनं पण्णसालाद्वारे ठितोव पञ्चाभिज्जताय दिब्बसोतेन सुत्वा । मनुस्ससम्पत्ति, दिब्बसम्पत्ति, निब्बानसम्पत्तीति इमा **तिस्सो सम्पत्तियो** । **दातुं सक्खिस्ससीति** तयि कतेन दानमयेन वेय्यावच्चमयेन च पुज्जकम्मेन खेतविसेसभावूपगमनेन अपरापरं देवमनुस्सानं सम्पत्तियो अन्ते निब्बानसम्पत्तिञ्च दातुं सक्खिस्ससीति थेरो अत्तानं पुच्छति । **सितं करोन्तोति** “अकिच्छेनेव मया वट्टदुक्खं समतिक्कन्त”न्ति पच्चवेक्खणावसाने सञ्जातपामोज्जवसेन सितं करोन्तो ।

निप्परिस्सयकालोति निरुपद्वकालो, तदा भिक्षुसङ्घस्स सुलभा पच्चया होन्तीति पच्चयहेतुका चित्तपीळा नत्थीति अधिप्पायो । **पस्सन्तानयेवाति** अनादरे सामिवचनं । **खीरधेनुन्ति** खीरदायिकं धेनुं । **किञ्चिदेव कत्वाति** किञ्चिदेव भतिकम्मं कत्वा । **उच्छुयन्तकम्मन्ति** उच्छुयन्तसालाय कातब्बं किच्चं । **तमेव मग्गन्ति** उपासकेन पटिपन्नमग्गं ।

उपकट्टायाति आसन्नाय । विष्पटिपन्नन्ति जातिधम्मकुलधम्मादिलङ्घनेन असम्मापटिपन्नं । एवन्ति यथा असम्मापटिपन्नो पुत्तो ताय एव असम्मापटिपत्तिया कुलसन्तानतो बाहिरो हुत्वा पितु सन्निका दायज्जस्स न भागी, एवं कुसीतोपि तेनेव कुसीतभावेन न सम्मापटिपन्नो सत्थु सन्निका लद्धब्बअरियधनदायज्जस्स न भागी । आरद्धवीरियोव लभति सम्मापटिपज्जनतो । उप्पज्जति वीरियसम्बोज्झङ्गोति योजना, एवं सब्बत्थ ।

महाति सीलादिगुणेहि महन्तो विपुलो अनञ्जसाधारणो । तं पनस्स गुणमहत्तं दससहस्सिलोकधातुकम्पनेन लोके पाकटन्ति दस्सेन्तो “सत्थुनो ही”तिआदिमाह ।

यस्मा सत्थुसासने पब्बजितस्स पब्बज्जूपगमनेन सक्यपुत्तियभावो सञ्जायति, तस्मा बुद्धपुत्तभावं दस्सेन्तो “असम्भिन्नाया”तिआदिमाह ।

अलसानं भावनाय नाममत्तम्पि अजानन्तानं कायदळ्हीबहुलानं यावदत्थं भुञ्जित्वा सेय्यसुखादिअनुयुञ्जनकानं तिरच्छानगतिकानं पुग्गलानं दूरतो वज्जना कुसीतपुग्गलपरिवज्जनाति आह — “कुच्छिं पूरेत्वा ठितअजगरसदिसे”तिआदि । “दिवसं चङ्कमेन निसज्जाय आवरणीयेहि धम्मोहि चित्तं परिसोधेस्सामा”तिआदिना भावनारम्भवसेन आरद्धवीरियानं दळ्हपरक्कमानं कालेन कालं उपसङ्कमना आरद्धवीरियपुग्गलसेवनाति आह — “आरद्धवीरिये”तिआदि । विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.६४-६५) पन जातिमहत्तपच्चवेक्खणा सब्रह्मचारिमहत्तपच्चवेक्खणाति इदं द्वयं न गहितं, थिनमिद्धविनोदनता सम्मप्पधानपच्चवेक्खणताति इदं द्वयं गहितं । तत्थ आनिसंसदस्साविताय एव सम्मप्पधानपच्चवेक्खणा गहिता होति लोकियलोकुत्तरविसेसाधिगमस्स वीरियायत्ततादस्सनभावतो, थिनमिद्धविनोदनं पन तदधिमुत्तताय एव गहितं होति । वीरियुप्पादने युत्तप्पयुत्तस्स थिनमिद्धविनोदनं अत्थसिद्धमेवाति । तत्थ थिनमिद्धविनोदनकुसीतपुग्गलपरिवज्जनाआरद्धवीरियपुग्गलसेवनतदधिमुत्ततापटिपक्खविधमनपच्चयूपसंहारवसेन अपायभयपच्चवेक्खणादयो समुत्तेजनवसेन वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादका दट्टब्बा ।

बुद्धानुस्सतिया उपचारसमाधिनिट्टत्ता वुत्तं — “याव उपचारा”ति । सकलसरीरं फरमानोति पीतिसमुद्धानेहि पणीतरूपेहि सकलसरीरं फरमानो, धम्मसङ्गुणे अनुस्सरन्तस्सपि याव उपचारा सकलसरीरं फरमानो पीतिसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जतीति एवं सेसअनुस्सतीसु, पसादनीयसुत्तन्तपच्चवेक्खणाय च योजेतब्बं तस्सापि विमुत्तायतनभावेन तग्गतिकत्ता । एवरूपे कालेति “दुब्बिक्खभयादीसू”ति वुत्तकाले । समापत्ति...पे०... न समुदाचरन्तीति इदं उपसमानुस्सतिया वसेन वुत्तं । सङ्घारानज्जि वसेन सप्पदेसवूपसमेपि निष्पदेसवूपसमे विय तथा सञ्जाय पवत्तितो भावनामनसिकारो किलेसविक्खम्भनसमत्थो हुत्वा उपचारसमाधिं आवहन्तो तथारूपपीतिसोमनस्ससमन्नागतो पीतिसम्बोज्झङ्गस्स उपादाय होतीति । तत्थ “विक्खम्भिता किलेसा”ति पाठो । न समुदाचरन्तीति इति-सद्वो कारणत्थो । यस्मा न समुदाचरन्ति, तस्मा तं नेसं असमुदाचारं पच्चवेक्खन्तस्साति योजना । न हि किलेसे पच्चवेक्खन्तस्स बोज्झङ्गुप्पत्ति युत्ता, पसादनीयेसु ठानेसु पसादसिनेहाभावेन लूखहदयताय लूखता । सा तत्थ आदरगारवाकरणेन विञ्जायतीति आह — “असक्कच्चकिरियाय संसूचितलूखभावे”ति ।

पणीतभोजनसेवनताति पणीतसप्पायभोजनसेवनता । उतुइरियापथसुखग्गहणेन सप्पायउतुइरियापथग्गहणं दट्टब्बं । तज्जि तिविधम्पि सप्पायं सेवियमानं कायस्स कल्यतापादनवसेन चित्तस्स कल्यतं आवहन्तं दुविधायपि पस्सद्धिया कारणं होति । अहेतुकसत्तेसु लब्भमानं सुखदुक्खन्ति अयमेको अन्तो, इस्सरादिविसमहेतुकन्ति पन अयं दुतियो । एते उभो अन्ते

अनुपगम्म यथासकं कम्मना होतीति अयं मज्झिमा पटिपत्ति । मज्झतो पयोगो यस्स सो मज्झत्तपयोगो, तस्स भावो मज्झत्तपयोगता । अयञ्चि सभावासारद्धताय तंपस्सद्धकायताय कारणं होति, पस्सद्धिद्वयं आवहति । एतेनेव सारद्धकायपुग्गलपरिवज्जनपस्सद्धकायपुग्गलसेवनानं तदावहनता संवण्णिताति दट्टुब्बं ।

वत्थुविसदकिरिया इन्द्रियसमत्तप्पटिपादना च पज्जावहा वुत्ता, समाधानावहापि ता होन्ति । समाधानावहावनेव पज्जावहाभावतोति वुत्तं — “वत्थुविसदकिरिया...पे०... वेदितब्बा”ति ।

कारणकोसल्लभावनाकोसल्लानं नानन्तरियभावतो रक्खनाकोसल्लस्स च तंमूलकत्ता “निमित्तकुसलता नाम कसिणनिमित्तस्स उग्गहकुसलता” इच्चेव वुत्तं । कसिणनिमित्तस्साति च निदस्सनमत्तं दट्टुब्बं । असुभनिमित्तादिकस्सपि हि यस्स कस्सचि ज्ञानुप्पत्तिनिमित्तस्स उग्गहकोसल्लं निमित्तकुसलता एवाति । अतिसिथिलवीरियतादीहीति आदि-सद्देन पज्जापयोगमन्दतं पयोगवेकल्लञ्च सङ्गणहाति । तस्स पग्गणहनन्ति तस्स लीनस्स चित्तस्स धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादिसमुट्टापनेन लयापत्तितो समुद्धरणं । वुत्तञ्हेतं भगवता —

“यस्मिञ्च खो, भिक्खवे, समये लीनं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो वीरियसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु? लीनं, भिक्खवे, चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि सुसमुट्टापयं होति । सेय्यथापि, भिक्खवे, पुरिसो परित्तं अग्गिं उज्जालेतुकामो अस्स । सो तत्थ सुक्खानि चेव तिणानि पक्खिपेय्य, सुक्खानि च गोमयानि पक्खिपेय्य, सुक्खानि च कट्टानि पक्खिपेय्य, मुखवातञ्च ददेय्य, न च पंसुकेन ओकिरेय्य, भब्बो नु खो सो पुरिसो परित्तं अग्गिं उज्जालेतुन्ति? एवं, भन्ते”ति (सं० नि० ५.२३४) ।

एत्थ च यथासकं आहारवसेन धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादीनं भावना समुट्टापनाति वेदितब्बा, सा अनन्तरं विभाविता एव ।

अच्चारद्धवीरियतादीहीति आदि-सद्देन पज्जापयोगबलवतं पमोदुप्पिलापनञ्च सङ्गणहाति । तस्स निग्गणहनन्ति तस्स उद्धतस्स चित्तस्स समाधिसम्बोज्झङ्गादिसमुट्टापनेन उद्धतापत्तितो निसेधनं । वुत्तम्पि चेतं भगवता —

“यस्मिञ्च खो, भिक्खवे, समये उद्धतं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो समाधिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु? उद्धतं, भिक्खवे, चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि सुवूपसमं होति । सेय्यथापि, भिक्खवे, पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं निब्बापेतुकामो अस्स, सो तत्थ अल्लानि चेव तिणानि पक्खिपेय्य, अल्लानि च गोमयानि निक्खिपेय्य, अल्लानि च कट्टानि पक्खिपेय्य, मुखवातञ्च न ददेय्य, पंसुकेन च ओकिरेय्य, भब्बो नु खो सो पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं निब्बापेतुन्ति? एवं, भन्ते”ति (सं० नि० ५.२३४) ।

एत्थापि यथासकं आहारवसेन पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गादीनं भावना समुट्टापनाति वेदितब्बा । तत्थ पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स भावना वुत्ता एव, समाधिसम्बोज्झङ्गस्स वुच्चमाना, इतरस्स अनन्तरं वक्खति ।

पज्जापयोगमन्दतायाति पज्जाब्यापारस्स अप्पकभावेन । यथा हि दानं अलोभप्पधानं, सीलं अदोसप्पधानं, एवं

भावना अमोहप्यधाना । तत्थ यदा पञ्जा न बलवती होति, तदा भावना पुब्बेनापरं विसेसावहा न होति । अनभिसङ्गतो विय आहारो पुरिसस्स, योगिनो चित्तस्स अभिरुचिं न जनेति, तेन तं निरस्सादं होति । तथा भावनाय सम्मदेव अवीथिपटिपत्तिया उपसमसुखं न विन्दति, तेनपि चित्तं निरस्सादं होति । तेन वुत्तं — “**पञ्जापयोगमन्दताया...पे०... निरस्सादं होती**”ति । तस्स संवेगुप्पादनं पसादुप्पादनञ्च तिकिच्छन्ति तं दस्सेन्तो, “**अट्ट संवेगवत्थूनी**”ति आदिमाह । तत्थ जातिजराब्याधिमरणानि यथारहं सुगतियं दुग्गतियञ्च होन्तीति तदञ्जमेव पञ्चविधबन्धनादिखुप्पिपासादिअञ्जमञ्जविहेठनादिहेतुकं अपायदुक्खं दट्टब्बं । तयिदं सब्बं तेसं तेसं सत्तानं पच्चुप्पन्नभवनिस्सितं गहितन्ति अतीते अनागते च काले वट्टमूलकदुक्खानि विसुं गहितानि । ये पन सत्ता आहारूपजीविनो, तत्थ च उट्टानफलूपजीविनो, तेसं अञ्जेहि असाधारणजीवितदुक्खं अट्टमं संवेगवत्थु गहितन्ति दट्टब्बं । **अयं वुच्चति समये सम्पहंसनताति** अयं भावनाचित्तस्स सम्पहंसितत्त्वसमये वुत्तनयेनेव संवेगजननवसेन चैव पसादुप्पादनवसेन च सम्मदेव पहंसना, संवेगजननपुब्बकपसादुप्पादनेन तोसनाति अत्थो ।

सम्मापटिपत्तिं आगम्माति लीनुद्धच्चविरहेन समथवीथिपटिपत्तिया च सम्मा अविस्समं सम्मदेव भावनापटिपत्तिं आगम्म । **अलीनन्ति** आदीसु कोसज्जपक्खियानं धम्मानं अनधिमत्तताय **अलीनं**, उद्धच्चपक्खिकानं अनधिमत्तताय **अनुद्धतं**, पञ्जापयोगसम्पत्तिया उपसमसुखाधिगमेन च **अनिरस्सादं**, ततो एव आरम्मणे **समप्यवत्तं समथवीथिपटिपन्नं** । अलीनानुद्धताहि वा आरम्मणे **समप्यवत्तं**, अनिरस्सादताय **समथवीथिपटिपन्नं** । समप्यवत्तिया वा **अलीनं अनुद्धतं**, समथवीथिपटिपत्तिया **अनिरस्सादन्ति** दट्टब्बं । तत्थ अलीनताय **पग्गहे**, अनुद्धतताय **निग्गहे**, अनिरस्सादताय **सम्पहंसने** न ब्यापारं आपज्जति । **अयं वुच्चति समये अज्झुपेक्खनताति** अयं अज्झुपेक्खितत्त्वसमये भावनाचित्तस्स पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु ब्यावटतासङ्घातं पटिपक्खं अभिभुय्य अज्झुपेक्खना वुच्चति । पटिपक्खविक्रमभनतो विपस्सनाय अधिद्वानभावूपगमनतो च उपचारज्झानम्पि समाधानकिच्चनिष्फत्तिया पुग्गलस्स समाहितभावसाधनमेवाति तत्थ समधुरभावेनाह — “**उपचारं वा अप्पनं वा**”ति । **एस उप्पज्जतीति** एस समाधिसम्बोज्झङ्गो अनुप्पन्नो उप्पज्जति ।

अनुरोधविरोधप्यहानवसेन मज्झत्तभावो उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स कारणं तस्मिं सति सिज्जनतो, असति च असिज्जनतो, सो च मज्झत्तभावो विसयवसेन दुविधोति आह — “**सत्तमज्झत्तता सङ्घारमज्झत्तता**”ति । तदुभयेन च विरुज्जनं पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गभावनाय एव दूरीकतन्ति अनुरुज्जनस्सेव पहानविधिं दस्सेतुं — “**सत्तमज्झत्तता**”ति आदि वुत्तं । तेनाह — “**सत्तसङ्घारकेलायनपुग्गलपरिवज्जनता**”ति । उपेक्खाय हि विसेसतो रागो पटिपक्खो । तथा चाह — “उपेक्खा रागबहुलस्स विसुद्धिमग्गो”ति (विसुद्धि० १.२६९) । **द्वीहाकारेहीति** कम्मस्सकतापच्चवेक्खणं, अत्तसुज्जतापच्चवेक्खणन्ति, इमेहि द्वीहि कारणेहि । **द्वीहेवाति** अवधारणं सङ्ख्यासमानतादस्सनत्थं । सङ्ख्या एव हेत्थ समाना, न सङ्ख्येय्यं सब्बथा समानन्ति । **अस्सामिकभावो** अनत्तनियता । सति हि अत्तनि तस्स किञ्चनभावेन चीवरं अञ्जं वा किञ्चि अत्तनियं नाम सिया, सो पन कोचि नत्थेवाति अधिप्पायो । **अनद्धनियन्ति** न अट्टानक्खमं, न चिरट्टायी इत्तरं अनिच्चन्ति अत्थो । **तावकालिकन्ति** तस्सेव वेवचनं ।

ममायतीति ममत्तं करोति, ममाति तण्हाय परिग्गह्ण तिट्ठति । **धनायन्ताति** धनं दब्बं करोन्ता ।

४१९. सम्मादस्सनलक्खणाति सम्मा अविपरीतं अनिच्चादिवसेन दस्सनसभावा । **सम्माअभिनिरोपनलक्खणाति** सम्मदेव आरम्मणे चित्तस्स अभिनिरोपनसभावो । चतुरङ्गसमन्नागता वाचा जनं सङ्गण्हातीति तत्त्विकविरतिसभावा

सम्मावाचा भेदकरमिच्छावाचापहानेन जने सम्पयुक्ते च परिगणहनकिच्चवती होतीति “परिगहलक्खणा”ति वुत्ता । विसंवादानादिकिच्चताय हि लूखानं अपरिगगाहकानं मुसावादादीनं पटिपक्खभूता सिनिद्धभावेन परिगहणसभावा सम्माजप्पनकिच्चा सम्मावाचा तप्पच्चयसुभासितसम्पटिगगाहके जने सम्पयुत्तधम्मे च परिगणहन्ती पवत्ततीति परिगहलक्खणा । यथा चीवरकम्मादिप्पयोगसङ्घातो कम्मन्तो कातब्बं चीवररजनादिकं समुट्ठापेति निप्फादेति, तंतंकिरियानिप्फादको वा चेतनासङ्घातो कम्मन्तो हत्थचलनादिकं किरियं समुट्ठापेति, एवं सावज्जकत्तब्बकिरियासमुट्ठापकमिच्छाकम्मन्तप्पहानेन सम्माकम्मन्तो निरवज्जस्स कत्तब्बस्स निरवज्जाकारेन समुट्ठापनकिच्चवा होतीति आह — “सम्मासमुट्ठापनलक्खणो”ति । सम्पयुत्तधम्मानं वा उक्खिपनं समुट्ठापनं कायिककिरियाय भारुक्खिपनं विय । सम्मावोदापनलक्खणोति जीवमानस्स पुगलस्स, सम्पयुत्तधम्मानं वा जीवितिन्द्रियवुत्तिया, आजीवस्सेव वा सम्मदेव सोधनं वोदापनं लक्खणं एतस्साति सम्मावोदापनलक्खणो । अथ वा कायवाचानं खन्धसन्तानस्स च संकिलेसभूतमिच्छाआजीवप्पहानेन सम्माआजीवो “वोदापनलक्खणो”ति वुत्तो । सम्मावायामसतिसमाधीसु वत्तब्बं हेट्ठा वुत्तमेव ।

पज्जाय कुसलानं धम्मानं पुब्बङ्गमभावतो सब्बेपि अकुसला धम्मा तस्सा पटिपक्खावाति वुत्तं — “अज्जेहिपि अत्तनो पच्चनीककिलेसेहि सद्धि”न्ति । अथ वा अत्तनो पच्चनीककिलेसा दिट्ठेकट्ठा अविज्जादयो पज्जाय उजुपच्चनीकभावतो । पस्सतीति पस्सन्ती विय होति विबन्धाभावतो । तेनाह — “तप्पटिच्छादक...पे०... असम्मोहतो”ति । सम्मासङ्कप्पादीनं मिच्छासङ्कप्पादयो उजुविपच्चनीकाति आह — “सम्मासङ्कप्पादयो...पे०... पजहन्ती”ति । तथेवाति इमिना अत्तनो पच्चनीककिलेसेहि सद्धिन्ति इममत्थं अनुकट्ठति । विसेसतोति सम्मादिट्ठिया वुत्तकिच्चतो विसेसेन । एत्थाति एतेसु सम्मासङ्कप्पादीसु ।

एसा सम्मादिट्ठि नामाति लोकियं लोकुत्तरञ्च एकज्जं कत्वा वदति मिस्सकताभावतो । तेनाह — “पुब्बभागे”तिआदि । एकारम्मणा निब्बानारम्मणत्ता । किच्चतोति पुब्बभागे दुक्खादीहि जाणेहि कातब्बकिच्चस्स इध निप्फत्तितो, इमस्सेव वा जाणस्स दुक्खादिप्पकासनकिच्चतो । चत्तारि नामानि लभति दुक्खपरिज्जादिचतुकिच्चसाधनतो । तीणि नामानि लभति कामसङ्कप्पादिप्पहानकिच्चनिप्फत्तितो । सिक्खापदविभङ्गे (विभ० ७०३ आदयो) “विरतिचेतना तंसम्पयुत्ता च धम्मा सिक्खापदानी”ति वुत्तानि, तत्थ पधानानं विरतिचेतनानं वसेन “विरतियोपि होन्ति चेतनादयोपी”ति आह । “सम्मा वदति एताया”तिआदिना अत्थसम्भवतो सम्मावाचादयो तयो विरतियोपि होन्ति चेतनादयोपि । मुसावादादीहि विरमणकाले विरतियो, सुभासितादिवाचाभासनादिकाले चेतनादयो योजेतब्बा । मग्गक्खणे पन विरतियोव मग्गलक्खणप्पत्तितो । न हि चेतना निय्यानसभावा । अथ वा एकस्स जाणस्स दुक्खादिजाणता विय एकाय विरतिया मुसावादादिविरतिभावो विय च एकाय चेतनाय सम्मावाचादिकिच्चत्तयसाधनसभावा सम्मावाचादिभावासिद्धितो “मग्गक्खणे विरतियोवा”ति वुत्तं ।

चत्तारि नामानि लभतीति चतुसम्मप्पधानचतुसतिपट्टानवसेन लभति । मग्गक्खणेति आनेत्वा सम्बन्धो । पुब्बभागेपि मग्गक्खणेपि सम्मासमाधि एवाति यदिपि समाधिउपकारकानं अभिनिरोपनानुमज्जनसम्पियायनबूहनसन्तसुखानं वितक्कादीनं वसेन चतूहि ज्ञानेहि सम्मासमाधि विभत्तो, तथापि वायामो विय अनुप्पन्नाकुसलानुप्पादानादिचतुवायामकिच्चं, सति विय च असुभासुखानिच्चानत्तेसु कायादीसु सुभादिसज्जापहानलक्खणं चतुसतिकिच्चं, एको समाधि चतुज्ज्ञानसमाधिकिच्चं न साधेतीति पुब्बभागेपि पठमज्ज्ञानसमाधि, पठमज्ज्ञानसमाधि एव मग्गक्खणेपि, तथा पुब्बभागेपि चतुत्थज्ज्ञानसमाधि, चतुत्थज्ज्ञानसमाधि एव

मगगक्खणेपीति अत्थो ।

“किं पनायं मगगधम्मनं देसनानुक्कमो, केवलं वाचाय कमवत्तिनिभावतो, उदाहु कञ्चि विसेसं उपादाया”ति विचारणायं कञ्चि विसेसं उपादायाति दस्सेन्तो आह — “इमेसू”तिआदि । तत्थ भावनानुभावा हितफलाय सातिसयं तिक्खविसदभावप्पत्तिया अच्छरियब्भुतसमत्थतायोगेन सब्बसो पटिपक्खविधमनेन याथावतो धम्मसभावबोधनेन च सम्मादिट्ठिया बहुकारता वेदितब्बा । तेनाह — “अयं ही”तिआदि ।

तस्साति सम्मादिट्ठिया । बहुकारोति धम्मसम्पटिवेधे बहूपकारो । इदानि तमत्यं उपमाहि विभावेतुं, “यथा ही”तिआदि वुत्तं ।

वचीभेदस्स कारको वितक्को सावज्जानवज्जवचीभेदनिवत्तनप्पवत्तनाकाराय सम्मावाचायपि उपकारको एवाति आह — “स्वायं... पे०... सम्मावाचायपि उपकारको”ति । सम्मासङ्कप्पो हि सच्चवाचाय विरतिवाचायपि विसेसपच्चयो मिच्छासङ्कप्पतदेकट्टकिलेसप्पहानतो ।

संविदहित्वातिआदीसु सम्मा विदहनं कम्मन्तप्पयोजनञ्च एकन्तानवज्जवचीकायकम्मवसेन इच्छितब्बन्ति विरतिवाचावसेन संविदहनं विरतिकम्मन्तस्सेव पयोजनञ्च निदस्सितन्ति दट्टब्बं । एवं हिस्स सम्मावाचाय सम्माकम्मन्तस्सापि बहुकारता जोतिता सिया । वचीभेदनियामिका हि वचीदुच्चरितविरति कायिककिरियनियामिकाय कायदुच्चरितविरतिया उपकारिका । तथा हि विसंवादानादिमिच्छावाचतो अविरतो मिच्छाकम्मन्ततोपि न विरमतेव । यथाह — “एकं धम्मं अतीतस्स... पे०... नत्थि पापं अकारिय”न्ति । तस्मा अविसंवादानादिसम्मावाचाय ठितो सम्माकम्मन्तम्पि पूरेतियेवाति वचीदुच्चरितविरति कायदुच्चरितविरतिया उपकारिका ।

यस्मा आजीवपारिसुद्धि नाम दुस्सील्यप्पहानपुब्बिका, तस्मा सम्मावाचाकम्मन्तानन्तरं सम्माआजीवो देसितोति दस्सेतुं — “चतुब्बिधं पना”तिआदि वुत्तं । एत्तावताति परिसुद्धसीलाजीविकामत्तेन । इदं वीरियन्ति चतुसम्मप्पधानवीरियं ।

वीरियारम्भोपि सम्मासतिपरिग्गहितो एव निब्बानावहो, न केवलोति दस्सेतुं — “ततो”तिआदि वुत्तं । सूपट्ठिताति बहिद्भाविक्खेपं पहाय सुट्टु उपट्ठिता कातब्बा । समाधिस्स उपकारधम्मा नाम यथावुत्तवत्थुविसदकिरियादयो । तप्पटिपक्खतो अनुपकारधम्मा वेदितब्बा । गतियोति निष्फत्तियो । समन्वेसित्वाति सम्मा परियेसित्वा ।

४२७. यथा इत्थीसु कथा पवत्ता अधित्थीति वुच्चति, एवं अत्तानं अधिकिच्च पवत्ता अज्झत्तं । “एवं पवत्तमाना मयं ‘अत्ता’ति गहणं गमिस्सामा”ति इमिना विय अधिप्पायेन अत्तानं अधिकिच्च उट्ठिस्स पवत्ता सत्तसन्ततिपरियापन्ना अज्झत्तं । तस्मिं अज्झत्तरूपे, अत्तनो केसादिवत्थुके कसिणरूपेति अत्थो । परिकम्मवसेन अज्झत्तं रूपसज्जीति परिकम्मकरणवसेन अज्झत्तं रूपसज्जी, न अप्पनावसेन । न हि पटिभागनिमित्तारम्मणा अप्पना अज्झत्तविसया सम्भवति । तं पन अज्झत्तं परिकम्मवसेन लद्धं कसिणनिमित्तं अविसुद्धमेव होति, न बहिद्भा परिकम्मवसेन लद्धं विय विसुद्धं । तेनाह — “तं पना”तिआदि ।

यस्सेवं परिकम्मं अज्झत्तं उप्पन्नन्ति यस्स पुगलस्स एवं वुत्तप्पकारेन अज्झत्तं परिकम्मं जातं । निमित्तं पन

बहिद्धाति पटिभागनिमित्तं ससन्ततिपरियापन्नं न होतीति बहिद्धा । **परित्तानीति** यथालद्धानि सुप्पसरावमत्तानि । तेनाह — “**अवड्ढितानी**”ति । **परित्तवसेनेवाति** वण्णवसेन आभोगे विज्जमानेपि परित्तवसेनेव इदं अभिभायतनं वुत्तं परित्तता हेत्थ अभिभवनस्स कारणं । वण्णाभोगे सतिपि असतिपि अभिभवतीति अभिभु, परिकम्मं, जाणं वा । अभिभु आयतनं एतस्साति **अभिभायतनं**, ज्ञानं । अभिभवितब्बं वा आरम्मणसङ्घातं आयतनं एतस्साति **अभिभायतनं** । अथ वा आरम्मणाभिभवनतो अभिभु च तं आयतनञ्च योगिनो सुखविसेसानं अधिद्वानभावतो मनायतनधम्मायतनभावतो चाति ससम्पयुत्तज्ज्ञानं **अभिभायतनं** । अभिभायतनभावना नाम तिक्खपञ्जस्सेव सम्भवति, न इतरस्साति आह — “**जाणुत्तरिको पुग्गलो**”ति । **अभिभवित्वा समापज्जतीति** एत्थ अभिभवनं समापज्जनञ्च उपचारज्ज्ञानाधिगमनसमनन्तरमेव अप्पनाझानुप्पादनन्ति आह — “**सह निमित्तुप्पादेनेवेत्थ अप्पनं पापेती**”ति । **सह निमित्तुप्पादेनाति** च अप्पनापरिवासाभावस्स लक्खणवचनमेतं । यो खिप्पाभिज्जाति वुच्चति, ततोपि जाणुत्तरस्सेव अभिभायतनभावना । **एत्थाति** एतस्मिं निमित्ते । **अप्पनं पापेतीति** भावनाअप्पनं नेति ।

एत्थ च केचि “उप्पन्ने उपचारज्ज्ञाने तं आरब्भ ये हेट्ठिमन्तेन द्वे तयो जवनवारा पवत्तन्ति, ते उपचारज्ज्ञानपक्खिका एव, तदनन्तरं भवङ्गपरिवासेन उपचारसेवनाय च विना अप्पना होति, सह निमित्तुप्पादेनेव अप्पनं पापेती”ति वदन्ति, तं तेसं मतिमत्तं । न हि पारिवासिकपरिकम्मेन अप्पनावारो इच्छितो, नापि महग्गतप्पमाणज्ज्ञानेसु विय उपचारज्ज्ञाने एकन्ततो पच्चवेक्खणा इच्छितब्बा । तस्मा उपचारज्ज्ञानाधिगमतो परं कतिपयभवङ्गचित्तावसाने अप्पनं पापुणन्तो “**सह निमित्तुप्पादेनेवेत्थ अप्पनं पापेती**”ति वुत्तो । **सह निमित्तुप्पादेनाति** च अधिप्पायिकमिदं वचनं, न नीतत्थं, तत्थ अधिप्पायो वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । **न अन्तोसमापत्तियं** तदा तथारूपस्स आभोगस्स असम्भवतो । **समापत्तितो वुट्ठितस्स आभोगो** पुब्बभागभावनावसेन ज्ञानक्खणे पवत्तं अभिभवनाकारं गहेत्वा पवत्तोति दट्ठब्बं । अभिधम्मट्टकथायं पन “इमिनास्स पुब्बाभोगो कथितो”ति वुत्तं । अन्तोसमापत्तियं तदा तथा आभोगाभावे कस्मा ज्ञानसञ्जायपीति वुत्तन्ति आह — “**अभिभवसञ्जा हिस्स अन्तोसमापत्तियमि अत्थी**”ति ।

वड्ढितप्पमाणानीति विपुलप्पमाणानीति अत्थो, न एकङ्कुलद्वङ्कुलादिवड्ढिं पापितानि तथा वड्ढनस्सेवेत्थ असम्भवतो । तेनाह — “**महन्तानी**”ति । **भत्तवड्ढितकन्ति** भुज्जनभाजने वड्ढेत्वा दिन्नं भत्तं, एकासने पुरिसेन भुज्जितब्बभत्ततो उपड्ढभत्तन्ति अत्थो ।

रूपे सञ्जा रूपसञ्जा, सा अस्स अत्थीति रूपसञ्जी, न रूपसञ्जी **अरूपसञ्जी** । सञ्जासीसेन ज्ञानं वदति । रूपसञ्जाय अनुप्पादनमेवेत्थ **अलाभिता** । **बहिद्धाव उप्पन्नन्ति** बहिद्धावत्थुस्मिंयेव उप्पन्नं । एत्थ च —

“अज्झत्तं रूपसञ्जी बहिद्धा रूपानि पस्सति परित्तानि सुवण्णदुब्बण्णानि । अज्झत्तं रूपसञ्जी बहिद्धा रूपानि पस्सति अप्पमाणानि सुवण्णदुब्बण्णानि । अज्झत्तं अरूपसञ्जी बहिद्धा रूपानि पस्सति परित्तानि सुवण्णदुब्बण्णानि । अज्झत्तं अरूपसञ्जी बहिद्धा रूपानि पस्सति अप्पमाणानि सुवण्णदुब्बण्णानी”ति (दी० नि० ३.३३८, ३५८; अ० नि० ८.६५; १०.२९) —

एवमिध चत्तारि अभिभायतनानि आगतानि । **अभिधम्मे** (ध० स० २४४-२४५) पन “अज्झत्तं अरूपसञ्जी बहिद्धा रूपानि पस्सति परित्तानि सुवण्णदुब्बण्णानि, अप्पमाणानि सुवण्णदुब्बण्णानी”ति एवमागतानि । तत्थ च कारणं अभिधम्मट्टकथायं वुत्तमेव । तथा हि वुत्तं अट्ठसालिनियं (ध० स० अट्ठ० २०४) —

“कस्मा पन यथा सुत्तन्ते ‘अज्झत्तं रूपसज्जी एको बहिद्भा रूपानि पस्सति परित्तानी’तिआदि वुत्तं, एवं अवत्वा इध चतूसुपि अभिभायतनेसु अज्झत्तं अरूपसज्जिताव वुत्ताति । अज्झत्तरूपानं अनभिभवनीयतो । तत्थ वा हि इध वा बहिद्भा रूपानेव अभिभवितब्बानि, तस्मा तानि नियमतो वत्तब्बानी”ति ।

तत्रापि इधपि वुत्तानि “अज्झत्तं रूपसज्जी अज्झत्तं अरूपसज्जीति इदं पन सत्थु देसनाविलासमत्तमेवा”ति । अयं पनेत्थ अधिप्पायो — इध वण्णाभोगरहितानि सहितानि च सब्बानि परित्तानि सुवण्णदुब्बण्णानि अभिभुय्याति । परियायकथा हि सुत्तन्तदेसनाति । अभिधम्मे पन निप्परियायदेसनत्ता वण्णाभोगरहितानि विसुं वुत्तानि, तथा सहितानि । अत्थि हि उभयत्थ अभिभवनविसेसोति । तथा इध परियायदेसनत्ता विमोक्खानम्पि अभिभवनपरियायो अत्थीति “अज्झत्तं रूपसज्जी”तिआदिना पठमदुतियअभिभायतनेसु पठमविमोक्खो, ततियचतुत्थअभिभायतनेसु दुतियविमोक्खो, वण्णाभिभायतनेसु ततियविमोक्खो च अभिभवनपत्तितो सङ्गहितो । अभिधम्मे पन निप्परियायदेसनत्ता विमोक्खाभिभायतनानि असङ्करतो देसेतुं विमोक्खे वज्जेत्वा अभिभायतनानि कथितानि । सब्बानि च विमोक्खकिच्चानि ज्ञानानि विमोक्खदेसनायं वुत्तानि । तदेतं “अज्झत्तं रूपसज्जी”ति आगतस्स अभिभायतनद्वयस्स अभिधम्मे अभिभायतनेसु अवचनतो “रूपी रूपानि पस्सती”तिआदीनञ्च सब्बविमोक्खकिच्चसाधारणवचनभावतो ववत्थानं कतन्ति विज्जायति ।

अज्झत्तरूपानं अनभिभवनीयतोति इदं अभिधम्मे कत्थचिपि “अज्झत्तरूपानि पस्सती”ति अवत्वा सब्बत्थ यं वुत्तं — “बहिद्भा रूपानि पस्सती”ति, तस्स कारणवचनं । तेन यं अज्जहेतुकं सुत्तन्ते “बहिद्भा रूपानि पस्सती”ति वचनं, तं तेन हेतुना वुत्तं । यं पन देसनाविलासहेतुकं अज्झत्तं अरूपसज्जिताय एव अभिधम्मे वचनं, न तस्स अज्जं कारणं मग्गितब्बन्ति दस्सेति । अज्झत्तरूपानं अनभिभवनीयता च तेसं बहिद्धारूपानं विय अविभूतत्ता । देसनाविलासो च यथावुत्तववत्थानवसेन वेदितब्बो वेनेय्यज्झासयवसेन विज्जमानपरियायकथनभावतो । देसनाविलासो हि नाम वेनेय्यज्झासयानुरुपं विज्जमानस्स च परियायस्स विभावनं, न यस्स कस्सचि, तस्मा “इध परियायदेसनत्ता”तिआदिना वुत्तप्पकारं ववत्थानं देसनाविलासनिबन्धनन्ति दट्टब्बं ।

सुवण्णदुब्बण्णानीति एतेनेव सिद्धत्ता न नीलादिअभिभायतनानि वत्तब्बानीति चे? न नीलादीसु कताधिकारानं नीलादिभावस्सेव अभिभवनकारणत्ता । न हि तेसं परिसुद्धापरिसुद्धवण्णानं परित्तता अप्पमाणता वा अभिभवनकारणं, अथ खो नीलादिभावो एवाति । एतेसु च परित्तादिकसिणरूपेसु यंयंचरितस्स इमानि अभिभायतनानि इज्जन्ति, तं दस्सेतुं — “इमेसु पना”तिआदि वुत्तं ।

सब्बसङ्गाहिकवसेनाति नीलवण्णनीलनिदस्सननीलनिभासानं साधारणवसेन । **वण्णवसेनाति** सभाववण्णवसेन । **निदस्सनवसेनाति** पस्सितब्बतावसेन, चक्खुविज्जाणवीथिया गहेतब्बतावसेन । **ओभासवसेनाति** सप्पभासताय अवभासनवसेन । **वण्णधातुया वाति** अज्जनरजतवत्थादिवण्णधातुया । **लोकियानेव** रूपावचरज्झानभावतो ।

४३५. रूपीति एत्थ येनायं ससन्ततिपरियापन्नेन रूपेण समन्नागतो, तं यस्स ज्ञानस्स हेतुभावेन विसिद्धरूपं होति । येन विसिद्धेन रूपीति वुच्चेय्य, तदेव ससन्ततिपरियापन्नरूपनिमित्तं ज्ञानं । इध पन परमत्थतो रूपिभावसाधकन्ति आह — “अज्झत्तं केसादीसू”तिआदि । **रूपज्झानं रूपन्ति** उत्तरपदलोपेण वुत्तं — “रूपूपपत्तिया”तिआदीसु (ध० स० १६०-१६१, १८५-१९० आदयो, २४४-२४५ आदयो; विभ० ६२५) विय ।

सुभन्वेव अधिमुत्तो होतीति अयं ततियविमोक्खो । इध सुपरिसुद्धनीलादिवण्णकसिणज्झानवसेन वुत्तोति दस्सेत्वा इदानि पटिसम्भिदापाळियं तस्स ब्रह्मविहारज्झानवसेन आगतभावं दस्सेतुं — “पटिसम्भिदामगे पना”तिआदि आरद्धं । इध पन उपरिपाळियंयेव ब्रह्मविहारानं आगतत्ता तं नयं पटिक्खिपित्वा परिसुद्धनीलादिवण्णकसिणवसेनेव सुभविमोक्खो अनुज्जातो ।

४४३. परिकम्मपथवियापीति अकताय वा कताय वा दळ्हमण्डलादिसङ्घातपरिकम्मपथवियापि । उग्गहनिमित्तादीनं पथवीकसिणन्ति नामं निस्सिते निस्सयवोहारवसेन वुत्तन्ति दट्टब्बं, यथा “मज्जा उक्कुट्टिं करोन्ती”ति ।

सीलानीति पातिमोक्खसंवरादीनि चत्तारि सीलानि । **सोधेत्वाति** अनापज्जनेन आपन्नवुट्टापनेन किलेसेहि अप्पटिपीळनेन च विसोधेत्वा । तिविधज्झि सीलस्स विसोधनं नाम — अनापज्जनं आपन्नवुट्टापनं किलेसेहि च अप्पटिपीळनन्ति । कम्मट्टानभावनं परिबुन्धेति उपरोधेति पवत्तितुं न देतीति **पलिबोधो** रकारस्स लकारं कत्वा, परिबन्धोति अत्थो । **उपच्छिन्दित्वाति** समापन्नेन सङ्गाहणेन वा उपरुन्धित्वा, अपलिबोधं कत्वाति अत्थो । **कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वाति** —

“पियो गरु भावनीयो, वत्ता च वचनक्खमो ।

गम्भीरञ्च कथं कत्ता, नो चट्टाने नियोजको”ति ॥ (अ० नि० ७.३७) —

एवमादिगुणसमन्नागतं एकन्तहितेसिं वुद्धिपक्खे ठितं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा ।

अननुरूपं विहारन्ति अट्टारसन्नं दोसानं अज्जतरेन समन्नागतं । वुत्तज्हेतं अट्टकथासु —

“महावासं नवावासं, जरावासञ्च पन्थनिं ।

सोण्डिं पण्णञ्च पुप्फञ्च, फलं पत्थितमेव च ॥

“नगरं दारुना खेत्तं, विसभागेन पट्टनं ।

पच्चन्तसीमा सप्पायं, यत्थ मित्तो न लब्भति ॥

“अट्टारसेतानि ठानानि, इति विज्जाय पण्डितो ।

आरका परिवज्जेय्य, मग्गं सप्पटिभयं यथा”ति ॥ (विसुद्धि० १.५२) ।

अनुरूपेति गोचरगामतो नातिदूरनच्चासन्नतादीहि पञ्चहि अङ्गेहि समन्नागते । वुत्तज्हेतं भगवता —

“कथञ्च, भिक्खवे, सेनासनं पञ्चङ्गसमन्नागतं होति? इध, भिक्खवे, सेनासनं नातिदूरं होति नच्चासन्नं गमनागमनसम्पन्नं दिवा अप्पाकिण्णं रत्तिं अप्पसदं अप्पनिग्घोसं अप्पडंसमकसवातातपसरीसपसम्फस्सं । तस्मिं खो पन सेनासने विहरन्तस्स अप्पकसिरेन उप्पज्जन्ति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारा । तस्मिं खो पन सेनासने थेरा भिक्खू विहरन्ति बहुस्सुता आगतागमा धम्मधरा विनयधरा मातिकाधरा । ते कालेन कालं उपसङ्कमित्वा परिपुच्छति परिपज्जति ‘इदं, भन्ते, कथं इमस्स को अत्थो’ति । तस्स ते आयस्मन्तो अविवट्टञ्चेव विवरन्ति, अनुत्तानीकतञ्च उत्तानिं करोन्ति, अनेकविहितेसु च कङ्काठानियेसु धम्मेसु कङ्कं

पटिविनोदेन्ति । एवं खो, भिक्खवे, सेनासनं पञ्चङ्गसमन्नागतं होती”ति (अ० नि० १०.११) ।

एत्थ च नातिदूरं नच्चासनं गमनागमनसम्पन्नन्ति एकं अङ्गं, दिवा अप्पाकिण्णं रत्तिं अप्पसहं अप्पनिग्घोसन्ति एकं, अप्पडंसमकसवातातपसरीसपसम्फस्सन्ति एकं, तस्मिं खो पन सेनासने विहरन्तस्स...पे०... परिकखाराति एकं, तस्मिं खो पन सेनासने थेरा...पे०... कङ्कं पटिविनोदेन्तीति एकन्ति एवं पञ्चङ्गानि वेदितब्बानि ।

खुद्दकपलिबोधं उपच्छिन्दित्वाति दीघकेसनखलोमानं छेदनेन

चीवरकम्मचीवररजनपत्तपचनमञ्चपीठादिसोधनवसेन खुद्दकपलिबोधं उपच्छिन्दित्वा ।

४५३. उद्धुमातकादीसूति एत्थ आदि-सहेन

विनीलकविपुब्बकविच्छिद्दकविकखायितकहतविकिखत्तकलोहितकपुळवकअट्टिकानं सङ्गहो दट्टब्बो । तत्थ भस्ता विय वायुना उद्धं जीवितपरियादाना यथानुक्कमं समुग्गतेन सूनभावेन धुमातत्ता उद्धुमातं, उद्धुमातमेव **उद्धुमातकं**, पटिकूलत्ता वा कुच्छितं उद्धुमातन्ति **उद्धुमातकं**, तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं । विनीलं वुच्चति विपरिभिन्ननीलवण्णं, विनीलमेव **विनीलकं**, पटिकूलत्ता वा कुच्छितं विनीलन्ति **विनीलकं**, मंसुस्सदट्टानेसु रत्तवण्णस्स, पुब्बसन्निचयट्टानेसु सेतवण्णस्स, येभुय्येन च नीलवण्णस्स निलट्टाने नीलसाटकपारुतस्सेव छवसरीरस्सेतं अधिवचनं । परिभिन्नट्टानेसु विस्सन्दमानपुब्बं विपुब्बं, विपुब्बमेव **विपुब्बकं**, पटिकूलत्ता वा कुच्छितं विपुब्बन्ति **विपुब्बकं**, तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं । विच्छिद्दं वुच्चति द्विधा छिन्दनेन अपधारितं, विच्छिद्दमेव **विच्छिद्दकं**, पटिकूलत्ता वा कुच्छितं विच्छिद्दन्ति **विच्छिद्दकं**, वेमज्झे छिन्नस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं । इतो च एत्तो च विविधाकारेण सोणसिङ्गालादीहि खायितं विकखायितं, विकखायितमेव **विकखायितकं**, पटिकूलत्ता वा कुच्छितं विकखायितन्ति **विकखायितकं**, तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

विविधा खित्तं विकिखत्तं, विकिखत्तमेव **विकिखत्तकं**, पटिकूलत्ता वा कुच्छितं विकिखत्तन्ति **विकिखत्तकं**, अञ्जेण हत्थं, अञ्जेण पादं, अञ्जेण सीसन्ति एवं ततो ततो विकिखत्तस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं । हतञ्च तं पुरिमनयेनेव विकिखत्तकञ्चाति **हतविकिखत्तकं**, काकपदाकारेण अङ्गपच्चङ्गेसु सत्थेण हनित्वा वुत्तनयेनेव विकिखत्तस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं । लोहितं किरति विकिखत्तं इतो चितो च पग्घरतीति **लोहितकं**, पग्घरितलोहितमकिखत्तस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं । पुळवा वुच्चन्ति किमयो, पुळवे किरतीति **पुळवकं**, किमपरिपुण्णस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं । अट्टियेव **अट्टिकं**, पटिकूलत्ता वा कुच्छितं अट्टीति **अट्टिकं**, अट्टिसङ्गलिकायपि एकट्टिकस्सपि एतं अधिवचनं । इमेसु दससु असुभेसु पठमज्झानमेव उप्पज्जति, न दुतियादीनि । तेनाह — इध “**पठमज्झानसहगता सञ्जा**”ति । तथा हि अपरिसण्ठितजलाय सीघसोताय नदिया अरित्तबलेनेव नावा तिट्ठति, विना अरित्तेन न सक्का ठपेतुं । एवमेवं दुब्बलत्ता आरम्भणस्स वितक्कबलेनेव चित्तं एकगं हुत्वा तिट्ठति, विना वितक्केन न सक्का ठपेतुं । तस्मा पठमज्झानमेवेत्थ होति, न दुतियादीनि । आरम्भणस्स दुब्बलता चेत्य पटिकूलभावेण चित्तं ठपेतुं असमत्थता ।

“रुक्खो मतो, लोहं मत”न्तिआदीसु यं खन्धप्पबन्धं उपादाय रुक्खादिसमञ्जा, तस्मिं अनुपच्छिन्नेपि अल्लतादिविगमनं निस्साय मतवोहारो **सम्मुतिमरणं** । सङ्खारानं खणभङ्गसङ्घातं **खणिकमरणं** । **समुच्छेदमरणन्ति** अरहतो सन्तानस्स सब्बसो उच्छेदभूतं मरणं । विपस्सनाभावनावसेन चेतं वुत्तं । मरणानुस्सतिभावनायं पन तिविधम्पेतं नाधिप्पेतं असंवेगवत्थुतो अनुपट्टहनतो अबाहुल्लतो च । मरणानुस्सतियज्झि एकेन भवेण परिच्छिन्नस्स जीवितिन्द्रियप्पबन्धस्स विच्छेदो मरणन्ति अधिप्पेतो संवेगवत्थुतो उपट्टहनतो बाहुल्लतो च । इदानि इममेव मरणं सन्धाय

विकल्पन्तरं दस्सेन्तो, “हेट्ठा वुत्तलक्खणा वा”तिआदिमाह ।

असितपीतादिभेदेति असितपीतखायितसायितप्यभेदे, असितब्बखादितब्बसायितब्बविभागेति अत्थो कालभेदवचनिच्छाय अभावतो यथा “दुद्ध”न्ति । कबळं करीयतीति कबळीकारो, आहरीयतीति आहारो, कबळीकारो च सो आहारो चाति **कबळीकाराहारो** । वत्थुवसेन चेतं वुत्तं । सवत्थुको एव हि आहारो इध कम्मट्टानभावेन अधिप्पेतो । ओजालक्खणो पन आहारो ओजट्टमकं रूपं आहरतीति आहारोति वुच्चति । सो इध नाधिप्पेतो पटिकूलाकारगहणस्स असम्भवतो । **नव पटिकूलानीति** गमनपरियेसनपरिभोगासयनिदानअपरिपक्कपरिपक्कफलनिस्सन्दप्पटिकूलवसेन नव पटिकूलानि । समक्खनप्पटिकूलं पन परिभोगादीसु लब्भमानत्ता इध विसुं न गहितं, अज्जथा तेन सद्धिं “दस पटिकूलानी”ति वत्तब्बं । **विसुद्धिमग्गे** (विसुद्धिं १.३०३-३०४) पन समक्खनं परिभोगादीसु लब्भमानम्पि निस्सन्दवसेन विसेसतो पटिकूलन्ति विसुं गहेत्वा दसहाकारेहि पटिकूलता वुत्ता ।

उप्यज्जनकसज्जन्ति पटिकूलाकारगहणवसेन उप्यज्जनकसज्जं । सज्जासद्वो चायं “रूपसज्जा सहसज्जा”तिआदीसु (सं० नि० ३.५७) सज्जाननलक्खणे धम्मे आगतो, “अनिच्चसज्जा दुक्खसज्जा”तिआदीसु विपस्सनाय आगतो, “उद्धुमातकसज्जाति वा सोपाकरूपसज्जाति वा इमे धम्मा एकट्ठा, उदाहु नानट्ठा”तिआदीसु समथे आगतो । इध पन समथस्स परिकम्मे दट्टब्बो । आहारेहि पटिकूलाकारगहणं, तप्पभावितं वा उपचारज्झानं इध “आहारे पटिकूलसज्जा”ति अधिप्पेतं ।

उक्कण्ठितसज्जन्ति निब्बिन्दनाकारेण उप्यज्जनकसज्जं । **अनिच्चसज्जन्ति** एत्थ अनिच्चं खन्धपञ्चकं उप्पादवयज्जथत्तभावतो, हुत्वा अभावतो वा, तस्मिं अनिच्चे खन्धपञ्चके अनिच्चन्ति उप्यज्जमाना अनिच्चलक्खणपरिग्गाहिका सज्जा अनिच्चसज्जा । तेनाह — “**पञ्चन्नं उपादानक्खन्धानं**”न्तिआदि । तत्थ **उदयो** निब्बत्तिलक्खणं, **वयो** विपरिणामलक्खणं, **अज्जथत्तं** जरा । उदयब्बयज्जथत्तगहणेन अनिच्चलक्खणं दस्सेति । उप्पादवयज्जथत्तभावतो हि खन्धपञ्चकं अनिच्चन्ति वुच्चति । यस्स च सभावेन खन्धपञ्चकं अनिच्चन्ति वुच्चति, तं **अनिच्चलक्खणं** । तेन हि तं अनिच्चन्ति लक्खीयति, अनिच्चलक्खणञ्च उदयब्बयानं अमनसिकारा सन्ततिया पटिच्छन्नत्ता न उपट्ठाति, उदयब्बयं पन परिग्गाहेत्वा सन्ततिया विकोपिताय अनिच्चलक्खणं याथावसरसतो उपट्ठाति । न हि सम्मदेव उदयब्बयं सल्लक्खेन्तस्स पुब्बापरियेन पवत्तमानानं धम्मानं अज्जोच्चभावं सल्लक्खणेन सन्ततिया उग्घाटिताय धम्मा सम्बन्धभावेन उपट्टहन्ति, अथ खो अयोसलाका विय असम्बन्धभावेनाति सुट्टतरं अनिच्चलक्खणं पाकटं होति ।

“यदनिच्चं, तं दुक्ख”न्ति (सं० नि० ३.१५, ४५, ४६, ७६, ७७, ८५; २.४.१, ४) वचनतो तदेव खन्धपञ्चकं अभिण्हप्पटिपीळनतो दुक्खं, अभिण्हप्पटिपीळनाकारो पन दुक्खलक्खणं । तेनेवाह — “**अनिच्चे खन्धपञ्चके... पे०... सज्जं भावेती**”ति । तत्थ पटिपीळनं नाम यथापरिग्गाहितं उदयवयवसेन सङ्खारानं निरन्तरं पटिपीळियमानता विबाधियमानता । दुक्खलक्खणञ्च अभिण्हसम्पटिपीळनस्स अमनसिकारा इरियापथेहि पटिच्छन्नत्ता न उपट्ठाति, अभिण्हसम्पटिपीळनं पन मनसि करित्वा इरियापथे लब्भमानदुक्खप्पटिच्छादकभावे उग्घाटिते दुक्खलक्खणं याथावसरसतो उपट्ठाति । तथा हि इरियापथेहि पटिच्छन्नत्ता दुक्खलक्खणं न उपट्ठाति, ते च इरियापथा अभिण्हसम्पटिपीळनामनसिकारेण पटिच्छादका जाता । एकस्मिज्हि इरियापथे उप्यन्नस्स दुक्खस्स विनोदकं इरियापथन्तरं तस्स पटिच्छादकं विय होति, एवं सेसापि । इरियापथानं पन तंतंदुक्खपतिताकारभावे याथावतो जाते तेसं दुक्खप्पटिच्छादकभावो उग्घाटितो नाम होति सङ्खारानं निरन्तरं दुक्खाभितुन्नताय पाकटभावतो । तस्मा

अभिणहसम्पटिपीळनं मनसि करित्वा इरियापथे लब्धमानदुक्खप्पटिच्छादकभावे उग्घाटिते दुक्खलक्खणं याथावसरसतो उपट्टाति ।

“यं दुक्खं, तदनत्ता”ति वचनतो तदेव खन्धपञ्चकं अवसवत्तनतो अनत्ता, अवसवत्तनाकारो पन अनत्तलक्खणं । तेनाह — “**पटिपीळनट्टेना**”तिआदि । अनत्तलक्खणञ्च नानाधातुविनिब्भोगस्स अमनसिकारा घनेन पटिच्छन्नत्ता न उपट्टाति, नानाधातुयो पन विनिब्भुज्जित्वा “अज्जा पथवीधातु, अज्जा आपोधातू”तिआदिना, “अज्जो फस्सो, अज्जा वेदना”तिआदिना च विसुं विसुं कत्वा घनविनिब्भोगे कते समूहघने किच्चारम्मणघने च भेदिते अनत्तलक्खणं याथावसरसतो उपट्टाति । या हेसा अज्जमज्जूपत्थम्भेसु समुदितेसु रूपारूपधम्मेसु एकत्ताभिनिवेसवसेन अपरिमद्वितसङ्घारेहि ममायमाना समूहघनता, तथा तेसं तेसं धम्मानं किच्चभेदस्स सतिपि पटिनियतभावे एकतो गहमाना किच्चघनता, तथा सारम्मणधम्मानं सतिपि आरम्मणकरणभेदे एकतो गहमाना आरम्मणघनता । सा चतूसु धातूसु जाणेन विनिब्भुजित्वा दिस्समानासु हत्थेन परिमद्वियमानो फेणपिण्डो विय विलीनं आगच्छति, यथापच्चयं पवत्तमाना सुज्जा एते धम्ममत्ताति अवसवत्तनाकारसङ्घातं अनत्तलक्खणं पाकटतरं होति ।

अपरअच्छरासङ्घातवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१९. कायगतासतिवग्गवण्णना

५६३. **चेतसा फुटोति** चित्तेन फरितो । चित्तेन फरणञ्च समुदस्स द्विधा सम्भवतीति आह — “**दुविधं फरणं**”न्तिआदि । **पुरिमेन अत्थेनाति** “सम्पयोगवसेन विज्जं भजन्ती”ति वुत्तेन अत्थेन । **पच्छिमेनाति** “विज्जाभागे विज्जाकोट्टासे वत्तन्ती”ति वुत्तेन ।

५६४. **महतो संवेगाय संवत्ततीति**आदीसु अयं पन अपरो नयो । याथावतो कायसभावप्पवेदनतो महतो संवेगाय संवत्तति । **अत्थायाति** दिट्ठधम्मिकादिअत्थाय । **योगक्खेमायाति** चतूहि योगेहि खेमभावाय । **सतिसम्पजज्जायाति** सब्बत्थ सतिअविप्पवासाय सत्तट्टानियसम्पजज्जाय च । **जाणदस्सनप्पटिलाभायाति** विपस्सनाजाणाधिगमाय । **विज्जाविमुत्तिफलसच्छिकिरियायाति** तिस्सो विज्जा चित्तस्स अधिमुत्ति निब्बानं चत्तारि सामज्जफलानीति एतेसं पच्चक्खकरणाय ।

५८४. **पज्जापटिलाभायाति**आदीसु सोळससु पदेसु पज्जापटिलाभाय पज्जावुद्धिया पज्जावेपुल्लाय पज्जाबाहुल्लयायाति इमानि चत्तारि पज्जावसेन भाववचनानि, सेसानि द्वादस पुग्गलवसेन भाववचनानि । **सप्पुरिससंसेवोति** सप्पुरिसानं भजनं । **सद्धम्मस्सवनन्ति** तेसं सप्पुरिसानं सन्तिके सीलादिप्पटिपत्तिदीपकस्स सद्धम्मवचनस्स सवनं । **योनिंसो मनसिकारोति** सुतानं धम्मानं अत्थूपपरिक्खावसेन उपायेन मनसिकारो । **धम्मानुधम्मप्पटिपत्तीति** लोकोत्तरधम्मे अनुगतस्स सीलादिप्पटिपदाधम्मस्स पटिपज्जनं ।

छन्नं अभिज्जाजाणानन्ति इद्धिविधदिब्बसोतचेतोपरियपुब्बेनिवासदिब्बचक्खुआसवक्खयजाणानं । **तेसत्ततीनं जाणानन्ति पटिसम्भिदापाळियं** (पटि० म० १.१-२ मातिका) “सोतावधाने पज्जा सुतमये जाणं, सुत्वान संवरे पज्जा सीलमये जाणं”न्तिआदिना जाणकथाय निट्ठिद्वानं सावकसाधारणासाधारणानं जाणानं । इमेसज्हि तेसत्ततिजाणानं सुतमयजाणादीनि सत्तसट्ठिजाणानि सावकस्स साधारणानि, “इन्द्रियपरोपरियत्ते जाणं, सत्तानं आसयानुसये जाणं,

यमकपाटिहीरे जाणं, महाकरुणासमापत्तिया जाणं, सब्बञ्जुतञ्जाणं, अनावरणजाणं'न्ति (पटि० म० १.६८-७३ मातिका) इमानि छ असाधारणजाणानि सावकेहि ।

सत्तसत्ततीनं जाणानन्ति एत्थ —

“जातिपच्चया जरामरणन्ति जाणं, असति जातिया नत्थि जरामरणन्ति जाणं । अतीतम्पि अब्धानं जातिपच्चया जरामरणन्ति जाणं, असति जातिया नत्थि जरामरणन्ति जाणं । अनागतम्पि अब्धानं जातिपच्चया जरामरणन्ति जाणं, असति जातिया नत्थि जरामरणन्ति जाणं । यम्पिस्स तं धम्मट्ठित्तिजाणं, तम्पि खयधम्मं वयधम्मं विरागधम्मं निरोधधम्मन्ति जाणं । भवपच्चया जातीति जाणं...पे०... उपादानपच्चया भवोति जाणं, तण्हापच्चया उपादानन्ति जाणं, वेदनापच्चया तण्हाति जाणं, फस्सपच्चया वेदनाति जाणं, सळायतनपच्चया फस्सोति जाणं, नामरूपपच्चया सळायतनन्ति जाणं, विञ्जाणपच्चया नामरूपन्ति जाणं, सङ्खारपच्चया विञ्जाणन्ति जाणं, अविञ्जापच्चया सङ्खाराति जाणं, असति अविञ्जाय नत्थि सङ्खाराति जाणं, अतीतम्पि अब्धानं अविञ्जापच्चया सङ्खाराति जाणं, असति अविञ्जाय नत्थि सङ्खाराति जाणं, अनागतम्पि अब्धानं अविञ्जापच्चया सङ्खाराति जाणं, असति अविञ्जाय नत्थि सङ्खाराति जाणं, यम्पिस्स तं धम्मट्ठित्तिजाणं, तम्पि खयधम्मं वयधम्मं विरागधम्मं निरोधधम्मन्ति जाणं'न्ति —

भगवता **निदानवग्गे** (सं० नि० २.३४-३५) जरामरणादीसु एकादससु पटिच्चसमुप्पादङ्गेषु पच्चवेकं सत्त सत्त कत्वा वुत्तानि सत्तसत्ततिजाणानि ।

तत्थ **धम्मट्ठित्तिजाणन्ति** पच्चयाकारजाणं । पच्चयाकारो हि धम्मानं पवत्तिसङ्घाताय ठितिया कारणत्ता “धम्मट्ठित्ती”ति वुच्चति, तत्थ जाणं धम्मट्ठित्तिजाणं, “जातिपच्चया जरामरण”न्तिआदिना वुत्तस्सेव छब्बिधस्स जाणस्सेतं अधिवचनं । **खयधम्मन्ति** खयगमनसभावं । **वयधम्मन्ति** वयगमनसभावं । **विरागधम्मन्ति** विरज्जनसभावं । **निरोधधम्मन्ति** निरुज्जनसभावन्ति अत्थो ।

लाभोतिआदीसु लाभोयेव उपसग्गेन विसेसेत्वा “**पटिलाभो**”ति वुत्तो । पुन तस्सेव अत्थविवरणवसेन “**पत्ति सम्पत्ती**”ति वुत्तं । **फुसनाति** अधिगमनवसेन फुसना । **सच्छिकिरियाति** पटिलाभसच्छिकिरिया । **उपसम्पदाति** निष्फादना ।

सत्तन्नञ्च सेक्खानन्ति तिससो सिक्खा सिक्खन्तीति सेक्खसञ्जितानं सोतापत्तिमग्गट्ठादीनं सत्तन्नं । **पुथुज्जनकल्याणकस्स चाति** निब्बानगामिनिया पटिपदाय युत्तत्ता सुन्दरट्ठेन कल्याणसञ्जितस्स पुथुज्जनस्स । वड्ढितं वड्ढनं एकायाति **वड्ढितवड्ढना** । यथावुत्तानं अट्ठन्नम्पि पञ्जानं वसेन विसेसतोव अरहतो पञ्जावसेन **पञ्जावुद्धिया** । तथा **पञ्जावेपुल्लाय** ।

यस्स कस्सचिपि विसेसतो अनुरूपधम्मस्स महन्तं नाम किच्चसिद्धिया वेदितब्बन्ति तदस्स किच्चसिद्धिया दस्सेन्तो “**महन्ते अत्थे परिग्गणहाती**”तिआदिमाह । तत्थ अत्थादीनं महन्तभावो महाविसयताय वेदितब्बो, महाविसयता च तेसं पटिसम्भिमग्गे आगतनयेन वेदितब्बा । सीलक्खन्धस्स पन हेतुमहन्तताय, पच्चयमहन्तताय, निस्सयमहन्तताय, पभेदमहन्तताय, किच्चमहन्तताय, फलमहन्तताय, आनिसंसमहन्तताय च महन्तभावो वेदितब्बो । तत्थ हेतु अलोभादयो । **पच्चयो** हिरोत्तप्पसद्दासतिवीरियादयो । **निस्सयो** सावकबोधिपच्चेकबोधिनियतता तंसमङ्गिनो च पुरिसविसेसा । **पभेदो**

चारित्तवारित्तादिविभागो । **किच्चं** तदङ्गादिवसेन पटिपक्खविधमनं । **फलं** सग्गसम्पदा निब्बानसम्पदा च । **आनिसंसो** पियमनापतादि । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन **विसुद्धिमग्गे** (विसुद्धि० १.९) **आकङ्खेय्यसुत्तादीसु** (म० नि० १.६४ आदयो) च आगतनयेन वेदितब्बो । इमिना नयेन समाधिकखन्धादीनम्पि महन्तता यथारहं निद्दारेत्वा वत्तब्बा । ठानाट्टानादीनं महन्तभावो पन महाविसयताय वेदितब्बो । तत्थ ठानाट्टानानं महाविसयता बहुधातुकसुत्तादीसु आगतनयेन वेदितब्बा ।

विहारसमापत्तीनं महाविसयता समाधिकखन्धे महाविसयतानिद्धारणनयेन वेदितब्बा, अरियसच्चानं सकलयानसङ्गाहकतो **सच्चविभङ्गे** (विभ० १८९ आदयो) **तंसंवण्णनासु** (विभ० अट्ट० १८९ आदयो) च आगतनयेन, सतिपट्टानादीनं **सतिपट्टानविभङ्गादीसु** (विभ० ३५५ आदयो) **तंसंवण्णनादीसु** (विभ० अट्ट० ३५५ आदयो) च आगतनयेन, सामञ्जफलानं महतो हितस्स महतो सुखस्स महतो अत्थस्स महतो योगक्खेमस्स निप्फत्तिभावतो सन्तपणीतअतक्कावचरपण्डितवेदनीयभावतो, अभिञ्जानं महासम्भारतो महाविसयतो महाकिच्चतो महानुभावतो महानिप्फत्तितो, निब्बानस्स मदनिममदनादिमहत्थसिद्धितो च महन्तभावो वेदितब्बो । **परिग्गणहातीति** सभावादितो परिच्छिज्ज गणहाति जानाति, पटिविज्जतीति अत्थो ।

पुथुपञ्जाति एत्थापि वुत्तनयानुसारेण अत्थो वेदितब्बो । अयं पन विसेसो — **पुथु नानाक्खन्धेसु जाणं पवत्ततीति** “अयं रूपक्खन्धो नाम...पे०... अयं विज्जाणक्खन्धो नामा”ति एवं पञ्चन्नं खन्धानं नानाकरणं पटिच्च जाणं पवत्तति । तेसुपि एकविधेन रूपक्खन्धो...पे०... एकादसविधेन रूपक्खन्धो । एकविधेन वेदनाक्खन्धो...पे०... बहुविधेन वेदनाक्खन्धो । एकविधेन सञ्जाक्खन्धो...पे०... बहुविधेन सञ्जाक्खन्धो । एकविधेन सङ्खारक्खन्धो...पे०... बहुविधेन सङ्खारक्खन्धो । एकविधेन विज्जाणक्खन्धो...पे०... बहुविधेन विज्जाणक्खन्धोति एवं एकेकस्स खन्धस्स एकविधादिवसेन अतीतादिवसेनपि नानाकरणं पटिच्च जाणं पवत्तति ।

पुथु नानाधातूसूति “अयं चक्खुधातु नाम...पे०... अयं मनोविज्जाणधातु नाम । तत्थ सोळस धातुयो कामावचरा, द्वे चातुभूमिका”ति एवं धातूसु नानाकरणं पटिच्च जाणं पवत्तति । तयिदं उपादिन्नधातुवसेन वुत्तं । पच्चेकबुद्धान्हि द्विन्नञ्च अगसावकानं उपादिन्नधातूसु एव नानाकरणं पटिच्च जाणं पवत्तति, तञ्च खो एकदेसतोव, न निप्पदेसतो । बहिद्दा अनुपादिन्नधातूनं नानाकरणं तेसं अविशयोव, सब्बञ्जुबुद्धानंयेव पन “इमाय धातुया उस्सन्नत्ता इमस्स रुक्खस्स खन्धो सेतो होति, इमस्स काळो, इमस्स मट्ठो, इमस्स खरो, इमस्स बहलतचो, इमस्स सुक्खतचो । इमस्स पत्तं वण्णसण्ठानादिवसेन एवरूपं । इमस्स पुप्फं नीलं, पीतं, लोहितं, ओदातं, सुगन्धं, दुग्गन्धं, मिस्सकगन्धं । फलं खुद्दकं, महन्तं, दीघं, वट्ठं, सुवण्णं, दुब्बण्णं, मट्ठं, फरुसं, सुगन्धं, दुग्गन्धं, मधुरं, तित्तकं, अम्बिलं, कटुकं, कसावं । कण्टको तिखिणो, अतिखिणो, उजुको, कुटिलो, तम्बो, नीलो, लोहितो, ओदातो”तिआदिना धातुनानत्तं पटिच्च जाणं पवत्तति ।

पुथु नानाआयतनेसूति “इदं चक्खायतनं नाम...पे०... इदं धम्मायतनं नाम । तत्थ दसायतना कामावचरा, द्वे चातुभूमिका”ति एवं आयतनानत्तं पटिच्च जाणं पवत्तति ।

पुथु नानापटिच्चसमुप्पादेसूति अज्झत्तबहिद्दाभेदतो सन्तानभेदतो च नानप्पभेदेसु पटिच्चसमुप्पादङ्गेसु । अविज्जादिअङ्गानि हि पच्चेकं पटिच्चसमुप्पादसञ्जितानि । तेनाह — सङ्खारपिटके “द्वादस पच्चया द्वादस पटिच्चसमुप्पादा”ति (सं० नि० टी० १.१.११०) ।

पुथु नानासुञ्जतमनुपलब्धेसूति नानासभावेसु निच्चसारादिविरहितेसु सुञ्जसभावेसु, ततो एव इत्थिपुरिसअत्तत्तनयादिवसेन अनुपलब्धमानसभावेसु। **म-**कारो हेत्थ पदसन्धिकरो।

पुथु नानाअत्थेसूति अत्थपटिसम्भिदाविसयेसु पच्चयुप्पन्नादिनानाअत्थेसु। **धम्मसेसूति** धम्मपटिसम्भिदाविसयेसु पच्चयादिनानाधम्मसेसु। **निरुत्तीसूति** तेसंयेव अत्थधम्मानं निद्धारणवचनसङ्घातेसु नानानिरुत्तीसु। **पुथु नानापटिभानेसूति** अत्थपटिसम्भिदादिविसयेसु इमानि जाणानि इदमत्थजोतकानीति तथा तथा पटिभानतो उपतिट्टनतो पटिभानानीति लद्धनामेसु नानाजाणेसु।

पुथु नानासीलक्खन्धेसूतिआदीसु सीलस्स पुथुत्तं नानत्तञ्च वुत्तमेव, इतरेसं पन वुत्तनयानुसारेण सुविञ्जेय्यत्ता पाकटमेव। यं पन अभिन्नं एकमेव निब्बानं, तत्थ उपचारवसेन पुथुत्तं गहेतब्बन्ति आह — “**पुथु नानाजनसाधारणे धम्मसे समतिकक्कम्मा**”ति। तेनस्स मदनिम्मदनादिपरियायेन पुथुत्तं परिदीपितं होति।

विपुले अत्थेति महन्ते अत्थे। महन्तपरियायो हि विपुलसद्धो। **गम्भीरेसूति** ससादीहि विय महासमुद्धो अनुपचितजाणसम्भारेहि अलब्धनेय्यप्पतिट्टेसु खन्धेसु जाणं पवत्ततीति विसयस्स गम्भीरताय जाणस्स गम्भीरता विभाविता।

तिक्खविसदभावादिगुणेहि असाधारणत्ता परेसं पञ्जाय न सामन्ता, अथ खो सुविदूरविदूरेति **असमन्तपञ्जा** आकारस्स रस्सत्तं कत्वा। केचि “असमत्थपञ्जा”ति पठन्ति, तेसं यथावुत्तगुणेहि अञ्जेहि असाधारणत्ता नत्थि एतिस्सा कायचि समत्थन्ति असमत्था पञ्जाति योजना। **अत्थववत्थानतो**ति अत्थप्पभेदस्स याथावतो सन्निट्टानतो। **न अञ्जो कोचि सक्कोति अभिसम्भवितुन्ति** जाणगतिया सम्पापुणितुं न अञ्जो कोचिपि सक्कोति, तस्मा अयं सुविदूरविदूरेति असमन्तपञ्जा। इदानि पुग्गलन्तरवसेन असमन्तपञ्जं विभावेतुं, “**पुथुज्जनकल्याणकस्सा**”तिआदि आरद्धं।

“पञ्जापभेदकुसलो अभिन्नजाणो अधिगतप्पटिसम्भिदो चतुवेसारज्जप्पत्तो दसबलधारी पुरिसासभो पुरिससीहो पुरिसनागो पुरिसाजञ्जो पुरिसधोरक्खो अनन्तजाणो अनन्ततेजो अनन्तयसो अट्ठो महद्धनो बलवा नेता विनेता अनुनेता पञ्जापेता विनिज्झापेता पेक्खता पसादेता। सो हि भगवा अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता, असज्जातस्स मग्गस्स सज्जनेता, अनक्खातस्स मग्गस्स अक्खाता, मग्गञ्जू मग्गविदू मग्गकोविदो। मग्गानुगामी च पन एतरहि सावका विहरन्ति पच्छा समन्नागता।

“सो हि भगवा जानं जानाति, पस्सं पस्सति, चक्खुभूतो जाणभूतो धम्मभूतो ब्रह्मभूतो वत्ता पवत्ता अत्थस्स निन्नेता अमतस्स दाता धम्मस्सामी तथागतो, नत्थि तस्स भगवतो अज्जातं अदिट्ठं अविदितं असच्छिकतं अफस्सितं पञ्जाय। अतीतं अनागतं पच्चुप्पन्नं उपादाय सब्बे धम्मा सब्बाकारेण बुद्धस्स भगवतो जाणमुखे आपाथं आगच्छन्ति, यं किञ्चि नेय्यं नाम अत्थि तं सब्बं जानितब्बं, अत्तत्थो वा परत्थो वा उभयत्थो वा दिट्ठधम्मिको वा अत्थो सम्परायिको वा अत्थो उत्तानो वा अत्थो गम्भीरो वा अत्थो गूळ्हो वा अत्थो पटिच्छन्नो वा अत्थो नेय्यो वा अत्थो नीतो वा अत्थो अनवज्जो वा अत्थो निक्किलेसो वा अत्थो वोदानो वा अत्थो परमत्थो वा अत्थो, सब्बं तं अन्तोबुद्धजाणे परिवत्तति।

“सब्बं कायकम्मं बुद्धस्स भगवतो जाणानुपरिवत्ति, सब्बं वचीकम्मं बुद्धस्स भगवतो जाणानुपरिवत्ति, सब्बं

मनोकम्मं बुद्धस्स भगवतो जाणानुपरिवत्ति । अतीते बुद्धस्स भगवतो अप्पटिहत्तं जाणं, अनागते बुद्धस्स भगवतो अप्पटिहत्तं जाणं, पच्चुप्पन्ने बुद्धस्स भगवतो अप्पटिहत्तं जाणं, यावतकं नेय्यं, तावतकं जाणं । यावतकं जाणं, तावतकं नेय्यं । नेय्यपरियन्तिकं जाणं, जाणपरियन्तिकं नेय्यं, नेय्यं अतिक्कमित्त्वा जाणं नप्पवत्तति, जाणं अतिक्कमित्त्वा नेय्यपथो नत्थि, अञ्जमञ्जपरियन्तट्ठायिनो ते धम्मा, यथा द्विन्नं समुग्गपटलानं सम्मा फुसितानं हेट्ठिमं समुग्गपटलं उपरिमं नातिवत्तति, उपरिमं समुग्गपटलं हेट्ठिमं नातिवत्तति, अञ्जमञ्जपरियन्तट्ठायिनो, एवमेवं बुद्धस्स भगवतो नेय्यञ्च जाणञ्च अञ्जमञ्जपरियन्तट्ठायिनो । यावतकं नेय्यं, तावतकं जाणं । यावतकं जाणं, तावतकं नेय्यं, नेय्यपरियन्तिकं जाणं, जाणपरियन्तिकं नेय्यं, नेय्यं अतिक्कमित्त्वा जाणं नप्पवत्तति, जाणं अतिक्कमित्त्वा नेय्यपथो नत्थि । अञ्जमञ्जपरियन्तट्ठायिनो ते धम्मा । सब्बधम्मेषु बुद्धस्स भगवतो जाणं पवत्तति ।

“सब्बे धम्मा बुद्धस्स भगवतो आवज्जनप्पटिबद्धा आकङ्खप्पटिबद्धा मनसिकारप्पटिबद्धा चित्तुप्पादप्पटिबद्धा, सब्बसत्तेसु बुद्धस्स भगवतो जाणं पवत्तति । सब्बेसं सत्तानं बुद्धो आसयं जानाति, अनुसयं जानाति, चरितं जानाति, अधिमुत्तिं जानाति, अप्परजक्खे महारजक्खे तिक्खिन्द्रिये मुदिन्द्रिये स्वाकारे द्वाकारे सुविज्जापये दुविज्जापये भब्बा सब्बे सत्ते पजानाति, सदेवको लोको समारको सब्रह्मको सस्समणब्राह्मणी पजा सदेवमनुस्सा अन्तोबुद्धजाणे परिवत्तति ।

“यथा ये केचि मच्छकच्छपा अन्तमसो तिमितिमिङ्गलं उपादाय अन्तोमहासमुद्धे परिवत्तन्ति, एवमेव सदेवको लोको समारको सब्रह्मको सस्समणब्राह्मणी पजा सदेवमनुस्सा अन्तोबुद्धजाणे परिवत्तति । यथा ये केचि पक्खिनो अन्तमसो गरुळं वेनतेय्यं उपादाय आकासस्स पदेसे परिवत्तन्ति, एवमेव येपि ते सारिपुत्तसमा पञ्जाय, तेपि बुद्धजाणस्स पदेसे परिवत्तन्ति, बुद्धजाणं देवमनुस्सानं पञ्जं फरित्वा अतिघंसित्वा तिट्ठति । येपि ते खत्तियपण्डिता ब्राह्मणपण्डिता गहपतिपण्डिता समणपण्डिता निपुणा कतपरप्पवादा वालवेधिरूपा, वोभिन्दन्ता मञ्जे चरन्ति पञ्जागतेन दिट्ठिगतानि, ते ते पञ्हं अभिसङ्खरित्वा अभिसङ्खरित्वा”ति (पटि० म० ३.५) —

आदिना निद्विट्ठपाळिं पेय्यालमुखेन संखिपित्वा दस्सेन्तो “पञ्जापभेदकुसलो पभिन्नजाणो...पे०... ते पञ्हं अभिसङ्खरित्वा अभिसङ्खरित्वा”तिआदिमाह ।

तत्थ पभिन्नजाणोति अत्थादीसु पभेदगतजाणो । “पभेदजाणो”तिपि पठन्ति, सोयेव अत्थो । ते पञ्हन्ति ते ते अत्तना अधिप्पेतं पञ्हं । निद्विट्ठकारणाति विस्सज्जितकारणा । उपक्खित्तकाति भगवतो पञ्जावेय्यत्तियेन समीपे खित्तका अन्तेवासिका सम्पज्जन्ति ।

भवति अभिभवतीति भूरि । किं? रागादिं । उपसग्गे सतिपि तदेव पदं तमत्थं वदतीति उपसग्गेन विनापि सो अत्थो विज्जेय्यो अनेकत्थत्ता धातूनन्ति वुत्तं — “अभिभुय्यती”ति । कारकव्यत्तयेन चेतं वुत्तं, तस्मा रागं अभिभुय्यतीति सा सा मग्गपञ्जा अत्तना अत्तना वज्झं रागं अभिभुय्यति अभिभवति, मदतीति अत्थो । अभिभवतीति सा सा फलपञ्जा तं तं रागं भवि अभिभवि महीति भूरिपञ्जा । “अभिभविता”ति वा पाठो, “अभिभवित्वा”तिपि पठन्ति । अभिभवित्वाति च किरियाय सिद्धभावदस्सनं । पञ्जा चे सिद्धा, रागाभिभवो च सिद्धो एवाति । सेसेसुपि एसेव नयो ।

रागादीसु पन रज्जनलक्खणो रागो । दुस्सनलक्खणो दोसो । मुह्नलक्खणो मोहो । कुज्जनलक्खणो कोधो,

उपनन्धनलक्खणो उपनाहो । पुब्बकालं कोधो, अपरकालं उपनाहो । परगुणमक्खनलक्खणो मक्खो, युगगाहलक्खणो पलासो । परसम्पत्तिखीयनलक्खणा इस्सा, अत्तनो सम्पत्तिनिगूहनलक्खणं मच्छरियं । अत्तना कतपापप्पटिच्छादनलक्खणा माया, अत्तनो अविज्जमानगुणप्पकासनलक्खणं साठेय्यं । चित्तस्स उद्धुमातभावलक्खणो थम्भो, करणुत्तरियलक्खणो सारम्भो । उन्नतिलक्खणो मानो, अब्भुन्नतिलक्खणो अतिमानो । मत्तभावलक्खणो मदो, पञ्चकामगुणेषु चित्तवोस्सगलक्खणो पमादो । भवति अभिभवति अरिन्ति भूरि असरूपतो परस्स अकारस्स लोपं कत्वा । तेनाह — “अरिं मद्दनिपञ्जाति भूरिपञ्जा”ति । भवति एत्थ थावरजङ्गमन्ति भूरि वुच्चति पथवी यथा “भूमी”ति भूरि वियाति भूरिपञ्जा वित्थतविपुलट्टेन सब्बं सहताय च । तेनाह — “ताया”तिआदि । तत्थ पथविसमायाति वित्थतविपुलट्टेनेव पथविसमाय । वित्थतायाति पजानितब्बे विसये वित्थताय, न एकदेसे वत्तमानाय । विपुलायाति उळारभूताय । समन्नागतोति पुगगलो । इति-सद्दो कारणत्थे, इमिना कारणेन पुगगलस्स भूरिपञ्जाय समन्नागतत्ता तस्स पञ्जा भूरिपञ्जा नामाति अत्थो । “भूरिपञ्जस्स पञ्जा भूरिपञ्जपञ्जा”ति वत्तब्बे एकस्स पञ्जासद्दस्स लोपं कत्वा “भूरिपञ्जा”ति वुत्तं ।

अपिचाति पञ्जापरियायदस्सनत्थं वुत्तं । पञ्जायमेतन्ति पञ्जाय एतं । अधिवचनन्ति अधिकं वचनं । भूरीति भूते अत्थे खन्धादिके रमति सच्चसभावेन, दिट्ठि विय न अभूतेति भूरि । मेधाति असनि विय सिलुच्चये किलेसे मेधति हिंसतीति मेधा, खिप्पं गहणधारणट्टेन वा मेधा । परिणायिकाति यस्सुप्पज्जति, तं सत्तं अत्तहितप्पटिपत्तियं सम्पयुत्तधम्मे च याथावलक्खणप्पटिवेधे परिणोतीति परिणायिका । इमेहेव अञ्जानिपि पञ्जापरियायवचनानि होन्ति ।

पञ्जाबाहुल्लन्ति पञ्जा बहुला अस्साति पञ्जाबहुलो, तस्स भावो पञ्जाबाहुल्लं । तज्ज पञ्जाय बाहुल्लं पवत्ति एवाति तमत्थं पञ्जागरुकस्स पुगगलस्स वसेन दस्सेन्तो, “इधेकच्चो पञ्जागरुको होती”तिआदिमाह । तत्थ इधेकच्चोति पथुज्जनकल्याणको, अरियो वा । पञ्जा गरु एकस्साति पञ्जागरुको । पञ्जाय चरितो पवत्तितो पञ्जाचरितो, पञ्जाय चरितं पवत्तं अस्साति वा पञ्जाचरितो । अनुलोमिकखन्तिआदिविभागा पञ्जा आसयो एतस्साति पञ्जासयो । पञ्जाय अधिमुत्तो तन्निन्तोति पञ्जाधिमुत्तो । समुस्सितट्टेन पञ्जा धजो एतस्साति पञ्जाधजो । पञ्जाकेतूति तस्सेव वेवचनं । पञ्जानिमित्तं आधिपतेय्यं एतस्साति पञ्जाधिपतेय्यो । पञ्जासङ्घातो विचयो, धम्मसभावविचिननं वा बहुलं एतस्साति विचयबहुलो । नानप्पकारेन धम्मसभावविचिननं बहुलं अस्साति पविचयबहुलो । ओक्खायनं याथावतो धम्मानं उपट्टानं बहुलं एतस्साति ओक्खायनबहुलो । पञ्जाय तस्स तस्स धम्मस्स सम्पापेक्खना सम्पेक्खा, सम्पेक्खाय अयनं पवत्तनं सम्पेक्खायनं, सम्पेक्खायनं धम्मो पकति अस्साति सम्पेक्खायनधम्मो । सम्पेक्खायनं वा याथावतो दस्सनधम्मो सभावो एतस्साति सम्पेक्खायनधम्मो । सब्बं धम्मजातं विभूतं विभावितं कत्वा विहरणसीलोति विभूतविहारी ।

तच्चरितोतिआदीसु तं-सद्देन पञ्जा पच्चामट्टा, तस्मा तत्थ “पञ्जाचरितो”तिआदिना अत्थो वेदितब्बो । सा पञ्जा चरिता गरुका बहुला अस्साति तच्चरितो तगगरुको तब्बहुलो । तस्सं पञ्जायं निन्तो पोणो पब्भारो अधिमुत्तोति तन्निन्तो तप्पोणो तप्पब्भारो तदधिमुत्तो । सा पञ्जा अधिपति तदधिपति, तदधिपतितो आगतो तदाधिपतेय्यो । पञ्जागरुकोतिआदीनि “कामं सेवन्तंयेव जानाति, अयं पुगगलो नेक्खम्मगरुको”तिआदीसु (पटि० म० १.११४) विय पुरिमजातितो पभुति वुत्तानि । तच्चरितोतिआदीनि इमिस्सा जातिया वुत्तानि । इदानि वुत्तमेवत्थं निदस्सनवसेनपि दस्सेतुं — “यथा”तिआदि वुत्तं । एवमेवन्तिआदीनि दस्सितब्बनिगमनं ।

सीघपञ्जाति अत्तनो विसये सीघप्पवत्तिका पञ्जा, या समारद्धा अत्तनो पञ्जाकिच्चं अदन्धायन्ती अवित्थायन्ती खिप्पमेव सम्पापेति । तेनाह — “सीघं सीघं सीलानि परिपूरेती”तिआदि । तत्थ सीघं सीघन्ति बहूनं सीलादीनं सङ्गहत्थं द्विक्खत्तुं वुत्तं । सीलानीति चारित्तवारित्तवसेन पञ्जत्तानि पातिमोक्खसंवरसीलानि, ठपेत्वा वा इन्द्रियसंवरं तस्स विसुं गहितत्ता इतरानि तिविधसीलानि । इन्द्रियसंवरन्ति चक्खादीनं छन्नं इन्द्रियानं रागप्पटिघप्पवेसं अक्त्वा सतिकवाटेन निवारणं थकनं । भोजने मत्तञ्जुतन्ति पच्चवेक्खितपरिभोगवसेन भोजने पमाणञ्जुभावं । जागरियानुयोगन्ति दिवसस्स तीसु कोट्टासेसु रत्तिया पठममज्झिमकोट्टासेसु च जागरति न निद्दायति, समणधम्ममेव करोतीति जागरो, जागरस्स भावो, कम्मं वा जागरियं, जागरियस्स अनुयोगो जागरियानुयोगो, तं जागरियानुयोगं । सीलक्खन्धन्ति सेक्खं वा असेक्खं वा सीलक्खन्धं । एवमितरेपि खन्धा वेदितब्बा । पञ्जाक्खन्धन्ति मग्गपञ्जा च सेक्खासेक्खानं लोकियपञ्जा च । विमुत्तिक्खन्धन्ति फलविमुत्ति । विमुत्तिजाणदस्सनक्खन्धन्ति पच्चवेक्खणजाणं । सीघपञ्जानिद्देससदिसोयेव लहुपञ्जानिद्देसो, तथा हासपञ्जानिद्देसो । जवनपञ्जानिद्देसो पन कलापसम्मसननयेन पवत्तो । तिक्खपञ्जानिद्देसो वीरियस्स उस्सुक्कापनवसेन, निब्बेधिकपञ्जानिद्देसो सब्बलोके अनभिरतसञ्जावसेन पवत्तो । तत्थ तुरित्किरिया सीघता । अदन्धता लहुता । वेगायितत्तं खिप्पता ।

हासबहुलोति पीतिबहुलो । सेसपदानि तस्सेव वेवचनानि । अथ वा हासबहुलोति मूलपदं । वेदबहुलोति तस्सा एव पीतिया सम्पयुत्तसोमनस्सवेदनावसेन निद्देसपदं । तुट्टिबहुलोति नातिबलवपीतिया तुट्टाकारवसेन । पामोज्जबहुलोति बलवपीतिया पमुदितभाववसेन । सीलानि परिपूरेतीति हट्टप्पहट्टो उदग्गूदग्गो सम्पियायमानो सीलानि सम्पादेति । पीतिसोमनस्ससहगता हि पञ्जा अभिरतिवसेन आरम्मणे फुल्लिता विकसिता विय पवत्तति, न एवं उपेक्खासहगताति ।

अनिच्चतो खिप्पं जवतीति “खन्धपच्चकं अनिच्च”न्ति वेगायितेन पवत्तति, पटिपक्खदूरीभावेन पुब्बाभिसङ्गारस्स सातिसयत्ता इन्देन विस्सट्टवजिरं विय लक्खणं अवरिज्जन्ती अदन्धायन्ती अनिच्चलक्खणं वेगसा पटिविज्जति, तस्मा सा जवनपञ्जा नामाति अत्थो । सेसपदेसुपि एसेव नयो । एवं लक्खणारम्मणिकविपस्सनावसेन जवनपञ्जं दस्सेत्वा बलवविपस्सनावसेन दस्सेतुं — “रूप”न्तिआदि वुत्तं । तत्थ खयट्टेनाति यत्थ यत्थ उप्पज्जति, तत्थ तत्थेव भिज्जनतो खयसभावत्ता । भयट्टेनाति भयानकभावतो । असारकट्टेनाति अत्तसारविरहतो निच्चसारादिविरहतो च । तुलयित्वाति तुलाभूताय विपस्सनापञ्जाय तुलेत्वा । तीरयित्वाति ताय एव तीरणभूताय तीरेत्वा । विभावयित्वाति याथावतो पकासेत्वा पाकटं कत्वा । अथ वा तुलयित्वाति कलापसम्मसनवसेन तुलयित्वा । तीरयित्वाति उदयब्बयानुपस्सनावसेन तीरेत्वा । विभावयित्वाति भङ्गानुपस्सनादिवसेन पाकटं कत्वा । विभूतं कत्वाति सङ्घारुपेक्खानुलोमवसेन फुटं कत्वा । रूपनिरोधेति रूपक्खन्धस्स निरोधभूते निब्बाने । खिप्पं जवतीति निन्नपोणपब्भारवसेन जवति पवत्तति । इदानि सिखाप्पत्तविपस्सनावसेन जवनपञ्जं दस्सेतुं, पुन “रूप”न्तिआदि वुत्तं ।

जाणस्स तिक्खभावो नाम सविसेसं पटिपक्खसमुच्छिन्दनेन वेदितब्बोति “खिप्पं किलेसे छिन्दतीति तिक्खपञ्जा”ति वत्त्वा ते पन किलेसे विभागेन दस्सेन्तो, “उप्पन्नं कामवितक्क”न्तिआदिमाह । समथविपस्सनाहि विक्खम्भनतदङ्गवसेन पहीनम्पि अरियमग्गेन असमूहतत्ता उप्पत्तिधम्मतं अनतीतताय असमूहतुप्पन्नन्ति वुच्चति, तं इध “उप्पन्न”न्ति अधिप्पेतं । नाधिवासेतीति सन्तानं आरोपेत्वा न वासेति । पजहतीति समुच्छेदवसेन पजहति । विनोदेतीति खिपति । व्यन्तिं करोतीति विगतन्तं करोति । अनभावं गमेतीति अनु अभावं गमेति, विपस्सनाक्कमेन अरियमग्गं पत्त्वा समुच्छेदवसेनेव अभावं गमयतीति अत्थो । एत्थ च कामप्पटिसंयुत्तो वितक्को कामवितक्को । “इमे सत्ता मरन्तू”ति परेसं मरणप्पटिसंयुत्तो वितक्को व्यापादवितक्को । “इमे सत्ता विहिंसियन्तू”ति परेसं विहिंसापटिसंयुत्तो वितक्को

विहिंसावितक्को। पापकेति लामके। अकुसले धम्मेति अकोसल्लसम्भूते धम्मे। तिकखपञ्जो नाम खिप्पाभिञ्जो होति, पटिपदा चस्स न चलतीति आह — **“एकहिं आसने चत्तारो अरियमग्गा”**तिआदि।

“सब्बे सङ्घारा अनिच्चा दुक्खा विपरिणामधम्मा सङ्घता पटिच्चसमुप्पन्ना खयधम्मा वयधम्मा विरागधम्मा निरोधधम्मा”ति याथावतो दस्सनेन सच्चप्पटिवेधो इज्झति, न अञ्जथाति कारणमुखेन निब्बेधिकपञ्जं दस्सेतुं — **“सब्बसङ्घारेसु उब्बेगबहुलो होती”**तिआदि वुत्तं। तत्थ **उब्बेगबहुलो**ति “सब्बे सङ्घारा अनिच्चा”तिआदिना (ध० प० २७७) नयेन सब्बसङ्घारेसु अभिण्हप्पवत्तसंवेगो। **उत्तासबहुलो**ति जाणभयवसेन सब्बसङ्घारेसु बहुसो उत्रस्तमानसो। तेन आदीनवानुपस्सनमाह। **उक्कण्ठनबहुलो**ति सङ्घारतो उद्धं विसङ्घाराभिमुखताय उक्कण्ठनबहुलो। इमिना निब्बिदानुपस्सनमाह। **अरतिबहुलो**तिआदिना तस्सा एव अपरापरूपपत्तिं। **बहिमुखो**ति सब्बसङ्घारतो बहिभूतं निब्बानं उद्दिस्स पवत्तजाणमुखो। तथा पवत्तितविमोक्खमुखो। निब्बिज्झनं पटिविज्झनं निब्बेधो, सो एतिस्सा अत्थीति निब्बेधिका, निब्बिज्झतीति वा निब्बेधिका, सा एव पञ्जा **निब्बेधिकपञ्जा। अनिब्बिद्धपुब्बन्ति** अनमतगगे संसारे अन्तं पापेत्वा अनिविद्धपुब्बं। **अप्पदालितपुब्बन्ति** तस्सेव अत्थवचनं, अन्तकरणेनेव अप्पदालितपुब्बन्ति अत्थो। **लोभक्खन्थन्ति** लोभरासिं, लोभकोट्टासं वा।

कायगतासतिवग्गवण्णना निट्ठिता।

२०. अमतवग्गवण्णना

६००-६११. नत्थि एत्थ मतं मरणं विनासोति **अमतं**, निब्बानन्ति आह — **“मरणविरहितं निब्बानं परिभुज्जन्ती”**ति। अमतस्स वा निब्बानस्स अधिगमहेतुताय अमतसदिसअतप्पकसुखपतितताय च कायगतासति **“अमत”**न्ति वुत्ता। **परिभुज्जन्ती**ति ज्ञानसमापज्जनेन वळज्जन्ति। **विरद्धन्ति** अनधिगमेन विरज्झितं। तेनाह — **“विराधितं नाधिगत”**न्ति। **आरद्धन्ति** साधितं निष्फादितं। तच्च परिपुण्णं नाम होतीति आह — **“आरद्धन्ति परिपुण्ण”**न्ति। **पमादिसूति** कालब्यत्तयेनेदं वुत्तन्ति आह — **“पमज्जन्ती”**ति।

अमतवग्गवण्णना निट्ठिता।

इति मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

एककनिपातवण्णनाय अनुत्तानत्थदीपना समत्ता।

पठमो भागो निट्ठितो।